

BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA

Eladio Rodríguez González

Manuel Curros Enríquez

José Fontenla Leal

BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA

NÚMERO 362

A CORUÑA

ANO 2001

BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA

Coordinadores

XOSÉ RAMÓN BARREIRO FERNÁNDEZ

XESÚS ALONSO MONTERO

Coeditan

REAL ACADEMIA GALEGA

FUNDACIÓN RODRÍGUEZ IGLESIAS

HÉRCULES DE EDICIONES, S. A.

Deseño e maquetación

XOSÉ DÍAZ/IMAGO MUNDI

Impresión

HÉRCULES DE EDICIONES, S. A.

COMANDANTE FONTANES, 6-1º ABCD

TELF. 981 22 05 85

FAX. 981 22 07 17

15003 A CORUÑA

ISBN: 84-87987-24-9

ISSN: 1576-8767

Depósito Legal: C-743/2000

© Real Academia Galega

Rúa Tabernas, 11

15001 A Coruña

Esta publicación é posible gracias á colaboración económica da Fundación Rodríguez Iglesias e Hércules de Edicións, S. A.

PRESENTACIÓN

Este número, o 362 do noso *Boletín*, está dedicado a tres temas literarios moi vencellados, dun xeito ou doutro, á Academia.

A primeira parte do *Boletín* acolle traballos de investigación sobre a vida e a obra literaria de don Eladio Rodríguez González, que foi académico numerario desde o inicio da nosa institución (1906) e tamén secretario (1920-1926) e presidente (1926-1934) da mesma.

A Academia, que lle tributou unha homenaxe no seu lugar natal (San Clodio, Leiro) no quincuaxésimo aniversario do seu pasamento (1949-1999), dedícalle, neste 17 de maio do ano 2001, o Día das Letras Galegas. Nesta primeira parte tamén se publica un texto de homenaxe: o soneto escrito “ad hoc” por Xosé Carlos Gómez Alfaro.

A segunda parte acolle traballos sobre o tempo histórico e a obra poética de Manuel Curros Enríquez, traballos cos que a nosa Academia súmase ó conxunto de estudos que a figura do gran escritor está suscitando neste ano, o CL do seu nacemento.

Sobre Curros Enríquez e José Fontenla Leal trata a terceira parte do *Boletín*. Sabido é que o inesquecible litógrafo ferrolán e o gran poeta emigrado foron homes claves na Habana da “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”, institución que, desde alén mar, propiciou en Galicia a creación e constitución da Academia Galega. O presente traballo inscríbese no esquema preparatorio dos actos e estudos con que en datas moi próximas (2005, 2006) a Academia conmemorará o seu centenario.

Na sección de Documentos, o *Boletín* publica o estudo do académico numerario señor Ferro Ruibal sobre un valioso texto medieval obrante nos arquivos da nosa institución. É propósito da Academia, a partir desta data, dar a coñecer os textos inéditos que obran na institución nunha revista que, co título *Letras da Academia*, terá como obxectivo esencial o de exhuma-las páxinas valiosas ou interesantes que garda a Academia.

O *Boletín*, que é o órgano central da Academia, ofrece, preceptivamente, na súa sección de “Vida oficial”, a crónica referida ó ano 2000, e, dentro dela, as correspondentes necrolóxicas.

I

Eladio Rodríguez González

SONETO

Xosé Carlos Gómez Alfaro

ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ NA ACADEMIA

Victoria Álvarez Ruíz de Ojeda

A ESTREA DE ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ COMO
PARTICIPANTE NOS XOGOS FLORAIS

Concepción Delgado Corral

A POESÍA DE ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ

Olivia Rodríguez González

ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ E O PRIMEIRO
DICCIONARIO DA REAL ACADEMIA GALEGA

Isabel Seoane

DON ELADIO

Era aquel don Eladio que lembramos
pintasilgo humildoso do Ribeiro,
rebuscador de verbas e braceiro
destes sacros socalcos cal recamos.

Era aquel don Eladio que loamos
clarín do Miño e do Avia gaioleiro,
pavía entre folerpas e viveiro
de oracións campesiñas coma ramos.

Estilador de termos reverente,
místico podador de dobre aceiro,
Eladio de San Clodio foi un vento

que desde a Ribadavia sorridente
ata os salgueiros lánquidos de Leiro
sempre abonou cun canto suculento.

X. C. Gómez Alfaro

ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ E A REAL ACADEMIA GALEGA CRÓNICA E EPISTOLARIO

Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda

Neste primeiro ano do século XXI, a Academia dedica o Día das Letras Galegas ó poeta e lexicógrafo Eladio Rodríguez González (1864-1949). Son estas dúas parcelas da súa obra intelectual as que pesaron na decisión da Academia e as que van ser obxecto, supoñemos, de máis estudio e investigación. Mais a figura de Eladio Rodríguez ten, ó noso xuízo, unha dimensión non menos relevante para a cultura galega. Refírome á súa vinculación coa Academia Galega, cuestión ignorada ou desatendida ata hoxe.

A vida académica de Eladio Rodríguez González abrangue case medio século, de 1905 a 1949. Académico numerario, un dos corenta fundadores, Eladio Rodríguez desempeñou ademais os cargos de secretario (1920-26) e presidente (1926-34). Fóra da mención destes postos, é moi pouco o que se sabe acerca dos traballos e dos días de don Eladio na Academia. Neste aspecto, a penas temos avanzado nada desde 1953, ano en que o académico numerario Ramón Villar Ponte publicou *Días, hechos y hombres de la Real Academia Gallega*¹, amena síntese histórica dirixida a unha ampla maioría de lectores. As poucas liñas alí consagradas a Eladio Rodríguez son a fonte da que se nutren todas as referencias posteriores, case palabra por palabra. Por iso nos pareceu interesante realizar un esforzo de documentación no arquivo da Real Academia Galega e noutros, coma o do Museo de Pontevedra e o da Biblioteca Penzol, depositaria dunha parte do que foi o arquivo persoal de Eladio Rodríguez.

Dous obxectivos perseguimos con estas páxinas: en primeiro lugar, aspiramos a ofrecer un panorama do labor de Eladio Rodríguez á fronte da Academia Galega; en segundo lugar, queremos dar a coñecer o epistolario dirixido polo autor a Casto Sampedro (1923-34), Enrique Rajoy Leloup (1932) e Ramón Otero Pedrayo (1926-44). Sampedro e Otero Pedrayo foron académicos da Galega e amigos moi respectados e queridos por don Eladio; con Enrique Rajoy Leloup tivo unha relación circunstancial, pero dalgunha transcendencia para Galicia, como esperamos mostrar. En conxunto, son doce cartas, rigorosamente inéditas, a excepción dunha, publicada no seu día na prensa. Cremos que este pequeno repertorio epistolar ilumina períodos e aspectos claves na historia da que é -ou está chamada a ser- a primeira institución cultural do país. Anticipo que algunha destas cartas fornece noticias, tamén, sobre a cronoloxía e elaboración do *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* (1958-61), *chef-d'oeuvre* de Eladio Rodríguez.

Cuestións previas

Como acabamos de dicir, a vida académica de Eladio Rodríguez abrangue desde 1905 a 1949. Corenta e catro anos, ben se comprende, é un período demasiado amplo para ser tratado como convén no espacio de que dispoñemos, por xenerosa que sexa con nós a dirección deste *Boletín*. Por outra parte, debemos indicar que hai importantes lagoas na documentación académica. Por motivos que logo explicaremos, falta todo o arquivo da Academia no período que vai de 1927 a 1937: once anos, sete dos cales corresponden á presidencia de Eladio Rodríguez. Coñecemos, non obstante, o esencial do seu mandato e, aínda que non podemos contestar a todas as preguntas, cremos estar en condicións de formulalas.

Na nosa consideración, nese case medio século de historia académica, cómpre distinguir tres etapas claramente diferenciadas. Son as seguintes:

Primeira etapa. De 1905 a 1923: desde a fundación á morte do primeiro presidente, Manuel Murguía.

A Academia Galega constitúese na Coruña o 4 de setembro de 1905, por iniciativa e baixo a protección económica da Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega (A Habana, 1905), que preside Manuel Curros Enríquez. Os traballos preliminares quedan ó cargo dunha comisión xestora presidida por Murguía e integrada por outros dez intelectuais galegos designados pola Iniciadora². A comisión xestora decide a composición da Academia, formada por corenta académicos de número, que deberán residir en Galicia; fixa a sede da Academia na Coruña; discute e aproba os Estatutos; nomea a primeira xunta directiva, integrada por Manuel Murguía (presidente), Eugenio Carré Aldao (secretario) e José Pérez Ballesteros (tesoureiro); e, conforme ó indicado pola Iniciadora, resolve solicitar o recoñecemento oficial da Academia por parte da xefatura do Estado, é dicir, a sanción de-El Rei. Queda así constituída a *Real Academia Gallega de la Coruña* (R. D. de 25 de agosto de 1906)³.

A Asociación Iniciadora concibe a Academia como unha corporación que deberá dar unidade ó idioma galego, mediante a elaboración dun diccionario e dunha gramática, e que será a máis alta representación da lingua e da cultura de Galicia: “Bajo el lema *Colligit, Expurgat, Innovatque*, inspirándoos en sus elevados preceptos, acometeréis en primer término la formación de un Diccionario y la Gramática oficial de nuestra lengua”⁴. Mais, contrariamente ó demandado pola Iniciadora, a Academia Galega non se define nos seus Estatutos como unha academia da lingua. Véxase o capítulo I (“Objeto de la Academia”), artigo 1º: “El objeto de la Academia, patrocinada por la *Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega*, de la Habana, es cultivar las Bellas Letras en general, y principalmente, aquellos estudios que más puedan contribuir al conocimiento de la Historia, Antigüedades, Literatura y Lengua de Galicia”⁵. Así pois, a Aca-

demia Galega configúrase estatutariamente como unha corporación ó servizo da cultura galega en xeral, na que a lingua, citada en último lugar, é unha disciplina máis. Nin o dicionario nin a gramática se mencionan nos Estatutos.

Ademais do artigo primeiro, que informa o espírito e o labor da Academia ó longo da súa historia, hai, ó noso xuízo, outros dous mandatos estatutarios que marcarán o seu rumbo, e son: a fixación do domicilio oficial na Coruña (art. 2º); a conformación da xunta directiva, con cargos a perpetuidade e que deben recaer nos numerarios domiciliados na Coruña (art. 26). Canto ó primeiro, desde a mesma sesión constituínte quedou demostrado que os académicos de fóra non se sentían concernidos pola práctica académica, de maneira que a vida corporativa será sostida, fundamentalmente, polo traballo dos residentes na Coruña. A obriga de elixir os cargos de goberno entre estes últimos deu á institución un verniz localista -os propios académicos, tanto os da Coruña coma os de fóra, empezaron a pensar a Academia como unha institución coruñesa, máis que de toda Galicia- e, o que é máis importante, coutou as súas posibilidades de acción. Por último, coa instauración de cargos vitalicios, causa e efecto, á vez, dunha concepción patrimonialista do poder, a Academia devén unha institución presidencialista, unha xerontocracia, na que é difícil a renovación e débil o exercicio da democracia interna.

Na primeira etapa, a actividade da Academia oríéntase a tres obxectivos: 1) constitución dunha biblioteca, hemeroteca e arquivo especializados en temas galegos; 2) publicación dun boletín-revista, de periodicidade, en principio, mensual (número 1: 20-5-1906); 3) formación dun dicionario do idioma galego. O terceiro obxectivo resultará o máis arduo, ata o punto de que quedará incumplido. A Academia aborda a tarefa lexicográfica como “obra colectiva de toda la región”, pero varias razóns cooperan ó fracaso da empresa común, desde a falta de preparación filolóxica dos fundadores ata o absentismo dos señores académicos, persoas ás que -convén telo presente- se lles demanda un traballo polo único pago de serviren ó seu país. O grupo fundacional reúne e organiza diverso material lexicográfico doado por académicos e particulares; adquire, por compra ou mediante copia, glosarios e vocabularios; circula papeletas con instrucións para a recolleita de voces en Galicia (1907-8); dictamina sobre a ortografía que ha de empregar a Academia (1909); inicia a publicación da *Colección de documentos históricos* (1915) co fin, entre outros, de extraer deles voces con destino ó Dicionario. En 1911, a xunta de goberno, de acordo coa Asociación Iniciadora, encarga a redacción dos borradores das papeletas do Dicionario ó académico correspondente e bibliotecario César Vaamonde Lores, quen se converterá, de feito, no único autor. O *Diccionario gallego-castellano* comeza a publicarse en 1913 e o seu ritmo de aparición, por fascículos, será lentísimo (en quince anos non chegan a completarse as tres primeiras letras)⁶.

Fóra da institución sucede un feito substantivo: a fundación, en 1916, das Irmandades da Fala e a conseguinte irrupción do nacionalismo na escena cultural e política. A Irmandade da Fala da Coruña aparece vencellada, en principio, á Academia e a algúns

dos seus membros: Manuel Banet Fontenla, Eugenio Carré Aldao, Manuel Lugrís Freire, Francisco Tettamancy, Eladio Rodríguez, Fernando Martínez Morás, Eladio Oviedo Arce, Rodrigo Sanz e outros académicos pertencen, con diverso grao de compromiso, ó movemento irmandiño. Cando as Irmandades se decantan pola acción política, algúns dos mencionados deslíganse delas, Eladio Rodríguez, un destes. A actitude das Irmandades e do galeguismo en xeral ante a Academia é de respecto pola institución e, sobre todo, pola figura de Murguía, ante a que se detén a crítica. Agora ben, iso non empece que os teóricos das Irmandades sinalen a contradicción dos Precursores entre a defensa apaixonada que souberon facer do galego e a súa praxe lingüística en castelán⁷.

Segunda etapa. De 1923 a 1936: desde a morte de Murguía ata a Guerra Civil.

Os transcendentais cambios políticos habidos nesta etapa terán fonda repercusión na Academia: dictadura de Primo de Rivera (1923-30), instauración da Segunda República Española (1931-39), estoupido da Guerra Civil (1936-39). A inestabilidade reflíctese na dirección da Academia, desempeñada, sucesivamente, por cinco presidentes: Andrés Martínez Salazar (1923); Francisco Ponte Blanco (1924-26); Eladio Rodríguez González (1926-34); Manuel Lugrís Freire (1934-35); David Fernández Diéguez (presidente accidental desde setembro de 1935 a decembro de 1936). Tras a desaparición de Murguía, a Academia vaise converter no teatro de enfrontamento de dous sectores en loita: nacionalistas e non nacionalistas. Nun primeiro momento, os nacionalistas tratan de introducir reformas na Academia e de introducírense nela; manteñen unha actitude extraordinariamente crítica coa institución e realizan un seguimento estreito do seu labor, a través da prensa. Máis adiante, inmersos en empresas culturais de ambición, coma o Seminario de Estudos Galegos (Santiago de Compostela, 1923), e solicitados por tarefas políticas urxentes, sitúanse á marxe do traballo académico (aínda que non sempre fóra da institución). A falta de entendemento nas cuestións fundamentais e as liortas internas esterilizan a Academia: suspéndese definitivamente a publicación do *Diccionario gallego-castellano* (1928), que queda interrompido, de xeito simbólico, na palabra “cativo”. Todos os dicionarios e gramáticas do idioma verán a luz sen o concurso da Academia Galega⁸.

Terceira etapa. De 1936 a 1946: desde a Guerra Civil á reorganización da Academia baixo a Dictadura franquista.

Periga a continuidade da institución. Unha vez definido o signo da guerra, comeza a reorganización integral da Academia, alentada e tutelada polas autoridades franquistas e desde as bases culturais do novo Estado. O principal motor da recuperación é Manuel Casás Fernández (presidente accidental desde decembro de 1936; presidente electo desde 1942; confirmado presidente en propiedade desde 1944 a 1960).

Neste esquema xeral, a Academia aparece como a única institución galega, de signo

máis ou menos galeguista, que sobrevive á Guerra Civil. Obviamente, se así foi, debeu-se a que pagou por iso un alto prezo: o prezo de liquidar todo signo de galeguismo que non fose puramente epidérmico. Mais, aínda en condicións tan precarias, a supervivencia da Academia permitiu que en Galicia non se rompese o fío, por tenue que fose, da tradición cultural.

Eladio Rodríguez asistiu a este proceso, foi un dos actores do mesmo e en ocasións tivo nel un papel protagónico. Afastado de moitos dos grandes compromisos políticos do galeguismo, Eladio Rodríguez compartía os postulados do galeguismo cultural, que el exerceu con sinceridade e con emoción. De carácter bondadoso e sen ambicións de medro, Eladio Rodríguez non tiña inimigos (aínda que a súa actuación, ás veces, lle acarreou adversarios durísimos). Por estas razóns, sería chamado a exercer un papel conciliador na Academia Galega.

Primeiros tempos na Academia (1905-1920). Eladio Rodríguez enceta o *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* (ca. 1910)

Eladio Rodríguez González é elixido membro numerario da Academia Galega, por acordo da comisión xestora, na sesión constituínte celebrada o día 4 de setembro de 1905⁹. A comunicación do nomeamento ó interesado leva data do 6 de setembro de 1905 e as firmas de Manuel Murguía e de Eugenio Carré Aldao, presidente e secretario, respectivamente, da nacente Academia¹⁰. A asemblea fundacional non esixe ningunha formalidade ós electos, salvo, claro é, a súa aceptación; a lectura do discurso de ingreso será preceptiva a partir da segunda promoción de académicos. Eladio Rodríguez recibe a medalla número 28, medalla que ata o día de hoxe teñen posuído, despois do fundador, Sebastián Martínez Risco e Andrés Torres Queiruga.

Reunía Eladio Rodríguez os requisitos esixibles ós académicos numerarios, declarados no artigo 6 dos Estatutos¹¹. Era don Eladio persoa de recoñecida competencia na vida cultural coruñesa, como xornalista, fundador da Asociación da Prensa, bibliotecario da Reunión de Artesáns... Moi próximo ó sector rexionalista liderado por Murguía, Eladio Rodríguez figuraba no consello de redacción da *Revista Gallega* e formara parte da primeira xunta directiva da *Liga Gallega na Cruña* (1897-98). Poeta unilingüe en galego, obtivera varios primeiros premios en certames públicos (Betanzos, 1887; Tui, 1891), e tiña un libro publicado, *Folerpas* (1894), na colección Biblioteca Gallega, da que era propietario e director Andrés Martínez Salazar.

As *Actas* rexistran por primeira vez o nome de Eladio Rodríguez na sesión do 27 de agosto de 1906, e nos primeiros tempos non o mostran como un académico asiduo. Nesa oportunidade, Eladio Rodríguez queda encargado, xunto con Manuel Lugo e Florencio Vaamonde, de xestionar un local para a inauguración da Academia, que terá lugar o 30

de setembro de 1906¹². Don Eladio non estará presente en tan solemne acto. En canto ós traballos preparatorios para o Dicionario corporativo, Eladio Rodríguez é designado, en principio, membro da comisión clasificadora de papeletas (1-2-1907), para despois integrarse na comisión xestora (21-11-1907)¹³. Tras asistir a unhas poucas sesións ordinarias nos anos 1906 a 1908, Eladio Rodríguez desaparece das *Actas* desde o 29 de maio de 1908 ó 20 de decembro de 1918. É dicir: durante dez anos e medio Eladio Rodríguez non asiste a ningunha reunión académica. Non estou en condicións de propoñer ningunha explicación para este feito.

¿Cando comeza Eladio Rodríguez a construción do seu *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*? O epistolario a Casto Sampedro ofrece dúas declaracións contradictorias sobre este punto. Figura a primeira nunha carta do 1 de novembro de 1926, na que o autor se dirixe a Sampedro nestes termos:

Estoy leyendo su obra magnífica, tercer tomo de la Sociedad Arqueológica, que es para mí de un interés extraordinario, por las múltiples palabras gallegas que trae, sobre todo de cosas de mar, y por los curiosísimos datos sobre costumbres y estilos consuetudinarios en lo que se refiere a las artes de pesca. No sé si usted sabrá que estoy hace 16 años haciendo un Dicionario gallego castellano en el que se recogen todas las pasadas manifestaciones de la vida gallega en sus aspectos folklórico, costumbrista, mitológico, supersticioso, etc., etc. (Epistolario, I.3)

Así pois, Eladio Rodríguez sitúa en 1910 o comezo da súa recolleita lexicográfica. Na carta, como vemos, amosa o seu entusiasmo e agradecemento polo libro da Confraría do Corpo Santo e Gremio de Mareantes, editado por Casto Sampedro a nome da Sociedade Arqueolóxica de Pontevedra, no que o lexicógrafo encontrou un precioso centón de noticias do galego mariñeiro, ata o extremo de que, como explica, trasladou por enteiro algunhas páxinas da mesma ó seu Dicionario, por exemplo, as relativas á palabra “atalieiro”.

En carta posterior, esta do 18 de febreiro de 1934, Eladio Rodríguez afirma levar trinta anos recollendo material para o seu Dicionario, o cal retrotraería o inicio dos traballos a 1904: “...la persistente labor de 30 años que a esa obra vengo consagrando” (Epistolario, I.7). Mais esta segunda frase non nos parece teña a precisión da primeira; semella un “redondeo”, por arriba, dos máis de vinte anos que, segundo a súa primeira declaración, levaría traballando. A cuestión non é baladí, desde logo, pois entre 1904 e 1910 non median só seis anos, senón que media a fundación da Academia Galega. A nosa opinión queda exposta, e o lector do Epistolario saberá ponderar as dúas manifestacións do autor. En calquera caso, é fóra da Academia e desligado das súas tarefas cando Eladio Rodríguez empeza o traballo lexicográfico que encherá toda a súa vida: se en 1904, porque a Academia non existía; se en 1910, porque nese período non concurría a ela.

En 1916 fúndase a Irmandade dos Amigos da Fala da Coruña, movemento ó que nun principio aparece vencellado o autor. A viraxe ideolóxica de Eladio Rodríguez, do rexionalismo lingüístico a un incipiente nacionalismo, faise patente na súa poesía. Escribe moita, considerando a lentitude da súa escritura, e o seu inicial costumismo de raíz carvaxaliana (*Folerpas*, 1894), dá paso a posturas radicais, na liña de Cabanillas (*Raza e Terra*, 1922). Os poemas de Eladio Rodríguez ocuparán frecuentemente as páxinas de *A Nosa Terra*, órgano das Irmandades. En novembro de 1916, a Irmandade da Coruña nomea ó poeta do Ribeiro Mestre da Fala, o primeiro que designa, cumprindo acordos estatutarios¹⁴. E o 31 de maio de 1917, Eladio Rodríguez é elixido tesoureiro da Irmandade da Coruña¹⁵.

O 30 de maio de 1918 *A Nosa Terra* publica a poesía de Eladio Rodríguez “Sancta sanctorum”, na que ocorren estes versos:

fundadores das santas Irmandades
que fan xurdir a nosa meiga fala,
e van buscando a redención da terra,
e tran consigo o despertar das almas...
¡páguevos Dios o ben que lle fixéschedes
a esta terra abafada!¹⁶

Os días 17 e 18 de novembro do mesmo 1918, os persoeiros das Irmandades da Fala reúnen-se en magna asemblea en Lugo para conquistar do goberno a autonomía integral da nación galega. Eladio Rodríguez non asiste nin envía a súa adhesión¹⁷. A raíz da I Asemblea Nacionalista de Lugo, o compromiso de Eladio Rodríguez coas Irmandades esmorece; o seu nome e os seus escritos desaparecen do voceiro irmandiño. É xustamente nestas datas cando se reintegra á Academia: as *Actas* rexistran a súa presenza na sesión do 20 de decembro de 1918. Poñía así fin Eladio Rodríguez a dez anos e medio de absentismo. Desde entón, a súa importancia na Academia será crecente, como demostran o seu nomeamento como secretario (1920) e presidente (1926). A ruptura total de Eladio Rodríguez coas Irmandades terá lugar en 1923 e farase pública con escándalo en 1924. O poeta do Ribeiro abandona os acentos xusticeiros e evoluciona cara a un misticismo ruralista, representado por *Oracións campesiñas* (1927).

A Secretaría (1920-1926)

Vacante a secretaría da Academia pola dimisión de Eugenio Carré (2-8-1919), procédese á elección dun novo secretario en propiedade, resultando elixido, polos votos unánimes dos reunidos, Eladio Rodríguez González (27-1-1920). Os primeiros meses no

cargo serán de feliz actividade. En maio, a Academia trasládase á súa segunda sede, as instalacións cedidas polo Concello no novo pazo municipal, na praza de María Pita. Na primeira xuntanza ordinaria que alí se celebra, don Eladio “dio gracias a sus compañeros por el honor que le habían dispensado designándole para tal cargo” (17-7-1920)¹⁸. En agosto, é recibido na Academia Ramón Cabanillas, o poeta das Irmandades.

A recepción de Cabanillas foi distinta a todas as que ata entón coñecera a Academia. En palabras de Otero Pedrayo, aquela foi unha festa galega, unha festa de xuventude, case unha romaría¹⁹. Celebrouse nun brillante día do verán, o 31 de agosto, santo do poeta recibido, e entre as frescas árbores do Balneario de Mondariz. Non faltaron coros nin muiñeiras. Contestou a Cabanillas, en nome da Academia, Eladio Rodríguez, que fora, tamén, un dos tres firmantes da proposta. Os dous poetas, o de Cambados e o do Ribeiro, faláron en galego e, despois, os seus discursos foron belamente impresos²⁰. Esas poucas páxinas son o único discurso en galego pronunciado por don Eladio durante a súa vida académica, e acaso o único neste idioma que pronunciou en toda a súa vida²¹.

Eladio Rodríguez desempeña as actividades do seu oficio académico, que son, entre outras, estender as actas de cada sesión, levar ó día a correspondencia, confeccionar un rexistro de todos os académicos, presentar a memoria anual e redactar algunhas páxinas da sección oficial do *Boletín*, traballos que se realizan sempre en castelán. Neste período, Eladio Rodríguez asina a proposta dos seguintes académicos de número: Ramón Cabanillas, Ángel del Castillo, José Pan de Soraluze, Vicente Risco, Narciso Correal Freire de Andrade, Antón Villar Ponte, José Domínguez Fontenla e Ramón Otero Pedrayo.

En febreiro de 1923 falece Manuel Murguía. A morte do Patriarca marca o inicio dunha profunda crise na Academia Galega. Despois de tan longa xefatura (dezaioito anos), a Academia opta por un candidato de continuidade. O segundo presidente será Andrés Martínez Salazar (12-5-1923), en que se busca a prolongación de Murguía. A elección é acollida con satisfacción e respecto unánimes. Pero hai unha excepción: *A Nosa Terra* considera unha vergonza para Galicia a falta dun candidato galego, pois Martínez Salazar, segundo lembra o voceiro irmandiño, era nado en Astorga (León). No artigo titulado “A Real Academia Gallega. Unha vergonza máis”, *A Nosa Terra* pronúncia-se nestes termos:

Nos maiores respetos para o Sr. Martínez Salazar. Home culto, home bon, home traballador e venerable, cuia longa e fecunda vida foi sempre merecente do noso aprau-so. Pero o Sr. Martínez Salazar non é galego. Por iso a súa consagración na presidencia da Academia é unha vergonza para Galicia. ¿Pero é que entre todol-os académicos galegos non hai un que seña merecente da presidencia? D-aquela compre por decoro que [a] Academia se peche para sempre. E o peor foi que resultou elixido por unani-

midade. E si o ser elexido quer dicir que os demais non teñen valimento científico, o sel-o por unanimidade quer dicir que tampouco teñen sentimento patriótico²².

Este artigo causou un profundo impacto na Academia, de maneira moi particular en Eladio Rodríguez, que veneraba a Martínez Salazar. Os xuízos emitidos por *A Nosa Terra* provocan temor e rechazo na maioría dos académicos e, en parte, explican o rumbo que toma a corporación, cada vez máis repregada sobre si mesma. Ó noso xuízo, a argumentación de *A Nosa Terra* está viciada na forma e no fondo, pero tamén cremos que nela subxacen dous feitos certos: é certo, en primeiro lugar, que, á altura de 1923, a cultura galega debía estar en condicións de producir non unha, senón moitas personalidades capaces de presidiren con acerto a Academia; en segundo lugar, é evidente que, despois da longuísimaxefatura de Murguía, a Academia precisaba dunha renovación, e esta, indubidablemente, non podía levala a cabo Martínez Salazar.

O artigo citado representa o primeiro ataque serio contra a orientación da Academia e leva á opinión pública un debate que chegará ós nosos días: ¿cal debe ser, en efecto, a misión da Academia Galega? Neste momento, a cuestión queda polarizada en dous extremos: dunha parte, a Academia, que é unha corporación erudita, dedicada a disciplinas humanísticas, fundamentalmente históricas, tanto polo seu mandato estatutario, como pola súa praxe, como pola súa composición; doutra parte, o nacionalismo, que concibe a Academia como unha corporación patriótica ó servizo da lingua galega.

Primeira campaña contra a orientación non galeguista da Academia: o caso Ponte Blanco (1924)

Andrés Martínez Salazar falece ós cinco meses escasos de tomar posesión (6-10-1923). A súa sucesión vai converter a Academia no teatro do enfrontamento entre dous sectores da cultura galega: os nacionalistas, que aspiran a unha reforma integral da institución, e os non nacionalistas, que perseguen a continuidade. A durísima loita provocada pola sucesión de Martínez Salazar abre unha fractura entre estes dous grupos que xa non se cerrará máis, e ela está na raíz da esterilidade da Academia ata 1936.

En 1923 hai oito numerarios radicados na Coruña²³, únicos elixibles estatutariamente, e ningunha personalidade indiscutible, como o foran Murguía e Martínez Salazar. Nesas circunstancias, os coruñeses temen que os seus colegas propoñan a reforma dos Estatutos e verifiquen o traslado da institución a outra cidade. Pénsase en Santiago, onde non faltarían aspirantes de calidade.

A xunta directiva da Academia, formada por Félix Estrada Catoyra, presidente accidental, Eladio Rodríguez, secretario, e Francisco Ponte Blanco, tesoureiro, resolve traballar a prol da candidatura deste último. Ponte Blanco pertencía á Academia desde a

fundación, como correspondente (1905), numerario (23-9-1921) e tesoureiro (12-5-1923), levado ó cargo por Martínez Salazar. Enxeñeiro e publicista, ex-alcalde da Coruña, Ponte Blanco era autor de varios manuais técnicos e dun par de libros de viaxe en castelán, títulos e libros que, certamente, non o facultaban para presidir a Academia Galega.

Así as cousas, Eugenio Carré Aldao, de costas á directiva, envía unha carta a varios numerarios de fóra da localidade postulándose como candidato. A reacción da xunta é contundente. Félix Estrada Catoyra e Eladio Rodríguez diríxense ós académicos, pedíndolles o voto para Francisco Ponte Blanco en termos dramáticos:

Es de tal transcendencia el buen acierto en la elección Presidencial, que de él depende la vida de la Academia, y así esta Junta, poniendo todos sus anhelos en el bien, provecho y prosperidad de la Corporación, en el amor a Galicia y a la cultura regional, acordó prescindir por completo de recomendaciones y amistades, y fijándose más en la representación social, tacto y prudencia del individuo, más que en sus méritos literarios, pues éstos por sí solos no bastan para el desempeño de cargos tan trascendentales, si no van acompañados de aptitud y altruismo, igualmente acordó proponer para puesto tan delicado y espinoso, al Sr. Académico Don Francisco Ponte y Blanco (23-12-1923. Epistolario, I.1).

Coa circular, Eladio Rodríguez acompaña unha carta particular desautorizando a Carré. Con este argumento:

Juzgo además necesario anticiparme a manifestar a V., para evitar torcidas interpretaciones, que yo no tengo animosidad contra el señor Carré Aldao, a quien admiro, y que no me mueve en este asunto el menor asomo de pasión personal; pero por el interés de nuestra Academia, y mirando a las conveniencias de ésta antes que a los egoísmos individuales de nadie, también me considero obligado a decirle que el señor Carré Aldao no nos es grato a la mayor parte de los Académicos de la Coruña -y no digo a todos porque no hablé con todos- y a algunos de fuera de esta capital. La causa principal de nuestra actitud es que tampoco era grato a los inolvidables Murguía y Martínez Salazar, cuya memoria es para mí casi sagrada, como creo que lo será también para V., llegando a darse el caso de que el venerable patriarca e historiador le obligase a presentar la dimisión del cargo de Secretario de la Academia (7-1-1924. Epistolario, I.2).

Eugenio Carré Aldao desempeñou a secretaría da Academia desde o 4 de setembro de 1905 ó 20 de novembro de 1906, e desde o 13 de decembro de 1909 ó 2 de agosto de 1919. Nas dúas ocasións dimitiu do cargo alegando ocupacións ineludibles. Se a súa dimisión foi forzada por Murguía, como afirma Eladio Rodríguez, nós descoñecemosolo.

A candidatura patrocinada pola xunta directiva transcende e o nome de Ponte Blanco indigna profundamente (mellor: escandaliza) ás persoas comprometidas coa lingua galega. *A Nosa Terra* conmina á Academia a rectificar e expresa a súa confianza de que en Galicia se erga unha voz unánime de protesta²⁴. De maneira practicamente simultánea, a finais de febreiro do 24, os académicos numerarios reciben unha carta subscrita por un grupo de galeguistas, ligados ás Irmandades, entre os cales están Ánxel Casal, Leandro Carré, Víctor Casas, Alfredo Somoza, Francisco Abelaira, Benito Ferreiro, Carlos Monasterio, José Iglesias Roura e outros, ata trece firmas. Transcribímola integramente:

Sr. D...²⁵

Académico de número de la R. A. Gallega

Presente

Muy distinguido señor nuestro:

Por fallecimiento del señor D. Andrés Martínez Salazar, de imperecedera memoria para nuestras letras, se halla vacante la presidencia de la R. A. Gallega.

Tenemos noticia de que algunos elementos de dicha institución tratan de designar para tan elevado puesto a D. Francisco Ponte y Blanco, quien, si en el orden particular merece nuestra consideración y respeto, no así en el científico y literario, en el que consideramos alcanza un grado muy inferior al que se precisa para ocupar un sitio glorificado por Murguía y confirmado como un puesto de altísimo honor por el ilustre polígrafo Sr. Martínez Salazar.

El Sr. Ponte y Blanco ha sido un laborioso ayudante de obras públicas. Escribió algunos folletos de sus viajes a Valencia, Lourdes y París en un castellano que nada aportará a las letras españolas. En su discurso de presentación como académico reveló un desconocimiento total de la arquitectura y arte gallegos, discurriendo con criterio lamentablemente vulgar sobre generalidades impropias de una Academia²⁶. Ignora, desconoce en absoluto todo lo que se refiere a nuestra historia y literatura y vive completamente ajeno a todo movimiento que implique devoción hacia la vida y problemas de todos órdenes de nuestro país. Esto es evidentísimo para todos los académicos que residen en la Coruña.

Ahora bien: ¿está el Sr. Ponte y Blanco en condición de ocupar aquel elevado puesto? ¿Puede mantener el prestigio que la R. A. ha alcanzado gracias al glorioso iniciador Curros Enríquez y a sus dos ilustres presidentes ya fenecidos? Aun asesorándose de secretario de amplia cultura ¿puede establecer con las personalidades y corporaciones académicas del extranjero aquellas relaciones que han de honrar el santo nombre de la Tierra Madre?

Rogamos a V., Sr. académico, que conceda a este asunto la trascendental importancia que encierra. Los tiempos de ahora son de germinación. La R. Academia puede ser, debe ser la que respondiendo a su misión inicial oriente el resurgir de todos nuestros valores espirituales. No debe ser una asociación fría, anodina, que viva como un organismo amorfo, como una cosa más para mantener pequeñas e inútiles vanidades, sino un laboratorio donde se funda y purifique todo lo que Dios ha querido concedernos para dar fisonomía propia a la tierra de Galicia. Y en este elevado concepto de lo que debe ser la Academia, estamos seguros de coincidir con V.

Nos importa sobre todo, como gallegos que aman fervorosamente a su tierra y cuanto contribuya a dignificar su nombre que el prestigio de la Real Academia no sufra menoscabo; y tanto puede este sentimiento en nosotros que si se considerase que en la Coruña no había por el momento persona indicada para ostentar el honroso cargo de Presidente de aquel Centro de cultura -lo que no creemos- consideraríamos preferible, aunque como coruñeses habríamos de lamentarlo, el traslado de este a cualquier otra ciudad -Santiago, por ejemplo- donde no pudiera presentarse aquella dificultad.

Ninguno de los firmantes tiene el honor de ser académico de número de la Academia a que nos referimos. Solo el mayor bien y prestigio de Galicia nos guía. Ella que es Madre de todos, sabrá inspirar a V. la actitud más conveniente que en estos momentos espera de sus doctos hijos.

Con la mayor consideración nos suscribimos suyos affmos.

q. e. s. m.

F. Abelaira / B. Ferreiro / Arturo Taracido / [Ilexible] / Alfredo Somoza / Víctor Casas / José Iglesias Roura / [Ilexible] / C. Monasterio / Leandro Carré / A. Casal / Míguez / Luis Somoza

Tras a divulgación desta carta por unha parte da prensa local, Eladio Rodríguez decide enfrontarse abertamente coas Irmandades e publica un editorial en *El Noroeste*, periódico do que é director, acusando a este sector do nacionalismo de manobrar para destruír a Academia. Non coñecemos o texto de Eladio Rodríguez, publicado entre os días 10 e 13 de marzo de 1924 (a colección de *El Noroeste* que posúe a Asociación da Prensa da Coruña está falta dese ano, segundo información do secretario, D. Rubén San Julián), senón a través de referencias en cartas particulares e noutros periódicos. Así, *La Voz de Galicia*, que non publicara a Carta dos Trece, alíñase, agora, con *El Noroeste*, ou, o que é o mesmo, coa directiva da Academia:

La prensa de varias ciudades gallegas viene recogiendo hace días unas notas que, por su contenido y su tendencia, parecen obedecer a un plan que alguien meditase, refe-

rente a la Real Academia Gallega y a la elección de quien, al frente de esta docta institución haya de sustituir al benemérito Martínez Salazar, cuya muerte lloran todos los gallegos cultos.

No hemos querido contribuir a dar alas a esa campaña en que se atisban egoísmos y ambiciones mal fundados y acaso un oculto deseo de llevar el desprestigio a Corporación tan respetable y digna de general estimación y apoyo, porque creemos firmemente que la cuestión de que se trata deben resolverla con talento y ecuanimidad, libres de toda presión que no sea la consciencia del propio decoro individual y colectivo los mismos académicos.

Si hoy nos referimos al asunto, es porque ya dos diarios locales lo han tocado y uno ayer *-El Noroeste-* levanta un poco la cortina para descubrir algo de la trama urdida en una institución nacionalista que en varias ocasiones se distinguió por injustos ataques *-repudiados por todas las personas honradas y sinceramente amantes de la cultura regional-* contra las rectas y razonables orientaciones de la Academia y de otras entidades y contra las prestigiosas figuras que las presidían.

No creemos que tenga la menor justificación el intento de unos cuantos señores entre los que figura el apellido de un estimable joven escritor, de pretender, con una circular inspirada en móviles quizá no desinteresados, coaccionar la voluntad de los académicos en favor o en contra de algún candidato a la presidencia de una Corporación que debemos rodear de todos los respetos²⁷.

A Nosa Terra concreta as acusacións formuladas por Eladio Rodríguez: a) “*El Noroeste* e *La Voz de Galicia* [...] pretendieron desviar a custión decindo que era unha trama urdida na nosa Irmandade contra o prestixio da Academia”; b) “dixo *El Noroeste* que no número de *A Nosa Terra* do 1º de Xunio de 1923 atacábamos ao Sr. Martínez Salazar, e copiaba d’un artigo encol do seu nomeamento de presidente o que millor lle conviu”; c) “Coidando, inocentemente, molestarnos, dixo de nós que somos intransixentes e dogmáticos no que respeita ao amor a Galicia”²⁸.

Por outra parte, dábase a circunstancia de que *A Nosa Terra* se imprimía no obradoiro de *El Noroeste*; segundo afirma o voceiro irmandiño, o xerente daquel periódico, José García Acuña, revisa os orixinais de *A Nosa Terra* antes de proceder á impresión e intima ós redactores a retiraren os artigos sobre a Academia²⁹. Consecuentemente, *A Nosa Terra* trasládase de imprenta e recrúa as críticas contra *El Noroeste* e contra Eladio Rodríguez. Afirma *A Nosa Terra* que Eladio Rodríguez atende, por enriba de todo, á súa comenencia, que é, sosteñen, “a de mangonear ao seu antoxo na Academia, cousa que podería facer tendo na presidencia a un inocente e inédito en cousas de Galicia; mais non así se aquel posto fose ocupado por algún outro académico que lle non permitise facer o que se lle antoxara”³⁰. Nega *A Nosa Terra* ter parte na Carta dos Trece e aplaude entusiasticamente a actitude dos autores. Finalmente, *A Nosa Terra* afirma que, se en

lugar de propoñer a Ponte Blanco, o proposto fose Eladio Rodríguez, “non houbera pasado o que pasou, porque o Sr. Rodríguez González téñ indiscutibres méritos d’abondo xá que de todos é sabido que é un dos nosos poetas en lingua galega, algunhas de cuí as poe-sías teñen honrado as páxinas de *A Nosa Terra*³¹”.

O 31 de marzo de 1924 ten lugar a elección do presidente, cuestión que parece inter-resar máis fóra que dentro da Academia. Á sesión acoden só seis numerarios da Coruña, que levan a representación doutros once. Eugenio Carré e Francisco Ponte Blanco non están presentes nin representados. Emítense 17 sufraxios, co seguinte resultado: Francisco Ponte Blanco, 13 votos; Eugenio Carré Aldao, 2 votos; Félix Estrada Catoyra, 1 voto; en branco, 1 voto. Queda proclamado presidente, por maioría absoluta dos votos, Francisco Ponte Blanco³².

Galicia, diario de Vigo, dirixido por Valentín Paz-Andrade, fai un chamamento ós intelectuais para que desautoricen publicamente ó novo presidente:

La Academia de la Lengua Gallega es un organismo que ha llegado al mayor grado de decadencia y de envilecimiento, ahora, cuando se siente más imperiosamente la necesidad de su labor, de su colaboración sancionadora al triunfal renacimiento que en la literatura gallega se ha iniciado.

Es, pues, llegado el momento de volver por el prestigio de la Academia Gallega, arrojando de ella a los que por malas artes la han asaltado.

Hay que echar del templo a los mercaderes, sean del linaje que sean.

Nos vemos obligados a someter el caso a la meditación de los intelectuales gallegos, académicos o no académicos, para que digan si ha llegado la hora de decidirse a una actuación pública, que haya de dar al traste con lo que erigió en mal hora, la desaprensión y la inepticia.

Estimamos que una entidad representativa de la cultura regional -el Seminario de Estudios Gallegos, por ejemplo- debe recoger la iniciativa que a voleo sembramos, y provocar una reunión de escritores, una asamblea de hombres de letras gallegos, que desapasionadamente enjuicie el nombramiento del Sr. Ponte y Blanco para presidente de la Academia, y lo desautorice públicamente³³.

Como vemos, *Galicia* redunda na consideración da Academia como unha academia da lingua, cousa que a Galega non é nin parece querer selo. Polo que respecta á *Nosa Terra*, o órgano irmandiño radicaliza a súa postura e pide a clausura da institución:

Tiñamos mentes de facer algunha proposición referente á reforma do regramento. Mais non é preciso xá. Agora pedimos como primeira medida a clausura definitiva da Academia por noxenta, ridícula e antigalega ademais de ser unha coveira de caciques que valéndose dos cargos que ocupan no Consello directivo, veñen facendo, as espaldas dos

demais Académicos, cantas cacicadas se lles ocurren e pónemos como exemplo o da designación do Sr. Ponte Blanco, cousa que, como decimos mais arriba, foi amañada pola direitiva que exercen os Sres. Rodríguez González, Estrada Catoyra e o mesmo Ponte Blanco a quenes acusamos de seren eles os que remataron co pouco prestixio que xá lle iba quedando á pobre Academia. ¡Se o gran Curros erguérase da súa sepultura!³⁴

A Presidencia (1926-1934)

Tras a morte de Ponte Blanco (22-7-1926), só un nome se perfila como posible para a presidencia da Academia: Eladio Rodríguez González. O seu probado amor á lingua galega, por unha parte, e, por outra, a súa ideoloxía tradicionalista e conservadora, unidas a unhas calidades persoais de honradez, modestia e desexo de compracer a todos, fan del o candidato de conciliación que precisa a Academia. Algúns consideran, sen embargo, que o carácter dócil de don Eladio non se avén coa tarefa presidencial. O articulista de *El Faro Coruñés* resume así a cuestión:

Don Eladio Rodríguez y González, hoy Secretario de la Academia, es sin disputa el candidato de todos, como el primer poeta costumbrista y descriptivo de Galicia, periodista de abolengo y entusiasta de la literatura regional, autor de un diccionario en el que trabaja hace quince años, pero el señor Rodríguez y González con una modestia que lo ensalza comprende que, por excesiva benevolencia no sirve para mandar, pues todos obtienen de él lo que quieren, y además, carece de aquella independencia necesaria para imponerse cuando las circunstancias así lo aconsejan, y es lástima, porque sería un presidente insustituible³⁵

Co apoio explícito do sector máis conservador da Academia, liderado, nesta ocasión, polo erudito presbítero Marcelo Macías, Eladio Rodríguez presenta a súa candidatura á presidencia. Hai testemuños que indican certa reserva por parte dalgúns colegas, á cabeza dos cales se situaría Eugenio Carré, presidente interino. Escribe Manuel Amor Meilán a Eladio Rodríguez:

Por cierto que según me escribió don Félix [Estrada Catoyra], Carré se muestra reacio a convocar la junta para la elección presidencial. Desde luego lo sospechaba. Han de agotar todos los plazos y no rendirse hasta el último momento. Es lástima, por el espectáculo que se da a los mismos Académicos que ven dilatarse la elección sin motivo ni justificación alguna, ya que ellos no tienen candidato posible ni viable. Pero, en fin, estamos ya en el tercer mes de la interinidad y pocas pueden ser ya las *malas fadas*, como dicen nuestros aldeanos (2-9-1926)³⁶.

Mais os galeguistas, facendo da necesidade virtude, aceptan a candidatura de don Eladio e preséntana como un triunfo propio. Esta é a postura que expresa Antón Villar Ponte, daquela académico electo, no seu artigo “O que foi e o que ten de ser a Academia Gallega”:

E poido decirvos con intema satisfacción que o que vai ser elixido presidente da Academia agora, merece selo. O presidente, según os estatutos pol-os que se rixe a douta corporación, ten que radicare na Cruña. E na Cruña, oxe, somentes habia entr’os académicos de número dous en verdadeiras condicións; quere decire, conocedores do galego e amantes do galego: Lugris Freire e Eladio Rodríguez González. E o segundo, porque eisi o que a maioría dos *inmortes*, vai á presidencia. Con el romatará a absurda paradoxa, en ningures rexistrada, e soilo na Galicia posibre, de que poidera presidir un organismo encargado de limpiar, fixar e dar esplendor a un idioma, un individuo que nin coñecía ese idioma e se avergoñaba d’ouvi-lo falar a algúns académicos. Velahí un trunfo novo do galeguismo³⁷.

A elección vérifícase o 20 de novembro de 1926 e Eladio Rodríguez é elixido presidente da Academia Galega co voto unánime dos seus colegas e co aplauso de toda Galicia. A adhesión á súa persoa tanto como a debilidade que vén acusando a institución, son causa de que varios numerarios de fóra acudan persoalmente á Coruña para votalo, feito insólito, ata entón, nos anais académicos³⁸. *La Voz de Galicia* trae á súa primeira páxina unha fotografía da digna asemblea (23-11-1926). Desde Buenos Aires, *Céltiga* saúda ó novo presidente (25-12-1926). *Nós* gábase de que o poeta de “Orballeiras” presida a Academia, que, pola súa iniciativa, vai principiar unha nova vida de actividade e de traballo (15-1-1927). *A Nosa Terra* consagra unha páxina enteira á Academia, cualificando a Eladio Rodríguez como o primeiro presidente verdadeiramente enxebre:

En D. Eladio Rodríguez González danse tres cualidades escelentes, moi necesarias no honroso posto que acaba de se lle concedere: a de sere home serio e seréu; a de non ter enemigos e a de sabere falar o galego. A de sabere falalo, e a de cultivalo e estimalo, coma o millor tesouro da nosa raza. N’este senso o seu nomeamento pareceunos moi axeitado. Porque nós coidamos que xa con este precedente e de hoxe en diante, non debe de se tolerare que quen presida a Academia Galega, poida, non soio desconocer a nosa lingua, senon incruso avergoñarse d’ouvi-lo falare, téndoa por cousa inferior, que académicos houbo e hai aínda de tan ausurdo e paradóxico xeito. D. Eladio Rodríguez González é, pois, o primeiro presidente da douta corporación verdadeiramente enxebre. E ó velo elixido, decimos, coma de cote, que non abonda xa para ocupare aquel posto, ter un prestixio inteleutual ou social. Percísa tamén enxebreza, fé de bautismo galeguista³⁹.

Moi axiña, Eladio Rodríguez decátase de que a súa elección xerara moitas máis expectativas das que se sentía capaz de cumprir. Neste estado de ánimo, escribe unha emotiva carta a Otero Pedrayo, que é, en parte, un grito de auxilio:

Choven enriba de mñn, a centos, as felicitaciós; pero hai en todas elas tales gabanzas e tales espranzas; de tal maneira me erguen, me confortan e me obrigan, que xa comenzo a ter medo, non pol-o meu fracaso, que eso non lle importa a ninguén, senón pol-o desengano que o meu fracaso siñificará pra vostedes, prá Academia e pra Galicia. Por eso, por cariño â Academia e á Galicia, eu dígolle a vostede e dígolle a todos: ¡Axúdenme, por Dios, que senón, toleo! (27-11-1926. Epistolario, III.1)

O certo é que Eladio Rodríguez accede á presidencia sen ter redactado un programa que poidan consensuar ou pactar os académicos. O que guía ó novo presidente non é un programa definido de actuación senón unhas cantas ideas elementais e pouco precisas. Ante todo, abordará o preito da secretaría, que acaba de deixar vacante. Xa nos meses da interinidade, Eladio Rodríguez expuxera a necesidade de contar nese posto con alguén da súa confianza, e fixera circular os nomes de Fernando Martínez Morás e de Antón Villar Ponte (ambos e dous académicos electos, pendentes, polo tanto, de leren o discurso). A alternativa é sorprendente, en principio, pois os dous individuos encarnan ideoloxías opostas, pero por iso mesmo expresa moi ben o talante integrador de Eladio Rodríguez. Fernando Martínez Morás é fillo de Andrés Martínez Salazar, a quen don Eladio venera e, neste sentido, simboliza a continuidade cos fundadores. (Todas as Academias, e a Galega non é excepción, propenden a facer hereditarios os seus cargos). Mentres que Martínez Morás é un representante do que entón se chamaba “el regionalismo sano y bien entendido”, Antón Villar Ponte, ocioso é dicilo, é o fundador das Irmandades da Fala, o home do cal Castelao dixo que significaba, para el, a orixe do galeguismo. Se Martínez Morás coñecía moi ben o funcionamento da Academia (pertencía a ela desde a fundación, primeiro como adxunto, despois como correspondente), Villar Ponte dinamizaría a institución e o seu nomeamento satisfaría ós galeguistas intra e extramuros da Academia. Mais os partidarios de don Eladio non están dispostos a apoialo, preocupados ante “la invasión de los nacionalistas en la Academia”. Esta é a opinión de Manuel Amor Meilán: “Con decirle a V. que Indalecio [Varela Lenzano] es, por afinidad, algo pariente de Fernando [Martínez Morás] y que el mismo Maciñeira se muestra desconfiado ante la invasión de los *nacionalistas* en la Academia (Lugrís, Banet, Risco, Cabanillas, Villar Ponte, etc.) creo que es lo bastante para convencerle de que hay que emplear mucho tacto en este asunto” (carta cit., 2-9-1926).

Decidida a cuestión en favor de Martínez Morás, este é recibido na Academia o mesmo día da elección presidencial. O seu discurso versa sobre a toponimia galega, e está redactado en castelán, como en castelán está redactada a resposta de Eladio Rodríguez

en nome da Academia⁴⁰. Era o primeiro acto público do novo presidente. Conforme ó previsto, o 18 de xaneiro de 1927 Fernando Martínez Morás é elixido secretario.

Resolto o cal, Eladio Rodríguez propónse restablecer a orde e facer entrar á Academia por unha ruta de seriedade: cubrir as vacantes que ocorran, obrigar os electos a ingresaren nos prazos estipulados, exonerar do seu cargo ós incumpridores. En poucas palabras: cumprir e facer cumprir o regulamento. Na práctica, Eladio Rodríguez será incapaz de aplicar a norma da exclusión, prevista nos Estatutos. De aí que consuma boa parte das súas enerxías en xestións e cartas suplicando que os electos lean os seus discursos.

Cando Eladio Rodríguez accede á presidencia, hai dezaseis numerarios electos pendentes de leren o discurso de ingreso. Durante o seu mandato, elíxense sete membros máis. Pois ben, dos vintetrés electos, unicamente seis ingresan durante a presidencia de don Eladio: Fernando Martínez Morás (20-11-1926), Ángel del Castillo (18-3-1927), Julio Dávila (30-8-1927), Vicente Risco (23-2-1929), Ramón Otero Pedrayo (9-12-1929) e José García Acuña (15-11-1932)⁴¹. Dos dezasete restantes, nove ingresaron con posterioridade, a maioría despois da Guerra Civil; outros oito nunca se incorporaron á Academia, entre eles, individuos tan valiosos como Armando Cotarelo e Roberto Nóvoa Santos (ausentes de Galicia) e Alejandro Rodríguez Cadarso (falecido sen tomar posesión).

Pero a defección máis lamentada é, acaso, a de Antón Villar Ponte. Como acabamos de lembrar, en 1926, Villar Ponte publica o célebre artigo “O que foi e o que ten de ser a Academia Gallega”, no que deseña unha liña de traballo entusiasta para a douta Casa. Canto ós obxectivos inmediatos, Villar Ponte declara: “A Academia agora vai a se remozare. Agora entrará n’ela xente nova: Risco, Cotarelo, Castillo, Martínez Morás e mais eu. Axiña se lles procurará entrada a Otero Pedrayo, Castelao, Cuevillas e outros. Con estes elementos e con algúns bos -bos no senso galeguista -que xa hai nela coma Lugris Freire, o veterán do enxebrismo, Eladio Rodríguez González, Cabanillas, Banet Fontenla, etcétera, as cousas, coidamos que camiñarán por millores vieiros”. Mais o feito é que Villar Ponte non traspón a súa condición de electo ata 1934, cando xa Eladio Rodríguez deixara a presidencia.

Outra cuestión urxente é a económica. As contribucións das Sociedades Protectoras na emigración vense considerablemente diminuídas, cando non suprimidas por completo, e a Academia a penas dispón máis que dunha subvención estatal de 5.000 pesetas anuais. Na xunta ordinaria do 18 de xaneiro de 1927, Eladio Rodríguez anuncia o seu propósito de realizar xestións con todos os concellos de Galicia, “no solo para proporcionar a la Academia medios económicos que precisa para cumplir su misión cultural, sino para conseguir que esta institución se vea moralmente asistida y apoyada por las representaciones municipales de la región”. Consta que Eladio Rodríguez se dirixiu ós concellos de Ourense, Ribadavia e Leiro, provincia, partido xudicial e municipio do seu

nacemento, os cales outorgaron á Academia unha subvención anual de 200, 25 e 20 conmovedoras -e agradecidísimas- pesetas, que se elevarían ó ano seguinte a 775 pesetas. Así mesmo, Eladio Rodríguez trata de achegar recursos para a sección de Arqueoloxía da Academia, dirixida por Ángel del Castillo. E, no mesmo eido de melloras materiais, o presidente solicita -infructuosamente- a cesión de novos locais, no edificio da Capitanía, para o Arquivo Histórico de Galicia e para a Academia Galega, instalada ó presente en “dos salas [...] en las que apenas si pueden albergarse los 13.0000 volúmenes de su especializada y visitadísima Biblioteca ni cabe realizar trabajo alguno”⁴².

En canto á orientación xeral da Academia, Eladio Rodríguez é consciente de que as disciplinas históricas teñen absorbido as tarefas da corporación e de que cómpre corrixir ese rumbo. Na carta antes mencionada, Amor Meilán suxire a don Eladio unha serie de actividades “para demostrar que la Academia no es exclusivamente histórica”. Entre elas, propón a celebración dun Día da poesía galega, que preludia o actual Día das Letras:

Creo que una de las primeras cosas que V. puede hacer desde la Presidencia, para demostrar que la Academia no es exclusivamente histórica, es establecer el *día de la poesía gallega*, que pudiera ser el aniversario de la muerte de Rosalía. En ese día podría celebrar anualmente la Academia una fiesta o velada exclusivamente poética, dedicada a los poetas que *han sido*, consagrando la del primer año, por ejemplo, a las poetisas (Clara Corral, Avelina Valladares, Filomena Dato, y aun a las que escribieron en Castellano: Concepción Arenal, Narcisa Pérez Reoyo, Emilia Calé, la Pardo Bazán, etc.

También podrían consagrarse solemnes veladas en los centenarios de los gallegos ilustres fallecidos (en 1927, Francisco de la Iglesia, en 1928, Remigio Caula, en 1929 Fr. Tomás de Lemos, etc.). Ya ve V. que puede airearse un poco la querida institución (carta cit., 2-9-1926).

Non prospera o Día da poesía galega, pero o calendario conmemorativo é acollido con agrado. A prensa infórmanos de que “la Academia Gallega se propone recordar a la atención pública, en sucesivas oportunidades, figuras de la literatura, la ciencia y el arte regionales poco conocidas u olvidadas de la actual generación, realizando así una misión divulgadora en consonancia con su misión cultural”⁴³. En efecto, a Academia organiza veladas literarias no centenario de Francisco de la Iglesia (15-2-1927)⁴⁴ e no cincuentenario de Benito Vicetto e de Francisco Añón (25-5-1928)⁴⁵. Así mesmo, con motivo do centenario de Murguía (1933), a Academia promove a erección dun busto do Patriarca na Coruña, e outros actos e publicacións⁴⁶. E, coa vista posta no centenario de Pondal (1935), Eladio Rodríguez confía a Manuel Lugrís e a Eugenio Carré a edición das poesías inéditas do Bardo (7-3-1927)⁴⁷.

A produción bibliográfica deste período céntrase no *Boletín* corporativo, que apa-

rece a bo ritmo nos primeiros anos (uns dez números anuais entre 1927 e 1929) para reducirse despois sensiblemente (cinco e seis números, respectivamente, en 1932 e 1933). De maneira xeral, o *Boletín* manifesta o pulo da sección de Arqueoloxía da Academia, dirixida por Ángel del Castillo, que realiza un labor de inventario, catalogación e estudo dos monumentos máis interesantes de Galicia. Tamén cómpre destacar o número extraordinario conmemorativo do vintecinco aniversario da Academia (*BRAG*, XX/235-240, 1-10-1931), cunha crecida nómina de colaboradores -trinta e tres, en concreto- e artigos en castelán (vintetrés), galego (oito) e portugués (senllas colaboracións de José Leite de Vasconcelos e José Joaquim Nunes).

Pero a tarefa máis ardua será a xestión do monumento a Curros Enríquez, que a Academia tiña encomendada desde 1908. Eladio Rodríguez organiza o concurso público de proxectos, deserto na primeira convocatoria (1927) e na segunda adxudicado a Francisco Asorey (1928)⁴⁸. A erección do monumento pasa por unha chea de dificultades económicas e de toda índole: trámites para o cambio de localización, enfermidades do escultor, folgas de operarios...⁴⁹ Despois de varios anos, xa fixada a data da inauguración, e anunciada para o día 13 de agosto de 1933, Eladio Rodríguez vese obrigado a desconvocala, quedando aprazada *sine die*⁵⁰.

Mais en canto ó esencial, que sería o uso e promoción social e cultural da lingua galega, non percibimos ningún propósito de cambio. O idioma da Academia Galega seguirá a ser o castelán: en castelán fálase nas sesións de traballo; en castelán prodúcense as intervencións públicas e en castelán redáctanse todos os documentos, as actas, a correspondencia e a sección oficial do *Boletín*. E polo que se refire á codificación da lingua galega, principal estatuto da Asociación Iniciadora, a presidencia de Eladio Rodríguez sáldase cun fracaso: durante o seu mandato suspéndese definitivamente a publicación do *Diccionario gallego-castellano* (1928).

Don Eladio vive días de desesperanza. En 1930, Salvador Cabeza de León, académico e presidente do Seminario de Estudos Galegos, anímao a proseguir:

Comprendo la situación de ánimo de V.: las jefaturas, además del trabajo que imponen, traen de cuando en vez *satisfacciones* del género de las que está V. pasando. Hay que dejar pasar los chubascos y aun los temporales serios, considerando que si no fuese por los que se resignan a sufrirlos (aun sabiendo que no se los agradecen muchas veces), la mayor parte de las obras buenas que suponen desinterés y sacrificio, quedarían en la esfera de las posibilidades, serían entes de razón, jamás encarnados en la realidad. No hay que desmayar, mi querido amigo: adelante y ya el tiempo se encargará de deshacer marañas⁵¹.

A Real Academia Galega ante a República e o Estatuto de Autonomía (1931-1936)

¿Como recibiu a Real Academia Galega a proclamación da República? Non hai Actas nin outros documentos internos que nos permitan sabelo. Como todas as institucións públicas, o douto Corpo adapta o seu título e emblema á nova situación política: a Academia suprime, *de facto*, a palabra “Real” do seu nome e do seu brasón a coroa. En 1934, baixo a presidencia de Manuel Lugo Freire, a Academia buscará a protección do xefe do Estado e presidente da República Española, Niceto Alcalá Zamora, a quen nomeará académico de honra. A inauguración do monumento a Curros Enríquez (11-8-1934), na xestión do cal a Academia tivo parte tan importante, constituíu un gran acto de exaltación republicana. Contribuíu a dar relevo político a esta homenaxe a presenza de Alcalá Zamora, a quen a Academia Galega impuxo a aludida medalla. Sucedía isto cinco meses despois da dimisión de Eladio Rodríguez^{52 53}.

Ó noso xuízo, o feito máis destacado do período republicano é a contribución que a Academia fai, a través do seu presidente, Eladio Rodríguez, ó proceso autonomista de Galicia. En efecto, Eladio Rodríguez é un dos dez redactores do Estatuto de Autonomía (1932), plebiscitado polos galegos o 28 de xuño de 1936. Así, será durante a República cando a Academia estea máis implicada que nunca na vida pública galega e máis que nunca cerca das reivindicacións de Galicia.

O proceso que culmina no plebiscito do 36 é coñecido por todos. Prescindiremos, pois, das etapas previas -nas que está presente, tamén, a Academia-, e partiremos do momento en que, promulgada a Constitución da República (decembro de 1931), existe un marco xurídico para a autonomía. Daquela, o Concello de Santiago, a proposta de Enrique Rajoy Leloup, convoca, para o 3 de xullo de 1932, unha Asemblea representativa dos elementos políticos, administrativos, económicos e culturais de Galicia. Nesta xuntanza, celebrada con gran éxito, désígnase a comisión que se encargará de redactar o anteproxecto de Estatuto e de sometelo a información pública. A comisión redactora está integrada por dez membros, a saber: Salvador Cabeza de León (presidente), Alexandre Bóveda, Manuel Iglesias Corral, Manuel Lugo Freire, Eladio Rodríguez González, Jacobo Arias del Villar, Rodrigo Sanz, Santiago Montero Díaz, Avelino López Otero e Enrique Rajoy Leloup (secretario). Esta comisión preséntase coma un organismo de carácter técnico, razón pola cal os Dez actuarán, teoricamente, a título particular, pero é claro que todos son chamados pola súa pertenza a institucións ou partidos.

A comisión redactora traballa durante o verán, reuníndose as fins de semana, en Compostela, e o Anteproxecto queda concluído o 4 de setembro de 1932. Sometido a información pública, a comisión estudia as emendas presentadas e finaliza o seu labor o 1 de novembro de 1932, día no que poñen a súa sinatura ó pé do dictame os dez redactores. Dictame e proxecto de Estatuto son impresos e circulados por Galicia⁵⁴. A seguir, convócase a Asemblea rexional de municipios, que deberán aprobar o Estatuto, e que

terá lugar en Compostela os días 17, 18 e 19 de decembro de 1932. A Academia Galega non está invitada, aínda que si Eladio Rodríguez, como vocal da comisión redactora. Cómpre advertir que tampouco está chamado a participar o Seminario de Estudos Galegos (aínda que a maioría dos seus membros estarán presentes)⁵⁵.

Neste momento, acentúase a polémica partidista en torno á autonomía e ó liderado da política galega. Xa antes de comezar o seu traballo a Comisión dos Dez, algúns sectores coruñeses expresaran certo malestar polo protagonismo de Santiago de Compostela no proceso estatutario. Cando se divulga o anteproxecto, A Coruña suscita o problema da capitalidade de Galicia. Como sabemos, o artigo 36 do Estatuto outorgaba á primeira Asemblea lexislativa galega a facultade, entre outras, para designar a capital de Galicia. O 24 de novembro, o alcalde da Coruña, Manuel Iglesias Corral, membro da comisión redactora, comunica por carta que defenderá un voto particular no sentido de que non procede tal deliberación, porque a cidade da Coruña ostenta xa na realidade esa condición de capitalidade. A mesma opinión sustentan algunhas agrupacións, a máis belixerante, a denominada “A la Tercera República”. Integrada, entre outros, por César Alvajar, Jesús Mejuto, José María Eirís, Alfredo Suárez Ferrín..., esta asociación tiña por fin “superar la segunda República española, creando una ciudadanía apasionada y actuante de la que surja la Tercera República, la República radicalmente transformadora que hubiera traído la revolución que no llegó a estallar por habersele anticipado el nacimiento legal y pacífico del régimen en las urnas electorales”⁵⁶. Utilizando como arma o célebre artigo 36, o grupo desenvolve unha intensa campaña contra o Estatuto. Ó berro de “Nacionalismo, nunca”, “A la Tercera República” sementa a cidade de propaganda denunciando o Estatuto como obra exclusiva dos nacionalistas, e, entre os seus argumentos, utiliza o feito de que a Academia Galega non está convocada á Asemblea dos municipios.

O 13 de decembro de 1932 as forzas vivas da Coruña celebran unha xuntanza no Pazo Municipal, para expresaren a súa adhesión ó Concello e á Alcaldía. Fan uso da palabra, entre outros, o alcalde, Manuel Iglesias Corral; César Alvajar, membro de “A la Tercera República”; Alejandro Barreiro, director de *La Voz de Galicia*; Manuel Casás, ex-alcalde da Coruña, e Eladio Rodríguez González, presidente da Academia⁵⁷.

En consecuencia, Eladio Rodríguez dirixe unha carta aberta a Enrique Rajoy Leloup, secretario da Comisión organizadora da Asemblea, para anunciar a súa inasistencia:

Es verdad que mi representación en la Ponencia fue simplemente personal; pero no es menos cierto que por muy modesta e insignificante que sea -y lo es- mi personalidad, yo no puedo, ni quiero, ni debo prescindir en ningún acto público de mi condición de presidente de la Academia Gallega; y como esta institución cultural, que había sido invitada a la Asamblea de 3 de julio último, no puede asistir a la de este mes, por haberle puesto el veto las cinco respetadísimas personas amigas que formaron y redac-

taron el Reglamento⁵⁸, entienden mis compañeros de Junta de Gobierno, y yo con ellos, que ante esa desdeñosa desconsideración, el presidente de la Academia no puede dignamente concurrir a un acto para el que no ha sido convocada la entidad que preside.

Bien sabe usted, y bien saben todos, que yo he asistido con la mejor voluntad a las reuniones de la Ponencia; pero ahora, tal como se han desatado las pasiones y se han desabrochado las ambiciones y los egoísmos localistas -algunos de ellos, creo que prematura y excesivamente anticipados con pasquines y anuncios, olvidando que no por mucho madrugar amanece más temprano- me violentaba intervenir con mi presencia en actos públicos llamados a ser lamentable exteriorización de desavenencias, de enconos y aun de odios entre pueblos gallegos, cuando sólo debieran ser expresión de concordia, de armonía, de respeto mutuo y de amor a Galicia y a su autonomía. Por eso yo no podré prestar jamás mi cooperación representativa, ni siquiera personal, a lo que tienda a fomentar rencores entre ciudades que debieran ser hermanas por ser gallegas (s. d. (pero A Coruña, antes do 17-12-1932). Epistolario, II.1).

Na Asemblea rexional dos municipios, celebrada en Santiago de Compostela, os días 17, 18 e 19 de decembro de 1932, estiveron presentes todas as forzas políticas, sociais, culturais e económicas do país galego. O Estatuto foi aprobado polo 77,4% dos municipios, que agrupaban o 84,7% do total da poboación censada en Galicia. En palabras de Castelao, despois dos tres días de discusión, “prodúxose tan enorme entusiasmo que poderíamos ir axiña ao plebiscito coa plea seguridade de gañalo”⁵⁹.

Envolto na reivindicación coruñesa, Eladio Rodríguez non asistiu á Asemblea que elevou a definitivo o proxecto de Estatuto galego, redactado coa súa colaboración. Na prensa do día 20, os parabéns pola futura Autonomía de Galicia comparten páxina coas condolencias pola morte, na Coruña, de Eugenio Carré Aldao (18-12-1932)⁶⁰.

Para terminar este apartado, cremos oportuno reproducir a carta que Enrique Rajoy Leloup dirixe a Eladio Rodríguez, o 22 de decembro de 1932, na que é patente tanto a dignidade do autor coma o seu profundo sentimento autonomista. Di así:

Sr. D. Eladio Rodríguez González

Mi querido amigo don Eladio:

Se explicará Vd. que en estos últimos días, consagrado en absoluto a la causa de nuestra Autonomía, no pudiera disponer de tiempo para contestar sus cartas abiertas y cerradas. Ahora, dominado aún por la emoción que me produjo el triunfo de nuestra obra y por la cordial expresión de gratitud que hizo Galicia, en la inolvidable sesión de clausura, a todos cuantos formamos la Ponencia redactora del Estatuto de nuestra

Tierra ¡qué voy a decirle, querido don Eladio?

Vd., que conocía bien mi intervención en la obra de la Ponencia y la pureza con que todos la realizamos, no tenía derecho a dirigirme esas cartas. En fin: ya todo se desvaneció y sólo me resta significarle cuánto siento que Vd. no hubiera estado presente a la Asamblea. Viviría Vds. [sic] unos días emocionales como no los habrá vivido nunca. Aquello fue enorme.

Ya nuestra obra marcha triunfalmente hacia la meta final, desembarazada de los mayores estorbos que se oponían en su ruta. Querido don Eladio. Contribuyamos todos a acentuar la cordialidad entre los pueblos gallegos, y no rompamos nosotros los vínculos de fraternidad que se establecieron durante nuestra callada pero intensísima labor, que es inicio y base de este resurgir de la galleguidad.

Con muy fuertes abrazos, quedo, como siempre, muy cordial y admirador amigo suyo,

E. Rajoy

22-XII-1932⁶¹

O *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* e a dimisión (1934)

O *Boletín* da Academia Galega correspondente a xuño de 1934 infórmanos de que Manuel Lugo Freire acaba de ser elixido novo presidente e de que, previamente, Eladio Rodríguez presentara a súa dimisión, con carácter de irrevocabilidade, por motivos de saúde quebrantada⁶². Isto mesmo asegura Ramón Villar Ponte, quen precisa a data da renuncia -4 de marzo-, e isto veñen repetindo mecanicamente desde entón todos cantos teñen escrito sobre don Eladio. Varios indicios, sen embargo, contradicían a razón oficial, incluso os adxectivos que comunmente lle aplican os que o coñeceron: “Era don Eladio un home roxo, forte....”, son palabras que nunca faltan nas descrições do poeta do Ribeiro. A lonxevidade de Eladio Rodríguez, a súa persistencia como funcionario municipal e, sobre todo, o feito de que continuase a traballar no seu amado *Diccionario*, invitaban a supoñer que a súa saúde era excelente e outros os motivos da súa dimisión.

A solución a este duradoiro enigma encontrámola no epistolario a Casto Sampedro. O 8 de xaneiro de 1934, en efecto, Eladio Rodríguez firma a carta de dimisión como presidente da Academia Galega; a circular, dirixida a todos os numerarios, di o seguinte, nos seus principais parágrafos:

Por prescripción facultativa me ha sido vedado dedicarme a trabajos mentales; y esta realidad superior a todos mis propósitos me obliga y fuerza a dimitir el cargo de Presi-

dente de la Academia Gallega con que benévolamente me habían honrado V. y los demás dignos compañeros.

Dado, pues, mi estado de salud, yo no puedo ni debo seguir ostentando dicho cargo; y al comunicar a V. mi renuncia irrevocable le pido el nuevo favor de que se sirva por su parte admitírmela, ya que después de presentada no puede decorosamente ser retirada (Epistolario, I.6).

Nunha carta particular a Sampedro, do 18 de febreiro do 34, Eladio Rodríguez, despois de se referir ó *Boletín* extraordinario da Academia, número que estaba previsto saíse en 1931 e que en 1934 aínda non rematara de imprimirse, confesa a Sampedro:

Esta lentitud desesperante, esta vida durmiente, y el haberse suspendido el Diccionario desde que yo entré en la Presidencia, es lo que me hace renunciar al cargo, que por ningún motivo volveré a ocupar, pues en el tiempo transcurrido llevo sufrido muchas amarguras y contrariedades en secreto; y ante la inutilidad de mi gestión, y como comprendo que los cargos honoríficos solo deben desempeñarse *con plena satisfacción íntima*; y puesto que esa satisfacción me falta, de ahí mi dimisión irrevocable, tan decididamente irrevocable que *no quiero*, ni puedo, ni debo volver a la presidencia.

E continúa don Eladio:

Perdóneme este desahogo confidencial, pero quiero pasar tranquilo el tiempo escaso que me queda de vida, que es lo único a que creo tener derecho; dedicándome por entero a mi proyectado Diccionario para poner remate a la persistente labor de 30 años que a esa obra vengo consagrandome.

Ya comprende usted que la publicación de este Diccionario por acuerdo del Ayuntamiento coruñés, y la suspensión del de la Academia desde que yo estoy en la Presidencia, me ponen en situación crítica, pues parece que esa suspensión se debe a mí cuando es todo lo contrario (Epistolario, I.7).

Velaquí a verdadeira razón da renuncia de Eladio Rodríguez: o compromiso que o Concello da Coruña adquire, en decembro de 1933, para a publicación do *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* do que é autor. Por ser descoñecido a todos, transcribimos a continuación o anuncio que deste acordo municipal fai *La Voz de Galicia*:

El “Diccionario Gallego”, de don Eladio Rodríguez

Se aprobó luego una proposición que suscriben el alcalde propietario, señor Iglesias Corral, el accidental señor Suárez Ferrín, y varios concejales, encaminada a que el

Ayuntamiento preste su aval a la publicación del “Diccionario Gallego-Castellano”, formado después de cerca de veinte años de trabajo por el presidente de la Academia Gallega don Eladio Rodríguez González, que es a la par antiguo y destacadísimo funcionario municipal.

La obra del señor Rodríguez González constará de unos cinco volúmenes de buen tamaño y no solo constituye el más completo vocabulario de nuestro idioma vernáculo, sino que es también una pequeña enciclopedia que trata de usos y costumbres, creencias, supersticiones, sintología popular, etc., etc., y un total de refranes que no bajará de veinte mil, comprendiendo asimismo las variantes que muchas de nuestras voces tienen en las diversas comarcas del país.

Para dar cumplimiento al acuerdo municipal se formará una Comisión o Junta Administrativa del Diccionario, integrada por varios concejales y un representante del autor, que determinará la forma en que ha de serle prestado el concurso del Ayuntamiento, sometiéndole luego al juicio de la Corporación⁶³.

Unha vez que este acordo se fai público, Eladio Rodríguez, que se sente insatisfeito coa marcha xeral da Academia, considera que a publicación do seu Diccionario, unha obra individual, é incompatible, ante os ollos do observador alleo ás interioridades da Academia, coa presidencia desta institución, que ten ó seu cargo a formación doutro Diccionario.

Mais ¿cales son, en efecto, as causas da suspensión do Diccionario da Academia? Non podemos entrar en detalles sobre a historia miúda do Diccionario corporativo -que ten sido obxecto de varios interesantes traballos⁶⁴-, pero si debemos referirnos ós motivos últimos da súa suspensión, en canto iso poida atinxir á boa fama de Eladio Rodríguez. Como apuntabamos ó principio, o *Diccionario gallego-castellano* editado pola Academia entre 1913 e 1928 é obra dun só redactor, o académico correspondente e bibliotecario César Vaamonde Lores. En 1911, César Vaamonde é comisionado pola xunta directiva, que preside Murguía, para redactar os borradores das papeletas do Diccionario, os cales, agrupados por cadernos, pasarían a poder dos académicos para que os examinasen e, finalmente, se discutisen e sancionasen pola corporación en pleno⁶⁵. Mais as *Actas* non mencionan tales discusións plenarias a propósito de ningún dos vinte e sete cadernos publicados⁶⁶. O cal invita a inferir que, na práctica, Vaamonde pasou de redactor único a único autor, baixo a supervisión da xunta de goberno (é dicir: de Murguía), e que todos os demais académicos descansaban no traballo daquel. ¿Por qué, se non, esa falta de referencias ó Diccionario nas *Actas*? Certamente que o Diccionario aparece citado aquí e alá, pero nada que indique un traballo constante e ordenado por parte dos académicos: ningunha discusión lingüística se suscita nas sesións; Vaamonde non é chamado a estas para expoñer e defender as súas escollas léxicas; non se circulan nin examinan os cadernos; non se mantén correspondencia sobre cuestións lexicográficas. Esta

rechamante ausencia do Dicionario nas *Actas* é un dato *ex silentio* que, con outros (incluídas as declaracións, en cartas privadas, de Vaamonde sobre o particular), obriga a pensar que o Dicionario da Academia Galega foi obra exclusiva de César Vaamonde, baixo a supervisión única de Murguía.

Mais o traballo de Vaamonde, realmente abnegado -percibe un salario mínimo e o seu nome non figura na obra-, é lentísimo. Morto Murguía (1923), o ritmo de publicación descende. En 1924, e a proposta de Francisco Ponte Blanco, noméase unha comisión para pular o Dicionario, integrada por Manuel Lugrís Freire, Eladio Rodríguez González e Leandro Carré Alvarellos (30-6-1924). A elección, en principio, parece idónea, pois tanto Eladio Rodríguez como Leandro Carré están a elaborar senllos dicionarios individuais, e Manuel Lugrís é autor dunha gramática galega. Mais ó instante percíbense as dificultades. Deixando a un lado o feito -que consta documentalmente- de que a presenza de Leandro Carré foi considerada, por algún membro da corporación, como unha intromisión, debido á súa condición de académico correspondente (ou sexa: de non numerario), ¿qué criterios lingüísticos compartían Manuel Lugrís, Eladio Rodríguez, Leandro Carré e César Vaamonde? A verdade é obvia, pero hai que dicila: para facer un dicionario cómpre poñerse de acordo nos criterios lingüísticos.

Inactiva ou fracasada esta comisión -e quizais sentíndose, César Vaamonde, desautorizado, ou non plenamente apoiado, pola Academia-, na xuntanza do 22 de maio de 1928, varios académicos presentan unha proposición solicitando, entre outros extremos, que, desde o próximo caderno do Dicionario, o texto da cuberta ou portada apareza redactado nesta forma: “Dicionario Gallego-Castellano por D. César Vaamonde Lores. Por encargo de la Real Academia Gallega”. O cambio era transcendente. De aceptalo, a Academia pasaría de editar un dicionario institucional, que se supoñía representaba a opinión consensuada de todos os seus membros, e, polo tanto, tiña un valor normador do idioma, a avalar, coa súa *auctoritas*, un dicionario individual, froito do traballo persoal e do criterio dun académico correspondente. Consciente da transcendencia que este cambio suporía, Eladio Rodríguez solicita que a proposición quede sobre a mesa para que a estudien todos os numerarios. Despois de case sete meses de consultas, na reunión do 12 de decembro de 1928, dáse conta das cartas e escritos recibidos, e, posta a votación, a proposición apróbase por 13 votos a favor e 6 abstencións⁶⁷. Tamén se acorda quede extinguida a comisión do Dicionario nomeada o 30 de xuño de 1924. Así pois, a Academia Galega confire plena autonomía a César Vaamonde Lores para que prosiga o comezado Dicionario. Non obstante o acordo adoptado, non se publicará ningún novo caderno. Non nos é posible explicar esta contradicción. Quizais César Vaamonde esperase a confianza unánime da corporación, en lugar da maioría que obtivo; quizais agardase un apoio máis explícito por parte da xunta de goberno.

Dito todo isto, é evidente que a suspensión do Dicionario se viña xestando desde a fundación mesma da Academia. En efecto, desde o primeiro momento todo coopera-

ra ó seu fracaso: a falta de preparación filolóxica dos fundadores, na súa maioría, eruditos competentes en disciplinas históricas; o absentismo dos académicos (as Actas son demoledoras a este propósito); a falta de método coa que se aborda a tarefa lexicográfica; a escasez dos recursos económicos, que impide contratar copistas, redactores, etc. Ó noso xuízo, o abnegado labor de César Vaamonde permitiu a Murguía adiar o fracaso, pero o edificio fallaba pola base. Dada a marcha da publicación -investíronse quince anos para dúas letras e o comezo da terceira-, a suspensión do Dicionario era inevitable e, simplemente, tocoulle arrostrala á xunta directiva presidida por Eladio Rodríguez. Posteriormente, o 30 de novembro de 1929, acórdase, por iniciativa de varios numerarios (Amor Meilán, Pérez Costanti, Varela Lenzano, Federico Maciñeira, Cabeza de León e Vega Blanco), que a Academia, con preferencia a toda outra empresa, consagre a súa atención á publicación das obras anunciadas, reanudando a publicación do Dicionario. Votada favorablemente pola maioría -incluído o presidente, Eladio Rodríguez, a proposta non terá traducción práctica.

A finais de 1933, o mencionado acordo do concello da Coruña proporcionou a Eladio Rodríguez a esperanza de ver publicado o seu Dicionario, a obra de toda a súa vida. Ramón Otero Pedrayo evoca, de maneira maxistral, este momento na vida do lexicógrafo:

Houbo un momento de esperanza, case de certidume, pra don Eladio. Maxinou, tiña dereito a maxinar, os volumes podentes e ricaces da nosa obra nas mesas dos eruditos, nas vidreiras das librerías. Aquil día -¡qué cinzas, de quente ollada de fada, houbera acendido pra don Eladio, aquil día, o ceo atlántico- non chegou. Ficarán cecais pra sempre no silencio a xentileza e desintrés de don Eladio, cando xa acordos firmes do Concello da Cruña -por os derradeiros do 1933- aseguraban a pubricación...⁶⁸

O epistolario a Sampedro indica que, tras dimitir do seu cargo, Eladio Rodríguez desexa consagrarse á derradeira revisión da súa obra. En efecto, o 18 de febreiro de 1934, envía ó arqueólogo pontevedrés as primeiras galeradas do Dicionario -pois chegou a imprimirse algún caderno⁶⁹-, para que este lle dea a súa opinión, sempre agradecido, don Eladio, ó libro da Confraría do Corpo Santo, editado por Sampedro. Así mesmo, o autor anuncia que as letras A e B ocuparán o primeiro tomo dunhas 700 páxinas. ¡Mágoa non o puidese ver impreso!

Descoñecemos se, a partir desta data, Eladio Rodríguez seguiu a participar nas reunións da Academia -non hai Actas do período-, mais si cóstanos que está presente nos grandes momentos da vida académica, coma as recepcións de Antón Villar Ponte e de Castelao, celebradas a véspera e o Día de Galicia de 1934, respectivamente. En 1935, asiste ós actos conmemorativos do centenario de Pondal, celebrados na Reunión de Artesáns. Así mesmo, o 13 de marzo de 1936 acode á recepción de Manuel Casás Fer-

nández. Esta ten lugar xa baixo a presidencia accidental de David Fernández Diéguez, pois Manuel Lugo, retido na casa por crónica doenza, está retirado das actividades corporativas desde agosto de 1935. É este o último acto académico antes da Guerra Civil.

A Academia en guerra (1936-1946)

Producida a sublevación contra o Fronte Popular e a República o 18 de xullo de 1936, o día 20 declárase o estado de guerra na Coruña. Tras a detención das autoridades do Fronte Popular, A Coruña queda incorporada ó bando sublevado. O día 24 comezan as execucións. O terror instálase na cidade: detencións, ceses, consellos de guerra, “paseos”, fusilamentos.

A Academia Galega non se reúne desde marzo. Vacantes gran número de medallas, mortos ou ausentes varios académicos e nas mans dun presidente accidental, o apolo-xista católico David Fernández Diéguez, a Academia vai á deriva. Sen embargo, o patrimonio da corporación queda a salvo, quizais por residir nun organismo oficial, o Pazo Municipal, e a súa biblioteca, integrada, daquela, por uns 16.000 volumes, sálvase da queima. Salvarse da queima non é unha frase feita: o 19 de agosto de 1936 *La Voz de Galicia* publica unha fotografía na que se retrata unha orgullosa escuadra de falanxistas, brazo en alto, ante unha inmensa pira de libros⁷⁰. Despois virían os expurgos sistemáticos, dirixidos, nos diferentes distritos universitarios, por cadansúa comisión depuradora de bibliotecas (Orde da Xunta Técnica de Estado, 16-9-1937).

A penas dous meses despois de iniciada a Guerra Civil, o 15 de setembro de 1936, o presidente da República Española, Manuel Azaña, sanciona un decreto, asinado por Jesús Hernández Tomás, ministro de Instrucción Pública, polo cal quedan suprimidas as Academias dependentes do Ministerio de Instrucción Pública e Belas Artes, confiscados os seus bens e cesantes todos os seus membros. Asemade, créase un Instituto Nacional de Cultura, dividido en tantas seccións como academias disoltas, ó que pasarán as fundacións, premios, legados e bens mobles e inmoebles destas. Aínda que o decreto só nomea as Academias radicadas en Madrid, parece evidente que o espírito que o anima, expresado na exposición de motivos, concirne a todas:

La honda transformación que está experimentando toda la vida de nuestro país no puede detenerse ante ninguno de los organismos oficiales de la cultura. Esta corriente transformadora obliga a suprimir o modificar radicalmente, en su función, instituciones que, habiendo tenido su razón de ser en otras épocas de la historia de nuestro país, han quedado anquilosadas o no están en consonancia con la marcha de la vida social de hoy. Entre estas instituciones se encuentran, en el terreno cultural, las Academias dependentes del Ministerio de Instrucción pública y Bellas Artes⁷¹.

A Coruña, en zona nacionalista, vive allea ás disposicións legais da República. O 23 de decembro de 1936 falece o presidente accidental da Academia Galega, David Fernández Diéguez, e o cargo pasa regulamentariamente a Manuel Casás Fernández. En setembro de 1937, Fernando Martínez Morás, secretario da Academia, morre nun accidente automobilístico en León, onde estaba destacado como corresponsal de guerra de *La Voz de Galicia*; o presidente Casás convoca a Alejandro Barreiro Noya (5-10-1937), a quen corresponde interinar a secretaría, o cal toma posesión (31-10-1937). A Academia Galega sobrevive, aínda que a súa existencia é puramente nominal.

O 8 de decembro de 1937, a Xunta Técnica de Estado, supremo órgano colectivo do goberno nacionalista con sede en Burgos, promulga un decreto convocando ás Reais Academias a unha sesión plenaria, que se celebrará o 6 de xaneiro de 1938, na Universidade de Salamanca, para formaren, xuntas, un corpo total co nome de Instituto de España:

En homenaje a la veneranda tradición española de colocar la vida doctoral bajo los auspicios de la Inmaculada Concepción de María, se ha escogido el día de hoy para proceder a la convocatoria de las Reales Academias de España, cuyas tareas se encuentran desde tiempo interrumpidas y cuya reanudación es con impaciencia esperada en la España nacional.

El Estado espera de la nueva etapa de actividad de nuestras Academias un gran incremento en las publicaciones científicas e históricas, la publicación de importantes libros y anales periódicos en que se refleje en sus formas más elevadas el pensamiento nacional, atribución que a las Academias será encomendada de otorgar premios nacionales que estimulen al talento en su función creadora, la difusión de tratados didácticos, destinados, no solo a nuestros Institutos, liceos y escuelas, sino a los de todos los países del mundo y en especial a los de lengua española.

En su virtud dispongo:

Artículo primero. El día 6 de enero de 1938 y en el paraninfo de la Universidad de Salamanca se reunirán nuestras Academias en sesión solemne. Esta zona comprenderá conjuntamente las Academias de la Lengua Española, de la Historia, de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, de Ciencias Morales y Políticas, de Bellas Artes de San Fernando y de Medicina, las cuales conservarán en lo sucesivo el título de Reales en alusión a su origen histórico y formarán juntas un cuerpo total con el nombre de Instituto de España, cuyos detalles de organización y atribuciones se especificarán en disposiciones reglamentarias [...]⁷²

Ademais de ordenar a reunión das Academias, ás que, como vemos, se devolve o título de Reais, e a creación do Instituto de España (art. 1º), o decreto dispón que, previamente, se procederá á reorganización de cada Academia por un comité (art. 3º) e

que, tras a reunión plenaria en Salamanca, cada unha delas se reunirá por separado, consagrándose ás súas tarefas (art. 2º).

A constitución oficial do Instituto de España fíxose mediante decreto do 1 de xaneiro de 1938. O artigo 1º explica que recibe o nome de Instituto de España “el conjunto de los académicos numerarios de las Reales Academias Española, de la Historia, de Ciencias Exactas, Físicas y Naturales, de Ciencias Morales y Políticas, de Bellas Artes y de Medicina reunidos en Corporación Nacional a título de Senado de la Cultura Española”. A Mesa, ou xunta directiva do Instituto, está composta polos seguintes membros: presidente, Manuel de Falla; vicepresidente, Pedro Sainz Rodríguez; secretario perpetuo, Eugenio d’Ors; chanceler, Pedro Muguruza; secretario de publicacións, Vicente Castañeda; bibliotecario, Miguel Artigas, e tesoureiro, Agustín González de Amezúa (art. 8º). Asemade, désígnase ou confírmase o presidente de cada Academia: Pemán, para a Española; o Duque de Alba, para a da Historia; Romanones, para Belas Artes, etc. (art. 9º).

Mentres na fronte de guerra se libra a batalla de Teruel, o 6 de xaneiro do 38, conforme ó previsto, celébrase no paraninfo da Universidade de Salamanca a sesión plenaria das Academias reunidas no Instituto de España. Preside o xeneral Gómez Jordana, en representación do xefe do Estado. Abre a sesión o secretario perpetuo, Eugenio d’Ors, quen le a memoria regulamentaria da súa constitución. A seguir, o vicepresidente, Pedro Sainz Rodríguez, pronuncia un discurso sobre a misión do Instituto na tarefa de restaurar a unidade histórica de España: “Por eso este Instituto es unidad. Unidad en la inteligencia, unidad en la tarea y unidad en la conciencia moral de nuestro pueblo. [...] Somos los encargados de trazar las trincheras del pensamiento para que la muerte que todos los días mata a este pueblo español, que ha sabido sublevarse por su tradición, no sea infecunda en las trincheras de la guerra”⁷³. Tras estas palabras, ten lugar o (re)ingreso dos académicos, de acordo cun fantástico cerimonia: os aspirantes van pasando ante a mesa presidencial e, poñendo a man dereita nun exemplar dos Evanxeos e mais nun exemplar do *Quijote* (este, coa cuberta ornada co xugo e as frechas), van respondendo afirmativamente a esta pregunta: “Señor Académico, ¿juráis a Dios y ante nuestro Ángel Custodio servir perpetua y lealmente a España, bajo imperio y norma de su tradición viva; en su catolicidad, que encarna el Pontífice de Roma; en su continuidad hoy representada por el Caudillo salvador de nuestro pueblo?”⁷⁴.

Trincheiras do pensamento e trincheiras da guerra. A imaxe utilizada polo intelectual monárquico Pedro Sainz Rodríguez expresa graficamente o obxectivo do Instituto de España: os civís unidos ós militares sublevados queren mostrar, ante si mesmos e ante os ollos do mundo, que a zona nacionalista, aínda que protagonista dunha sublevación militar, ten unha personalidade cultural e que non faltan nela escritores, pensadores e homes de estudio. Os inspiradores do Instituto queren manifestar que a España nacionalista non é sinónimo de barbarie, senón ó contrario: mentres a España republicana suprime as academias, institucións culturais seculares, a España sublevada ocúpase de

reorganizalas. Esta idea explica a creación do Instituto de España en plena guerra, e precisamente no momento en que se libra unha das batallas máis cruentas.

A noticia da reorganización das Academias chega inmediatamente á Coruña. En *El Ideal Gallego*, Corzanes, panexirista do Caudillo, dedica a súa sección “La Coruña al día” á constitución do novo organismo. Corzanes (pseudónimo, segundo cremos, de José Luis Bugallal Marchesi) aplaude a creación do Instituto de España, supremo expoñente da cultura hispánica: “Con ello -resume- queda una vez más cumplido el designio del Caudillo, asombro de actividad y de atención a todos los problemas nacionales, de hacer tarea de paz en pleno fragor guerrero”. Explica Corzanes que o decreto de constitución unicamente alude ás academias nacionais, pero, coñecida a vontade do Caudillo de elevar o nivel cultural de España, fácil é comprender que no Instituto quedan incluídas outras academias de extensión rexional, provincial ou local. A seguir, Corzanes glosa os títulos da Real Academia Galega en termos tan agudos coma estes:

La Real Academia Gallega, cuyas actividades abarcan todas las ramas del saber regional -lengua, literatura, historia, arqueología y ciencias-, sin mengua del indispensable reconocimiento de la unidad nacional -la expresión de su realeza era ya un signo de unitarismo-, cultivaba un galleguismo sano y beneficioso que en vano trataron de falsear los escasos elementos separatistas que en los últimos tiempos lograron infiltrarse en su seno. Su labor, apenas conocida del público, ha sido ventajosísima para la difusión del acervo literario, histórico, artístico y científico de Galicia, y aun de España, merced a las estrechas relaciones que de antiguo mantiene con los más importantes centros culturales de Europa y América. Su Boletín, en el que colaboran las firmas más prestigiosas de la región, llegaba a todas las Academias del mundo, como un eco fiel del saber galaico⁷⁵.

No parágrafo transcrito, Corzanes expón catro ideas simples, pero convincentes: 1) a Academia Galega non é unha academia da lingua; 2) a Academia Galega non vulnera a unidade de España, antes coopera a ela, tanto pola súa tradición de unitarismo, expresada no seu título de “Real”, como pola súa praxe (“...galleguismo sano y beneficioso que en vano trataron de falsear...”); 3) a Academia mantén relacións cos intelectuais e centros culturais de Europa e América; 4) o *Boletín* que publica é un instrumento de propaganda da cultura, que chega, por intercambio, a todas as academias do mundo. Razóns todas catro que condin a marabilla coa política do Instituto de España, ó que o novo Estado confire a misión de orientar e dirixir a cultura e a investigación. Por conseguinte, termina Corzanes apelando ó presidente da Academia Galega para que reorganice urxentemente a corporación e non se repita así o caso, segundo el lamentable, de non poder dar ingreso nela a un heroe coma o comandante Barja de Quiroga, xefe da bandeira lexionaria galega, falecido o 3 de xaneiro de 1938 cando levantaba o cerco de Teruel.

Liberado dalgúns aspectos delirantes, como o de nomear académicos ós militares protagonistas da sublevación, o artigo de Corzanes podería funcionar -e creo que así funcionou- coma un esbozo programático da nova etapa da Academia Galega. Así considerado, no texto reside unha das claves da supervivencia da Academia tras a Guerra Civil. A outra será a habilidade de Manuel Casás para convencer ás autoridades de que a España nova nada ten que perder e si moito que gañar coa Academia.

O 30 de xaneiro de 1938 institucionalízase o réxime do Caudillo coa formación do seu primeiro goberno ordinario. Daquela, Manuel Casás colle as rendas da Academia e, secundado por Alejandro Barreiro, dá os primeiros pasos para a súa reorganización: “Sobreponiéndose a la desconsoladora situación, se imponía trabajar, hacer lo imposible por proseguir la ordenada marcha de este cuerpo literario, de hecho paralizada desde que comenzó la guerra de liberación española, con su azarosa sucesión de inquietudes y turbulencias que anularon las actividades culturales”. Suprimidas ou sen efectividade as subvencións outorgadas á Academia, Manuel Casás diríxese ó novo ministro de Educación Nacional, Pedro Sainz Rodríguez, solicitando se restableza a subvención que o Estado satisfacía á Academia antes da Guerra. No teatro de tanta ruína, Manuel Casás solicita unha subvención para a Academia.

Polas mesmas datas, Casás diríxese ó Instituto de España para que este aclare qué disposicións pensa tomar acerca das academias rexionais e se a Galega debe considerarse incluída no novo organismo. Eugenio d’Ors escribe a Casás fixando a súa posición persoal e a do Instituto:

Nada más lejos de mí ni del ánimo de los elementos que rigen el Instituto, que cualquier obra de absorción, que secase las vivas y libres fuentes de la vida académica local. Por esto ni el Poder público ni nosotros hemos pensado nunca en asumir la tarea que corresponde a dichas organizaciones, algunas de ellas seculares y todas honor de España y de su riqueza de expresiones substanciales. Antes al contrario, en lo que de nosotros dependa, nos ponemos al servicio de su autónoma perpetuación, disponiéndonos a facilitarles cuantos medios se encuentren en nuestras manos, aptos al desenvolvimiento de los cometidos respectivos. En este sentido tenemos el honor de ofrecernos a V. el Instituto de España y su Secretario Perpetuo...⁷⁶

A primeiros de marzo, o presidente Casás convoca os numerarios da Coruña a unha reunión informal. Ademais de Casás e Alejandro Barreiro, asisten Eladio Rodríguez, Ángel del Castillo e César Vaamonde Lores, arquiveiro-bibliotecario. Este último informa ós reunidos de que faltan documentación e obxectos de arquivo e secretaría do período no que exerceu o cargo Fernando Martínez Morás: “Falta, pues, puede decirse, todo el Archivo de la Academia comprendido desde el año 1927 en que tomó posesión el último Secretario, hasta el año presente de 1938. Es decir, todo el archivo de la Academia durante once años”⁷⁷.

Fixéronse xestións coa familia de Martínez Morás, nada se encontrou. Fácil é imaxinar a amargura de Eladio Rodríguez ó coñecer a noticia, pois a Academia quedaba privada da memoria escrita durante moitos anos, en parte, os do seu mandato, e iso pola responsabilidade de Martínez Morás, a quen el levara á secretaría. ¿Destruíu Martínez Morás a documentación da súa xestión? ¿Ocultou Martínez Morás os documentos nalgún lugar, que nunca se puideron achar? Nunca se soubo. Naturalmente, a desaparición dos documentos ten tido consecuencias negativas perdurables.

Na sesión aludida cambiáronse impresións respecto á necesidade de cubrir as vacantes de numerarios e de xestionar o cobro das subvencións pendentes. A partir de aquí, Casás comeza as súas visitas ó alcalde e ó presidente da Deputación; eleva instancias ó ministro de Educación Nacional e ós presidentes das deputacións provinciais; envía felicitacións, expresa pésames; por certo que un deles vai dirixido ó Caudillo, pola morte do seu irmán o aviador Ramón Franco Bahamonde (27-10-1938), que era académico de honor da Galega (3-4-1926). Manuel Casás pon diñeiro do seu peto, a conta, para pagar algún soldo dos moitos atrasados ó persoal da Academia, reducido a dúas persoas, o bibliotecario, César Vaamonde, e o auxiliar, Juan Naya Pérez.

En febreiro de 1939 o subsecretario de Educación Nacional, García Valdecasas, autoriza á Academia para eximir da lectura do discurso ós numerarios electos antes da guerra, os cales recibirán un oficio equivalente á toma de posesión (22-4-1939). Son: Juan Domínguez Fontenla, Narciso Correal Freire de Andrade, Ramón de Artaza, Lisardo Barreiro, Jaime Solá e Antonio Noriega Varela.

Terminada a guerra civil o 1 de abril de 1939, A Coruña vive quince días de festas, desfiles e homenaxes. A primeira reunión tras a guerra ten lugar o domingo 3 de decembro de 1939 e, no sucesivo, sempre ante un delegado do Gobernador Civil. Asisten Manuel Casás, Alejandro Barreiro, Ramón Otero Pedrayo, Lisardo Barreiro, Ramón de Artaza, Julio Dávila e Ángel del Castillo. Outros varios envían adhesións, entre eles, Ramón Cabanillas. Eladio Rodríguez non comparece. O secretario le unha extensa memoria do actuado pola xunta interina durante a guerra⁷⁸. Ángel del Castillo é nomeado tesoureiro (tomará posesión o 16-12-1939) e son declaradas as vacantes de numerarios (das corenta prazas, hai pouco máis de vinte cubertas).

A Academia ocupa o ano seguinte na proposta de candidatos, que serán votados na xunta ordinaria do 8 de decembro de 1940. Nesta, son elixidos dezanove numerarios: Xosé Filgueira Valverde, Fermín Bouza-Brey, Xesús Carro García, Salustiano Portela Pazos, Atanasio López, Ramón María Aller, Samuel Eiján, Aureliano Pardo Villar, Paulino Pedret Casado, Antonio Couceiro Freijomil, Gonzalo Brañas Fernández, Gonzalo López Abente, Florentino López Cuevillas, Celestino Sánchez Rivera, José Baldomir, Francisco Vales Villamarín, Manuel Vázquez Seijas, Fernando Cortés Bugía e Rafael González Villar⁷⁹. O director xeral de Belas Artes, marqués de Lozoya, libera os electos da lectura do discurso e autoriza a toma de posesión conxunta. Esta cerimonia terá lugar,

en sesión extraordinaria pública, o día 27 de xullo de 1941, no paraninfo da Universidade de Santiago. Previamente, en Bonaval, ante os sartegos de Rosalía e de Brañas, celébrase unha misa, oficiada por Samuel Eiján. Traslada a comitiva á Universidade, presiden o acto o rector, Carlos Ruiz del Castillo, o arcebispo de Compostela, Tomás Muñiz Pablos, e o presidente da Academia, Manuel Casás Fernández. Tamén asisten o alcalde da cidade, marqués de Figueroa; o delegado comarcal de *F.E. T. y de las JONS* e secretario da Universidade, Luis Legaz Lacambra; o comandante militar da praza, Francisco Judel Peón; o abade mitrado de Samos, xuíces de primeira instancia e municipal, deputados provinciais, cóngos, catedráticos, concelleiros, membros dos corpos da gornición e outras delegacións civís e militares. O secretario da Academia, Alejandro Barreiro, dá lectura á Memoria, na que se resalta o labor fecundo da Academia durante os seus trinta e seis anos de vida, consagrados por enteiro a glorificar o nome de Galicia dentro dun puro culto a España, e a importancia desta sesión, adhesión solemne da Academia ós postulados do novo Estado. Seguidamente entran ó estrado os dezaioito novos académicos (Rafael González Villar falecera antes desta data). Fala, en representación de todos, Fermín Bouza-Brey, quen saúda á Academia en nome dos recipiendarios, lendo a seguir o discurso titulado *La mitología del agua en el Noroeste hispánico*⁸⁰. Este traballo é gabado pola prensa como de “excelente corte literario, con bellezas del idioma castellano y recopilación documentadísima de cuanto se relaciona con el folklore”. Contesta, en nome da corporación, o presidente Casás, quen se refire á liña de conducta seguida pola Academia Galega, unida sempre nun amor íntegro a España; lembra que gobernos anteriores lle impediron usar o título de “Real”; alude á necesidade dun auxilio económico para que a Academia continúe os seus traballos, que redundarán en beneficio, particularmente, das investigacións históricas, artísticas, científicas e arqueolóxicas, e une os votos de todos pola grandeza e a gloria de España, terminando con palabras de gratitude e de expresivo sentido patriótico dirixidas ó ministro de Educación Nacional, representado polo rector Ruiz del Castillo. A seguir procédese á imposición simbólica das medallas na persoa de Fermín Bouza-Brey. Clausura o acto o rector, quen “expresa la importancia de una labor unificada, ya que en esta unión es como, en todos los aspectos, nos hemos de salvar con la ayuda de Dios”. Unha salva de aplausos subliñou as palabras do rector Ruiz del Castillo⁸¹.

A penas dez días antes, en concreto o 18 de xullo de 1941, César Vaamonde Lores, bibliotecario da Academia, escribe ó que había de desempeñar un papel central na sesión que acabamos de referir, a Fermín Bouza-Brey, quen lle solicitara copia dalgúns documentos. Na carta, César Vaamonde Lores, que se mostra por completo á marxe do acto que se prepara, fai unha sorte de confesión xeral sobre as súas obras, libros e papeis, sobre o *Diccionario* e o futuro da Academia:

Como no sé si se lo dije alguna vez, me pasé casi toda mi vida escribiendo. Poco para

mí, y mucho para los demás. Desde que tenía 17 o 18 años (no lo recuerdo bien) que fundé en la Coruña la revista *Murmillos Literarios*, hasta el año pasado que creo cerré el ciclo con un trabajo [...], que fue el último, y que trata de nuestra divisa municipal, ¡cuántos trabajos no hice!, y todos perdidos, porque yo casi nunca guardé mis trabajos publicados en periódicos y revistas incuardenables, y así, ni memoria tengo de ellos ni sé de qué trataban. Ni tampoco solía firmarlos. Más de 56 años de labor.

Tengo empezadas veintitantas obras, algunas hace más de 40 años y así se quedarán. [...] También lamento no haber podido terminar de escribir el *Diccionario* que editaba la Academia, que me costó tres o cuatro años de trabajos preparatorios y muchos más para lo que se publicó.

Queriendo asegurar la vida de los manuscritos, regalé algunos muy valiosos a la Academia de la Historia, de Madrid, y el mismo día de su entrega, desaparecieron. Después regalé a la Universidad de Santiago el *Diario de campaña del Batallón Literario*, y a los tres días había volado. Cedí a otros Centros otras cosas y nadie sabe qué fue de ellas. Visto esto, renuncié a hacer más donativos a corporaciones, y los hice a algunos amigos: peor resultado.

Respecto a los libros, no hablemos. Si los conservara todos, tendría una biblioteca de más de 10.000 volúmenes, los más, heredados de mis pasados; los menos, obsequios de amigos. Pero fundé con ellos la biblioteca de marineros de Sada a la que cedí unos 600 volúmenes, *todos referentes a Galicia*. Di a la Academia varios centenares. También a la Sociedad “Amigos del Paisaje Gallego”, y a una biblioteca de Portugal. Hasta a una sociedad [de] trabajadores de la Coruña titulada “La Emancipación” regalé una buena colección cartográfica [...]

Pero mi pensamiento fue siempre el de entregar en otro lugar, al que con mayor entusiasmo y devoción sacrificué la mejor y mayor parte de mi vida, todo lo que respecto a esto poseía y aún me resta, mas visto cómo se pusieron las cosas, no hay que soñar en ello, pues dentro de poco solo de dicho lugar quedará el recuerdo o la inutilidad de su existencia⁸².

César Vaamonde Lores faleceu na Coruña o 1 de xuño de 1942.

A vida da Academia ha tardar moito en normalizarse. En xaneiro de 1942 reaparece o *Boletín de la Real Academia Gallega*. Na presentación do novo número, Manuel Casás lembra unhas palabras de Murguía, fundador e primeiro presidente da Academia: “Unida por entonces Galicia al resto de España, la gloria de ésta son sus glorias, sus reverses suyos también”; e este -conclúe Casás- ha de ser o lema que guíe o noso labor⁸³.

O 13 de decembro de 1942 celébrase a xuntanza anual, de novo en Santiago de Compostela, debido ás dificultades nas comunicacións, que impiden ós numerarios acudir a Coruña. Na sesión, son elixidos por aclamación presidente, secretario e tesoureiro os mesmos académicos que viñeran interinando estes cargos, é dicir, Manuel Casás,

Alejandro Barreiro e Ángel del Castillo. A proposta de Ramón Cabanillas, “se otorgó a esta Junta un expresivo voto de gracias por su intensa labor de reconstrucción, organización e impulso de la Academia en el largo período de angustiosa crisis por que atravesó”⁸⁴. Para facer patente a sincera adhesión da Academia ó novo réxime, o presidente Casás, recollendo a iniciativa esbozada por varios académicos presentes, propón o nomeamento do autotitulado xefe de Estado, xeneral Francisco Franco, como presidente de honra da Real Academia Galega, proposta acollida con satisfacción unánime. O xeneral acepta a designación (24-12-1942)⁸⁵, pero nunca distinguirá á Academia cunha especial protección ou simpatía (a non ser, claro está, que se considere como tal o feito de non clausurala).

Eladio Rodríguez volve á Presidencia (1944)

Inmerso no seu programa de reorganización, en 1943 o presidente Casás crea varias seccións na Academia e invita os numerarios, mediante circular, a manifestaren a cales desexan pertencer. As posibilidades son as seguintes: Ciencias físico-naturais, Ciencias histórico-xeográficas, Arqueoloxía e Belas Artes, Estudos económicos, sociais e políticos, Lingua e Literatura, Estudos pedagóxicos e Comisión do Dicionario. Na sesión ordinaria do 16 de xaneiro de 1944, dáse conta da relación de académicos e seccións⁸⁶. Eladio Rodríguez González, que non está presente, figura nas de Lingua e Literatura, Arqueoloxía e Belas Artes e Comisión do Dicionario; a esta última pertencen tamén Manuel Banet, Fermín Bouza-Brey, Antonio Couceiro Freijomil, Paulino Pedret e Francisco Vales Villamarín. A maioría destas comisións, se non todas, foron puramente nominais.

En 1944, Eladio Rodríguez, de obra de oitenta anos, será chamado polas autoridades a desempeñar accidentalmente a presidencia da Academia. Vexamos en que circunstancias.

Tras a referida elección da xunta de goberno en propiedade o 13 de decembro de 1942, o día 28 do mesmo mes e ano, o numerario Narciso Correal Freire de Andrade impugna o nomeamento da xunta perante o Ministerio de Educación Nacional, alegando a vulneración da legalidade estatutaria, en concreto do artigo 27⁸⁷. A estraña manobra de Correal, fundada nun argumento legalista, persegue expulsar da directiva a Casás, Barreiro e Castillo e colocar na presidencia a Eladio Rodríguez, con fins ulteriores. Correal consegue que tres académicos asinen, con el, o recurso: Ramón de Artaza, José Baldomir e Xesús Carro García. Os motivos destes son máis difíciles de determinar, e acaso os de Carro sexan distintos e aínda opostos ós de Correal. Na miña opinión, don Xesús Carro debía de crer posible a instalación na Academia dun galeguismo con máis contidos que os asumidos por Casás. Quizais por esta razón secunda a Correal e quizais

por esta razón anuncia ós seus íntimos que votará a favor de Eladio Rodríguez. O cal -cómpre aclaralo- permanece alleo ós manexos de Correal e non ten ningunha intención de presentarse a unha nova elección presidencial.

O Ministerio de Educación tarda en reaccionar, sorprendido no seu propio terreo, xa que se acusa de ilegal un proceso tutelado polas autoridades franquistas: ¿podería darse o caso de que o Caudillo estivese presidindo unha corporación ilegalmente constituída? A asesoría xurídica do Ministerio estudia o asunto e o 16 de maio de 1944 o Ministerio dispón: 1º) a Real Academia Galega depende única e exclusivamente do Ministerio de Educación Nacional; 2º) cesar a xunta de goberno elixida o 13 de decembro de 1942, deixando en suspenso todos os acordos adoptados por esta a partir do 24 de xullo de 1941; 3º) nomear delegado especial do Ministerio ó rector da Universidade de Santiago, Luis Legaz Lacambra, o cal procederá á constitución regulamentaria dunha nova xunta de goberno⁸⁸. Con esta disposición ministerial, as autoridades franquistas deixan tamén en suspenso, curiosamente, o nomeamento do Caudillo como presidente de honor da Academia e o dos dezaioito numerarios que tomaran posesión conxunta en Compostela.

A vida da Academia Galega parálizase novamente. O Goberno Civil da Coruña procede a unha investigación de todos os académicos nomeados antes e despois da citada data. Prohíbense as informacións á prensa e o proceso lévase en absoluto segredo. A xunta cesada expresa a súa protesta pola maneira en que se lles comunica o cesamento, sen lles dar explicacións nin lles facer cargo ningún.

O 19 de xuño, a requirimento de Luis Legaz Lacambra, constitúese a xunta de idade, integrada por Eladio Rodríguez González (presidente), Ramón de Artaza Malvarez (secretario) e Manuel Banet Fontenla (tesoureiro). Nesta primeira sesión, a xunta de idade é invitada a revalidar o nomeamento do xefe do Estado como presidente de honra da Academia e o dos académicos numerarios proclamados na sesión extraordinaria do 27 de xullo de 1941. Estes acordos participáanse ós académicos con data do 30 de xuño (Epistolario, III.2).

A xunta de idade convoca sesión xeral extraordinaria para o 15 de outubro de 1944, con dous únicos puntos na orde do día: 1) elección dos cargos directivos; 2) revalidación da posesión dos numerarios ultimamente nomeados (Epistolario, III.4). (En cambio, non se volverá sobre o nomeamento do Caudillo, pois debe considerarse suficientemente revalidado pola xunta de idade). O día previsto, preside o acto Luis Legaz Lacambra, coa xunta de idade, e asisten doce académicos que levan a representación doutros tantos. Correal, Baldomir e Carro non están presentes nin representados. Efectuadas as votacións, resultan elixidos por unanimidade para os cargos de presidente, secretario e tesoureiro os mesmos que foran elixidos pola Academia e cesados polo Ministerio, é dicir, Manuel Casás, Alejandro Barreiro e Ángel del Castillo. A acta da sesión é enviada a Madrid, con informe e fichas policiais dos elixidos⁸⁹.

Correal, Baldomir e Carro recorren a elección perante o Ministerio. Sobre esta nova actuación, escribe Ángel del Castillo a Xosé Ramón e Fernández Oxea (6-11-1944):

Ya V. habrá visto que hemos sido confirmados en los cargos de la Directiva de la Academia Gallega, por 22 votos, de los 24 Académicos reunidos y representados (en blanco nuestro voto y el del Sr. Artaza), después de la suspensión “decretada” por el Ministerio, a gestiones de... ¡Correal! Ahora resulta que, votados, lo hemos sido, pero... no somos del Régimen y se ha pedido que se manden a Madrid ¡nuestras fichas policíacas! por los Srs. Correal, Artaza, Baldomir y ¡Carro! ¡Incomprensible!)⁹⁰

Con data 15 de febreiro de 1946, o ministro de Educación Nacional comunica ó director xeral de Belas Artes, e este ó presidente da Academia e ós tres académicos en cuestión, a resolución definitiva sobre o recurso mencionado, que é do teor seguinte:

Ilmo. Sr.: Visto el recurso que contra la elección de cargos directivos de la Real Academia Gallega ha sido presentado por los señores D. José Baldomir, D. Narciso Correal y Freire de Andrade y D. Jesús Carro García, y considerando que dicho asunto quedó definitivamente resuelto cuando el Sr. Rector de la Universidad de Santiago de Compostela, nombrado a tal efecto Delegado especial de este Departamento Ministerial para proceder a la constitución reglamentaria de la Junta de Gobierno de la Academia, suspendida en sus funciones como consecuencia de un recurso elevado en 28 de diciembre del 42 por los mismos señores Baldomir, Freire de Andrade y Carro, dio cuenta que había cumplido con dicho encargo y que habían sido elegidos para constituir la Junta Directiva los mismos señores que integraban la que había sido suspendida en sus funciones; este Ministerio ha resuelto desestimar el recurso de que se deja hecho mérito⁹¹.

Final

Voluntariamente retirado do traballo corporativo, Eladio Rodríguez non perderá nunca a súa vinculación coa Academia. Así, o día 4 de marzo de 1945 asiste á sesión ordinaria na que se elixe a primeira académica da Galega, a escritora Francisca Herrera Garrido. O 13 de xaneiro de 1946, o vello lexicógrafo asina a proposta para numerario do seu colega e amigo Victoriano Taibo, e o 3 de febreiro seguinte acode á xuntanza na que esta candidatura é votada favorablemente.

Chegamos, pois, ó final do período que nos propuxemos abranguer (1905-1949). Cremos que a presente crónica -ilustrada con epistolario- traza o perfil de don Eladio Rodríguez como académico nos distintos postos de responsabilidade que asumiu na ins-

titución e cremos tamén que nestas páxinas hai datos e textos para mellor coñecermos a historia da Academia Galega no longo período tido en conta. Eladio Rodríguez serviu á institución desde a súa recoñecida modestia e desde o seu carácter bondadoso e conciliador en momentos de grandes tensións e dificultades. Polo que din os especialistas en Lexicografía, don Eladio pasará á historia por ser autor dun extraordinario Dicionario, que empezou a elaborar nos anos en que nacía a Academia. Este Dicionario, tan distinto, na concepción, do primeiro Dicionario académico, é a causa principal da súa dimisión, como presidente, en 1934. Cremos que esta decisión foi tomada con enteira lealdade ás tarefas académicas. Don Eladio Rodríguez deuse á Academia cun alto sentido do deber, o mesmo que aplicou á súa obra lexicográfica, aquela pola que é grande e pola que hoxe o lembramos.

Epistolario de Eladio Rodríguez González¹

I. CARTAS A CASTO SAMPEDRO (1923-1934)²

1. [Cabeceira:] Real Academia Gallega. Coruña. Particular

La Coruña 23 de Diciembre de 1923

Sr. D. Casto Sampedro

Mi distinguido amigo y compañero:

Habiendo transcurrido ya algún tiempo, desde el fallecimiento de nuestro inolvidable Presidente Don Andrés Martínez Salazar, parece oportuno a esta Junta de Gobierno el ir pensando quien deba sustituirle.

No se nos ocultan las dificultades que este asunto trae consigo aparejadas, pues el hecho de no contar en esta capital con personalidades indiscutibles, como lo fueron los Sres. Murguía y Martínez Salazar, hace que la designación del nuevo Presidente sea un poco complicada, pues teniendo, en verdad, todos los Académicos méritos suficientes para desempeñar el cargo, se han iniciado ya gestiones en favor de ciertas candidaturas.

Es de tal transcendencia el buen acierto en la elección Presidencial, que de él depende la vida de la Academia, y así esta Junta, poniendo todos sus anhelos en el bien, pro-

vecho y prosperidad de la Corporación, en el amor a Galicia y a la cultura regional, acordó prescindir por completo de recomendaciones y amistades, y fijándose más en la representación social, tacto y prudencia del individuo, más que en sus méritos literarios, pues éstos por sí solos no bastan para el desempeño de cargos tan transcendentales, si no van acompañados de aptitud y altruismo, igualmente acordó proponer para puesto tan delicado y espinoso, al Sr. Académico Don Francisco Ponte y Blanco.

Es el Sr. Ponte y Blanco en la actualidad, el Tesorero de la Academia, cargo al que fue llevado con el beneplácito y voto unánime de todos los Miembros de la Colectividad, por el Sr. Martínez Salazar, quien conocía a fondo las dotes de inteligencia y abnegación del Sr. Ponte. Esta Academia ocupa una elevada posición social en esta ciudad, goza de grandes prestigios, influencia y actividad, y acaba de ser Alcalde de la Coruña.

La Junta de Gobierno, pues, como mejor conocedora de lo que conviene a la Academia, tiene la obligación moral de orientar a todos sus Miembros, y exponerles noblemente la verdad, por eso no ha dudado ni un momento en la designación del Sr. Ponte y en proponerlo a sus compañeros.

En esta localidad existen solamente ocho numerarios, de los cuales incluimos lista por separado, pues entre ellos he [*sic*] de salir el elegido. La mayoría está conforme con la decisión de la Junta de Gobierno, y si V. se adhiere a ellos, rogámosle se digne votar al Sr. Ponte, cuando la ocasión llegue.

De no ser así, tal vez pudiera surgir escisiones en el seno de la Corporación, y sería un triste espectáculo que éstas se exteriorizasen, pues podrían traer consigo el ridículo y el hundimiento estrepitoso de la Academia, dando al traste en un solo día, con la patriótica obra del inmortal Murguía, y con los esfuerzos y sacrificios que los gallegos emigrados en América se vienen imponiendo desde hace 18 años, para el sostenimiento de esta Institución.

Rogámosle no deje de contestar a la presente, participándonos su opinión en este tan grave asunto, que nunca debió suscitarse, y en espera de la suya nos reiteramos de V. atentos amigos y compañeros

q. l. b. l. m.

El Presidente accidental

Félix Estrada Catoyra

El Secretario,

Eladio R.^{ez} González

1 bis. [Nota adxunta]

Numerarios con residencia en La Coruña

Eugenio Carré Aldao
Manuel Lugrís Freire
Francisco Ponte y Blanco
Félix Estrada Catoyra
Evaristo Martelo Paumán
Rafael Pérez Barreiro
Florencio Vaamonde
Eladio Rodríguez González

2. [Cabeceira:] Real Academia Gallega. Coruña. Particular

7 de Enero de 1923³

Sr. D. Casto Sampedro

Mi distinguido amigo y compañero: Permítame que particularmente le moleste con explicaciones reservadas que creo un deber de conciencia dar a V. por el cargo que inmediatamente ostento. Escrita la carta adjunta he vacilado mucho en dirigirle la presente, pero al fin llevado sólo de mi cariño a la Academia, me decido a verificarlo, seguro de que V. encontrará disculpa a estas confidencias y aun quizá las juzgue justificadas.

Con sorpresa y con desagrado hemos sabido que nuestro compañero Don Eugenio Carré Aldao se ha dirigido a varios señores Académicos de fuera de esta localidad -y acaso V. figure entre ellos- pidiendo el voto para ser elegido Presidente. Esta conducta es tanto más extraña, cuanto que a los compañeros de la Coruña, por lo menos a los que constituimos la Junta de gobierno, nada nos ha dicho. Dejo a su criterio la apreciación de tal proceder, que a mi juicio riñe con todas las consideraciones que mutuamente nos debemos.

Juzgo además necesario anticiparme a manifestar a V., para evitar torcidas interpretaciones, que yo no tengo animosidad contra el señor Carré Aldao, a quien admiro, y que no me mueve en este asunto el menor asomo de pasión personal; pero por el interés de nuestra Academia, y mirando a las conveniencias de ésta antes que a los egoísmos individuales de nadie, también me considero obligado a decirle que el señor Carré Aldao

no nos es grato a la mayor parte de los Académicos de la Coruña -y no digo a todos porque no hablé con todos- y a algunos de fuera de esta capital. La causa principal de nuestra actitud es que tampoco era grato a los inolvidables Murguía y Martínez Salazar, cuya memoria es para mí casi sagrada, como creo que lo será también para V., llegando a darse el caso de que el venerable patriarca e historiador le obligase a presentar la dimisión del cargo de Secretario de la Academia.

Perdóneme esta molestia y disculpe esta carta, hija del deseo de que V. esté también enterado de lo que hay en el fondo de este asunto, para poder proceder con verdadero conocimiento de causa; y toda vez la carta que acompaño explica ampliamente nuestro criterio, respecto a quien entendemos que debe ser en las actuales circunstancias el nuevo Presidente, dado que los Estatutos disponen que ha de residir en la Coruña, aprovecho esta ocasión para reiterarme su muy atento amigo y compañero que le saluda y

l. e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

3. [Cabeceira:] El Secretario de la Real Academia Gallega. Coruña. Particular

Noviembre 1º 1926

Señor don Casto Sampedro
Pontevedra

Mi respetado y admirado amigo y compañero: Estoy leyendo su obra magnífica, tercer tomo de la Sociedad Arqueológica⁴, que es para mí de un interés extraordinario, por las múltiples palabras gallegas que trae, sobre todo de cosas de mar, y por los curiosísimos datos sobre costumbres y estilos consuetudinarios en lo que se refiere a las artes de pesca. No sé si usted sabrá que estoy hace 16 años haciendo un Diccionario gallego castellano en el que se recogen todas las pasadas manifestaciones de la vida gallega en sus aspectos folklórico, costumbrista, mitológico, supersticioso, etc., etc. Ese tercer tomo me da detalles y vocablos nuevos que yo no conocía; y como no conozco los dos tomos anteriores -pues no los hay en la Academia, y el que estoy leyendo estos días es de la Academia- me permito molestarle rogándole que me dispense el señalado favor de decir si dichos tomos 1º y 2º traen también voces y costumbres gallegas explicadas, y en caso afirmativo indicarme lo que cuestan, pues quiero conservar los tres tomos, si es que los

tres me fuesen útiles para mi objeto, y tan pronto conozca su coste se lo enviaré a usted o a quien corresponda, para poner [sic] tener en mi poder tan interesante obra.

Y aprovecho gustoso esta oportunidad para expresar mi reconocimiento y mi gratitud por la distinción con que usted me honra concediéndome su representación en las Juntas Generales de nuestra Academia. Por lo que ello tiene de honor para mí, se lo agradezco con toda el alma.

Créame siempre su reconocido amigo y compañero y fervoroso admirador que le saluda y

le e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

4. [Tarxeta postal: República Española. Tarjeta Postal]

[M: Coruña, 22 SET 31]

Al Señor Don Casto Sampedro
Redondela
(Pontevedra)

Mi querido amigo y compañero:

He recibido su interesantísimo trabajo para el nuevo Boletín⁵ y al propio tiempo que se lo agradezco me reitero de V. atto. amigo y compañero

q. e. s. m.

Eladio R.^{ez} González

Coruña, 19 de Septiembre de 1931

Muy agradecido por su nueva atención.

Tendremos en cuenta sus observaciones para enviarle las pruebas a corregir y devolverle las fotos de Cabré⁶ y todo lo más que usted desea muy justamente.

5. [Cabeceira:] El Presidente de la Academia Gallega. La Coruña. Particular

8 marzo 1932

Sr. don Casto Sampedro

Mi respetado y distinguido amigo: La enfermedad del Bibliotecario Señor Vaamonde, que tiene de su mano y bajo llave los originales del Boletín extraordinario, me privó de la satisfacción de cumplir su encargo, teniendo que demorarlo hasta ayer que fui a pedirle la llave a su casa.

Tengo, pues, mucho en enviarle las cuartillas y la fotografía que interesa, rogándole me perdone la tardanza.

El trabajo de usted, notabilísimo e interesante como suyo, está sin componer en la linotipia, porque para evitar suspicacias y preferencias, hemos decidido que los artículos y estudios se publiquen por orden alfabético de apellidos para que ninguno de los compañeros se sienta preterido.

Será un libro de muy curiosas notas gallegas, serio, enjundioso en la mayor parte de los trabajos para que lo busquen con interés los amantes de nuestras cosas, como corresponde a la Academia.

Discúlpeme mi demora, tanto más lamentada por mí cuanto mi deseo mayor es el de complacerle para demostrarle así mi gratitud.

Así se lo hice presente al amigo Paulino Sanz y así me complazco en decírselo a usted.

Le saluda con todo afecto y reconocimiento su affmo. amigo y compañero

q. l. e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

6. [Cabeceira:] Ayuntamiento de La Coruña. Particular

Enero 8 de 1934⁷

Sr. D. Casto Sampedro
Pontevedra

Mi querido y admirado amigo: Por prescripción facultativa me ha sido vedado dedicarme a trabajos mentales; y esta realidad superior a todos mis propósitos me obliga y fuerza a dimitir el cargo de Presidente de la Academia Gallega con que benévolamente me habían honrado V. y los demás dignos compañeros.

Dado, pues, mi estado de salud, yo no puedo ni debo seguir ostentando dicho cargo; y al comunicar a V. mi renuncia irrevocable le pido el nuevo favor de que se sirva por su parte admitírmela, ya que después de presentada no puede decorosamente ser retirada.

Estoy plenamente seguro de que cualquiera que sea el Académico que se nombre de los residentes en la Coruña, habrá de desempeñarlo con mucho más acierto y con más brillante resultado para nuestra Corporación, a la que yo sólo pude prestar mi buena voluntad y mi buen deseo.

Al participarle esta mi meditada y firme decisión deseo expresarle toda mi gratitud por las reiteradas pruebas de consideración y de afecto que V. me ha dispensado siempre, y cumpla el deber de testimoniarme de nuevo mi reconocimiento, repitiéndome su atento amigo y admirador que le desea las mayores prosperidades en este y en los años sucesivos, a la vez que

l. e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

Conste mi sincera gratitud por sus muchas atenciones.

En el Diccionario en proyecto figurarán muchos vocablos desconocidos, gracias a su estimabilísimo libro de la Cofradía del Corpo Santo y Gremio de Mareantes, que ha sido para mí un tesoro. Algunas páginas de su documentada obra van casi íntegras en el Diccionario, pues, por ejemplo, la palabra *atalieiro* es tan interesante y me pareció tan eufónica, que me decidí a extractar todas sus atribuciones.

Figúrese usted por esto y por otras cosas más cuánto y cuán hondo será siempre mi agradecimiento a usted. Un saludo y mucha salud.

7. [Cabeceira:] Ayuntamiento de La Coruña. Particular

18 febrero 1934

Sr. don Casto Sampedro

Mi respetado amigo: Contesto con mucho gusto su última diciéndole que el número extraordinario del Boletín de la Academia debe terminarse pronto, pues los trabajos van por orden alfabético de apellidos de los autores, y el último año, por octubre se ha compuesto ya un artículo mío, y por consiguiente el de usted debe estar en la imprenta y después ya pocas letras quedan. De modo que calculo que no tardará en estar terminado, aun cuando en concreto nada puedo afirmar por mi parte.

Esta lentitud desesperante, esta vida durmiente, y el haberse suspendido el Diccionario desde que yo entré en la Presidencia, es lo que me hace renunciar al cargo, que por ningún motivo volveré a ocupar, pues en el tiempo transcurrido llevo sufrido muchas amarguras y contrariedades en secreto; y ante la inutilidad de mi gestión, y como comprendo que los cargos honoríficos solo deben desempeñarse *con plena satisfacción íntima*; y puesto que esa satisfacción me falta, de ahí mi dimisión irrevocable, tan decididamente irrevocable que *no quiero*, ni puedo, ni debo volver a la presidencia.

Perdóneme este desahogo confidencial, pero quiero pasar tranquilo el tiempo escaso que me queda de vida, que es lo único a que creo tener derecho; dedicándome por entero a mi proyectado Diccionario para poner remate a la persistente labor de 30 años que a esa obra vengo consagrando.

Ya comprende usted que la publicación de este Diccionario por acuerdo del Ayuntamiento coruñés, y la suspensión del de la Academia desde que yo estoy en la Presidencia, me ponen en situación crítica, pues parece que esa suspensión se debe a mí cuando es todo lo contrario.

En fin yo estimo mi dignidad, mi decoro y mi honorabilidad y mi nombre modesto, tanto y de tal modo, que quiero estar siempre exento y a cubierto de toda suspicacia que pueda mancharlo o ponerlo en entredicho lo más mínimo.

Y para que vea las primicias de mi obra le mando esas galeradas por si gusta examinarlas, y por si estima que la forma está bien para que pueda ser algo así como la primera Enciclopedia gallega. El tamaño será el mismo del Boletín de la Academia, y las proporciones no las sé, pudiendo solo anticiparle que la A y la B, solamente, harán el primer tomo de unas 700 páginas a dos columnas. Perdóneme otra vez estos detalles que a lo mejor a usted no le interesan. Un abrazo muy estrecho; mi gratitud más incondicional y mi sincera admiración a usted por todas sus bondades.

Eladio R.^{ez} González

II. CARTA A ENRIQUE RAJOY LELOUP⁸

1. [A Coruña, antes do 17 de decembro, 1932]

Sr. D. Enrique Rajoy Leloup
Santiago

Mi querido amigo don Enrique: Para conocimiento de usted y de los demás compañeros de Comisión redactora del Estatuto, para quienes va un afectuoso y cordial saludo, créome en el deber de participarle que no asistiré a la Asamblea que está convocada en esa ciudad para los días 17, 18 y 20 [i. e., 19] del corriente.

Es verdad que mi representación en la Ponencia fue simplemente personal; pero no es menos cierto que por muy modesta e insignificante que sea -y lo es- mi personalidad, yo no puedo, ni quiero, ni debo prescindir en ningún acto público de mi condición de presidente de la Academia Gallega; y como esta institución cultural, que había sido invitada a la Asamblea de 3 de julio último, no puede asistir a la de este mes, por haberle puesto el veto las cinco respetabilísimas personas amigas que formaron y redactaron el Reglamento⁹, entienden mis compañeros de Junta de Gobierno, y yo con ellos, que ante esa desdeñosa desconsideración, el presidente de la Academia no puede dignamente concurrir a un acto para el que no ha sido convocada la entidad que preside.

Bien sabe usted, y bien saben todos, que yo he asistido con la mejor voluntad a las reuniones de la Ponencia; pero ahora, tal como se han desatado las pasiones y se han desabrochado las ambiciones y los egoísmos localistas -algunos de ellos, creo que prematura y excesivamente anticipados con pasquines y anuncios, olvidando que no por mucho madrugar amanece más temprano- me violentaba intervenir con mi presencia en actos públicos llamados a ser lamentable exteriorización de desavenencias, de enconos y aun de odios entre pueblos gallegos, cuando sólo debieran ser expresión de concordia, de armonía, de respeto mutuo y de amor a Galicia y a su autonomía. Por eso yo no podré prestar jamás mi cooperación representativa, ni siquiera personal, a lo que tienda a fomentar rencores entre ciudades que debieran ser hermanas por ser gallegas.

Me consuela, en cambio, saber que mi inasistencia a la Asamblea no será notada, porque sobre no tener voto en ella, conocen todos mis precarias facultades oratorias; y en cambio conozco yo bien el talento y las altas dotes de los que fueron mis dignos compañeros de Ponencia, a quienes, y en especial a usted, reitero mi gratitud, repitiéndome su afectísimo amigo, q. l. e. l. m.

Eladio Rodríguez González

III. CARTAS A RAMÓN OTERO PEDRAYO (1926-1944)¹⁰

1. [Cabeceira:] El Presidente de la Real Academia Gallega. Coruña. Particular

27 días do mes de San Martiño (noso santo Patrón d'Ourense), do ano 1926

Sr. don Ramón Otero Pedrayo

Meu admirado amigo e mestre: Estaba eu en débeda con vostede, porque a miña invencible preguiza pra escribir cartas inda non me deixara darlle as gracias, as moitas gracias que teño que darlle pol-a súa xentileza de mandarme esa obra cume que se chama *Guía de Galicia* e que está amasada con fariña albeira de amor â Terra, e inda non me permitira felicitalo pol-a súa admirable *Síntese xeográfica de Galicia*, cando recibo a súa agarimosa embora que me enche de ledicia, porque ademáis lémbreme vosté o meu currunchito nativo con verbas de emoción que me chegan â yalma, e hastra me dí que vostede e Cuevillas e “Ben-Cho-Sei” -Trinidad que eu levo de cote moi apegada ô corazón- ô pasar por aqueles paisaxes da beira do Avia, tiveron pra min un recordo... Eu non sei si as falas dos anxos serán mais doces que estas súas palabras que teño diante dos ollos cheos de bágoas. Eu solo sei que me fixeron chorar de pracer; e perdóneme esto que parece cursilería, pero é que estou pasando us días verdadeiramente abafantes. Choven enriba de mín, a centos, as felicitaciós; pero hai en todas elas tales gabanzas e tales espranzas; de tal maneira me erguen, me confortan e me obrigan, que xa comenzo a ter medo, non pol-o meu fracaso, que eso non lle importa a ninguén, senón pol-o desengano que o meu fracaso significará pra vostedes, prá Academia e pra Galicia. Por eso, por cariño â Academia e á Galicia, eu dígolle a vostede e dígolle a todos: ¡Axúdenme, por Dios, que senón, toleo!

Fágame o favor de falarlle ô Risco e decirlle da miña parte que pol-o que máis queira non me deixe quedar mal; que acabe axiña o discurso d'entrada e que mo mande logo pra pòlo en trámite, pois cobizo que a nosa Academia entre n'unha era de seriedade e de formalidá, que boa falta lle fai. Este mesmo rogo pr'o Risco fíxenllo tamén ô noso nunca bastante admirado don Marcelo¹¹, a quen teño que escribirlle, e non-o fixen hastr'o de agora porque estou tan atafegado, que non sei cando me verei libre dos montós de cartas e telegramas que teño na mesa agardando contestación.

E en total-as emoras hai tales verbas, de tal modo agarimosas pra mín, que eu non podo, nin quero, deixar de contestalas por min mesmo; e quizais non pasen de media ducia as que poidan contestarse por un mesmo patrón.

Son estes días pra min de un gran consolo, pero tamén de unha grandísima preocu-

pación, porque eu xa me dou conta do peso que caíu sóbor de min e da responsabilidade que me fixeron adiquirir coa presidencia da Academia. En fin, que Dios me ampare e que vostedes me axuden, que senon vale máis morrer logo.

Como supoño que tratará ô señor Domínguez Fontela dígallemme que non descoide o discurso e que vaia pensando en quen ha de contestarlle. Si non-o trata moito pódelle facer este rogo o noso don Marcelo.

O Risco pode tamén ir pensando en quen ha de responderlle. Penso escribirlle un d'estes días, pero non me chega o tempo pra todo, e eso que solo durmo cinco ou seis horas. Son moi poucas dazaoito horas cada día pr'o que eu teño que facer n'esta tempada.

No que toca á vostede xa nada lle digo, porque sería repetir o que digo pr'os demais. Quixera que todol-os académicos que faltan por entrar entrasen canto máis antes. Pra conseguilo penso que se celebre unha xuntanza cada mes, cando menos, pra cumprir os requisitos que impón o reglamento no que toca ôs discursos de entrada e de contestación. Fai moita falta que os académicos estean todos dentro e que ninguén se quede â porta por capricho. Os caprichos individuais acabáronse, ou pol-o menos eu precurarei que se acaben. E quen nos prazos regramentarios non cumpra o que o reglamento manda, quedaráse fora; non â porta, senon fora, e será de contado substituído por outro. Eu estou disposto a facelo así, e sería pra min dooroso e hastra vergoñoso que os meus paisanos de Ourense non me fixesen caso e me puxesen no apreto de ter que ir contra eles. ¿Verdá que non me darán ese disgusto?

Por último, quero que seipa unha verdá; pero verdá verdá. Unha das firmas que na miña vida botei con máis gusto e máis de boa gana, foi a da súa proposta. Por xusta e por merecida, e non lle digo mais, porque co eso abonda.

Un saúdo agarimoso pra Cuevillas, “Ben-Cho-Sei”, Risco e todol-os demais amigos; outro saúdo de gratitú fonda pra don Marcelo -este solo nome leva consigo todol-os adxetivos e superlativos de admiración. A todos lles escribirei, inda que sexa pouco, tan axiña como poida; e pra vostede unha aperta forte e de irmán de este seu amigo e compañeiro

Eladio R.^{ez} González

Pecado de esquecemento:

Olle, que eu falo de “Ben-Cho-Sei”; e se a verdá se ha dicir toda, “Non-Cho-Sei” como é a súa gracia bautismal; polo menos non m'acordo dela¹².

Boto esta carta ô correo en Santiago, a donde viñen pr'o homenaxe póstumo a Luxín¹³, pois así chegará mais axiña.

2. [Selo:] Real Academia Gallega. Colligit Expurgat Innovat

La Coruña, 30 de junio de 1944

Señor don Ramón Otero Pedrayo

Mi querido amigo y compañero:

Cumpliendo un deber que me parece obligado, permítame que le dé cuenta sucinta del requerimiento que por delegación del Señor Ministro de Educación Nacional, vino a darnos cortésmente el señor Rector de la Universidad de Santiago, en el mismo local de nuestro Real Cuerpo Literario, el pasado día 19 del corriente mes. Por consecuencia de ello ha quedado constituida la Junta de Edad de la Academia en la siguiente forma: Presidente, este su amigo y compañero que estaba voluntariamente retirado de estas actividades; Secretario, don Ramón de Artaza, y Tesorero, don Manuel Banet Fontenla.

Un elemental sentido de la cortesía me basta para participarle esta obligada modificación que procuraremos sea fugaz.

Al hacerme ahora cargo con carácter transitorio de la Presidencia de la Academia, le agradeceré su valioso consejo y su ayuda para realizar la labor que está encomendada a la Junta de Edad hasta que la Asamblea académica, reunida en la sede corporativa, acuerde y decida la definitiva formación de la Junta de Gobierno propietaria, labor ésta que creo podremos realizar antes de que terminen los cuatro meses, período que si usted lo estima conveniente puede aprovechar para honrarnos con las iniciativas que le sugiera su labor académica y su cariño a la propia Academia.

Ya sabe cuánto y cuán sinceramente le admira y quiere su viejo amigo que le saluda y l. e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

Con un saludo cariñosísimo y con un abrazo fuerte al docto y admirado amigo.

3. [Cabeceira:] El Presidente accidental de la Real Academia Gallega. La Coruña

28 de setiembre de 1944

Señor don Ramón Otero Pedrayo

Mi muy querido y muy admirado amigo:

Le agradezco con toda mi alma su cariñosa y afectiva carta de 11 de julio último; y le estimo además muy sinceramente el aviso previsor con que me pone en prevención para evitar riesgos. Por ese lado no me preocupa lo que pueda venir, porque dentro de mi natural modestia, que fue siempre mi guía, mi norma constante de conducta y mi propio nombre, procuraré hacer honor a mi situación, sea la que sea.

Cierto que los tiempos no son propicios ni favorables; mas yo no olvido que tras de tiempos vienen tiempos, ya que muchas veces la realidad así lo impone, quiérase o no se quiera. Por otra parte yo no pude ni quise inhibirme ni abstenerme de cargar con la cruz que me ha correspondido en estas circunstancias; pero al mismo tiempo reconozco que yo no sería buen amigo suyo, en la amplia y pura acepción de nuestra cordial amistad, que tengo en gran estima, si le obligase a algo repelente para usted. No, por Dios. Sinceramente le digo que sería para mí un remordimiento de conciencia en que no quiero incurrir.

En estos días estamos dando cuenta a todos los Académicos numerarios de que en la primera quincena de octubre serán convocados para salir de una vez de este pantano en que estamos metidos.

Saludos muy respetuosos de mi esposa y míos para su señora madre; muy afectivos de mi mujer y míos para su dulce esposa, y para usted van también los de mi mujer, y muy especialmente, mi querido Otero, los de este viejo ochentón que ya sabe cuánto y cuán sinceramente le quiere y admira.

Eladio R.^{ez} González

4.

La Coruña, 5 de octubre de 1944

Señor don Ramón Otero Pedrayo

Mi muy querido amigo:

La Junta de Edad de la Academia acordó fijar el domingo 15 de este mes, a las doce de la mañana, para revalidar la posesión colectiva de los Académicos de Número, y consiguiientemente formar la definitiva Junta de Gobierno propietaria.

A este acto asistirá como delegado especial del Ministerio de Educación Nacional el Ilmo. Sr. Rector de la Universidad de Santiago don Luis Legaz Lacambra, que para ello ha sido atentamente rogado por la Junta de Edad, dada la delegación ministerial que ostenta.

Cumplo el deber, que me parece obligado, de darle cuenta de estos acuerdos, para que usted decida lo que juzgue más acertado y conveniente en estas circunstancias.

Con sinceros afectos de esta familia para su señora madre, su dulce esposa y usted, ya sabe, querido Otero, lo mucho que le quiere y admira su sincero y agradecido amigo q. l. e. l. m.

Eladio R.^{ez} González

NOTAS

1. La Coruña, Litografía e Imprenta Roel, 1953, 47 p., il.
2. Son: José Pérez Ballesteros e Andrés Martínez Salazar, pola Coruña; Indalecio Varela Lenzano e Jesús Rodríguez López, por Lugo; Arturo Vázquez e Benito Fernández Alonso, por Ourense; Casto Sampedro e Víctor Said Armesto, por Pontevedra; e Ángel Amor Ruibal e Juan Barcia Caballero, por Santiago ("Constitución de la Academia", *Boletín de la Academia Gallega*, I/1, 20-5-1906, pp. 1-2; citado, en adelante, *BRAG*). En realidade, por absentismo dos membros da comisión xestora, esta quedou reducida a tres persoas: Manuel Murguía, Andrés Martínez Salazar e José Pérez Ballesteros. Uniuse a estes Eugenio Carré Aldao, sobre quen recaeu o peso dos traballos organizativos.
3. *Gaceta de Madrid*, 2-9-1906, p. 904.
4. "Mensaje que la directiva de la Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega dirige a tan docta Corporación con motivo de su inauguración oficial", *BRAG*, I/6-7, 20-11-1906, pp. 132-135. Vid. tamén *Reglamento de la Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega*, Habana, Imprenta y Papelería de Rambla y Bouza, 1905.
5. "Estatutos de la Real Academia Gallega de la Coruña", *Gaceta de Madrid*, 19-9-1906, pp. 1118-1119. Hai edición exenta: Real Academia Gallega, *Estatutos. Reglamento interior. Reglamento de la Sociedad Gallega de Excursiones. Lista de académicos*, Coruña, Imprenta y Fotograbado de Ferrer, 1912.
6. *Diccionario gallego-castellano* por la Real Academia Gallega. (Publicase a expensas de la Asociación

- Iniciadora y Protectora de la Academia en la Habana), Coruña, 1913-1928, 432 p., 27 cader-nos, letras A-Cat.
7. Ilustra esta actitude o artigo “A lingua, única arma invencible”, aparecido no número 2 de *A Nosa Terra* (en adiante, *ANT*): “O erro fondo dos nobres Precursores -jou Pondal e Murguía qu’inda vivides y-a quen saudamos con sinxelo agarimo!- consistiu en non pregar por esto, en esquecer a forza da lingua, en esquecer qu’a lingua é a auto-nomía espiritual dos pobos, no lo amostra Polo-nia, Cataluña (onde fai trinta anos, lede a Prat da Riva, dicíase do catalán o mesmo qu’oxe se di do gallego) y-os *sefarditas* de Salónica. Perdida a forza da lingua ¿qué valen as autonomías y-as descen-tralizaciós materiáis, xa qu’a rexión morrerá espiri-tualmente?” (*ANT*, 2, 24-11-1916, p. 5).
Todas as citas de *A Nosa Terra* incluídas neste tra-ballo remiten á ed. facsímile desta revista: Oleiros (A Coruña), Edivar, 1989, 9 v.
 8. Ata 1990, ano en que a Academia, en colabora-ción co Instituto da Lingua Galega, publica o seu primeiro diccionario completo: *Diccionario da lin-gua galega*, [A Coruña/Santiago de Compostela], Real Academia Galega/Instituto da Lingua Gale-ga, 1990, 822 p. (unhas 12.000 entradas).
 9. “Acta de constitución de la ‘Academia Gallega’”, Arquivo da Real Academia Galega, *Actas*, libro I, pp. 1-5.
 10. Arquivo da Biblioteca Penzol, Fondo Eladio Rodríguez González, Documentos de función, Ca 194/2.
 11. “Las condiciones que deben reunir los Acadé-micos son las siguientes: [...] *Académicos de número*.- Ser persona de reconocida competencia, o haber escrito una o más obras interesantes en cualquier ramo de los estudios para cuyo fin se constituye la Academia; ser Académico correspondiente de una Academia nacional o extranjera, o haber obtenido tres primeros premios en certamen público celebrado en Galicia”, *Estatutos*, ed. cit.
 12. Para unha análise da inauguración, *vid.* Alonso Montero, Xesús, “O día en que se inaugurou a Academia Galega: o problema da(s) lingua(s)”, en *Homenaxe ó profesor Constantino García*, coor-denado por Mercedes Brea e Francisco Fernández Rei, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 1991, pp. 7-18.
 13. “Sección oficial. Junta ordinaria del 1.º de febre-ro de 1907”, *BRAG*, I/10, 20-2-1907, pp. 217-218. “Sección oficial. Junta ordinaria de 21 de noviembre de 1907”, *BRAG*, II/18, 20-1-1908, pp. 113-115.
 14. “Tamén, cumprindo os estatutos da Hirmandade, nomearon mestre o ficar o primeiro semestre da constitución d’aquela, a D. Eladio Rodríguez Gon-zález, pol-a fermosa poesía “Orvallada” que leeu na xunta xeneral”, “Novas da causa”, *ANT*, 1, 14-11-1916, p. 7. A poesía, titulada “Orvalleiras”, publícase no número 3 da mesma revista (5-12-1916, p. 5).
 15. “As Irmandades da Fala. Fe de vida”, *ANT*, 21, 10-6-1917, p. 2.
 16. *ANT*, 56, 30-5-1918, p. 4.
 17. “Asistentes a 1.ª Asamblea Nazionalista, de Lugo”, *ANT*, 73-74, 5-12-1918, pp. 2-3.
 18. Arquivo da RAG, *Actas*, libro II, X.O. do 17-7-1920; *BRAG*, XII/136, 1-8-1920, p. 188.
 19. Otero Pedrayo, Ramón, “Una recepción acadé-mica”, *La Región* (Orense), 2-12-1962.
 20. Cabanillas Enríquez, Ramón, e Eladio Rodríguez González, *A saudade nos poetas gallegos*, A Cruña, Tip. El Noroeste, 1920.
Hai ed. facsimilar: Santiago de Compostela, Cen-tro Ramón Piñeiro, 2000. No prólogo desta edi-ción dise que Antonio Rey Soto e Ramón Caba-nillas son “dous dos doce novos académicos de número que accederon á Academia en 1920” (p. 18). Advirto do lapsus: en 1920 accederon á Aca-demia Galega dous, non doce, numerarios: os mencionados Antonio Rey Soto e Ramón Caba-nillas.
 21. Non consideraremos discurso as palabras de saúdo, en galego, que Eladio Rodríguez pronuncia na recepción académica de Vicente Risco (23-2-1929). *Vel.* *ANT*, 258?, marzo, 1929, p. 9 (dubi-damos do número da revista porque a ed. facsími-le que manexamos presenta erros na composición dos números 256 a 258).
Escrito o anterior, reparamos en que o órgano da Academia dá noticia doutro discurso de Eladio Rodríguez, escrito en galego, lido nunha homena-xe a Ramón Armada Teijeiro (11-9-1932), o texto do cal non se coñece (*BRAG*, 244, 1-10-1932, pp. 95-96).
 22. “A Real Academia Gallega. Unha vergonza mais”, *ANT*, 186, 1-6-1923, p. 2.
 23. Son: Eugenio Carré Aldao, Félix Estrada Catoy-ra, Manuel Lugrís Freire, Evaristo Martelo Pau-mán, Rafael Pérez Barreiro, Francisco Ponte Blan-co, Eladio Rodríguez González e Florencio Va-a-monde Lores.
 24. “A Academia Galega”, *ANT*, 198, 1-3-1924, p. 2.
 25. Coñecemos dúas copias desta carta: a dirixida a Eladio Rodríguez (Biblioteca Penzol, Fondo Ela-dio Rodríguez González, Ca 194/2) e a dirixida a Casto Sampedro (Museo de Pontevedra, Fondo Casto Sampedro, 95-28). Das dúas, a primeira é copia máis coidada e, por tanto, elixímol-a como texto base da nosa transcripción. A carta non leva

- data; algúns periódicos fixérona pública a finais de febreiro, como *El Compostelano* ("La presidencia de la Real Academia Gallega", 28-2-1924, p. 4); reproduce uns parágrafos *Galicia (Diario de Vigo)*, 28-2-1924, p. 2.
26. Ponte Blanco, Francisco, *Breves consideraciones acerca del arte y de los estilos a través de la civilización*.
27. *La Voz de Galicia* (La Coruña), 14-3-1924, p. 1.
28. "A presidencia da Academia Galega", *ANT*, 199, 1-4-1924, pp. 1-2.
29. "Caso único. Unha violación e unha imposición", *id.*, p. 1.
30. "A presidencia da Academia Galega", *id.*, p. 2.
31. *Id.*, p. 2.
32. Os académicos representados foron: Amor Meilán, Banet, Barcia Caballero, Cabeza de León, Díez Sanjurjo, Maciñeira, Pérez Costanti, Casto Sampedro, Tojo Pérez, Varela Lenzano e Vega Blanco. *Vid.* *Actas*, libro II, X.O. do 31-3-1924; *BRAG*, XIV/160, 1-4-1924, p. 91. *Vid.* tamén as notas oficiosas na prensa, por exemplo: "La Academia Gallega", *El Compostelano*, 1-4-1924.
33. "El caso de nuestra Academia. Un llamamiento a los hombres de letras", *Galicia (Diario de Vigo)*, 477, 4-4-1924, p. 1.
34. "Consumatun [sic] est", *ANT*, 199, 1-4-1924, p. 7.
35. "La Real Academia Gallega", *El Faro Coruñés*, 8, 31-8-1926, pp. 1-2.
36. Arquivo da Biblioteca Penzol, Fondo Eladio Rodríguez González, Documentos persoais, Ca 194/1.
37. Villar Ponte, Antón, "O que foi é o que ten de ser a Academia Gallega", *Céltiga* (Buenos Aires), 46, 25-11-1926, p. [5].
38. Asisten os seguintes académicos numerarios: Marcelo Macías (que preside a sesión), Eugenio Carré, Eladio Rodríguez, Ramón Cabanillas, José Vega Blanco, Federico Maciñeira, Manuel Amor Meilán, David Fernández Diéguez, Indalecio Varela Lenzano e Rafael Pérez Barreiro. Delegan a súa representación os seguintes numerarios: Casto Sampedro, Wenceslao Requejo, Pablo Pérez Costanti, Valentín Villanueva e Ramón Tojo (en Manuel Amor Meilán); Salvador Cabeza de León (en Eugenio Carré); Amador Montenegro (en Varela Lenzano), e Félix Estrada Catoira (en David Fernández Diéguez). Ademais dos dezaioito numerarios presentes e representados, asisten os electos Fernando Martínez Morás, Antón Villar Ponte e Ángel del Castillo e mais o correspondente Victoriano Taibo, ningún dos cales ten dereito a voto. Dos dezaioito votos emitidos, pois, dezasete foron para Eladio Rodríguez e houbo un en branco (Arquivo da RAG, *Actas*, libro II, X. O. do 20-11-1926; *BRAG*, XVI/189, 1-12-1926, pp. 230-231).
39. "A presidencia da Academia. O novo cabezoleiro D. Eladio Rodríguez González", *ANT*, 231, 1-12-1926, p. 2.
40. Martínez Morás, Fernando, *La toponimia de Galicia*. Discurso leído en el acto de su recepción por... y contestación de Eladio Rodríguez González el 30 de noviembre de 1926, La Habana, 1962. Nótese que a data do día consignado na cuberta e na portada desta publicación é errónea: Martínez Morás ingresou na Academia o 20 de novembro de 1926, non o 30 (*vid.* *BRAG*, XVI/189, 1-12-1926, pp. 231-232; e tamén *La Voz de Galicia*, 21-11-1926, p. 1).
41. O ingreso de José García Acuña foi un acto irregular e puramente protocolario, xa que este señor residía fóra de Galicia había anos, motivo que impedía a proclamación como numerario (*Estatutos*, art. 4º). O ingreso de García Acuña foi unha das peores probas que pasou Eladio Rodríguez durante o seu mandato; o Arquivo da Biblioteca Penzol conserva documentos que permiten historiar o proceso.
42. *Actas*, libro II, X. O. do 18-1-1927, 11-2-1928 e 12-12-1928.
43. *El Compostelano*, 14-2-1927.
44. "Sección oficial. Conmemorando un centenario. Homenaje a don Francisco María de la Iglesia", *BRAG*, XVI/192, 1-3-1927, pp. 300-303. O acto académico ten bastante eco na prensa galeguista: "Un centenario. Francisco María de la Iglesia", *ANT*, 233, 1-2-1927, pp. 11-12; "Homenaxe a Francisco María de la Iglesia", *ANT*, 234, 1-3-1927, p. 5; "Homenaxe a un precursor", *Nós*, 38, 15-2-1927, p. 16.
45. "Sección oficial. Una sesión conmemorativa. Homenaje a Benito Vicetto y a Francisco Añón", *BRAG*, XVIII/205, 1-6-1928, pp. 9-29.
46. *BRAG*, XXI/248, 17-5-1933. Hai tirada á parte dalgunhas páxinas: *Primer centenario del nacimiento de Murguía, 1833-1933*, La Coruña, Academia Gallega (Litografía e Imprenta Roel), s. d. [1933].
47. "Sección oficial. Junta ordinaria de 7 de marzo de 1927", *BRAG*, XVII/193, 1-4-1927, pp. 20-23. En realidade, Lugrís e Carré recibiran esta comisión con anterioridade (30-6-1924); pero, debido a algúns malentendidos, o traballo paralizouse. A xestión de Eladio Rodríguez foi considerada, por algúns colegas, como un triunfo diplomático: "No puede V. imaginar cuánto celebro que nuestro querido compañero Señor Lugrís deponiendo la actitud en que se había colocado, vuelva a encargarse del trabajo de ordenación de la obra de Pon-

- dal. Ese es un triunfo personal de V. prometedor de otras victorias que una vez afianzadas, harán entrar a la Academia en una época de esplendor por la que todos hacemos fervientes votos" (carta de Wenceslao Requejo a Eladio Rodríguez, 13-1-1927. Archivo da Biblioteca Penzol, Fondo Eladio Rodríguez González, Ca 194/1). A edición de Pondal sae a lume no ano do centenario: *Queixumes dos pinos (2ª edición) y poesías inéditas de Eduardo Pondal*, [introducción de Manuel Murguía; epílogo de Manuel Lugrís Freire], La Coruña, Academia Gallega (Imp. Zincke Hermanos), 1935.
48. "Monumento a Curros Enríquez. Bases para el concurso de proyectos", *BRAG*, XVII/193, 1-4-1927. Hai tirada á parte: *Monumento a Curros Enríquez. Bases para el concurso de proyectos*, La Coruña, Real Academia Gallega (Litografía e Imprenta Roel), s. d. [1927]. As bases do segundo concurso presentan algunhas modificacións: *BRAG*, XVII/203, 1-4-1928. A resolución do xurado, en *BRAG*, XVIII/207-208, 1-9-1928, pp. 84-86.
 49. Un resumo do actuado en *BRAG*, XXII/254, 11-8-1934, pp. 43-48.
 50. "Academia Gallega. El monumento a Curros Enríquez", *La Voz de Galicia*, 13-8-1933, p. 1.
 51. Archivo da Biblioteca Penzol, Fondo Eladio Rodríguez González, Ca 194/1. Carta datada en Santiago, 17-4-1930.
 52. A Academia dedica un número íntegro do *Boletín* á inauguración do monumento e á homenaxe tributada ó presidente da República: *BRAG*, XXII/254, 11-8-1934. Así mesmo, edita un folleto con algunhas poesías de Curros, para repartir entre os asistentes: *Inauguración del monumento a Curros Enríquez*, La Coruña, Academia Gallega (Litografía e Imprenta Roel), 1934.
 53. Creemos que o nomeamento de Alcalá Zamora foi ben accollido, en xeral, pero non faltaron opinións discrepantes. Sinalaremos dúas. En primeiro lugar, véxase a reacción do periódico nacionalista *A Fouce*: "Os que s'alegraron de que o señor Rodríguez González deixase a presidencia da Real Academia Galega (?), pra que a ocupase o señor Lugrís Freire, leváronse un chasco de marca maior. Agora todos din: carafio, o outro é certo que non facía ren, nin bon nin malo, máis D. Manuel fai cada alrabasada que da medo, e como dixo outro, entre o que non fai nada e o que só fai asneiradas eu quedome co que non fai ren.// Deixe a presidencia da Academia, D. Manoel, e Vde. que é meio poeta, pode matar o tempo compón-dolle madrigales ao africano Alcalá Zamora e demás opresores da nosa Patria" ("Noticias cur-
 - tas", *A Fouce*, Bos Aires, 76, 1934, p. 3). Distintos son os motivos do sacerdote Juan Domínguez Fontenla, quen, a principios de 1936, fundándose na elección de Alcalá Zamora e noutros antecedentes, presenta a súa renuncia a ingresar na Academia (era numerario electo desde o 18-1-1927); tras a Guerra Civil, aceptará o cargo, con exención da lectura do discurso (22-4-1939).
 54. Autonomía Gallega, *El Estatuto de Galicia y la Asamblea Regional de Municipios*, Santiago de Compostela, Tipografía El Eco de Santiago, 1932.
 55. "Art. 5º. Solo pueden ser asambleístas los que tengan representación especial de Ayuntamientos gallegos, Comisiones gestoras de las Diputaciones provinciales, Cámaras de la Propiedad y de Comercio, Industria y Navegación, Sociedades Económicas de Amigos del País, Federaciones provinciales o comarcales de Asociaciones agrarias o de Trabajadores, Universidad compostelana, Federación regional de Pósitos marítimos, Partidos políticos debidamente organizados en Galicia, y los Diputados a Cortes por las actuales circunscripciones gallegas; además de los técnicos a que se refiere el artículo siguiente.// Art. 6º. La Asamblea tendrá dos fases: una *informativa*, y la otra *deliberante*. Será objeto de esta última proponer el Estatuto que haya de ser sometido a votación del Cuerpo electoral, y en ella solo podrán deliberar y votar las representaciones de Ayuntamientos, conforme al art. 12, letra a), de la Constitución. En la fase *informativa* podrán intervenir, como asambleístas, elementos técnicos, especialmente invitados por la Comisión organizadora, además de las representaciones a que se refiere el artículo anterior" ("La Asamblea Regional de Municipios. Reglamento interior", en *El Estatuto de Galicia y la Asamblea Regional de Municipios*, ed. cit, pp. 73-76).
 56. "Reglamento de la Agrupación *A la Tercera República*", art. 1º.
 57. *La Voz de Galicia* resume así o discurso de Eladio Rodríguez: "El presidente de la Academia Gallega, D. Eladio Rodríguez González, dio cuenta de que asistió, con otras representaciones coruñesas, a la Asamblea del 3 de julio, especialmente convocado; y añade se le nombró ponente de la Comisión del Estatuto en aquella Asamblea, con su propia personalidad; pero ahora, al ser convocada esta Asamblea, se ofrece el caso curioso de que el señor Rodríguez González sólo podría asistir personalmente como tal señor Rodríguez González, pues con la Academia se ha cometido también la desconsideración de prohibirle la asistencia por el Reglamento de la Asamblea, redactado por la Comisión compostelana.// Así lo había puesto de

- manifiesto el señor Martínez Morás.// Relata algunos incidentes ocurridos en Santiago, que revelan falta de sinceridad y excesiva comprensión de parte de algunas personas que actuaron en Compostela" ("En torno a la Asamblea de ayuntamientos. La capitalidad de Galicia. Una Asamblea de fuerzas vivas en el Ayuntamiento de La Coruña", *La Voz de Galicia*, 14-12-1932, pp. 1-2).
58. A comisión de organización da Asemblea rexional de municipios estaba integrada por: Raimundo López Pol, José Pasín Romero, Jesús San Luís Romero, Emilio E. Méndez-Brandón e Enrique Rajoy Leloup.
 59. Castelaio, *Sempre en Galiza*, 2ª ed., Buenos Aires, As Burgas, 1961, p. 71.
 60. Eladio Rodríguez encargárase do ritual eloxio do compañeiro falecido: "Letras de duelo. Don Eugenio Carré Aldao", *BRAG*, XXI/246, 1-2-1933, pp. 121-124.
 61. Arquivo da Biblioteca Penzol, Fondo Eladio Rodríguez González, Documentos de función, Ca 194/2. Carta mecanografiada, con sinatura autógrafa; a cabeceira di: "Enrique Rajoy Leloup. Abogado / Toral, 7. Teléf. 1332. Santiago".
 62. "Nuevo presidente de la Academia Gallega. Don Manuel Lugrís Freire", *BRAG*, XXII/253, 1-6-1934, pp. 1-2.
 63. "En el Ayuntamiento. La sesión de ayer", *La Voz de Galicia*, 7-12-1933, p. 2.
 64. Seoane Sánchez, Isabel, "O primeiro Dicionario da Real Academia Galega", *Cadernos de lingua*, 19, 1999, pp. 65-84; Suárez Vázquez, Damián, "As autoridades no *Diccionario gallego-castellano* (1913-1928) da Real Academia Galega", *id.*, 21, 2000, pp. 67-102. Tamén dedica interesantes páxinas ó Dicionario Benigno Fernández Salgado, *Os rudimentos da lingüística galega. Un estudio de textos lingüísticos galegos de principios do século XX (1913-1936)*, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela, 2000 (Verba; anexo 47).
 65. "Sección oficial. Junta ordinaria del 1.º de Septiembre de 1911", *BRAG*, V/51-52, 20-10-1911, pp. 71-74.
 66. Segundo as *Actas*, non se convoca ningunha sesión plenaria para poñer a discusión ningún dos cadernos. Na Memoria de Secretaría de 1911, consígnase a seguinte información sobre o Dicionario: "...asombra y maravilla el ver cómo con los escasos relativos medios de que disponemos se ha podido llegar a tanto, al brillantísimo estado que acusan los cuadernos borradores de voces que están circulando entre los Académicos residentes en la Coruña para que los examinen, rectifiquen, aumenten y aclaren y que muy luego circularán entre todos los de Galicia, a fin de que cada uno aporte su grano a esta labor de acarreo" (*BRAG*, V/51-52, 20-10-1911, p. 79). En 1912, as *Actas* informan de que o primeiro caderno do Dicionario se distribuíu entre algúns señores, académicos e non (sen precisar nomes), que expresaron satisfacción e eloxio unánimes: "Se enteró de que empezara a distribuirse entre los Académicos y algunas otras personas el primer cuaderno del Dicionario, que fue del agrado y mereció los elogios en todos los señores a quienes se remitiera" (*Actas*, libro I, X. O. do 20-6-1912; e tamén *BRAG*, VI/62, 20-7-1912, p. 54).
 67. "Sección oficial. Junta ordinaria del 22 de mayo de 1928. Junta ordinaria de 12 de diciembre de 1928", *BRAG*, XVIII/212, 1-1-1929, pp. 164-173.
 68. Otero Pedrayo, Ramón, "Prólogo" a Rodríguez González, Eladio, *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, v. 1, Vigo, Galaxia, 1958, pp. XX-XXI.
 69. No Arquivo da Biblioteca Penzol (Fondo Eladio Rodríguez González) consérvase un caderno impreso, de 16 páxinas, a dúas columnas, entradas *A-abertal*, con correccións manuscritas do autor.
 70. A fotografía leva este comentario ó pé: "Mala peste! Una gran cantidad de folletos y libros extremista y pornográfica ha sido destruida por el fuego purificador/ (Foto Artús)".
 71. *Gaceta de Madrid*, 16-9-1936, p. 1835.
 72. Non dispoño do correspondente boletín oficial, polo que reproduzo estes parágrafos segundo a transcripción que do decreto íntegro ofrece Joaquín Calvo-Sotelo, "Instituto de España", en *Las Reales Academias del Instituto de España*, Madrid, Alianza Editorial, 1992, pp. 19-49. Para outros presupostos críticos, interesa consultar o libro de Alicia Altred Vigil, *Política del nuevo Estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la guerra civil española*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1984.
 73. Cito por Altred Vigil, Alicia, *op. cit.*, p. 241.
 74. Cito por Calvo-Sotelo, Joaquín, *op. cit.*, pp. 26-27.
 75. Corzanes, "La Coruña al día", *El Ideal Gallego* (La Coruña), 5.776, 8:1-1938.
 76. Este fragmento da carta é reproducido por *El Ideal Gallego*, de onde o tomamos: "La Academia Gallega y el Instituto de España", *El Ideal Gallego*, 7:3-1938.
 77. Arquivo da RAG, documento subscrito por César Vaamonde Lores e Alejandro Barreiro o 30-8-1938: "Secretaría de la RAG. Pendiente de entrega de la documentación de secretaría desde el 7 de marzo de 1927 a excepción de las Actas, que siguen hasta 9 de diciembre de 1929 y se hallan asentadas en el libro".

78. Arquivo da RAG, "Real Academia Gallega. Acta de constitución. Junta general y Memoria de 1939. Junta de goberno interina".
79. Eladio Rodríguez asina as propostas de Gonzalo Brañas e de Samuel Eiján.
80. Publicado no *BRAG*, XXIII/265 a 268, 1942. Reeditado, en 1973, en edición exenta: Bouza-Brey Trillo, Fermín, *La mitología del agua en el Noroeste hispánico*. Discurso leído el día 27 de julio de 1941 en su recepción pública por..., [A Coruña], Real Academia Gallega, 1973.
81. "Sesión extraordinaria. Acta de la sesión celebrada por la Real Academia Gallega en el Paraninfo de la Universidad de Santiago el 27 de Julio de 1941", *BRAG*, XXII/264, enero, 1942, pp. 320-326.
- As dúas citas literais deste parágrafo, relativas ó discurso de Bouza-Brey e ás palabras de Ruiz del Castillo, proceden das informacións da prensa local: "Real Academia Gallega. Recepción de los nuevos académicos de número", *El Correo Gallego* (Santiago de Compostela), 29-7-1941, pp. 3-4; "Sesión extraordinaria de la Real Academia Gallega en el Paraninfo de la Universidad", *El Compostelano*, 28-7-1941.
82. Arquivo da RAG, Carta de César Vaamonde Lores a Fermín Bouza-Brey, "Coruña, 18 de Julio de 1941".
83. Casás Fernández, Manuel, "Unas palabras", *Boletín de la Real Academia Gallega*, XXII/264, enero, 1942, p. 312.
O número anterior do *Boletín de la Academia Gallega*, o 263, leva data do 3 de marzo de 1936.
84. Arquivo da RAG, *Actas*, libro III. Así mesmo, *vid.* "Sección oficial. Acta de la Junta general ordinaria celebrada en la Universidad compostelana", *BRAG*, XXIII/269-270, pp. 205-208; as palabras de Cabanillas, na p. 208.
85. "Presidencia de honor de la Academia", *BRAG*, XXIII/269-270, diciembre, 1942, p. 214.
86. "Sección oficial. Real Academia Gallega. Acta de la junta general ordinaria celebrada el día 16 de enero de 1944", "Memoria de la actuación de la Real Academia Gallega en el año 1943, presentada por la Junta de Gobierno", *BRAG*, XXIV/277-280, nov. 1944, pp. 155-165.
87. "Art. 27. En ausencias, incompatibilidades o vacantes serán sustituidos, el Presidente y el Tesorero, por el Académico de número de mayor edad, y el Secretario, por el más joven", *Estatutos*, ed. cit.
88. Arquivo da RAG, Oficio do subsecretario do Ministerio de Educación Nacional ó presidente da Academia Galega, Madrid, 16-5-1944.
89. Despois de ser visada pola censura, a acta publicouse no *Boletín*: "Acta de la junta general extra-

ordinaria celebrada el día 15 de octubre de 1944", *BRAG*, XXIV/277-280, pp. 166-167.

A relación de asistentes a esta xunta é a seguinte. Asisten persoalmente á sesión os seguintes académicos: Eladio Rodríguez González, Manuel Banet Fontenla, Ramón de Artaza Malvarez, Ángel del Castillo López, Wenceslao Requejo, Manuel Casás Fernández, Alejandro Barreiro Noya, Gonzalo Brañas Fernández, Francisco Vales Villamarín, Fernando Cortés Bugía, Manuel Vázquez Seijas e Antonio Couceiro Freijomil. Delegan a súa representación os seguintes académicos: Ramón Otero Pedrayo, Vicente Risco e Florentino Cuevillas (en Eladio Rodríguez); Gonzalo López Abente, Salustiano Portela Pazos e Celestino Sánchez Rivera (en Vales Villamarín); Paulino Pedret Casado, Ramón María Aller e Samuel Eiján (en Couceiro Freijomil); Aureliano Pardo (en Vázquez Seijas); Julio Dávila Díaz (en Manuel Casás); José Filgueira Valverde (en Wenceslao Requejo). Non concorren nin envían a súa delegación os seguintes académicos: Narciso Correal Freire de Andrade, Xesús Carro García, José Baldomir Rodríguez, Ramón Cabanillas, Antonio Noriega Varela e Fermín Bouza-Brey.

Dos ausentes, Fermín Bouza-Brey excusou posteriormente a súa inasistencia, en carta ó presidente: "Una prolongada ausencia, casi ininterrumpida desde el mes de Agosto, me ha impedido conocer -y por consiguiente votar o delegar- la convocatoria para la elección de cargos directivos de esa Corporación. [...] No me cabe sino felicitar a Vds. una vez más y desearles que dirijan el rumbo académico con acierto y en este sentido ruego a Vd. haga extensiva mi felicitación a Castillo y Barreiro [...] En la labor de contribuir a las tareas propias de ese Instituto me tendrán siempre dispuesto a colaborar..." (Arquivo da RAG, Carta de F. Bouza-Brey y Trillo a Manuel Casás, Santiago de Compostela, 30-10-1944).

90. Biblioteca da Deputación de Ourense, Fondo Xosé Ramón e Fernández Oxea.
91. Arquivo da RAG, Oficio do director xeral de Belas Artes ó presidente da Academia, Madrid, 15-2-1946.

1. Transcribimos o texto das cartas directamente dos orixinais, conforme ó seguinte criterio: nas cartas en castelán modernizamos a acentuación e curamos algúns lapsus ou erros ortográficos non significativos; na carta en galego, respectamos integramente os pormenores gráficos e de toda índole.
2. Arquivo do Museo de Pontevedra, Fondo Casto Sampedro, 95-37, Cartas de Eladio Rodríguez González.
3. *Lapsus calami*: a data correcta é 7 de xaneiro de 1924.
4. *Documentos, inscripciones, monumentos, extractos de manuscritos, tradiciones, etc. para la Historia de Pontevedra*. Publícanse por La Sociedad Arqueológica, t. III, vol. 1 relativo a la Cofradía del “Corpo Santo” y Gremio de Mareantes, Pontevedra, Tipografía de Joaquín Poza Cobas, 1904.
5. Número extraordinario, conmemorativo do vinte-cinco aniversario de Academia Galega. Menciónase tamén nas cartas I.5 e I.7. O traballo enviado por Casto Sampedro é o seguinte: “Lápidas funerarias en el Museo Arqueológico de Pontevedra”, *BRAG*, XX/235-240, 1-10-1931, pp. 351-364.
6. Juan Cabré Aguiló (1882-1947), arqueólogo español.
7. A data do día, 8, está corrixida, a man, sobre un 5 anterior.
8. Carta s. d. publicada en *La Voz de Galicia*, 17-12-1932, pp. 1-2 (“La Autonomía Gallega y la Asamblea de Ayuntamientos [...] Una carta justificada”).
9. Asinan o regulamento Raimundo López Pol, José Pasín Romero, Jesús San Luís Romero, Emilio E. Méndez-Brandón e Enrique Rajoy Leloup.
10. Arquivo da Biblioteca Penzol, Fondo Ramón Otero Pedrayo, Cartas de Eladio Rodríguez González.
11. Marcelo Macías (1843-1941), sacerdote e académico fundador.
12. “Ben-Cho-Shey” é o pseudónimo literario -e vital- de Xosé Ramón e Fernández Oxea (1896-1988).
13. Alejandro Pérez Lugín, autor de *La casa de la Troya* (1915), recibiu unha homenaxe póstuma en Santiago de Compostela, o 28 de novembro de 1926, promovida por Manuel Casás Fernández, compañeiro de estudos do escritor e alcalde da Coruña (“Homenaje póstumo a Pérez Lugín. Una lápida conmemorativa en la santiaguesa Casa de la Troya”, *La Voz de Galicia*, 30-11-1926, p. 1).

A ESTREA DE DON ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ COMO PARTICIPANTE NOS XOGOS FLORAIS

Concepción Delgado Corral

Eladio Rodríguez González, nado o 24 de xullo de 1864 en San Clodio, concello de Leiro da provincia de Ourense¹, no seo dunha familia de labradores de boa posición, se, como afirmaba súa nai, non servía para o campo, demostrou ser un excelente home de letras non só polo seu traballo de filólogo senón tamén pola esmerada métrica dos seus versos, tendo unicamente estudos elementais. Establecido definitivamente na cidade da Coruña, onde desempeñará os traballos de funcionario municipal e xornalista, vai progresando no seu camiño de autodidacta que o conducirá a ser membro numerario da Real Academia Galega, exercer como secretario durante sete anos, sendo presidentes don Manuel Murguía, Martínez Salazar e Ponte Blanco para, finalmente, ser elixido presidente. A súa cultura maniféstase no *Diccionario Enciclopédico gallego-castellano* da súa autoría, obra que, ademais de demostrar que é un gran coñecedor do léxico galego, revélase como unha importante fonte de información sobre diversos aspectos de Galicia. Como poeta forma parte do que Carballo Calero denomina como “epígonos”, autores nados entre 1860 e 1870 que continúan a obra dos tres grandes mestres do século XIX, Rosalía, Curros e Pondal, sen aportacións ou innovacións notables; Fernández del Riego sitúao no grupo de poetas de tránsito entre os dous séculos. O libro *Foleiras*, editado por Martínez Salazar en 1894 na Coruña, os doce poemas que en 1922 aparecen no número 9 da colección de novela mensual *Céltiga* de Ferrol, dirixida por Xaime Quintanilla, baixo o título de *Raza e terra*, e o libro *Oracións Campesiñas*, editado en 1927 na Imprenta Roel da mesma cidade², confirman que a obra poética de Eladio Rodríguez González hai que lela e interpretala en canto signo dunha poesía entre romántica e realista-costumista que tivo unha alongada vida que demorou a evolución para formas poéticas novas; o non avance da sociedade galega plásmase tamén na literatura de tal maneira que a necesidade de cambio non aparece en moitos dos autores que aínda mistifican o ambiente cultural dos precursores. Non hai neste período innovacións importantes nin perspectivas estéticas novas pero tampouco hai espíritos reaccionarios nin, a pesar dos moitos lugares comúns, impera o mal gusto e, sen lugar a dúbidas, o nobre patriotismo destes autores prepara o compromiso coa literatura galega dos escritores do século XX que se afirmarán vixilantes no mesmo, abríndose ademais ás correntes estéticas europeas con novas ideas e sentimentos; por isto, non é este un período infecundo e aos autores debemos o tributo que o esforzo esixe, que é deles e valoralos na xusta medida.

Aqueles certames literarios anuais, especialmente poéticos, que tiveron a súa orixe en Toulouse no ano 1324 para estimular o cultivo da poesía provenzal, conseguiron unha rápida repercusión na área cultural de Cataluña, sendo Juan I de Aragón quen, en 1393, instituiu os primeiros Xogos florais de Barcelona que se celebrarían ata o século XVI, ficando postergados ata o século XIX cando, polo impulso da Renaixença, foron restaurados no ano 1859; a partir deste ano, a súa celebración estendeuse a outras localidades de Cataluña e a outras nacionalidades como Galicia. Nun ambiente de amor polas culturas propias e polas doutrinas rexionalistas, convócanse os Xogos Florais da Coruña, os primeiros de Galicia, en 1861, promovidos por don José Pascual López Cortón, esposo de dona Julia Viqueira. Aínda que hai obras premiadas escritas en castelán, este certame pode considerarse, pola importancia e número dos autores, como o punto de partida do Rexurdimento galego. A partir de aquí, os Xogos Florais convértense nunha institución que trata de crear modelos e normas poéticas primando o amor á terra, á lingua galega e ás tradicións, celebrándose en Santiago de Compostela, en Pontevedra e, exclusivamente en galego no ano 1891 na cidade de Tui.

Eladio Rodríguez González, como moitos autores da súa época imbuídos polo ambiente galeguista, utilizou moitas das plataformas activadoras da cultura galega e, nesta liña, presentou composicións poéticas a diversos certames, estreándose nas cidades de Betanzos e Pontevedra no ano 1886. No Certame literario celebrado en Pontevedra nese ano, foi premiado cun accésit pola composición titulada “A noite de San Xoán”. Presentouse tamén aos Xogos Florais celebrados na cidade pontevedresa de Tui, organizados pola Asociación Rexionalista no ano 1891, conseguindo un premio pola composición co título de “Desperta”; a titulada “Sombras” obtivo un premio nun Certame celebrado en Lugo no ano 1915; “Paisaxes” conseguiu o primeiro premio no Certame literario que se celebrou en Santiago de Compostela en 1916; “Alma da Raza” e “¡Malpocado!” foron, respectivamente, primeiro premio e premio extraordinario na Festa Galega que se celebrou en Lugo no ano 1918; “Oracións campesiñas”, composición que dará título ao seu segundo libro publicado, mereceu o Premio de honor na Festa da Lingua Galega que se celebrou en Santiago no ano 1924. Todas estas composicións formarán parte dos seus libros.

A cidade do Mendo e do Mandeo non foi a primeira pero tampouco a última en celebrar certames literarios para axudar ao florecemento das letras galegas e foi precisamente nesta cidade onde don Eladio obtivo máis premios. Foron dous os certames promovidos polo periódico local *Las Mariñas*³ nos anos 1886 e 1887. Baixo o lema de *Patria, fides, amor*, este xornal, coa mesma pretensión dos convocados na Coruña en 1861, trata de axudar ao renacemento da literatura galega, inaugurando en 1886 os primeiros Xogos Florais que se celebraron na cidade das Mariñas. Andrés Martínez Salazar publicou na revista *Galicia* as memorias dos dous certames xunto coas composicións premiadas, no ano 1887 a primeira e en 1888 a segunda, por estas publicacións podemos coñecer as compo-

sicións e os autores premiadados. A convocatoria destes primeiros Xogos, por causas alleas aos desexos dos convocantes, segundo manifestacións do secretario Salvador Golpe⁴, demorouse moito, tendo os participantes pouco máis dun mes para preparar as súas composicións; esta demora provocou tamén a imposibilidade de desenvolvemento dalgúns traballos, tendo que quedar desertas tres modalidades referentes ás Memorias sobre aspectos de Betanzos e tamén a modalidade de poesía galega dedicada á muller. O escaso tempo entre a recepción da invitación e a celebración do acto determinou ademais que dona Emilia Pardo Bazán, requerida para presidir o certame, non poidese aceptar.

As entradas para a entrega de premios deste primeiro certame, que se celebraría o 17 de agosto de 1886 no edificio do Arquivo Xeral, eran por invitación, feito que destaca o semanario que dirixía Hipólito Codesido contrapoñéndoo ao acontecido no certame celebrado en Pontevedra nese mesmo ano, no que tamén resultara premiado o autor, onde as entradas foran vendidas a cinco reais e a catorce as butacas. No primeiro certame había oito modalidades de premios para composicións en verso ou prosa, sete delas podían ser escritas en galego ou en castelán, a modalidade VIII, “Medalla de prata” a unha poesía dedicada á muller, escrita obrigatoriamente en galego, quedara deserta. O presidente Daniel Suárez formaba o xurado con Antonio de la Iglesia⁵, José María Montes, Hipólito Caramés e Manuel Martínez, actuando como secretario Salvador Golpe. Presentáronse a estes primeiros Xogos Florais 31 composicións. O Premio de honor ou Flor natural adxudicouse ao poema co tema da emigración “¡Probe Jan!, probe Janiño! ¡probe gaiteiro de Bayo!”, de Enrique Labarta Pose, autor premiado tamén cun accésit pola composición en castelán titulada “¿Es conveniente el baile?”, composición humorística que entraba na modalidade II. Eladio Rodríguez González foi premiado na modalidade IV coa “Pluma de prata” pola mellor lenda da Virxe, referente a Galicia, escrita en verso e titulada “O puzo do Lago”⁶, presentada co lema “Eu non quero ir a Betanzos/gana-lo prémeo ofrecido/sinón pra lembrar somentes/o que temos esquecido”. Dos autores premiados, entre os que estaba Salvador Cabeza de León, galardoado cun accésit polo poema en castelán titulado “Primavera”⁷, só estivo presente Manuel Amor Meilán, recibindo un accésit pola composición patriótica en verso, estruturada en seis partes co título de “Galicia”; foi Antonio de la Iglesia o encargado de ler a composición premiada de Eladio Rodríguez González. Das oito modalidades, concedéronse tres premios, Flor natural para Labarta, “Pensamiento de plata sobredorada” para o poeta do Carballiño, Rogelio Cibeira, pola composición humorística en galego titulada “¿Convén o baile?” e “Pluma de prata” para Eladio Rodríguez González; concedéronse ademais cinco accésits, tres ao Premio de honor para “La emigración”, poema en castelán de Eduardo Pato y Martínez de Santiago, “Primavera” de Salvador Cabeza de León e “Galicia” de Manuel Amor Meilán; e dous na modalidade II para “¿Es conveniente el baile?”, com-

posición de Labarta Pose e para a que co mesmo título en castelán presentaba Lino Portela Calderón da Coruña. Os tres premios foron para composicións en lingua galega e, dos cinco accésits, catro foron para composicións escritas en castelán e un para unha composición en galego.

O Certame pretendía axudar ao renacemento da literatura galega o que se manifesta no feito de que, en igualdade de condicións, debían preferirse os traballos escritos en galego, considerando os promotores, con entusiasmo patriotismo e ilustración, que era necesario crear modelos de lingua literaria, sobrados en castelán e escasos na literatura galega; da predilección dos asistentes ao acto de entrega de premios polas composicións escritas en lingua galega infórmanos o xornal *La Voz de Galicia* na descrición que fai do Certame, onde non faltan eloxios á lingua, presentes tamén nestas palabras: *Fueron muy aplaudidas las composiciones y celebradas en particular las gallegas, pues al mérito literario general de que participan unas y otras, unen éstas el timbre cariñoso y el sabor gratísimo de la lengua madre*. A predisposición pola lingua para as composicións que se presentasen a futuros certames maniféstase claramente na Memoria do Certame por parte do secretario Salvador Golpe quen, ademais, fai esta chamada aos escritores galegos, cando a cidade de Betanzos os convoke para cantar os seus feitos: *Cuando os llamare otra vez y los cantareis sin duda alguna en el dulcísimo idioma de Alfonso IX de León y del enamorado Macías, que es el lenguaje de vuestra, y de todos nosotros, adorada Galicia*.

A composición de Eladio Rodríguez González, saudada por Salvador Golpe como “una joya más en la literatura regional”, manifesta a preferencia do autor premiado polos costumes galegos e tamén os seus profundos sentimentos relixiosos. Estrutúrase en doce partes nas que alternan fragmentos en versos de arte maior de 11, 12 e 14 sílabas, con outros en versos de arte menor, predominando os de oito sílabas. Abre a composición un eu que manifesta que non vai facer unha harmoniosa canción para o que modestamente afirma non ter capacidade senón que, facendo un canto á literatura popular, anuncia que vai contar unha lenda que lle transmitiron de forma oral. A continuación fai unhas reflexións sobre os últimos anos do século XIX, aclamado por algúns como o século do progreso, que el non ve por ningunha parte; critica o esquecemento do pasado polos falsos progresistas; lembra o paraíso perdido da infancia cando súa nai lle contaba historias ao pé da lareira; fala dos vates que cantan as belezaas de Galicia e anticipan as súas glorias futuras, situándose el como un poeta que non sabe nada do futuro porque considera que os ideais están no pasado. A continuación dá comezo a “historia” que se localiza espacialmente no Carballiño, no lugar do Lago e cronoloxicamente no século IX, máis concretamente no ano 840, cando os fillos da nobre Suevia vivían felices sen grandes riquezas. Con moitos momentos de descricións líricas da paisaxe, cóntase a aparición da Virxe que, enviada por Deus a unha pobre

muller que non foi axudada polos habitantes do lugar, anúncialle que os castigará pola súa falta de caridade, asulagando a vila.

A entusiasta acollida do público e da prensa foron motivos suficientes para a convocatoria, no ano seguinte, deste Certame literario ou segundos Xogos Florais que, co mesmo lema de *Patria, Fides, Amor*, convocaba o citado semanario. As modalidades das composicións incrementáronse no Certame de 1877, desde as oito do Certame de 1866, ata as quince, cos seus correspondentes premios. A lingua galega era unha vez máis a preferida, sendo obrigatoria para o premio Flor natural ou Premio de honor que se adxudicaría ao autor da máis inspirada composición poética, con liberdade de asunto; a modalidade IV, que tiña como premio un exemplar das obras completas do duque de Rivas, sería para a mellor novela de costumes, escrita en galego; a modalidade VI, fábula ascética, era tamén para unha obra escrita en galego; a modalidade VIII, premio “Clavel de prata”, para o autor da mellor lenda, escrita en galego; a modalidade XII, “Margarita de prata”, para a mellor composición que censurase a moda, sen omitir o polisón, escrita en galego; as modalidades XIV e XV, “Lira de prata” para a mellor composición que describise unha romería galega e “Rosa de prata” para a mellor composición poética dedicada a Betanzos, podían ser escritas en galego ou en castelán. Só no caso das modalidades de Memorias que fan relación á historia de Betanzos, non se determina a lingua. Nos demais casos, a lingua preferida é claramente a lingua galega, non estando excluída tampouco das Memorias. Obsérvase ademais, nas modalidades de premios, a preferencia pola literatura popular, que tería que manifestarse nos usos, tradicións e costumes do pobo galego. A entrega de premios, que estaba anunciada para o día 17 de agosto, coa finalidade de contribuír ao esplendor das festas patronais, tivo que aprazarse para o día 25 de setembro, celebrándose o acto no Teatro Capitol ás catro da tarde. O Xurado estaba formado por Segundo Moreno Barcia como Presidente; Manuel Marcos Santos, secretario; Darío García; José María Montes e Manuel Martínez que, por non poder asistir ao acto, foron substituídos polo poeta brigantino Fernando García Acuña e por Hipólito Codesido. O Premio de honor ou Flor natural, foi para a composición titulada “Os horfos da emigración”⁸ de Eladio Rodríguez González, lida no acto polo autor que foi intensamente aplaudido. Quedaron desertos os temas das Memorias, a fábula ascética en galego e a relación histórica sobre os costumes e progreso da República Arxentina. O accésit ao Premio de honor foi para Francisco María de la Iglesia, pola composición titulada “O Ciclón”; o premio ao tema IV, novela de costumes galegas, obtívoo Manuel Amor Meilán por *Os fillos da praya*⁹, recibindo un accésit Heraclio Pérez Placer pola titulada *Predicción*¹⁰; a “Pluma de prata” do tema V, memoria histórica das fundacións en favor das clases pobres que existiron na cidade de Betanzos, conseguiuuna Andrés Martínez Salazar; o “Clavel de prata” do tema VIII, lenda galega, foi para Eladio Rodríguez

González por “O puzo do Barco”¹¹, recibindo un primeiro accésit Manuel Amor Meilán pola composición titulada “O alalaa” e un segundo o poeta de Betanzos Manuel J. Lema pola titulada “A yalma de Elena”; o premio ao tema XI, memoria das mulleres célebres de Galicia, foi para Manuel Casás Fernández, conseguindo un accésit Manuel Amor Meilán; o premio ao tema XII, composición censurando a moda, levouno Enrique Labarta Pose pola composición “Os caprichos da moda”, logrando un primeiro accésit Eladio Rodríguez González pola composición “Arrenégote moda”¹² e un segundo Genaro Mariñas González pola titulada “A Moda”; o premio “Lira de prata” do tema XIV, descrición dunha romería galega, foi para Eladio Rodríguez González a composición “As festas da miña terra”¹³, conseguindo un primeiro accésit Manuel Amor Meilán pola composición en castelán “Una romería en Galicia” e un segundo pola composición que, co mesmo título, presentaba Enrique Labarta Pose. Manuel Amor Meilán aínda recibiu un primeiro accésit ao premio “Rosa de prata” do tema XV, por unha poesía dedicada a Betanzos. Nomes importantes no panorama cultural galego como Francisco María de la Iglesia, Heraclio Pérez Placer, Andrés Martínez Salazar, Manuel Amor Meilán, e Enrique Labarta Pose participan neste Certame, conseguindo tres deles varios premios: Labarta Pose, dous; Manuel Amor Meilán, catro e Eladio Rodríguez González, catro.

“Os horfos da emigración”, presentada co lema “Tende, por Dios, compasión/dos horfos da emigración”, é unha composición estruturada en sete partes, en versos de arte maior, de 11 sílabas, rimando os pares. Na primeira parte, “A paz do lar”, de carácter narrativo-descriptivo, un eu narrador sitúa espacial e temporalmente os feitos e presenta os personaxes: nunha aldea e nunha noite de xaneiro, o tío Antón coa súa familia, cargados de trabucos e foros, viven nunha situación penosa de miseria e de fame que contrasta cos cantos do pobo nunha fiada. O tío Antón diríxese á súa muller directamente expoñendo as delicias do lar propio e as desgracias que teñen que aturar os emigrantes lonxe da terra, en versos de oito sílabas estruturados en cuadras co esquema abbc. A emigración é contemplada negativamente, contrastando a situación do personaxe pobre que non emigrou pero que ten un lar propio onde rezar a familia unida, coa situación provocada pola morte dos que marcharon deixando os orfos da emigración que se ven obrigados a pedir esmola. “A vida dos probes” é o título da segunda parte na que a voz narradora, combinando versos de dez sílabas con versos de seis, nun cadro costumista, fai eloxios da terra e da paisaxe de Galicia, coas súas xentes alegres e traballadoras pero tamén sufridoras, cos pés descalzos soportando os rigores do frío, traballando para os señores; entre costumista e social é esta parte, conmovendo a tristeza das xentes, plasmada nos versos “Y os labregos salindo das portas/coa tristeza cravada na ialma/ van indo con calma/labraren as hortas/que deles non son”. A descrición costumista deixa paso á exposición real e crítica da dura vida dos labregos que só teñen

soños e miras de comer. O que desfai a enerxía da crítica aos amos é a esperanza que o autor ten na outra vida, transmitindo aos labregos a forza suprema da fe que os anima. A terceira parte, titulada “Proyeutos”, en versos de oito sílabas, rimando os pares, presenta un diálogo entre o tío Antón e a súa muller, introducido pola voz narradora, onde se lamentan polas cargas excesivas ás que os someten os amos e, aínda que a muller lle pide paciencia e sendo Antón coñecedor das desgracias dos emigrantes, decide emigrar; as reflexións da muller están a favor da tranquilidade miserable da terra e do propio fogar antes que partir. Na parte IV, co título de “A marcha”, aparece a voz narradora e, en versos de oito sílabas nos que riman os pares, contrapón a tranquilidade do lar onde, acabado o duro traballo, se reunen as familias labregas, coa intranquilidade de Antón quen, dirixíndose á cidade da Coruña onde embarcará para as Américas, como no conto da leiteira, imaxina a futura riqueza pero tamén ten agoreiros presaxios que lle provocan a visión da propia morte deixando os seus fillos tristes e sós; faise tamén unha contraposición entre a vida da xente de rango que asiste ás oito da tarde ao teatro na cidade e a vida dos labregos que se recollen nas súas humildes casas. A V parte, “Sonrisas e Vágoas” consta dun diálogo entre un dos fillos e a nai, en cuadras de versos octosílabos, no que adiantan os dous posibles desenlaces: un futuro con pai ou sen el; seguidamente a intervención da voz narradora, en versos de once e cinco sílabas, avanza xa un futuro triste sen pai, que confronta cun pasado seguro aínda que cheo de miseria con el; avanza no tempo dando conta da decadencia da muller coa perda da saúde, pedindo esmola e, finalmente recibindo a noticia da morte de Antón. “Resultados” é a parte VI na que, en cuadras de oito sílabas rimando os versos segundo e terceiro, a voz narradora transmite a situación final da muller que, antes de morrer, reflexiona sobre a situación triste que provoca a emigración resaltando sobre todo a situación dos orfos e reafirmando na idea de aturar a miseria na terra antes que emigrar; tanto a muller como a voz narradora manifestan a confianza no premio que os pobres labregos terán na outra vida e por iso xustifican a resignación e condean a emigración como unha posibilidade que pode servir para escapar da miseria. A parte VII, “Consecuencias”, en cuadras de versos de 11 sílabas rimando o primeiro co terceiro e o segundo co cuarto, describe a situación do rapaz orfo que, só no mundo por ter morto tamén o irmán, lamenta a súa situación provocada pola emigración e considera a mellor sorte que tería se o pai non emigrase, resignándose finalmente ao pensar no premio que terá na outra vida, coincidindo unha vez máis, coa voz narradora. No final desta parte intervén un “eu” que se presenta como escritor e que, dirixíndose aos lectores, solicita deles un trato bo para os orfos da emigración e critica o feito de emigrar deixando muller e fillos sós. A composición desde o principio ata o final manifesta unha finalidade didáctica, o autor está en contra da emigración e, para demostrar a súa tese, fai saír a Antón, coñecedor desde o principio das desgracias que causa; está tamén en contra dos abusos e da vida miserable que soportan os labregos pero, aínda que critica aos señores amos das terras, non chama

á rebelión, senón que propón a resignación e a esperanza, despois de carecer nesta de todo, do premio na outra vida.

O premio á mellor lenda referente a Galicia foi para a composición titulada “O Puzo do Barco”, presentada co lema “Que non hai tradición aquí en Galicia/de máis veneración pra os aldeanos”. Nesta composición en versos hendecasílabos e octosílabos formando oitavas e romances, o eu lírico preséntase como poeta e “pelengrín esfarrapado” que conta as belas tradicións da terra galega, sempre referidas ao pasado, o único tempo glorioso para Galicia, porque o tempo presente non é un tempo de progreso, liberdade, fraternidade e xustiza como predicán os que proclaman o final do século XIX como un tempo de luz; declárase incompetente para vaticinar o que será o futuro e láméntase pola patria escravizada polo caciquismo. O poeta, criticando a situación do tempo presente e a falsa existencia do progreso do século, encamiña a súa fantasía a cantar as excelencias da literatura popular, transmitida de boca en boca, ao pé da lareira, nas reunións familiares nocturnas, cando en Galicia non se coñecía a fatídica emigración que acabou con este, idealizado polo poeta, “paraíso de ventura”. Unha vez máis, Eladio Rodríguez González manifesta a súa opinión totalmente negativa da emigración e idealiza un mundo de miseria no que pode máis o amor á terra e á familia que a situación penosa que se padece. A lenda que o eu narrador afirma que lle contou un vello sinxelamente e que pode compararse cos *Idilios* de Teócrito, sitúase no Entrimo, nun lugar onde o río Limia se chama O Puzo do Barco precisamente pola lenda que conta que San Felis, chegando de Portugal, perseguido polos infieis que o martirizaran, trata de alcanzar a outra beira onde está o barco, atravesando milagrosamente as augas montado a cabalo. A composición, feita desde unha óptica realista-costumista, ten características culturalistas na alusión a autores clásicos como Teócrito e na descrición da mañá chea de sons naturais, aos que compara cos de Wagner, Listz e Beethoven; está presente tamén a profunda fe do poeta na esperanza na vida futura que provoca a resignación nesta; o amor por Portugal, país considerado irmán de Galicia, maniféstase na exposición da idea dunha Unión Ibérica.

“As festas da miña terra”, premio ao tema XIV, é un poema enteiramente costumista, no que se fai a descrición dunha romaría galega, en versos de oito sílabas, rimando os pares. De carácter alegre, esta composición non deixa de presentar a profunda fe e amor do autor pola relixión, manifestada na descrición da procesión e culto de San Roque, santo milagreiro, a quen pide que cure a Galicia da lepra da que está cuberta. Hai unha contraposición entre o campo e a vila, criticando aos vilegos por avergonzarse de ser galegos.

“¡Arrenégote moda!”, premio ao tema XII, é unha composición satírica estruturada en tres partes, en quintillas de versos de oito sílabas. Critica aquí os excesos da tirana moda, señora que casou con “don Mal gusto”, enxendrando un antiestético fillo chamado “don Polisón”. Hai un certo didactismo na afirmación de que a moda non fai ás

persoas. Como na composición “O Puzo do Barco”, o eu laméntase polo falso progreso que algúns predicán.

Estas cinco composicións manifestan rasgos importantes que cualificarán unha boa parte da obra poética do autor. Non se caracterizan por unha renovación total da sensibilidade, propia da poesía simbolista e modernista, senón que seguen a tradición da poesía realista-costumista, tres delas, cunha actitude de compromiso que non chega a convertilas en poesía social pola crenza relixiosa do premio na outra vida e o importante papel que, para o poeta crente, a resignación ten nesta. Entres as musas de Curros ou Cabanillas, autores dos que manifesta influencias da poesía costumista e narrativa cos mesmos rasgos estilísticos, e a musa de Lamas Carvajal, o poeta escolleu esta última e así, aínda que asoma o dramatismo do mundo rural galego, está atenuado pola visión, moitas veces idílica, da vida do campo, dos sentimentos do pobo e da saudade da terra. Dúas destas composicións encádranse dentro da poesía tradicional popular de base oral, cun tratamento narrativo que alterna cos diálogos e onde a acción se retarda con extensas descrições líricas, poesía considerada polo autor como un factor positivo na unión familiar e que, na lareira polas noites, actuaba como elemento de evasión da realidade de miseria que padecían as xentes labregas; nestas composicións, a voz narradora fala das fontes orais das que partiu: nun caso a propia nai, e noutro un vello narrador a quen compara co mesmo Teócrito. Na titulada “O puzo do barco”, o elemento narrativo permanece moi reducido polas continuas reflexións didácticas que a voz narradora fai, tendo un desenvolvemento narrativo maior a composición “O puzo do lago”, composición esta semellante á de Curros “A Virxe do Cristal” partindo, como o poeta de Celanova, dunha lenda local coa aparición da Virxe, composta tamén para presentar a un certame literario. Don Eladio coincide con Curros, aínda que este autor pide permiso aos lectores¹⁴, en cantar un pasado que morre pero non en cantar o progreso e a luz dun tempo presente ou futuro porque para el o tempo pasado, cando a gloriosa Suevia era libre, é o mellor; critica o tempo presente, o falso século do progreso que non acaba coa fame dos labregos nin cos caciques e que, ademais, esqueceu as vellas glorias galegas. Sendo consciente da situación de miseria na que viven as xentes do campo, recoñece que non pode ser un profeta adiviñador dun futuro mellor. O regreso ao pasado non implica a loita por un tempo presente mellor, o poeta non se preocupa demasiado por encontrar unha lección exemplar para a súa propia época nin tampouco di o que desexa que sexa o seu tempo; non afirma como válido o vivir social do campo pero tampouco fai unha reconstrución positiva; vive o drama dunha sociedade inxusta pero chama aos sufridores a vivilo á espera da futura consolación no outro mundo. Na poesía costumista e de tradicións de Curros hai un fondo de dura protesta que converte estas pezas en poesía social; a preocupación pola vida miserable dos labregos non chega a converter as composicións

de Eladio Rodríguez González en poesía social porque, aínda existindo suficiente forza e paixón nel, están atenuadas polas crenzas relixiosas, aparecendo continuamente a saudade da fe e do outro mundo onde os que foron maltratados neste, terán o seu premio; nin fouces nin lume nin apelacións aos labregos para a loita, esta poesía está, neste sentido, lonxe tamén do compromiso social de Cabanillas. Aparecen criticados os amos das terras, os trabucos e os foros pero tamén son motivo de crítica os labregos pola falta de caridade e didacticamente fálase do castigo divino; a emigración maniféstase como unha saída que conduce á morte e que incrementa a miseria. Non hai unha proposta de cambio da estrutura social inxusta que padecen os labregos e a única saída é a resignación pola crenza nun mundo mellor despois da morte. Ningunha destas composicións é lírica pura á maneira dos poemas posteriores “Orballeiras” ou “Oración sen nome” pero, en case todas, hai descrições líricas que, en ocasións, afogan a liña narrativa. Prima o didactismo o amor á terra e o profundo sentimento relixioso nas catro composicións populares, non exentas de certas notas cultas, cunha métrica elaborada e artística na que, o poeta non se permite descoidos. Na composición satírica demostra ser un bo poeta que, cunha ironía moi actual, ataca á moda facendo un poema que pode considerarse totalmente vixente.

Os certames de Toulouse, nados para promover o cultivo da poesía provenzal, logo se viron forzados a admitir composicións escritas na lingua francesa. Os Xogos Florais da Coruña determinaban que, a excepción da poesía “A Galicia”, obrigatoriamente en galego, o idioma utilizado podía ser o galego ou o castelán; esta precisión, nuns tempos nos que o uso do galego era minoritario na creación literaria, non axudaba moito á normalización da lingua. Os certames de Betanzos, supoñen un avance enorme na potenciación do uso da lingua galega de tal maneira que faltou moi pouco para que a cidade brigantina lle gañase o posto á cidade de Tui, dos primeiros celebrados enteiramente en galego. Se o primeiro Certame inaugurou os Xogos Florais na cidade de Betanzos, o segundo conseguiu convocar a un dos máis grandes promotores da cultura galega, Andrés Martínez Salazar, autor de varios traballos sobre a historia da cidade, editor de documentos antigos importantes para a consideración da dignidade da lingua galega e fundador da “Biblioteca gallega” que inaugura en 1885 coa publicación de *Los Precursores* de Murguía, chegando a editar máis de cincuenta volumes, entre os que se encontran algúns dos autores premiados no certame de Betanzos e *Folempas*, o primeiro libro de Eladio Rodríguez González, onde se inclúen as composicións premiadas nos dous certames; os dous autores, no traballo lingüístico-cultural-literario, na Cova Céltica, na Academia ou fóra, coincidirán moitas veces e serán fieis amigos. A Andrés Martínez Salazar debemos tamén a publicación na súa revista *Galicia*, en 1888, da Memoria dos dous Certames e das obras premiadas, que son das primeiras publicacións de don Eladio. Nos dous

Certames, como membros do xurado ou como participantes, están varios dos que serían os futuros corenta membros fundadores da Real Academia Galega: Manuel Amor Meilán, Salvador Cabeza de León, Salvador Golpe e Eladio Rodríguez González. Os dous certames foron lugares de encontro de autores que se fixeron compañeiros no amor á causa literaria galega, voces que, a través da lectura dos textos reunidos, provocan un efecto global na percepción dunhas liñas poéticas que se entrelazan polifonicamente. Voces que se cruzaron e se tornaron cómplices na paixón polas palabras e polo mundo da poesía en galego.

NOTAS

1. Seguimos a Amancio Liñares e Antonio Puentes no artigo “O nacemento de Eladio Rodríguez”, publicado en *La Voz de Galicia*, o día 7 de febreiro do ano 2001, no que aclaran que a data de nacemento de don Eladio é o día 24 e non o día 27, data esta última da inscrición no *Libro de Bautizados*.
2. Na primeira edición deste segundo libro, anunciábase a próxima publicación dun terceiro libro de versos galegos que se titularía *Sementadores de Ideal*.
3. O semanario *Las Mariñas*, “Periódico de intereses generales” (1883-1898), dirixido por Hipólido Codesido e posteriormente por Juan Gómez Navaza, publicábase en Bergondo e caracterizábase polas loitas entre os diferentes sectores da burguesía local.
4. Salvador Golpe participara nos Xogos Florais que se celebraron na cidade de Santiago de Compostela o 28 de xullo de 1875.
5. Don Antonio de La Iglesia, secretario dos Xogos Florais da Coruña, do ano 1861, fora o encargado da organización do *Album de la Caridad* co “Mosaico dos vates galegos contemporáneos”.
6. *Folerpas*, Biblioteca Gallega, Ed. Andrés Martínez Salazar, A Coruña, 1894, p.203.
7. Don Salvador Cabeza de León formará parte, como secretario, dos Xogos Florais que a “Asociación Regionalista Gallega” organiza en Tuy no ano 1891, presididos por don Manuel Murguía, enteiramente en galego. Neste certame foi premiado tamén Eladio Rodríguez González e unha autora moi achegada a Betanzos como Filomena Dato Muruais.
8. *Folerpas*, ed. cit., pp. 21-57.
9. Novela que foi publicada na Tip. Vda de Castañeira de Betanzos, no ano 1887.
10. Novela publicada en *O tío Marcos da Portela*, 1887-1888.
11. *Folerpas*, ed. cit. pp.139-163.
12. *Folerpas*, ed. cit., pp.79-87.
13. *Folerpas*, ed. cit., pp.171-183.
14. *¡É o pasado que morre! A lira daime,/e si canto ese morto... perdonaime. Obras Completas de Curros Enríquez*, Librería de los suc. de Hernando, Madrid, 1908, V.I, p. 6.

A POESÍA DE ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ

Olivia Rodríguez González

Universidade da Coruña

Lendo atentamente a poesía de don Eladio, revélasenos o poeta de carne e óso mellor que nas esvaídas fotos de época. Aparece cunha atractiva personalidade, unha mestura de grandiosa vaidade de poeta e extremada humildade como intelectual, raiana no complexo de inferioridade do que se sabe autodidacta por máis que a súa sabedoría ascenda por riba da media. Un dos seus últimos poemas, o epílogo onde como autor de *Oraciós campesiñas* fai o seu autorretrato, e que el titula “Sinceiridade”, é algo máis que pura retórica: confesa o seu apoucamento, que o obriga a quedar con ansias místicas non realizadas a prol dos demais:

“Son cobizos do lonxe,
porque eu non sei mirar máis que pr’o preto;
son degoros do alto,
do inmorrente e eterno
a onde soben
os que teñen as aas que eu non teño (...)
Deixádeme andar soio
comigo mesmo,
para que non se me descubran
as probezas dos meus pensamentos” (“Sinceiridade”, OC: 242).

A poesía de don Eladio é produto dunha rara capacidade de versificación debida ó dominio do ritmo e ó seu elevado sentido musical. O poeta manexa a métrica culta da tradición clásica e romántica, e sabe tamén trasladar con fidelidade os ritmos populares. Véxase como exemplo disto último unha breve mostra de ritmo ternario con xogo de rimas agudas e proparoxítonas:

“Colle un rapás o seu pínfano,
tócanse as cónchegas,
bátense as maus,
y-entre aturuxos e cántigas
bríncase e báilase
sin acougar” (“No muiño”, F:66).

O idioma galego brilla nestas composicións con esplendorosa riqueza de léxico e sintaxe, pois son obra dun experto falante dialectal ourensá, que puxo parte da súa vida ó servizo da lingua do país. Lendo as primeiras e únicas edicións dos seus libros, gózase percorrendo a limpeza e sinxela factura dos seus versos, que é desde o meu punto de vista, un risco nel de modernidade. Estas dúas virtudes da poesía de Rodríguez González poden xustificar por si soas a consideración dos seus compañeiros literatos e o éxito de que gozou en vida.

O silencio e o sambenito da escasa crítica que se lle dedica na posteridade, trala lagoa franquista, arrombaron os seus versos ó currunchido do esquecemento. Ricardo Carvalho Calero dedicoulle unhas interesantes páxinas na súa *Historia da Literatura Galega Contemporánea*, que evidentemente produciron un efecto negativo para a fortuna da obra de don Eladio. Carvalho sinalaba a habelencia métrica e o *esmero lingüístico* que quixemos nós facer constar como conclusión primeira da lectura dos seus versos, pero tamén vai dando notas negativas que o reducen á consideración dun escritor *epígono* que *pouco engade* ó costumismo na poesía da época; e a penas si repara nos valores estéticos de *Oracións Campesiñas* (R. Carballo Calero, 1981: 488-489). Cremos que de aquí saíu a idea nunca revisada da súa case nula contribución á poesía galega de entre séculos.

Ben é verdade que don Eladio foi epígono ou continuador que fixo de elo entre os grandes poetas do Rexurdimento: Rosalía de Castro, Eduardo Pondal, Manuel Curros Enríquez, e as novas xeracións do comezado século XX. Pero o seu traballo de fortalecemento da iniciada e abaneante literatura galega é admirable e absolutamente necesario, nun momento clave no que se xogaba o futuro das letras galegas. Polo seu carácter e formación, e polo tempo que lle tocou vivir, cultivou unha literatura epigónica en *Foleras* (1894) que, despois do galano nacionalista *Raza e Terra* (1922) destinado á colección *Céltiga* de Ferrol, alcanza o seu cumio persoal en *Oracións Campesiñas* (1927). O primeiro e último libro son recompilacións dos poemas de mocidade e madurez, algúns dos cales o autor foi presentando a varios certames con éxito case sistemático, ou dando a coñecer na prensa, desde **A Nosa Terra** ata **Alfar**, pasando polas publicacións que el dirixía na Coruña. Non volvería a publicar máis colectáneas antes da súa morte moitos anos despois.

Centrarémonos nos tres libros publicados por Eladio Rodríguez para intentar unha aproximación crítica que sirva alomenos de proposta de liñas futuras de investigación. Entre a primeira e a segunda colectánea queda claro que existe unha enorme diferenza: a que dá o cambio estético de séculos na literatura europea, por un lado; e por outro, a conmoción do renacer da literatura galega, no contexto do avivamento das literaturas vernáculas. Entre estas últimas, non fai falla dicir que é a catalana a máis próxima ós escritores galegos, pois se trata de dúas literaturas de pulo político que durante os anos da *Liga Gallega* e *Solidaridad Gallega* van a entrar en estreito contacto.

Así, a poesía que se cultiva en Galicia na Fin de Século está determinada pola

influencia de Rosalía, morta no 1885, e recollida como bandeira por Curros Enríquez, especialmente. Sabemos que Eladio Rodríguez deixa aconsellarse polo seu paisano Valentín Lamas Carvaxal nos seus primeiros pasos como poeta (R. Otero Pedrayo, 1999:155), e que del primordialmente tomará a veta costumista que entón é clave para o recoñecemento estético dun mundo aldeán nunca atendido. Este costumismo ten unha procedencia romántica que as novas maneiras realistas recollen polo seu valor fotográfico de usos e figuras que o tempo fará axiña desaparecer: tanto Rosalía de Castro como Lamas Carvaxal, como Eladio Rodríguez, se sumarán a unha tendencia que, como en Cataluña, o rexionalismo saberá aproveitar en beneficio propio.

Poesía costumista

O costumismo de Eladio ten unha vertente festiva predominante, pois declárase entusiasta idealizador das festas tradicionais galegas, como a noite de muiñada ou a de San Xoán, ás que dedica senllos poemas; así como a outras tantas ocasións festivas, que aparecen mencionadas en case tódolos poemas dedicados á vida aldeá. Neles a superstición ten un tratamento ambiguo, pois por unha banda é condenada como pexa que afoga as oportunidades de progreso do aldeán; pero por outra, élle difícil ocultar a don Eladio a fascinación estética que lle produce. Á hora de interpoñerse entre a vida e a morte, hai, desde logo, unha condena clara que coincide coa de Lamas e Curros, no poema ¡Meigalllos! (OC: 129-131). Dentro deste costumismo de liña festiva destaca a súa preferencia por determinados tipos: o rapaz festeiro e trouleiro de aldea, e a muller nova, ás veces retratada como vítima dos costumes morais da época¹. Son tipos idealizados como o símbolo das forzas naturais non contaminadas, e podemos velos en poemas como “Rapa-zadas”(F:239-240), “Xan Porentrelas”, “Miña Carrapucheiriña”, “Férvellasberzas” (OC: 33-34, 67-68, 75-76). A carón deles, é frecuente a aparición de tipos miserables, polos que sente unha bíblica compaixón transmitida á lingua moldeada polos diminutivos, moi mal entendidos se se xulgan desde unha óptica castelá. Son os *refugалlos* que se ven pedindo esmola, os *tangaraños* de Curros Enríquez e Lamas Carvaxal arrastrándose en procesión, os mesmos que Valle Inclán transfigurou na súa obra. Eladio Rodríguez, nunha actitude de tenrura máis próxima á da de Castelao, velos pasar:

“(…) rimando coas estrofas dos seus días malfadados
o magnífico poema das súas grandes saudades:
¡o poema dos pobriños desherdados da fortuna!
¡o poema das tristuras i-as miserias feitas carne!” (“¡Malpocado!”, OC: 42)

Esta poesía costumista abunda en *Folerpas* e xorde de vez en cando en *Oracións campesinas*, onde se transforma a través de novos vieiros. Un exemplo elocuente deste cambio de actitude estética témolo no poema “Na fonte” (OC: 177-178), onde o efecto esté-

tico queda prendido do aceno último da rapaza da escena, e a mensaxe do que empezou sendo estampa costumista, fica esluída nese xesto:

“Còlle a meniña a ola de auga
con artístico ademán,
i-ô poñela na cabeza
para dar volta pr'o lugar,
asomella unha Cariátide
do Partenón galicián...

Foi n'un atardecer calmo
do verau” (178).

Poesía social

Máis interesante para nós é sen dúbida a súa poesía social. A queixa e a denuncia son temas de importantes composicións nos seus dous grandes libros, e constitúe o núcleo de *Raza e Terra*. Non é difícil apreciar os matices da súa ideoloxía, acorde coa practicada polos integrantes da Cova Céltica, unha mestura de progresismo liberal e tradicionalismo rexionalista. Don Eladio renega dun século que se anuncia liberador de tebras e portador da luz do progreso pero permite que os homes sigan vivindo na escravitude da fame e a miseria. Decepcionado polo fracaso do Progreso, opta por agarrarse ó pasado, ás virtudes idealizadas pola súa propia infancia. Pero non se entrega de todo á tradición, senón que quere aproveitala para forxar un mellor futuro. Faino, por exemplo, utilizando a historia como fonte de aprendizaxe, como quería Manuel Murguía. Quere arrincarlle ó pasado as vellas glorias do pobo galego, para facer que esperte do seu terrible sono a unha nova vida atlántica, teorizada por Vicente Risco (“O camiño”, *RT*: 30-32).

Para transmitir esta mensaxe de optimismo ós galegos lanza estes versos que de algunha maneira están anunciando a un poeta aparentemente a anos luz de distancia do seu mundo, nin máis nin menos que a Manuel Antonio:

“Co barreno da idea (...)
temos que escachizar os penedales
das nosas choromicadas,...)
Imos no baixel dos soños
cara ós novos países do Lonxano,
que están no mar do Futuro
Vai connosco o Entusiasmo
dos descubridores
do Iñorado.(...)”

Mar afora... mar adiante...
co velame despregado
e coas bandeiras ô vento
pol-o ronsel eternamente branco
e lumioso,
que os vellos navegantes nos deixaron,
teremos de alcontrar as novas roitas
que tanto cobizamos" (As novas roitas", OC:165-166)

Coincide con Manuel Murguía e Curros Enríquez en sinalar culpables da situación de escravitude da miseria do labrego galego: os caciques, a curia, o clero, os concellos corruptos, unha política inútil e a indiferencia das cidades. Podemos velo en "Os bechos pezoñentos" (F: 97-100), ou "Verdades..." (F:103-106), poema epistolar que arreda a "Carta sin franqueo" de Lamas Carvaxal. Cando se laia da situación de miseria do pobo galego, non o fai con grandes acenos, ó xeito de Curros, nin con chiscos de ollo, como Valentín Lamas ou Labarta Pose. Faino humilde pero contundentemente, como pode verse no seu poema máis combativo, "¡Canté!" (F: 129-130), dunha ideoloxía que o equipara a Aureliano J. Pereira. O motivo temático que máis se repite nos seus poemas civís é a suxestión ou aviso de que o labrego un día se levantará en rebelión, e está expresado coa imaxe da fouce afiada que toma de "A fouce do avó" de Curros Enríquez. Como o poeta de Celanova, sabe conxugar as fouces como remedio de grandes males, co enxalzamento da pluma fronte á espada. Todo sexa para acabar coa mansedume do pobo galego, motivo recorrente na poesía social galega desde Xuan Manuel Pintos.:

"Coa humildade por sistema
y-a resignación por norma,
trócase esta terra de héroes
cuáseque en terra de ilotas...
¿Cando saberá Galicia
mostrar seu brío e suas forzas?" ("Retranqueiras", F:194)

A emigración inspíralle sentimentos contradictorios: en "Os orfos da emigración" e "Lonxe do lar" (F: 21-56, 163-165) pinta como un mal que hai que evitar, pois empeora a situación do pobo que queda e non mellora polo xeral ó que marcha fóra. "Mundo adiante" e "Os dous ronseles" (OC: 73-74, 157-158) mostran o cambio de parecer: hai que deixar ir ós mozos galegos, porque o seu país os mata de fame. Son o prototipo do novo heroe popular, o novo argonauta.

Don Eladio presenta unha lectura bíblica da rexeneración de Galicia, concordante coa de Murguía, na que o país é outro Lázaro que espera un novo Cristo que o levante

dos mortos (“¡Sursum corda!...*F*: 189-191). Os vocábulos, lemas e expresións típicos da Cova Céltica aparecen aquí e acolá para que non se esquezan as premisas do galeguismo nin sequera en poemas de asunto lendario, como por exemplo, o desexo dunha Unión Ibérica que rompa as fronteiras con Portugal, presente en “O puzo do Lago” (*F*: 160). Hai que dicir, por último, que os poemas de tipo social máis conectados co nacionalismo galego, despois do aquilatamento da influencia de Curros Enríquez, son os que publica en a *Raza e Terra*: “As fouces”, “Xan Labrego”, “Via Crucis” e “O camiño”. Neles insiste nos temas xa mencionados:

“O día que a Xan Labrego
lle pete non ser máis Xan,
as aldeas serán donas
das cibdás” (“Xan Labrego” *RT*: 24).

No seu desexo de trocar a resignación pacífica do país a través dunha literatura combativa, clama por unha poesía de carácter epopeico que el busca a través da chamada da arqueoloxía: o romance heroico “O castro de Avión” (*F*: 59-61) e o epitafio “No Medulio” son boa mostra disto. Eduardo Pondal está detrás desta chamada, como o está detrás do ossianismo, as referencias clásicas, e o engado da toponimia da poesía de Eladio Rodríguez González:

“Co amor pátreo no peito por escudo
y-a fe na liberdade por embrema,
ensinaron ô mundo cómo sabe
morrer nas ocasións a raza celta,
baixo o pendón sagrado e viutorioso
da santa independencia” (“No Medulio”, *F*:135).

Poesía de circunstancias

Debemos considerar como un conxunto a parte a poesía de circunstancias, incluíndo a poesía de certames. Se ben é certo que Eladio participou en lides literarias de tipo rexionalista, obtendo por exemplo a flor natural dos primeiros Xogos Florais galegos celebrados en Tui no 1891 (X. Filgueira Valverde, 1991), cun tipo de poema que non se afastaba do que el xa cultivaba; tamén hai que ter en conta que estas composicións debían adaptarse ós modelos ás veces aínda rancios de extensión, gustos da época, xéneros e temas que os mesmos certames chegaban a fixar. Mesmo son composicións onde o poeta do Ribeiro chega ó alarde da súa habelencia métrica. Deste xeito, poemas como “O puzo do lago” e “O puzo do barco”, cos que gañou, respectivamente, a “pluma de prata” no certame literario de Betanzos de 1886, e o “caravel de prata” na edición do mesmo cer-

tame do ano 1887; son poemas lendarios debedores, como se indicou acertadamente, da famosa composición de Curros Enríquez “A Virxe do Cristal”. As lendas narradas localízanse nunha zona próxima, arredor do río Limia. Nos respectivos exordios xustifica o valor das lendas desde un punto de vista ideolóxico e autorretrátase como poeta transmisor de narracións do pobo, xustificándose tamén por preferir ser cantor do pasado a ser o vate consciente do seu deber de orientar cara ó futuro.

“Xa sei que os bardos de hoxe están chamados
á cantar as bellezas de Galicia;
xa sei que os seus deberes máis sagrados
son descubrir os trunfos que a xusticia
do porvir pr’os gallegos tén gardados:
no pasado pr’a mín está a dilicia:
nada sei do porvir: non son profeta:
¡xiquera o nome teño de pöeta!....” (“O puzo do lago” *F*: 204).

Don Eladio pertencía a unha xeración que viviu e practicou a revalorización romántica da literatura popular -non fai falla máis que coñecer o seu dicionario enciclopédico, verdadeiro tesouro etnográfico-, e tiña unha consideración elevada desa sabedoría que os aldeáns gardaban: unha ciencia que os labregos len nas páxinas abertas da Natureza, e os máis vellos aínda saben transmitir:

“con esa sencillez y-esa dolzura,
que encerran os idilios de Theócrita
y-as *Vaguedás* da galiciana Musa” (“O puzo do barco”, *F*: 143).

“¡Arrenégote, moda!”, “¡A Noite de San Xuan!” e “As festas da miña terra” (*F*: 79-85, 117-127, 171-182) son extensas composicións costumistas premiadas tamén en Pontevedra e no devandito certame de 1887 en Betanzos. Nesta ocasión tamén ve premiado “Os orfos da emigración” (*F*: 21-56), un poema narrativo en sete cantos de tinguiduras folletinescas tan cargadas, que o apartan da liña rosaliana e deixan como único valor recoñecible a riquísima variedade métrica; quintillas, serventesios, octavillas, romances que en ocasións se organizan en cuartetos ou xogan co “pé quebrado”. Xa nas festas da lingua e certames convocados no ambiente das Irmandades, no s. XX, Eladio segue a gañar premios con cantos definitivamente nacionalistas. O que pretendemos é facer consideración a parte deste tipo de composicións e ir tralo mellor desta poesía que, cando é froito da liberdade e non da circunstancia, mellora ostensiblemente.

Poesía do Sentimento da Terra

A definitiva liña temática e formal da poesía de Eladio Rodríguez González é a que triunfa sobre as demais, superándoas, no seu mellor libro, *Oracións campesiñas*. Empeza sendo un constante desenvolvemento do tópico “menosprezo da vila e loanza da aldea”² para chegar a constituírse nun “misticismo da terra” (J. Rodríguez Yordi, 1956). Da primeira destas actitudes literarias ten a clave a infancia, á que dedica poemas como “¡Tempos aqueles!...” (F: 197-201), con tópicos clásicos e factura esproncediana.

O proceso non é sinxelo nin transcorre por un so vieiro, pois preexiste, como dicíamos, no primeiro libro de 1894 e vai tomando forma cada vez máis depurada nunha poesía que abandona o seu carácter epigónico para alcanzar un grao persoalísimo, de importante pegada na lírica galega posterior. Desta contribución foi consciente o crítico Vicente Risco, e así o deixou dito nunha reseña do libro na revista *Nós* (V. Risco, 1928). Coa aguda intelixencia que o caracterizaba, dedicoulles ós poemas de don Eladio certos xuízos nunhas breves liñas. Reproducimos as que cualifican os versos do poeta do Ribeiro como a máxima expresión dun *ruralismo trascendental*:

“(…) poemas do mais san i-enxebre lirismo, no que trasparece o fondo sentimento da terra e da paisaxe, que chega moitas veces á eisaltazón panteísta, e o que poidéramos chamar *ruralismo trascendental*, característica en parte da lírica e do pensamento galego de hoxe. Iste *ruralismo trascendental* áchase moi por riba, xa non do ruralismo sinxelamente expresivo do conxénito -atal coma s’atopa por exemplo n-algunhas cousas de Benito Losada- mais tamén do imitativo -en que caeran todo-os escritores do século pasado. O ruralismo trascendental é o do que xa veu de volta das mais lonxanas cibdades.”

Volvendo á proceso de depuración mencionado, diremos que transcorre por varios meandros:

I. A poesía metafísica e da saudade, que oscila entre o modelo rosaliano e a teorización galeguista a partir de Teixeira de Pascoas sobre ese sentimento ou cobiza do alén, caracterizador da que entón chamaban alma da raza. Esta poesía de cariz metafísico está xa anunciada en *Folepas*, nas composicións-mosaico tituladas “Charamuscas” e “Faíscas” (73-74, 185-187). Será desenvolvida en *Oracións campesiñas* máis amplamente, impregnada dun sentimento cósmico:

“Nos grandes ermos do infinito espacio
us regueiros de estrelas
forman o eterno mar de eternidade,,
por inde a vida espiritoal navega” (“Degoros...”: 123)

No que toca á lírica da saudade ou “cobiza do lonxe”, expresión de Teixeira de Pascoas que Eladio Rodríguez emprega na súa poesía, seguindo as reflexións de Vicente Risco e R.Cabanillas que el coñecía de primeira man (E. Rodríguez González, 1920), está tamén expresada a propósito da emigración e a infancia, e vai afinándose en *Ora-cións campesiñas* cunha estética da melancolía:

“Teño no peito unha agachada fonte
que deita as augas do mañán e do onte
¡As augas milagreiras da lembranza,
que son o desalento e son a esperanza” (“As augas lustrales”, OC: 198)

II. Paralelamente, unha poesía impregnada de forte relixiosidade evanxélica e panteísta a un tempo, cristiá e pagá nunha orixinal mestura que afunde as súas raíces na cultura tradicional galega:

“¡Noso Pai Outono! (...)
¡Deus te salve, Señor da Fatura!
¡Volve a nós, gasalleiro, os teus ollos!
¡Danos o pan noso de tódol-os días!
¡E santificado seas pol-os pobos!” (“Outono”, OC:140).

Esta relixiosidade revélase a principios do s. XX a través dunha estética espiritualista, moi achegada ós prerrafaelitas, que arrinca a poesía de don Eladio dos pesados brazos decimonónicos para entregala ó modernismo. Entendámolo como un modernismo europeo, paragonable ó de certos poetas cataláns e casteláns do cambio de século (Joan Maragall e o primeiro Antonio Machado), e pouco afín á mensaxe rubeniana máis sonora.

Este modernismo, que está moi ben perfilado en poemas como “Fume”, “Alma ferida”, “A corredoira”, “Lusco e fusco”, “Acougo”, “A voz da paisaxe” (OC: 13-15, 43-44, 59-60, 107-108, 193-195, 237-240), vai facelo compañeiro de viero estético do poeta Ramón Cabanillas e rematará desembocando nun tipo de poesía *xeórxica* ou *virxiliana*: Como Hesíodo nos *Traballos e días* e Virxilo nas *Xeórxicas*, Eladio Rodríguez vai cantar a sinfonía do traballo ó decorrer das estacións do ano no campo. Non significan outra cousa que intento de facer poesía xeórxica do campo galego as referencias *ad hoc* espalladas por “A cántiga da fame”, “Paisaxes”, “¡Meu Ribeiro!” e “A gaita galega” (OC: 23, 89, 113, 187), en realidade xa anunciadas nos ecos de Horacio e Frei Luís de León nun poema como “¡Tempos aqueles!” do libro *Folerpas* (197-201). Esta tendencia terá unha importante repercusión na literatura galega anterior e posterior á guerra civil, con nomes da valía de Noriega Varela, Iglesia Alvariño, Díaz Castro, Crecente Vega e especialmente, Otero Pedrayo, que tivo a don Eladio por amigo e mestre (R. Otero Pedrayo, 1956, 1999).

III. Finalmente, a derivación mística segue apegada a presupostos posrománticos, simbolistas e modernistas, e pode ter conexión con escritores bastante posteriores a el, como A. Cunqueiro ou Luz Pozo Garza, seica cando o misticismo ten unha base na terra e dirixe os ollos do pensamento cara ó futuro do país. Este misticismo ten varios compoñentes, ben estudados por Julio Rodríguez Yordi, aínda que este se esforce demasiado en situalo dentro dunhas coordenadas da ortodoxia católica que o contido dos poemas rebordan con moito. O misticismo de *Oraciós campesiñas* é algo máis que o que expresa o cadro de Millet dos campesiños orantes na chaira ó toque do Angelus, imaxe que non podemos deixar de lembrar ó abrir o libro de don Eladio, pero que consideramos insuficiente ó pechalo. É algo máis, porque sinala a presenza dunha divindade telúrica que inflúe na vida do ser humano, poñéndoo en comunicación coa sinfonía cósmica:

“Quero sentir fortemente
o misticismo da terra (...)
o culto inmorrente
da Nai Naturaleza;
a veneración á todo
canto â nosa beira
nace, vive, crece, morre
e volve á entrar en nacemento
pol-o misterio da santa
Fecundidá milagreira” (“Misticismo”, OC: 60)

Velaí a clave do significado da palabra *oración* e a súa conexión primixenia coa lírica como xénero literario. Eladio Rodríguez González, con esa mestura de humildade e soberbia de poeta, sábese elixido para escoitala:

“Sinto a grandeza do campo
como quizais nadie a sinta,
porque me atraí fortemente
a súa quietude mística
i-a súa maxestá solemne e nobre
i-a súa humildá tranquila” (“O santo tempro”, OC: 140).

Dúas mostras da poesía de Eladio Rodríguez González

A continuación propoñemos a lectura de dous poemas de Eladio Rodríguez González: “¡Canté!” e “Oración sen nome”, pertencentes a *Folerpas* e *Oraciós Campesiñas*, e representativas de dúas liñas da súa obra poética xa vista. Non faremos máis que as mínimas

indicacións para contribuír a apreciar o bo facer deste poeta, sinalando os trazos que lle son característicos e deixándonos sorprenden conxuntamente por unha obra ignorada durante moitos anos.

¡CANTÉ!...

Si os gobernos monárquicos de agora
soupesen desterral-a tiranía
que cebándose está na xente probe
con rábea enfurecida;
si botasen por terra d'un prumazo
esa praga fatal, esa pandilla
de caciques rurales e manates
que acaba con Galicia;
si o tempo que malgastan en promesas,
ou millor dito en inventar pamplinas,
o aporveitaran en erguel-os débres
cimentos da xusticia,
que está por falta d'eles afogada
no enludrado bulleiro da inominia;
si houbera un pouco máis de patreotismo
nos que serran d'enriba,
estonces pr'os escravos do traballo,
-caste de bestas de alquiler xunguidas-
quizáis viñese a redención amada
que tanto se cobiza.

Non fan falta os polítecicos discursos
De catro badüantes de lanvita
Para que esprandeza o faro lumñoso
Da liberdá divina....
¡As masas populares, cando queren,
teñen tamén suas nobres enerxías!
Si de cote souperan amostralas....
¡Outro cantar sería!

Trátase dunha variante de romance heroico, con versos hendecasílabos agrupados en cuartetos que rematan nun heptasílabo, e que manteñen ata o final a mesma asonancia nos pares. A separación tipográfica contribúe a estruturar en dúas fases este poema que

na súa primeira parte se artella sintacticamente ó longo dun período condicional de catro prótases (“si...si...si...si...”) e unha apódose final (“estonces...”): Na segunda parte ofrece unha aserción: ¡As masas populares, cando queren...”, tan só corrixida por outra hipótese: “Si de cote souperan amostras...” . Deste xeito queda exposta claramente a mensaxe deste poema social: o pobo ten forza contra a opresión. Só fai falla que a utilice.

Xa mencionamos a orixe desta idea na poesía de Curros Enríquez, onde o tema que Rosalía expresa en “A xustiza pola man” envolto nunha historia persoal e concreta, adquire cariz universal. A mensaxe é clara na súa dureza, e de carácter progresista e mesmo revolucionario: se unha sociedade non garante a supervivencia do pobo, este debe empregar contra ela a súa forza. Eladio Rodríguez expresa isto mesmo a través dun siloxismo que lle outorga categoría de razoamento lóxico, de idea que cae polo seu propio peso. Pero non estamos ante un poema comedido e suave; apunta responsables desa situación: os gobernos da Restauración, incapaces de acabar co caciquismo e de facer algo que non sexa política de salón para limpar unha xustiza corrupta e redimir os escravos do traballo, as bestas de carga ás que algúns anos despois se referirá Patricio Delgado Luaces, “Xan de Masma”. A virtude pola que clama Don Eladio é o que el chama “patriotismo” das clases dirixentes, e o que bota en falla para “as masas populares” é a “liberdade divina”. Hai un léxico propio deste tipo de poesía, xunto cun rexistro popular e descoidado que lle é consubstancial (“pamplinas, ¡outro cantar sería!”). Sobran os comentarios retóricos verbo da importancia do paralelismo e a anáfora no desenvolvemento da primeira parte, e o uso de sinónimos ás veces en forma de perífrases para nomear a vítimas e culpables: *xente probe, praga fatal, os que serran d'enriba, escravos do traballo, caste de bestas..., catro badiantes de lanvita,...* O resultado é un poema que sabe transmitir de xeito directo a denuncia dunha malformación social que causa a postración de Galicia.

ORACIÓN SEN NOME

Unha lonxana cántiga
no silencio de paz da bocanoite,
sonando coma un rezo
que pol-os campos i-os picoutos corre,
i-en rítmica armonía se destrenza,
e no manto da brétema se envolve,
e vai esmorecendo i-apagándose
coma un salouco que en desmaios morre...

* * *

Uns ecos manseliños
de badaladas d'unha igrexa probe,

que anuncian a oración misticamente
 por vales e por montes,
 e se desfán no desacougo da campía
 i-entr'as sombras, mainiños, se recollen,
 hastra morrer laiándose
 no velaíño leito en que se esconden...

* * *

¡Voz da terra e do ceo!
 ¡Voz do prèto e do lonxe!
 Voz do misterio con que a Natureza
 na lírica hora da emoción se dorme...
 Canción que leva as almas
 ô mundo interno dos supremos goces...
 Oración que nos lembra agarimante
 a vida e máil-a morte...
 ¡Ouh, quén poidera ouvir á decotío,
 na acougadora paz da bocanoite,
 esa canción da sagra vaguedade,
 esa oración sin nome!...

Este poema é representativo da solución métrica preferida por Eladio Rodríguez en *Oracíos campesiñas*, o romance en estrofas nas que se combinan hendecasílabos e heptasílabos, apuntando cara ó tipo de silva romanceada do Modernismo. A métrica do libro resúmese en variantes sobre este mesmo patrón, o cal marca xa a diferenza coa métrica de *Folerpas*, aínda suxeita ás formas románticas peneiradas felizmente polo seguimento da súa mestra Rosalía de Castro. Esta continúa, ó que parece, marcando os vieiros métricos de don Eladio, que segue especialmente as novidades de *En las orillas del Sar*, e non entra de cheo na marea modernista máis brillante, que trae formas clásicas como o soneto adaptado ó verso alexandrino. Don Eladio prefere o dodecasílabo mesturado cos hexa, penta e heptasílabos, e nunca chega a usar o verso francés. Se observamos a disposición estrófica, de oito sílabas as dúas primeiras, e doce a última, comprobamos o libre esquema combinatorio de versos curtos e longos, fronte ó mantemento da asonancia en -óe en tódolos versos pares.

O poema presenta un cadro de paisaxe animado por sensacións auditivas que se funden con sensacións visuais, en dous momentos do solpor seica sucesivos, correspondentes ás dúas estrofas primeiras. A separación entre estrofas é un silencio máis prolongado do habitual, como as marcas tipográficas indican. A última e máis longa estrofa dedícase á interpretación desas sensacións sonoras, que son VOZ do misterio da Natureza, e CANCIÓN e ORACIÓN que estimula misticamente as almas. Péchase o poema cunha

optación exclamativa: o desexo de oír tódolos días esa *oración sen nome*.

A presentación das escenas realízase con estruturais nominais paralelísticas. Son suxeitos detidamente caracterizados e seguidos por puntos suspensivos, de xeito que non chega a completarse a estrutura oracional. Predominan os termos sonoro-musicais: *cántiga, badaladas, eco, silencio, sonando, rítmica armonía, apagándose, salouco, laiándose*; e os que nomean elementos da natureza: *bocanoite, campos e picutos, brétema, vales e montes, campía, sombras...* Os verbos en progresión dinámica -desde carreira ata a desaparición- reproducen con matices de animación a maneira de expandirse o son nesa paisaxe estática: *corre, se destrenza, se envolve, vai esmorecendo..., morre*.

A interpretación sentida do poeta, que se lanza en exclamacións retóricas, continúa en formas de estrutura nominal, equivalentes ás da descrición anterior, porque queren ser fiel tradución delas. O carácter misterioso da canción queda explicado mediante antíteses totalizadoras: terra e ceo, o preto e o lonxe. E o momento temporal no que isto sucede cobra relevancia definitiva: é a voz de misterio coa que a Natureza “na lírica hora da emoción se dorme”. Aparecen os seres humanos, finalmente, recollendo esa canción como estímulo místico (concepto, como o do rezo, xa adiantado na primeira estrofa). Estala a emoción do eu lírico na expresión do seu desexo: non deixar de oír nunca -por incapacidade ou por afastamento na urbe- a *canción de sagra vaguedade*.

Facer poesía sobre momentos ou escenas estáticas ou ralentizadas é un risco modernista que atopamos nesta composición, xunto a outros como a preferencia polo momento do luscofusco, a ausencia do ser humano na escena, a aparición de símbolos de estados de ánimo e o dominio do elemento sensorial. Ben é verdade que a herdanza posromántica, neste caso máis becqueriana que rosaliana, apréciase aínda, como se aprecia no modernismo máis afín ó de Eladio, que máis ben é o chamado *posmodernismo*.

Este poema forma parte dun libro coordinado arredor da empresa poética de cantar á Natureza que se vive na aldea como un Templo onde todo é canción lírica, é dicir, oración. *Oración* é pois un termo polivalente que non significa só rezo, senón voz da natureza en comunicación divina co home, e voz e ruído do home que se transfunde co a voz do cosmos. Esa oración aparece fragmentada, pois, en distintas voces, e Eladio Rodríguez vai recolléndoa con minuciosidade para formar a sinfonía completa. Unha delas é esta *canción sen nome*, porque é a que se forma na hora do misterio. O poeta é quen de captar esas voces e falar delas, interpretándoas. Os demais limítanse a vivilas sen deca-tarse nese escenario paradisíaco da vida do home no campo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- CARBALLO CALERO, Ricardo (3ª ed.1981), *Historia da literatura galega contemporánea*, Vigo, Galaxia.
- FILGUEIRA VALVERDE, Xosé, (1991), “A descoñecida figura poética de Eladio Rodríguez, gañador dos Xogos Florais do 1891”, *La Voz de Galicia*, A Coruña, 4-VII.
- R /ISCO/ V /ICENTE/ (1928), “ORACIÓS CAMPESIÑAS, por Eladio Rodríguez González, A Cruña, 1927”, *Nós*, 49, Ourense, 15-II: 38.
- OTERO PEDRAYO, Ramón (1958) “Prólogo” ó *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, Vigo, Galaxia.
- _____ (1971) *O libro dos amigos*, Vigo, Galaxia.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Eladio (1894), *Folerpas (Poesías gallegas)*, La Coruña, Andrés Martínez Salazar.
- _____ (1920) “Contestación” ó discurso lido por Ramón
- CABANILLAS “A saudade nos poetas galegos”, o día 31 de agosto de 1920, en Mondariz, A Cruña, *El Noroeste*.
- _____ (s.d./1922/) *Raza e Terra (Versos galegos)*, Céltiga, 9, Ferrol.
- _____ (s.d./1927/) *Oraciós campesiñas (Versos galegos)*, La Coruña, Roel.
- _____ (1997) *Antoloxía poética*, ed. Arturo RODRIGUEZ HERVADA, O Castro, Sada.
- RODRÍGUEZ YORDI, Julio, “Eladio Rodríguez González, místico de la tierra”, *B.R.A.G.*, tomo XXVII, n.309-320, La Coruña, X: 432-439.

NOTAS

1. Expresión da concepción da muller que tiña Eladio Rodríguez González, moi condicionada pola época, pero ó mesmo tempo, e quizais por motivacións biográficas, innovadora polo respectuosa. Pode verse como exemplo, non xa as homenaxes a Concepción Arenal e ás mulleres da illa de Sálvora que en 1921 rescataron a dúcias de náufraos, senón mesmo poemas como “Faladurías”, sobre costumes sociais satirizados a través dun léxico popular que recorda as letrillas de Luis de Góngora.
2. Sorprende que don Eladio non lle dedicase á cidade na que viviu case sesenta anos unha soa composición nos seus libros, a non ser para apoñerlle a súa cruel indiferencia con respecto á aldea (“Na vila”, *F*: 197-110). Si que lle dedicou, en colaboración con Alfredo de la Fuente, os apropósitos dos Entroidos de 1897 e 1898, para botarlle en cara á Coruña o afán de vivir máis para a presunción perante o forasteiro que para o ben dos veciños.

ELADIO RODRÍGUEZ E O PRIMEIRO DICCIONARIO DA REAL ACADEMIA GALEGA

Isabel Seoane
Deustuko Unibertsitatea

A traxectoria profesional de Eladio Rodríguez González -sen falarmos do seu traballo como funcionario municipal- centrouse no xornalismo, na poesía e na lexicografía, labor, este último, do que lle vén o actual recoñecemento: ser autor do *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano*¹, coñecido xa, entre os estudiosos, como “o don Eladio”.

Aínda que publicado postumamente pola editorial Galaxia en 1958, a iniciativa e baixo o patrocinio da Casa de Galicia de Caracas, estaba xa preparado para saír no ano 1928 na editorial Nós, fundada nesa altura por Ánxel Casal. A falta de subscritores e a carestía do proxecto semellan ser as causas que fanaron a publicación neses momentos. A intrahistoria desta obra vai unida ós avatares da Real Academia Galega, da que Eladio Rodríguez foi ademais de membro fundador, secretario e presidente e, como non, á elaboración do *Diccionario Gallego-Castellano*² da Institución, no que el tamén participou.

Otero Pedrayo sinala, no prólogo do *DEGC*, que o poeta ourensán comezou de neno a elaboración de tan magna obra, mais a súa ausencia entre os contribuíntes con material lexicográfico ó *DRAG* leva a pensar que non foi así:

Martínez Salazar, Cabeza León, Losada, Pondal, Vaamonde, Tettamancy, Lugo, Marcelo Macías, Fernández Alonso, Pérez Ballesteros, Meilán, Carré Aldao, Ulloa, Arana, Gastañaduy, Banet Fontenla, Oviedo Arce, Costanti, Ballesteros, Leiras, Noriega, Tapia, Cabanillas y otros aportaron también un caudal “enxebre” y preciadísimo (Barreiro 1917).

Aínda que o listado non é completo, parece improbable que se omitise o nome de Eladio Rodríguez, de ter sido un colaborador.

Quizais sexan máis acertados, aínda que pouco precisos, os datos ofrecidos por Ánxel Casal, propietario da editorial Nós, cando fai o anuncio da inminente publicación do *DEGC*:

O ilustre presidente da Real Academia Gallega ven traballando, como ningún ignora, na confección de obra tan precisa, desde fai varios anos arreo (*RCG* 1928c).

Lesta Meis, na primeira noticia que se dá sobre a publicación da obra, a piques de ser rematada e xa en busca de editor, concreta:

Lleva quince años trabajando en él y ha buscado y rebuscado entre todos los autores gallegos y personas que más conocen de estas nuestras cosas cuanto de algún interés existe (Lesta Meis 1926).

Como xa apuntara o xornal *Faro Coruñés* (1926): “autor de un diccionario en el que trabaja hace quince años”. O que nos remonta a 1911, precisamente cando a Academia finaliza a recolleita de material para o *DRAG* e comeza o labor de redacción das papeletas. Outros datos, proporcionados por *Céltiga*, sitúan o inicio da obra no ano 1907.

Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano de Don Eladio Rodríguez y González, presidente de la Academia Gallega, altísimo poeta y hablita insigne. Esta obra representa 20 años de trabajo de nuestro gran patriarca y constituye una verdadera Enciclopedia gallega (*CEL* 1927).

En calquera caso, o máis probable é que a súa curiosidade lexicográfica fose froito do traballo realizado para a elaboración do diccionario da Academia³, un dos obxectivos primordiais da Institución, iniciado en 1907, ó pouco da inauguración da mesma. O autor de *Oracións Campesiñas* vai ser, desde esa data, un dos encargados da clasificación de papeletas, xunto con Manuel Murguía, Francisco Tettamancy, Salvador Golpe Varela e Florencio Vaamonde, na comisión elixida para tal fin, da que os dous últimos son presidente e secretario respectivamente (*BRAG* 1907a: 217-8)⁴.

Esta Comisión Clasificadora traballaba conxuntamente con outras dúas, a Comisión Xestora e a Ortográfica. O seu cometido era facer un estudio das diversas papeletas existentes sobre unha mesma voz, para a redacción dunha única papeleta. Un ano despois, a necesidade de reaxuste de persoal, por ausencia ou enfermidade dalgúns socios, leva a Eladio Rodríguez á Comisión Xestora a carón de Bernárdez González, Carré Aldao, Pérez Ballesteros e Jaime Ozores, marqués de San Martín, na que permanecerá ata o ano 1924 (*BRAG* 1907b: 114).

Como dicíamos anteriormente, en 1911 o traballo de recolleita de material estaba máis ou menos rematado, e o arquivista bibliotecario, César Vaamonde, foi designado pola Xunta de Goberno para redactar os borradores das papeletas, coa conformidade da *Asociación Iniciadora y Protectora*⁵ (*BRAG* 1911: 71-2), que de seguido pasarían ás mans dos académicos para seren examinados, e rectificadas ou aprobadas, antes da redacción definitiva.

O *DRAG* comeza a publicarse no ano 1913, pero xa en 1912 se fixera unha tirada de 1.000 exemplares do primeiro caderno, para entregar ós socios da Protectora na data que se lles prometera⁶:

En el correo de hoy les remitimos el 1er cuaderno del Diccionario (16 páginas). Fue humanamente imposible el poder llegar a más, porque en la imprenta no hay letra bas-

tante, y hubo necesidad de tirar las páginas dos a dos, y algunas, una a una. Van los 1.000 ejemplares que Vdes. deseaban y no se imprimen los 2.000 por economía, y ser innecesarios, toda vez que el pliego ha de ser reimpresso.

Mucho celebramos queden Vds. satisfechos y puedan cumplir así la palabra empeñada con los Sres. que componen la Asociación (Neira Vilas 2000: 85).

Os cadernos do Dicionario van ir saíndo paseniñamente durante quince anos, por mor das penurias económicas da Institución, quedando a publicación inconclusa no número 27 e na voz “cativo”.

Nun traballo anterior⁷ apuntabamos que, á parte dos motivos económicos, houbera unha serie de circunstancias que agravaran a situación, e hoxe, posuímos novos datos que nolo confirman. Para entender cómo se van desencadeando os feitos que levan ó abandono da publicación do *DRAG* e en qué medida vai influír nisto o *DEGC* de Eladio Rodríguez, temos que remontarnos á morte de Manuel Murguía, quen tiña a elaboración do dicionario académico como prioridade absoluta:

la R. ACADEMIA GALLEGA que habéis iniciado y vive de vuestro amparo [refírese á Protectora], no descansará hasta ver realizada la obra de supremo provincialismo que le habéis encomendado: esto es, la redacción y publicación del DICCIONARIO DE LA LENGUA GALLEGA (Neira Vilas 2000: 157).

A sucesión presidencial

A partir da morte do primeiro presidente da Corporación, Manuel Murguía, e do breve mandato de Martínez Salazar -falecido o 6 de outubro de 1923- o ambiente académico ensaríllase a causa da sucesión presidencial, afectando isto á traxectoria do *DRAG*. Segundo Henrique Monteagudo (1999: 373-4) neses momento están a adquirir moito protagonismo na Academia certos elementos provenientes do mundo social coruñés, totalmente alleos á cultura galega. Este é o caso de Francisco Ponte y Blanco, académico proposto para a sucesión de Martínez Salazar; exalcalde da Coruña, á sazón, tesoureiro da Academia e membro das máis importantes asociacións culturais da cidade herculina, a quen o sector máis galeguista se opón claramente, polo seu escaso coñecemento da cultura galega, ademais da nula preocupación pola mesma.

A oposición ó candidato presentado demorará a elección presidencial uns cinco meses, nos que se levan a cabo campañas a favor e en contra desa candidatura. A correspondencia, entre académicos e da propia Institución, e as noticias da prensa ofrécennos un detallado percorrido polos acontecementos dese período.

A primeira noticia ó respecto é de *A Nosa Terra*, que intenta promocionar os mem-

bros da Irmandade para ocupar o posto vacante, deixando entrever moi mainamente o desacordo co candidato proposto:

Agora, forzosamente, a Real Academia Galega téñ que nomear novo presidente. Entre os académicos figuran algúns irmáns nosos moi estimabres e queremoslles rogar que pensen un pouco antes de facer o nomeamento. Dixo algún xornal que desaparecido don Andrés Martínez non quedaba ningún académico que poidera reemplazalo, parécenos inxusto e pouco axustado á verdade (*ANT* 1923a).

Pouco despois César Vaamonde, en contestación ó pedimento de información que lle solicita Pablo Pérez Costanti verbo do asunto, revela claramente que a elección non vai ser un asunto fácil xa que hai intereses totalmente opostos entre o sector nacionalista e o non nacionalista da Academia (Reproducimos a carta integramente no Apéndice I):

Que alguna vez que en este delicado asunto se pensó, y debido al cambio de impresiones particulares y personales con algunos academicos de fuera, hay medio proyectado de (sic) que los Académicos de aquí, se pongan todos de acuerdo, y, puestos los ojos en el bien de la Academia, y en el amor a Galicia y a la cultura regional, prescindiendo de todo personalismo y ambición, se elija el Presidente, y luego, extraoficialmete consultar con los demas Academicos ausentes de la Coruña a ver si aceptan el candidato así elegido.

Y que sería un triste espectáculo para la Academia y para el publico, que se exteriorizasen rencillas y ambiciones entre los Academicos, hasta aquí tan unidos, las que hasta podrían traer como consecuencia el humdimiento estrepitoso de la Academia (Vaamonde Lores 1923b: 24-XI).

Non cremos que se realizase ese proxecto de pre-acordo entre os académicos coruñeses, xa que era no sector galeguista da Coruña onde se atopaban as voces máis discrepantes. Isto provoca que a Xunta de Goberno, formada nese momento por Estrada Catoyra, Eladio Rodríguez e Francisco Ponte y Blanco, presidente accidental, secretario e tesoureiro respectivamente, envíe, pola súa conta, un escrito ós académicos solicitando a súa adhesión á candidatura de Ponte y Blanco, que asinan os dous primeiros nos seguintes termos:

Mi distinguido amigo y compañero:

Habiendo transcurrido ya algún tiempo desde el fallecimiento de nuestro inolvidable Presidente Don Andrés Martínez Salazar parece oportuno a esta Junta de Gobierno el ir pensando en quien deba sustituirlo.

No se me ocultan⁸ las dificultades que este asunto trae consigo aparejadas, pues el

hecho de no contar en esta capital personalidades indiscutibles como lo fueron los Sres. Murguía y Martínez Salazar, hace que la designación del nuevo Presidente sea un poco complicada, pues teniendo en verdad, todos los Académicos méritos suficientes para desempeñar el cargo se han iniciado ya gestiones en favor de ciertas candidaturas.

Es de tal transcendencia el buen acierto en la elección Presidencial, que de él depende la vida de la Academia, y así esta Junta, poniendo todos sus anhelos, en el bien, provecho y prosperidad de la Corporación, en el amor a Galicia y a la cultura regional, acordó prescindir por completo de recomendaciones y amistades y fijándose más en la representación social, tacto y prudencia del individuo mas que en sus méritos literarios, pues estos por si solos no bastan para el desempeño de cargos tan transcendentales si no van acompañados de aptitud y altruismo, igualmente acordó proponer para puesto tan delicado y espinoso al Sr. Académico Don Francisco Ponte y Blanco.

Es el Sr. Ponte y Blanco en la actualidad, el Tesorero de la Academia cargo al que fue llevado –con el beneplácito y voto unánime de todos los Miembros de la Colectividad por el Sr. Martínez Salazar, quien conocía a fondo las dotes de inteligencia y abnegación del Sr. Ponte. Este Académico ocupa una elevada posición social en esta ciudad, goza de grandes prestigios influencia y actividad y acaba de ser Alcalde de la Coruña.

La Junta de Gobierno, pues como mejor conocedora de lo que conviene a la Academia tiene la obligación moral de orientar a todos sus Miembros, y exponerles noblemente la verdad, por eso no ha dudado ni un momento en la designación del Sr. Ponte y en proponerlo a sus compañeros.

En esta localidad existen solamente ocho numerarios, de los cuales incluimos lista por separado, pues de entre ellos ha de salir el elegido. La mayoría está conforme con las decisiones de la Junta de Gobierno, y si V. se adhiere a ellos rogámosle se digne votar al Sr. Ponte cuando la ocasión llegue.

De no ser así tal vez pudieran surgir excisiones en el seno de la Corporación y sería un triste espectáculo que estas se exteriorizasen, pues podrían traer consigo el ridículo y el hundimiento estrepitoso de la Academia dando al traste en un solo día con la patriótica obra del inmortal Murguía y con los esfuerzos y sacrificios que los gallegos emigrados en América se vienen imponiendo desde hace 18 años para el sostenimiento de esta Institución.

Rogámosle no deje de contestar a la presente participándonos su opinion en este tan grave asunto que nunca debió suscitarse y en espera de la suya nos reiteramos de V. atentos amigos y compañeros (Escrito s. d.).

Na solicitude, acompañada dunha recomendación case coaccionante, postúlanse como méritos para a elección ó cargo os que posúe o seu candidato, primando a representación social fronte ós méritos literarios. Os oito numerarios coruñeses, ós que fai referencia o escrito, que podían optar ó posto eran: Carré Aldao, Lugrís Freire, Estrada

Catoyra, Pérez Barreiro, Martelo Paumán, Eladio Rodríguez, Florencio Vaamonde e o propio Ponte y Blanco. Non olvidemos que segundo os Estatutos da Academia o presidente tiña que residir na Coruña. Descoñecemos, se as houber, cáles foron as respostas á circular da Xunta de Goberno, pero do núcleo coruñés é evidente que Carré Aldao, sen dúbida o candidato alternativo, é a figura máis discrepante, pois nin sequera asiste á xunta para a elección presidencial.

Novamente a correspondencia de César Vaamonde, nesta ocasión con Julio Dávila, promotor da Asociación Iniciadora e Protectora de Buenos Aires, achega máis datos sobre a cuestión:

Me recomendó mucho [outra persoa], lo mismo que V. me dice en la suya, esto es, que le cablegrafie el resultado de la elección presidencial cuando sea: Así se hará.

Este es un asunto al que todos tienen miedo, y así, hasta ahora, no se trató en serio del asunto. Pero no hay otro recurso que abordarlo.

Para que V. se vaya enterando, Eladio me recomendó que le envíe a V. las dos adjuntas notas. Por ellas verá V. todo. [...]

Le llama a V. la atención lo que dice nuestra revista *irmán*. Pues espere V. un poco más, y leerá V. en ella maravillas, según barrunto (Vaamonde Lores 1924a: 14-1).

Dous meses despois, como o arquivado-bibliotecario presaxiaba, *A Nosa Terra*⁹, ó ver que a elección do candidato da Xunta de Goberno é cada vez máis que probable, publica unha dura crítica á súa persoa, ameazando ser aínda máis explícito se non se abandona tal proxecto.

Por noticias particulares sabemos que se pretende nomenar [sic] presidente d'ela, na vacante do Sr. Martínez Salazar, ao distinto empregado de Obras públicas, exalcalde e expresidente de casi todas as sociedades cruñesas, don Francisco Ponte y Blanco.

Parece que a cousa vai ser un feito e queremos denantes que así sexa facer constar a nosa enérxica protesta contra tamaño disparate.

A Academia, que é a representación mais outa dos nosos valores espirituais, non pode estar presidida por quen en todo momento ten demostrado un enorme desconocemento das cousas de Galicia e que non fixo endexamais nada que lle faga acreedor, no xá ao posto de presidente, senón ao de figurar como académico de número. Mais pase isto que xa está consumado e que ademais non é somentes o señor Ponte y Blanco quen se atopa n'ese caso. Pero de ningunha maneira, por dinidade de Galicia e polo que significa a Academia, débese consentir que prospere tan enorme cacicada.

Despois de figurar como presidentes de Academia os Sres. Murguía e Martínez Salazar, que teñen fondamente demostrado o seu traballo galeguista, como se vai tolerar que ocupe tan elevado e representativo posto, quen é completamente analfabeto

en cousas da Terra e a quen ésta nada lle debe? ¿E que no hai na Cruña quen poida se presidente da Academia con maiores méritos que o que se pretende elixir? Todos sabemos que os hai, e por eso mesmo é mais inaguantable a actitude descastada e nonxenta de quenes aspiran cometer a mais grande cacicada que recordará a Nosa Galicia, tan escarnecida, de tanto cacique. [...]

Agardamos que non seremos, nós sós a protestar e confiamos en que habemos de ver como en Galicia se ergue unha voz unánime de protesta, cousa que nunca se faría con mais xusticia e verdade en ningunha outra ocasión [...] (ANT 1924a).

Á voz discrepante dos nacionalistas, únese a dun grupo de coruñeses, artífices dunha campaña para evitar a elección do candidato oficial, por medio dunha carta enviada ós académicos, na que se incide na necesidade de elixir un presidente que destaque polo coñecemento de Galicia, intentando así contrarrestar o efecto da circular da Xunta de Goberno¹⁰. A identificación que o xornal coruñés *El Noroeste* fai deste grupo cos membros de *A Nosa Terra* e a Irmandade da Fala provoca un enfrontamento entre ambos os dous xornais que chega ó extremo de que o xerente do primeiro deles, José García Acuña, se negue a imprimir nos seus talleres o número 199 de *A Nosa Terra*, en que aparecen duras críticas contra *El Noroeste* e os responsables da candidatura de Ponte y Blanco (ANT 1924d). Cunha pequena demora, o voceiro nacionalista sae á luz pública cando xa se elixira a Ponte y Blanco presidente da Academia, ratificando todo o que se di na carta enviada ós académicos, pero rexeitando a súa autoría.

Pol-a prensa de Galicia conocen os nosos lectores todo o revuelo que se armou con motivo d'unhas cartas que un grupo de cruñeses dirixiron aos académicos facéndolles presente a necesidade de pensar seriamente en elixir un académico que reuna os necesarios méritos pol-a súa obra en favor da historia, literatura e demais aspeitos da vida de Galicia, para a presidencia da Academia, vacante pol-a morte do ilustre señor Martínez Salazar. Xugamos innecesaria a publicación n'estas columnas da referida carta, xa que é de todos conocida e cantos a leron tiveron ocasión de ollar nos termos de correición e alteza de miras en que foi inspirada. A maior parte da prensa acolleuna favorabemente, reconecendo a realidade de canto n'ela decíase. Somentes houbo dos xornás, os dous da Cruña, que pretenderon desviar a custión dándolle un caraiter que non tiña. Foron “La Voz de Galicia” e “El Noroeste”. Como se permitiron decir cousas que non eran certas e mixturaron no preito á “Irmandade da Fala” da Cruña e a A NOSA TERRA, queremos nós poñer algunhas cousas en craro, dicindo con toda exactitude a verdade do que sucedeu. [...]

“El Noroeste” e “La Voz de Galicia” [...] pretenderon desviar a custión decindo que era unha trama urdida na nosa Irmandade contra o prestixio da Academia. Con respecto ao do prestixio ben patentizado quedou que non había tal cousa na carta, rec-

tificando (sic) que enviaron aos xornás e que publicaron no “Orzán” e “El Ideal Gallego”. O “Noroeste” non a publicou, demostrando con elo unha parcialidade manifesta (ANT 1924b).

La Voz de Galicia, como cabía esperar, actúa do mesmo xeito que *El Noroeste* e fai responsable do escrito ós membros da Irmandade, denunciando que trala carta se agochan intereses personalistas, ademais de ningunear a actuación dos asinantes do escrito.

No hemos querido contribuir a dar alas a esa campaña en que se atisban caminos y ambiciones mal fundados y acaso un oculto deseo de llevar el desprestigio a Corporación tan respetable y digna de general estimación y apoyo [...].

Si hoy nos referimos al asunto, es porque ya dos diarios locales lo han tocado y uno ayer – “El Noroeste”- levanta un poco la cortina para descubrir algo de la trama urdida en una institución nacionalista que en varias ocasiones se distinguió por injustos ataques [...] contra las rectas y razonables orientaciones de la Academia y de otras entidades y contra las prestigiosas figuras que las presidían.

No creemos que tenga la menor significación el intento de unos cuantos señores entre los que figura el apellido de un estimable joven escritor, de pretender, con una circular inspirada en móviles quizá no desinteresados, coaccionar la voluntad de los académicos en favor o en contra de algún candidato a la presidencia de una Corporación que debemos rodear de todos los respetos (LVG 1924b).

A Nosa Terra acusa directamente a Eladio Rodríguez, membro do seu consello de redacción en 1922 (Manoel-Antonio 1979: 145-6), de ser o culpable da cacicada, movido por intereses persoais:

Eladio Rodríguez González, que como xa dixemos é segretario da Academia, e foi quen mais intrínseca tiña en que fora nomeado presidente o señor Ponte Blanco, anque él mesmo reconozca que aquel señor non ten méritos. Pero por enriba de todo está a comenencia personal. ¿E qué comenencia pode perseguir ó señor Rodríguez González? Pois a de mangonear ao seu antoxo na Academia, cousa que podería facer tendo na presidencia a un inocente e inédito en cousas de Galicia; mais no así de aquel posto fose ocupado por algún outro académico que lle non permitira facer o que se lle antoxara (ANT 1924b).

aínda que tamén reconece que se o propio Rodríguez González fose o candidato proposto non se produciría ningún tipo de altercado, porque el si posúe méritos académicos suficientes para desempeñar o cargo:

E finalmente, honradamente, porque nós somos así, decimos a “El Noroeste” que se en troques de se propoñer para a presidencia da Academia ao Sr. Ponte Blanco se tratase de D. Eladio Rodríguez González, non houbera pasado o que pasou, porque o Sr. Rodríguez González ten indiscutibres méritos d’abondo xá que de todos é sabido que é un dos nosos poetas en lingua galega, algunhas de cuías poesías teñen honrado as páxinas de A NOSA TERRA. Se fose así non houbera pasado nada, pero francamente, o outro e intolerable e denigrante para Galicia é para a Academia (*ANT* 1924b).

Francisco Ponte y Blanco é elixido presidente da Academia por maioría de votos nunha sesión na que estaban presentes o presidente interino Estrada Catoyra¹⁰, e os académicos de número Martelo Paumán, Luguís Freire, Florencio Vaamonde, Pérez Barreiro e Rodríguez González. Ademais estes depositaron os votos que neles delegaran os académicos de fóra da cidade: Ramón Tojo, Amor Meilán, Varela Lenzano, Barcia Caballero, Casto Sampedro, Diez Sanjurjo, Banet Fontenla, Federico Maciñeira, Pérez Costanti, e Vega Blanco. O resultado da votación foi de 13 votos a favor de Ponte Blanco, 2 a favor de Eugenio Carré, 1 a favor de Félix Estrada e 1 en branco (*Libro de Actas*, 31-III-1924).

Os dous votos de Carré evidencian que el era o candidato do sector vinculado á Irmandade da Fala ó que se refire *A Nosa Terra*. Posiblemente sexan de Manuel Luguís e Florencio Vaamonde. Se comprobamos o número de votos e de académicos asistentes coas súas delegacións, vemos que non se corresponden. Algún académico debeu emitir o seu voto por correo, tal vez, o propio Carré, malia residir na Coruña.

O *Boletín* recolle a victoria de Ponte y Blanco do seguinte xeito:

los señores Académicos que en la elección tomaron parte han emitido sus votos, cada cual según criterio, levantando todos el corazón por encima de los pasajeros apasionamientos que no pueden entrar en Corporaciones como la Real Academia Gallega (*BRAG* 1924a: 94).

A confirmación do que xa se intuía desde meses antes provoca a ira dos nacionalistas, que atacan sen miramentos ós culpables.

Sucedeu o que nos supoñíamos. O día 31 reuniuse a Academia e por “mayoría de votos” foi elixido presidente don Francisco Ponte Blanco. Non vale canto se dixo nen que a maior parte da prensa xusgara como un desacerto a pretensión do elixir.

Os caciques da Academia que xá dixemos que os había e mais os seus nomes, puxéronse a Galicia por monteira e saíron co’a sua. Xá a cousa non ten arreglo. [...]

Tiñamos mentes de facer algunha proposición referente â reforma do regramento. Mais non é preciso xá. Agora pedimos como primeira medida a clausura definitiva da Academia por noxenta, ridícula e antigalega ademais de ser unha coveira de caciques

que valéndose dos cargos que ocupan no Consello directivo, veñen facendo, as espaldas dos demais Académicos, cantas cacicadas se lles ocorren e pónemos como exemplo o da designación do Sr. Ponte Blanco, cousa que, como decimos mais arriba, foi amañada pol-a directiva que exercen os Sres. Rodríguez González, Estrada Catoyra e o mesmo Ponte Blanco a quen acusamos de seren eles os que remataron co pouco prestixio que xá lle iba quedando â pobre Academia. ¡Se o gran Curros erguérase da súa sepultura!

E non imos a indinarnos porque non val a pena tratándose de quen se trata. Dende hoxe para nós e para Galicia morréu a Academia xá que no sucesivo o pouco que faga será somentes poñer en ridículo â nosa terra.

E para eso si que estaremos alerta para falarmos en todo momento co'a craridade que o fixemos n'este (ANT 1924c).

Aínda no mes de xuño de 1924, o xornal nacionalista volve sobre o tema tratando ironicamente o asunto con motivo da semblanza que se fai do novo presidente no *Boletín de la Real Academia Gallega*. Segundo eles, descoñecían todos os méritos que se mencionan de Ponte y Blanco, de coñecelos non terían dito nada. E falando dos académicos coruñeses di textualmente: “Se se dedicaran a comer morrillo podían hoxe presidir, calqueira d'eles a Real Academia Galega” (ANT 1924e).

Julio Dávila comenta a César Vaamonde as duras críticas que lle fan a Eladio Rodríguez desde a prensa nacionalista:

Referente a la elección del Presidente de la Academia van llegando a mis manos diferentes publicaciones. “A nosa perra”, como le llamaba Don Bernardo¹¹ al organillo de los *nazonalistas*, arremete furioso.

Al amigo D. Eladio lo tratan despiadadamente. Yo creí que con la concejalía que le adjudicaron a D. Eugenio¹² por la Academia se llamarían a sosiego. A usted lo encuentro excesivamente reservado en esto de la elección del Sr. Ponte y Blanco. ¿por que será? Ya me lo dirá algún día si Dios lo quiere (Dávila 1924: 5-V).

Non sabemos das reticencias de César Vaamonde respecto da elección de Ponte y Blanco, mais o seu mandato non lle foi moi favorable. Na primeira sesión que presidiu elixiuse unha nova Comisión do *Diccionario*, na que el, compilador e redactor, non estaba presente, sen que saibamos cá foi a razón que a motivou. Amor Meilán apunta á diferenza de criterio á hora de elaborar o DRAG (Expediente Diccionario 1928. Vid. Apéndice III). Este foi o primeiro escollo que o diccionario da Academia tivo que salvar, á parte dos problemas económicos.

Nova comisión do DRAG en 1924

A proposta do presidente Ponte y Blanco, elíxese unha nova e única Comisión do Dicionario da que, como dixemos, non vai formar parte Vaamonde Lores. Os elixidos son Eladio Rodríguez, Lugrís Freire e Leandro Carré Alvarellos (*Libro de Actas*, 30-VI-1924). Este cambio manifesta que as antigas comisións xa non funcionaban, pois do contrario tanto Eladio Rodríguez, membro da Comisión Xestora, como Lugrís Freire, da Ortográfica, podían propoñer cambios na elaboración da obra sen necesidade de ningún tipo de reforma. Tamén parece evidente que se trata dunha actuación presidencial dirixida, pois se había diferencias de criterio á hora de elaborar a obra estas, de seguro, non partían de Ponte y Blanco. Este feito provoca o lóxico enfado de César Vaamonde que, segundo Amor Meilán, abandona nese momento a publicación do Dicionario.

En sesión de 30 de Junio de 1924, por cierto la primera que presidió el finado Sr. Ponte y Blanco, aparece designada, después de un breve cambio de impresiones, segun reza el acta, una Comisión denominada del Dicionario compuesta de los señores Lugrís Freire, Rodríguez González y Vaamonde (D. César).

Desde aquel punto y hora bien puede decirse que aparece interrumpida la publicación del Dicionario. El Sr. Vaamonde, a quien la Academia confiriera el encargo de compilar, ordenar y redactar las papeletas para la magna obra, creyóse virtualmente desautorizado y cesó en la labor que le fuera confiada (Expediente Dicionario 1928).

Repárese en que Amor Meilán manexa datos errados, crendo que César Vaamonde estaba entre os membros da nova Comisión.

Na primeira sesión do mandato de Ponte y Blanco estaban presentes os numerarios: Eladio Rodríguez, Manuel Lugrís, e Eugenio Carré. O académico de número electo, mais sen ler o discurso Martínez Morás e os correspondentes: Antón Villar Ponte, Plácido Lugrís, Leandro Carré e César Vaamonde. Tamén asistiu Vicente Ruíz Castañeda como representante da Asociación Iniciadora y Protectora e delegaron a súa representación no presidente: Varela Lenzano, Casto Sampedro, Amador Montenegro, Barcia Caballero, Cabeza León, Díaz Sanjurjo, Wenceslao Requejo e Banet Fontenla. Mentres que Federico Maciñeira, Pérez Costanti, Florencio Vaamonde, R. Cabanillas, Amor Meilán e Vega Blanco o fixeron en Eladio Rodríguez e Marcelo Macías en Martínez Morás.

A Comisión elixida nunca debeu entrar en funcionamento, xa que os cadernos do dicionario seguíronse realizando do mesmo xeito e pola mesma persoa.

A situación na Academia é de todos os xeitos cada vez máis tensa, e durante o mandando do exalcalde coruñés as liortas entre os académicos nacionalistas e os de signo contrario van ir medrando cada vez que se produzan vacantes que ambos os bandos que- ren conseguir para as súas filas. Hai tres cartas cruzadas entre Amor Meilán e Eladio

Rodríguez (Apéndice II) que nos informan da tirantez da situación neses anos. Segundo Amor Meilán os académicos coruñeses pensan que a Academia lles pertence e non fixeron máis que trangalladas, como incluír a Carré Alvarellos na Comisión do Dicionario cando só era académico correspondente, ou facerse con case todas as vacantes nas últimas convocatorias. Ó que o resto de académicos responde facendo unha fronte común unindo os seus votos contra os coruñeses para ocupar as vacantes que saen. Así Amor Meilán pide o apoio, que obtén, de Eladio Rodríguez, para a candidatura de Lisardo Barreiro fronte á de Castelao na vacante de Florencio Vaamonde.

Conjuntamente con esta labor, iremos sometiendo a la Academia una serie de proposiciones en relación a sus acuerdos, a fin de evitar sorpresas y hasta... *atraco*, como el de Carré... Alvarellos para la comisión del Dicionario. [...]

De ese modo creemos que deben ser substituidos los ilustres varones que en los primeros días de la Academia aparecieron agrupados en torno de la figura egregia de Murguía (Amor Meilán 1925b: 8-XII).

Mentres que *A Nosa Terra* publica un artigo onde acusa ó sector non nacionalista de ir á Academia para conseguir outros fins:

Con motivo das derradeiras vacantes de académicos e as suas correspondentes propostas, alguns diarios de Galicia, e moitos amantes da cultura galega preocupáanse da marcha que leva a R. Academia Galega e coméntana, desfavorablemente por certo, e con algo de razón. [...]

Salvo catro ou seus figuras de positivo valer dentro da Literatura e Filoloxía galegas, e aparte algún que outro membro ben colocado pol-os seus profundos coñecementos arqueolóxicos, xa non nas letras galegas que debera ser o mérito principal para figurar n-unha Academia Galega, senon nen aínda nas letras castelás. Vanidade, fachenda, é o que os levóu á Academia, e fachenda tamén, se non cousas peor, é o que leva á outros que agora pretenden, con probabilidades de éisito, os postos valeiros.[...]

Morada única da ostentación fachendosa de testas valeiras, da que deben de se retirar os poucos galegos de valer que aínda hai n-ela, se ben teñamos que lamentar que unha institución creada por algús espíritos elixidos para un gran fin, sexa estragada pol-as politiquillas de camarilla, os cacicazgos, as cobizas ruís que foron desvirtuándoa e mimándoa para dispoñer d'un organismo de certo relevo, ben para se poder presentar como “algo” o que “nada” é, ben para, como no caso presente, dispoñer d'unha coleitividade con voto para determinados fins eleitoraes cando chegue a ocasión (ANT 1925a).

Os dicionarios paralelos e a proposta para que o DRAG leve o nome de César Vaamonde

Ó se cumprir vinte anos da creación da Real Academia Galega, o seu principal obxectivo, o dicionario, seguía sen estar rematado e a necesidade de posuír unha obra lexicográfica era cada vez era maior. Para encher este baleiro comezan a aparecer os anuncios de distintos dicionarios. Así a editorial Lar, propiedade de Carré Alvarellos e Ánxel Casal, anuncia nos primeiros meses de 1926 a saída do dicionario de Leandro Carré.

Ante a necesidade, endexamais como agora sentida, d'un Diccionario Galego, e visto que o da R. Academia Galega tardará aínda moitos anos en se dar romatado ... a Editorial Lar vai encomenzar axiña a imprentación d'un novo Diccionario Galego-Castelán moi comprobante, que seguramente será ben acollido (*ANT* 1926).

Tamén a fins do mesmo ano se fala xa da inminente publicación do dicionario de Eladio Rodríguez. Cómpre lembrar que os dous formaban parte da Comisión do *DRAG* de 1924 e que Eladio Rodríguez era presidente da Academia cando se dispoñía a publicar o seu.

Tiene a punto de terminar un gran dicionario gallego-castellano. Es posible que lleague a las dos mil páginas. En él recoge nuestros modismos, decires, refranes, supersticiones, hasta leyendas breves. Lo tiene ya en las últimas letras y está en busca de editor. Será una obra de las más completas que tengamos. Se empeñó en hacer una obra dura y lo ha conseguido plenamente. Todos estamos deseando verla publicada. En la actualidad es Secretario de la Academia (*Lesta Meis* 1926).

Ánxel Casal será o editor que Eladio Rodríguez andaba buscando, ó se separar de Leandro Carré en 1927 e crear a editorial Nós. Se *Lar* remataba a súa andaina coa publicación do dicionario do seu propietario, Casal intenta iniciar a súa co gran proxecto do *DEGC* de Rodríguez González, o que indica que a demanda que podía ter unha obra destas características era real e efectiva.

Cando a prensa anuncia a creación da editorial Nós, o *DEGC* aparece como un dos seus primeiros proxectos para competir, probablemente, coa publicación do de Carré.

Don Angel Casal va a fundar en La Coruña una nueva editorial galleguista bajo el simpático rubro de “Nós”. [...]

En sus talleres tipográficos seguirán editándose las revistas “Nós” y “A Nosa Terra”. Muy en breve comenzará la publicación del notable dicionario gallego de don Eladio Rodríguez González en forma de cuadernos que han de salir a la luz mensualmente (*RCG* 1927b).

No mes de novembro de 1927 xa se piden subscritores para o dicionario, tanto desde o suplemento gratuíto da propia editorial:

“Suscríbese ô mellor **Diccionario Galego-Castelán** por Eladio Rodríguez González”.

como desde as páxinas da prensa americana:

A efectos de establecer el número de cuadernillos del “Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano” rogamos a nuestros lectores formulen desde ahora sus pedidos. El precio de los cuadernos no ha sido aún establecido aunque podemos adelantar que oscilará entre 50 y 60 centavos (*CEL* 1927).

Hai que ter en conta que o número posible de compradores sería máis ou menos coincidente con aqueles que xa estaban subscritos ó dicionario da Academia, e en vista do resultado seguramente fosen bastante reticentes. De aí que un ano despois se siga insistindo nas subscricións:

Como craramente se adiviña resulta unha obra d'unha extensión enorme e por eso o único xeito doado de dal-a â luz é impriméndoa por coadernos. Dese xeito “Nos” vai comenar a dirixir circulares para asegurar de momento un necesario número de suscritores. Os cadernos serán quincenais ou decenás según conveña para o rápido remate da obra e abonaránse adiantados os dez primeiros, ou sexan dez pesetas. Sairán con toda regularidade e con completa garantía para os suscritores (*ANT* 1928).

Finalmente, o prezo establecido para cada caderno foi dunha peseta, mais a obra non saíu adiante, posiblemente pola falta de subscritores e por ser un proxecto demasiado arriscado a publicación en volumes, sobre todo para unha empresa de recente creación.

O Diccionario de D. Eladio Rodríguez González constará de dous a catro tomos, o que non ten d'estrañar a ninguén, sabendo que e unha verdadeira enciclopedia de cousas específicas da Galicia. Lendo este Diccionario, terase un craro coñecemento non samente da nosa lingua, senon dos nosos costumes, das nosas tradicións e das diversas formas do traballo galego. [...]

E como moitos destes tomos dificilmente poderán ser adquiridos por moitos d'unha vegada, pra facer mais doada a súa adquisición, vai comenar a editarse o Diccionario de D. Eladio Rodríguez González por coadernos quincenais, que sairán periódica e regularmente, como si se tratase d'unha revista, o prezo correspondente d'unha peseta cada un. Rematados os coadernos correspondentes a cada letra, o autor, co'as indicacións razoables que lle fagan os lectores sobre falta de palabras d'interés ou de

costumes esquecidos e dinos de notas, editará un apéndice para que se engada o final da obra. Así a labor ha resultar o mais compreta posibel. [...]

O primeiro caderno xa se hacha no prelo e verá a lus sin demoras o mesmo que os sucesivos (RCG 1928c).

Aínda que a razón tamén puido ser a falta de acordo entre o escritor e o editor, pois xa en 1922 recibira unha oferta da editorial Céltiga que non callou:

enteirados, tanto pol-os xornaes como por voste mesmo, que xa debe estar finando o seu Dicionario galego-castelán, e iñorando o que vosté teña pensado respeito aa edición, teño o gusto de lle comunicar que a editorial “CÉLTIGA” está disposta á se por aa edición da súa obra.

Prégolle, pois, que teña a bondade de me decir en que condicións poderiamonos entendernos; co’a advertencia de que pol-o que vosté ja coñece de “CÉLTIGA”, pode ter a garantía de que a edición do seu Dicionario se faría, non só como “CÉLTIGA” adoita á editar, senon tamén como o requiriría a importancia da súa obra e aa calidade da súa firma.

Ben agardando pol-a súa resposta, fica de vostede, como de cote, servidor e amigo

P.S. Téñolle que advertir que “CÉLTIGA” non é unha empresa industrial pra ganar cartos, senón que é unha sociedade d’amigos que non pensa mais que en faguer ben aa Terra.

N’istas condicións vostede comprenderá que non se trata, n’iste caso concreto, de unha oferta intresada de gente disposta a beneficiarse de seu traballo.

A nosa oferta é ausolutamente desintresada e teño a seguranza de que ninguén, á non ser vosté mesmo, poderá facerlle a edición nas condicións nosas¹⁴

Tampouco as xestións feitas co editor Moret en 1925 deron resultado:

Un de estes pasados días lin no *Pueblo Gallego* que o editor Moret iba publicarl-o seu *Diccionario*. Si a noticia se confirmase eu tería unha enorme alegría, e non dudo de que no meu caso atoparíanse moitos. Vostede daráse conta, moito millor do que eu, da total necesidade dunha obra, como promete sel-a sua, onde a unha compreta catalogación das palabras, se xunte a dos modismos, locucións, frases e refrás, o verdadeiramente vivo dos idiomas. É unha lástima que habendo hoxe tanto interés pol-a nosa fala non teñan os que a escriben un libro onde estudiala como compre nas voces e nos xiros...

Poida que non vran vaya dar unha voltiña por ahí, e daquela terei a satisfacción de conversas con vostede, non para ser eu consultado; pobre de min –sinon para que cando eu lle oya me sirva de moito proveito. Eu non son mais que un aficionado –con moito cariño, eso si– a canto a Galicia se refire, y-en especial ô estudio da fala¹⁵

Entre tanto o Dicionario de Carré acababa de publicarse na editorial *Lar*, aínda que tampouco neste caso se trataba dunha obra completa, xa que o primeiro volume tan só chega á letra “e”.

“Lar”, la mentísima editorial coruñesa de ya larga tradición, acaba de poner a la venta un modernísimo diccionario Gallego-Castellano, de que es autor el notable publicista y autor dramático Don Leandro Carré, director propietario del notable establecimiento editorial.

La ya larga obra de este joven escritor gallego, se ve ahora coronada por esta edición de su diccionario, que al llenar un vacío muy sentido dentro del actual renacimiento gallego, por su método moderno, por sus notas ortográficas y por las conjugaciones de los verbos (sic) que trae, con buena cantidad de irregularidades, que le da mas facilidad para la consulta de las voces poco conocidas, merece un puesto de honor en la biblioteca de todos los gallegos que de verdad amen a su tierra y se interesen por sus progresos culturales (RCG 1928a).

E aínda que a *Revista del Centro Gallego de Montevideo* anuncia a saída do segundo tomo no mes de outubro, este non se impronta ata 1931. Cómpre sinalar que na portada, non así na cuberta, se consigna o ano 1928.

La editorial “Lar”, de la Coruña, acaba de sacar a luz el segundo y último tomo del diccionario gallego-castellano de que es afortunado autor el dramaturgo y escritor gallego Don Leandro Carré (RCG 1928b).

A isto hai que sumar a publicación do *Vocabulario popular galego-castelán* de Filgueira, Tobío, Magariños e Cordal Carús (Suárez Vázquez 2000: 67-102) e o encargo de elaboración dun dicionario galego ós membros da sección rexional galega da Real Academia Española, Ramón Cabanillas e Cotarelo Valledor. Creada pola reforma feita por Primo de Rivera, en virtude do Decreto de 26 de novembro de 1926, na que se dá entrada a representantes das diferentes linguas do Estado español: galego, catalán e vasco na Institución.

el Sr. Cotarelo anuncia que la Real Academia Española, con la base de su sección gallega, que forman él y el Sr. Cabanillas, está encargada de preparar una gramática y un diccionario (sic) (Pesqueira 1928).

Durante o ano 1926 a Academia Galega tan só publica o caderno nº 26, que abrangue da voz “capela” a “carretar”. Mentres que en 1927 non se edita ningún. Económicamente eran malos anos pola falta da axuda cubana, sobre todo en 1928, mais non cremos que peores que os anos 1917 e 1918 onde se debían cartos de alugueiro, de soldos e

á imprenta (Neira Vilas 2000: 91-95). Ademais para paliar a falta de ingresos cubanos nace a Asociación Protectora da Cultura Galega en Montevideo (*BRAG* 1929a: 106).

Trala sequía de 1927, en 1928 publícase o caderno 27, que será o derradeiro. En vista de que a Comisión do Dicionario creada en 1924 era puramente nominativa e que César Vaamonde seguía a ser realmente o único encargado da obra, un grupo de académicos, Manuel Lugrís Freire, Félix Estrada Catoira, Casto Sampedro, Valentín Villanueva Rivas e Ramón Tojo Pérez, presentan unha proposta o 9 de abril de 1928, para que na portada do Dicionario se consigne o nome do seu compilador e redactor, co obxecto de recoñecer publicamente o seu traballo e, probablemente, para suavizar a tensa situación que de seguro se produciu ó coñecerse a noticia da publicación do dicionario do presidente da Academia.

los suscribientes creen que la Corporacion faltaria a sus deberes de equidad y de justicia, si no hiciese constar publicamente, que el mencionado *Diccionario* es obra unica y exclusiva del Bibliotecario de la Academia Don Cesar Vaamonde Lores, a quien nuestro Instituto no debe ni puede defraudar en sus meritos consintiendo que su nombre permanezca oculto por mas tiempo, pues aunque el expresado Sr. Vaamonde se opuso siempre a que su nombre figurase al frente de dicha obra, este rasgo de abnegación no debe tenerse en cuenta por nuestra Colectividad.

Por lo tanto, los numerarios que suscriben, tienen el honor de proponer a la Academia:

1º- Que a lo sucesivo, y a partir del primer cuaderno del *Diccionario* que se publique, lleve este en su portada o cubierta, el nombre de su verdadero autor, modificando dicha portada en esta forma: "*Diccionario Gallego-Castellano*, por Cesar Vaamonde Lores.= Por encargo de la *Real Academia Gallega*," y

2º- Que esta moción se publique integra en el *Boletín* de la Academia (Expediente Dicionario 1928).

Esta proposta foi secundada por Federico Maciñeira, Salvador Cabeza León, Pablo Pérez Costanti, Manuel Amor Meilán, Indalecio Varela Lenzano, Manuel Banet Fontenla, Wenceslao Requejo, e David Fernández Diéguez, aínda que quedou reducida ó seu primeiro punto por considerar a maioría dos académicos pouco conveniente darlle publicidade ó asunto.

Presentouse na Xunta ordinaria do 22 de maio de 1928 e creou un auténtico cisma na Institución, que tanto as Actas como o *Boletín* procuraron silenciar. Só reflicten o resultado da votación que se demorou ata o 12 de decembro, isto é, seis meses. A polémica suscitada chega a nós a través da correspondencia de César Vaamonde Lores e polo expediente sobre a cuestión que se conserva no arquivo da Real Academia Galega¹³.

Entre medias a Xunta de Goberno encargou un informe ó respecto a Manuel Amor Meilán e a Indalecio Varela Lenzano -presentado o 23 de xullo- no cal se posicionan a

favor da proposta realizada. Segundo eles o Dicionario debe ser continuado pola mesma persoa que o comezou e seguindo o mesmo criterio, recomendando, unha vez máis, dis-creción para que o asunto non trascenda.

Por todo lo expuesto, el que suscribe, formula, con el caracter de enmienda, voto particular o el que la Academia considere más adecuado, las conclusiones que siguen:

Primera: Que se declare extinguida la Comisión del Dicionario, nombrada en 30 de junio de 1924, toda vez que de los tres señores que la constituyen, uno de ellos, el Sr. Rodríguez Gonzalez es autor de otro Dicionario en vías de publicación, otro, el Sr. Lugrís suscribe la poposición objeto de este voto, y el tercero es el propio Sr. Vaamonde¹³.

2º- Que se reproduzca y refrende el acuerdo adoptado en Septiembre de 1911 confiando al Sr. Vaamonde la tarea de redactar las papeletas del Dicionario, y que este continúe en su labor, como hasta aquí, sin otra intervención que la de la Junta de Gobierno, pues dado el sistema que se viene siguiendo de celebrar Junta General cada cuatro o seis meses, el someterla al conocimiento de esta implicaría el estancamiento perpetuo de la publicación

3º- Que el Dicionario conste como léxico oficial de la Academia, lo cual no debe ser obstáculo para que se rinda el debido tributo a la verdad y a la justicia, para lo cual pudiera adoptarse cualquiera de los siguientes procedimientos

A) Consignar en la cubierta de cada cuaderno y en las portadas de la obra el título de la obra en la misma forma que hasta aquí se vino haciendo; pero insertando en el centro y en letra de cuerpo ordinario y corriente el texto íntegro del acuerdo de 1911 confiando al Sr. Vaamonde la tarea de redactar, ordenar y compilar las papeletas del Dicionario

B) Rotular la obra, a lo sucesivo: "Diccionario gallego-castellano por la Real Academia Gallega, compilado y ordenado por el Académico-Bibliotecario de la misma Don Cesar Vaamonde Lores, por virtud de acuerdo de.... de Septiembre de 1911"

4º- De no ser adoptado ninguno de estos dos extremos, uno mi voto, desde luego, al de los autores de la proposición presentada, estimando que deben serle otorgadas al Sr. Vaamonde las más amplias facultades al fin que se apetece y que todos debemos perseguir (Expediente Dicionario 1928).

O presidente da Corporación, Eladio Rodríguez, envía cartas ós académicos solicitando a súa opinión sobre o tema. A maioría está a favor da proposta e, de seguro, algúns descoñecen nun primeiro momento que o presidente non é do mesmo parecer, pois Federico Maciñeira e Salvador Cabeza delegan nel para a Xunta ordinaria do 22 de maio, apoiando a proposición. En cambio, xa para a reunión do 12 de decembro, na que se fai a votación da proposta, Salvador Cabeza, malia delegar todos os puntos en Eladio

Rodríguez o da proposición do Dicionario faino en Lugo, votando a favor. Mentres que Pablo Perez Costanti o fai en Estrada Catoyra.

O presidente tamén recibe contestación de Wenceslao Requejo, Julio Dávila, José Vega Blanco e Marcelo Macías (Vid. Apéndice III). Os dous últimos móstranse contrarios á proposta aludindo que a obra debe ser colectiva e anónima. E Julio Dávila, malia a súa amizade con César Vaamonde, prefere non posicionarse neste asunto, suxerindo que o mellor é suspender a publicación e sacar “un diccionario manuable, en uno o dos tomos a lo sumo” (Expediente Dicionario 1928).

Á sesión do 12 de decembro asisten Eladio Rodríguez, Fernando Martínez Morás, Félix Estrada Catoyra, Ángel del Castillo e Manuel Lugo Freire coas seguintes delegacións. En Eladio Rodríguez: Requejo, Dávila e Varela Lenzano. Estrada Catoyra representa a Maciñeira, Amor Meilán, Pérez Costanti, Casto Sampedro, Tojo e Villanueva. Macías delega en Martínez Morás e Banet e Cabeza de León fano en Lugo (*Libro de Actas*, 12-XII-1928). O resultado da votación é de trece votos a favor, absténdose de votar seis señores académicos. César Vaamonde, en carta a Jesús Carro, dá o nome dos académicos coruñeses que non apoiaron a proposta:

En una de las referidas de V. me acusaba recibo de la copia de un documento que le enviaba para el archivo particular de V. No se si despues le agregaba en él algun comentario. No recuerdo si V. en la suya se condolía que no asistieran A. ni lo firmaran ni votaran algunos acad. Los de fuera votaron todos sin excepción, solo que de algunos no llegaron los votos, tal vez por culpa de los Picaros empleados de correos. De la Coruña solo se negaron cuatro, y para que aquel documento quede completo, le diré sus nombres: D. Eladio Rodríguez Gonzalez (presidente), D. Fernando M. Morás (Srio), D. Eugenio Carré Aldao y D. Angel del Castillo y López. Los cuatro sabios que en el mundo han sido. Los dos primeros por su cargo son los más censurables pues ellos lo amañaron todo.

Tardía es esta aclaración, y en realidad no viene ahora a cuento y no es este el objeto de la presente (Vaamonde Lores 1935: 8-VII).

Isto fai que Vaamonde Lores decida deixar o Dicionario definitivamente, se non o fixera con anterioridade, como confirma o acordo tomado pola Academia en 1929 de retomar a publicación do mesmo (*BRAG* 1929b: 166) a proposta de Amor Meilán, Costanti, Varela Lenzano, Maciñeira, Cabeza e Vega Blanco. Isto nunca se realizou, probablemente porque César Vaamonde se negou a ofrecer o seu traballo ou a facilitar as papeletas, que máis tarde, trala súa morte, a Academia ten que comprar á súa familia (Naya 1946-1950: 87-90).

Nun primeiro momento, polas palabras de Juan Rodríguez Cabrero, criamos que a razón da suspensión da edición do *DRAG* fora a publicación do dicionario de Leandro Carré:

Y si la hipocresía es tan repugnante en general, lo es muchísimo más quando (sic) va acompañada de las circunstancias propias de su caso... ¿De modo q. V. se ha sacrificado para q. *cierto señor* saliese airoso del atolladero; en q. se encontraba y él, en lugar de agradecerlo, le clavó el puñal por la espalda? [...]

Siento muchísimo lo que se ha hecho con V., porqu. le quiero mucho; porque semejante acción mancha, y tanto, a sus autores: y, también; porque es causa de que Galicia se vea privada de su valiosísima cooperación de V. en la santa obra de la formación de un digno Diccionario de la Lengua gallega.....

Se me ocurre una cosa cómica... y es... ¿qué tal le habrá caído su resolución =si V. no cambia de modo de pensar- al amigo que plagió su trabajo? Pues, sin duda, hace tiempo que estará esperando para publicar el segundo volumen...

Precisamente hace cosa de dos meses, un H^o Marista, catalán, me enseñó un periódico de Barcelona, en que se hacían grandes elogios del *Diccionario* del Sr. Carré: Al verlo, le dije que no era más que un plagio del gran Diccionario de la Lengua gallega que estaba publicando la Academia Gallega y era redactado por mi amigo D. César Vaamonde Lores, bibliotecario de la *Biblioteca de la Academia*.

Lo interesante sería que hubiera quien pagara su *Diccionario* para que continuase la publicación y así se comieran de envidia semejantes desgraciados.

Amigo D. César lo mejor es despreciar a los autores de la tal villanía. Consuélese con saber que los que firmaron a su favor son la parte mayor y más consciente de la Academia (Rodríguez Cabrero 1929: 12-III).

mais o propio César Vaamonde fai responsable de tal feito a Eladio Rodríguez, aínda que a súa prudencia fai que non diga nada ata que Eladio Rodríguez non deixa de ser presidente, e as palabras de “buen amigo” que emprega en 1924 para cualificalo

Como en la carta oficial se comunica nada se puede hacer hasta ahora de lo que había pendiente con esa Asociación debido a la enfermedad de Eladio. Este buen amigo, que como V. habrá leído, fue de excursión este verano acompañando, como Presidente, al coro “cantigas de Lemos” regresó de su viaje un poco delicado; y luego se recayó en su enfermedad que consiste principalmente en una gran hinchazon en las piernas, con otros fenómenos muy molestos y dolorosos que no le permiten abandonar la casa (Vaamonde Lores 1924b: 17-X).

son substituídas por estoutras dez anos despois, en contestación á pregunta de Cabeza de León sobre se na renuncia de Eladio Rodríguez á presidencia hai algunha outra razón que a prescripción facultativa:

En cuanto a la dimisión de Eladio, estaba previsto desde el mismo día en que fue elegido.

Afortunadamente para él, goza de una salud envidiable. De su actuación, nada le diré, pues lo sabe V. como todos. No se ocupó jamás de la Corporación, ni a ella venía a pesar de tener su cargo municipal dentro del mismo edificio. Mató el Diccionario de la Academia para publicar el suyo; quedó sin siquiera iniciarse la publicación de obras manuscritas o raras en que Murguía tenía tanto interés. Y después que llevo a la Corporación al mas lamentable estado, dijo: *Ahí queda eso*. Las verdaderas causas de su renuncia y otros juicios, son mas para habladas que para escritas. [...]

La renuncia que presentó Eladio es antirreglamentaria, pues consiste solo en cartas particulares dirigidas a los academicos. Lo reglamentario es que la presente a la Academia, y después esta en Junta que se celebre para ello, sea ella quien la comunique a los academicos de una manera oficial. Esto creo sea lo principal que pueda V. contestar a Eladio, que, oficialmente ninguno de Vds, sabe nada (Vaamonde Lores 1934: 19- I).

Conclusión

A situación económica da Academia non foi en ningún momento boiante. Os peores anos deberon ser 1917 e 1918 cando se debían cartos do alugeiro do local, ós traballadores e ó impresor (Neira Vilas 2000: 91-5) mais en contra dos que aluden a este como o único motivo da suspensión da publicación do DRAG, temos que apuntar que precisamente a partir de 1922 a situación mellora notablemente ó conceder o Ministerio de Instrucción Pública unha subvención de 5.000 ptas (BRAG 1922: 66-7) que continuará durante o Directorio de Primo de Rivera.

Del Directorio nada tenemos que temer, a no ser que no nos quiera pagar las 5.000 pesetas que figuran en los Presupuestos de la Nación. Las hemos pedido, pero se llevan con tanto rigor todas las decisiones que nos está mareando hace dos meses. Cierito es, que tiene razon en exijirnos el cumplimiento de ciertos requisitos que figuran en varios R.D. ya antiguos, pero como esto era antes letra muerta para todos, nosotros no los cumpliamos porque no los conociamos. Nos los hicieron conocer ahora, y menos mal que a tiempo.

Por lo de pronto, tuvimos que reformar los membretes del papel oficial en el sentido de hacer constar en el la oficialidad de la Academia. Nos hicieron presentar la liquidación de los gastos del año economico anterior y el Presupuesto de ingresos y gastos del corriente. Esto nos perjudica grandemente, porque no podemos guardar ningun ahorro, como veniamos haciendo en previsión de peores tiempos. Hay que poner en circulación los fondos que tenemos veremos si esto basta, si nos aprueban dicha cuenta y Presupuesto, y si después nos dan las 5.000 pts. del ala.

En virtud de otro R. D. no podemos cobrar la subvención de las 500 pts. del Ayuntamiento. No se si las de la Diputación estarán en igual caso (Vaamonde Lores 1923c: 6-XII).

En 1924 a situación parece boa, e incluso se fala do aforro que realizaban os anos anteriores.

El Directorio no nos trata mal. Nos mareó un poco, pero al fin nos da 5000 pts. y con esto le perdonamos todo. [...]

Por el estado de fondos del Boletín, verá V. que figura una existencia de mas de 8.000 pts. Pero como no figura en el los gastos de impresión del Boletín, Dicción. &, desde hace mucho tiempo, que se deben, resulta que no tenemos nada después de pagado. El que figure siempre existencia, conviene para el prestigio de la Academia.

Los fondos que V. puede recaudar, será conveniente que V. los retenga hasta que se los pidamos, porque el Directorio obliga a poner el dinero en circulación, y es conveniente esperar a los presupuestos nuevos de la Nación, a ver si nos respetan las 5.000 pts. Si nos las suprimen, podemos administrar libremente (Vaamonde Lores 1924a: 14-I).

Non sabemos se a situación en 1928, momento do cesamento da publicación do *DRAG*, era distinta, xa que a información do *Boletín* non nos permite facer unha análise fiable da situación económica. Pero hai un dato importante no que cremos non se ten reparado: non ten moito sentido que se faga unha reimpresión do *Boletín*¹⁴ se non había diñeiro para sacar o Dicionario, proxecto primordial da Institución.

Material debía haber abondo para continuar a obra, primeiro porque en 1911 rematou a recollida do mesmo, o que indica que non só se fixera ata a letra “C” e segundo, porque cando sae o tomo 10 en 1917, xa se anuncia que hai preparados outros tantos:

en cuanto a que preparemos el cuaderno 10, tenemos el gusto de participarles, que tenemos completamente, absolutamente preparado, original tal vez para otros 18 ó 20 cuadernos más, depende todo de que haya dinero para imprimirlos (Neira Vilas 2000: 94).

Malia todas as ocupacións de César Vaamonde, parece improbable que nos dez anos seguintes non se realizase ningún traballo.

El Archivero tiene a su cargo el despacho de la oficina, de la Secretaría, Biblioteca, corrección de pruebas, redacción y confección intelectual y material del Dicionario (Neira Vilas 2000: 100).

Curiosamente, mentres que a elección de Ponte y Blanco, probablemente o candidato de Manuel Casás, director do Instituto de Estudios Gallegos, enfrontou ós membros

da Academia, a figura de Eladio Rodríguez parecía a solución adecuada para encauzar novamente a vida académica. Así o recoñece Antón Villar Ponte nunha entrevista que lle fai Ramón Suárez Picallo para *Céltiga*:

O terceiro presidente –boa persoa, outo cabaleiro –xa non era digno do posto. Porque non coñecía o idioma galego nin o sentía. Agora tencionaban agancharen á presidencia outros señores, respetabres socialmente, pro descoñecedores da nosa lingoa e cecais enemigos d’ela. Pro o bo senso impúxose. [...] e na Cruña, oxe, somentes había entr’os académicos de número dous en verdadeiras condicións; quere se decire, coñecedores do galego e amantes do galego: Lugrís Freire e Eladio Rodríguez, e o segundo, porque eísí o quer a mayoría dos inmortaes, vai á presidencia. Con el romatará a absurda paradoxa, en ningures rexistrada, e soilo na Galicia posibre, de que poidera presidir un organismo encargado de limpiar, fixar e dar esplendor a un idioma, un individuo que nin coñecía ese idioma e se avergoñaba d’ouvi-lo falar a algúns académicos. Velahí un trunfo novo do galeguismo.

Eladio Rodríguez González, ha ser un bo presidente –atreve-me a vol-o profetizar- e dende logo o primeiro presidente francamente galeguista.

-¿...?

-A Academia agora vai a se remozare. Agora entrará n’ela xente nova: Risco, Cotarelo, Castillo, Martínez Morás e mais eu. Axiña se lles procurará entrada a Otero Pedrayo, Castelao, Cuevillas e outros. Con estes elementos e con algúns bos –bos no senso galeguista- que xa hai nela coma Lugo Freire, o veterán do enxebrismo, Eladio Rodríguez González, Cabanillas, Banet, Fontenla, etcétera, as cousas, coidamos que camiñarán por millores vieiros (Villar Ponte 1926).

Como vemos, non foi a falta de medios o único factor que influíu na suspensión da publicación do *DRAG*, senón que houbo unha serie de acontecementos durante o mandato de Ponte y Blanco e Eladio Rodríguez que tal vez axudaron a ese desenlace.

Tampouco o *DEGC* de Eladio Rodríguez, alicerce da lexicografía galega, verá a luz neses anos, malia o novo intento de publicación en 1933 co patrocinio do Concello da Coruña. Nese momento, o Dicionario de Carré Alvarellos, do que o segundo tomo saía en 1931, xa enchía o baleiro existente, aínda que un e outro traballo teñan pouco que ver entre si ó tratarse o dicionario de Eladio Rodríguez dunha obra enciclopédica que ofrece unha ampla información etnográfica e fraseolóxica.

APÉNDICE I

CORRESPONDENCIA DE CÉSAR VAAMONDE LORES

Querido Pablo:

A su atenta referente a la presidencia, nada le puedo contestar por cuenta propia, pues ya puede V. comprender que mi situación dentro de la Academia no me permite intervenir en tan grave asunto. Cualquiera que sea el futuro presidente será de mi mayor agrado, pues todos los Académicos son muy amigos míos, y todos me tienen demostrado su estimación.

Pero enseñé su carta al Secretario, que como V. sabe, es Eladio, persona sumamente prudente, reservada, y de un interés enorme por esta Corporación, y me dijo que podía contestar a V. lo siguiente.

Que estando aún calientes las cenizas de Don Andrés, y que no habiendo salido la Academia de la triste impresión que le produjo la pérdida de aquel sabio amigo, la Academia no había pensado en poco ni mucho, en darle sustituto.

Que le sorprendió, y que ignoraba, que nadie pretendiese ocupar el puesto, cargo puramente honorífico, y al mismo tiempo espinoso y preñado de dificultades y disgustos.

Que mucho más le extrañaban las pretensiones directas y personales de ningún aspirante.

Que alguna vez que en este delicado asunto se pensó, y debido al cambio de impresiones particulares y personales con algunos académicos de fuera, hay medio proyectado de (sic) que los Académicos de aquí, se pongan todos de acuerdo, y, puestos los ojos en el bien de la Academia, y en el amor a Galicia y a la cultura regional, prescindiendo de todo personalismo y ambición, se elija el Presidente, y luego, extraoficialmente consultar con los demás Académicos ausentes de la Coruña a ver si aceptan el candidato así elegido.

Y que sería un triste espectáculo para la Academia y para el público, que se exteriorizaran rencillas y ambiciones entre los Académicos, hasta aquí tan unidos, las que hasta podrían traer como consecuencia el hundimiento estrepitoso de la Academia.

Esto es, amigo Pablo, todo lo que tengo que decirle en contestación a su cariñoso requerimiento.

Todo esto que le digo, le ruego lo reserve.

Sin otra cosa

C.V.
24-XI-1923.

Santiago 16-1-34

Sr. D. César Vaamonde Lores

Hace muy pocos días recibí una carta de Eladio R. González dándome cuenta de su irrevocable dimisión de la Presidencia de la Academia. Antes de contestarla quisiera ilustrarme lo posible respecto a este asunto. ¿Quiere V., querido D. César, ser mi informante y ponerme en autos de esta resolución de nuestro Presidente, si hay algo más que la prescripción facultativa de que me habla?

Suyo siempre cordialísimo amigo y compañero que le abraza

Salvador Cabeza

19 En. 1934

Sr. D. Salvador Cabeza.

Mi querido D. Salvador:

Recibí su muy grata, a la que tengo el gusto de contestar.

En cuanto a la dimisión de Eladio, estaba previsto desde el mismo día en que fue elegido.

Afortunadamente para él, goza de una salud envidiable. De su actuación, nada le diré, pues lo sabe V. como todos. No se ocupó jamás de la Corporación, ni a ella venía a pesar de tener su cargo municipal dentro del mismo edificio. Mató el Diccionario de la Academia para publicar el suyo; quedó sin siquiera iniciarse la publicación de obras manuscritas o raras en que Murguía tenía tanto interés. Y después que llevo a la Corporación al mas lamentable estado, dijo: *Ahí queda eso*. Las verdaderas causas de su renuncia y otros juicios, son mas para habladas que para escritas.

Como fueron muriendo tantos Academicos y no se cubrieron las vacantes, va a resultar un conflicto, porque el cargo tiene que recaer en un residente en la Coruña, y solo quedan cinco: Lugrís, Estrada, M. Morás, Castillo y Fern. Diéguez.

Lugrís, por ser fundador y por lo tanto el mas antiguo y caracterizado era el que con mayor derecho y acierto podía ser elegido. Pero dijo siempre, antes de ahora, que nunca aceptaría.

De los cuatro restantes, no se que decir. V. los conoce a todos. Estrada, por su personalidad, por su prestigio, por su entusiasmo por la Acad. a donde viene todos los días y es el que la fue y está aguantando, tal vez sería el mas adecuado al puesto, esto en el supuesto de que lo eligieran y que aceptara. Asunto difícil para todos y mas para el que sea, porque no se quien quiera encargarse del cargo en el estado en que se halla.

Por otra parte, los academicos galleguistas han dicho siempre, y lo han puesto en práctica, que para todas las vacantes y cargos academicos, han de designar y votar al que sea galleguista oponiéndose con criterio cerrado, a todo el que no sea. Y los academicos galleguistas, son ahora muchos. Lo difícil es a quien apoyarán, por que no queda mas que Lugrís y este, como le dije, no aceptará.

Además hay que saber las otras condiciones de todos que los individuos de fuera de la Cor^a no lo saben.

Por esto, si yo tuviera voz y voto, tal vez indicase a todos, que por ahora se reserven o abstengan en citar candidato, mientras no conozcan las condiciones de los elegibles. Si eso se hiciera antes, no habría que lamentar lo de ahora.

La renuncia que presentó Eladio es antireglamentaria, pues consiste solo en cartas particulares dirigidas a los academicos. Lo reglamentario es que la presente a la Academia, y después esta en Junta que se celebre para ello, sea ella quien la comunique a los academicos de una manera oficial. Esto creo sea lo principal que pueda V. contestar a Eladio, que, oficialmente ninguno de Vds. sabe nada.

De todo cuanto digo referente a la presidencia acad. le ruego muy encarecidamente que guarde la mayor reserva.

APÉNDICE II

CORRESPONDENCIA ENTRE AMOR MEILÁN E ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ

COMISIÓN DE MONUMENTOS HISTÓRICOS
Y ARTÍSTICOS DE LA PROVINCIA DE LUGO

20 Noviembre 1925

Sr. D. Eladio Rodríguez González

Mi querido compañero y amigo: Por iniciativa *nuestra* los Académicos de Pontevedra propondrán, para la vacante de Florencio Vaamonde la candidatura de Lisardo Barreiro. Entre los académicos no coruñeses ha encontrado la más franca y cordial acogida y confiamos en sacarlo a flote, como sacamos a García Acuña, aun a despecho de los revoltosos de por ahí.

En la Coruña no hemos pedido el voto a nadie, y solo contamos con el de Correal y García Acuña, pues suponemos que este último se posesionará antes de los cinco o seis meses que han de transcurrir para la votación. ¿Y V. qué nos ofrece? ¿Cae V. del lado del caricaturista o del literato?

Realmente los de fuera están asqueados con las cosas que ahí suceden y reconocen que es precisa una enérgica oposición a toda esa serie de desplantes y *trangalladas*. Si el aparecer unidos en este caso Pontevedra, Lugo y Orense (pues Don Marcelo está a nuestro lado) no les dice nada, convengamos en que a lo que tiran es tan solo a destruir la obra de Murguía y Don Andrés, y esto no puede tolerarlo nadie que no esté ensoberbecido por locas ambiciones y ridículas egolatrías.

Cuando ya se habla de votaciones en blanco y de negar la representación a los Académicos de la Coruña, creemos que debe despertarse y vivir en la realidad. Y la realidad no es otra que esta: la Academia tiene su *domicilio social en la Coruña*, pero la Academia *radica en Galicia toda*.

Con la confianza que de antiguo nos une y el interés que estas cosas de la Academia nos inspiran, yo le ruego me diga algo de lo que ahí ocurre, y sobre todo lo que V. piensa de ello.

Con afectuosos recuerdos de estos compañeros, le envía un estrecho abrazo su amigo de siempre

M. Amor Meilán.

Diciembre 4 1925

Sr. D. Manuel Amor Meilán
Lugo

Mi querido amigo y compañero: A su tiempo recibí su atenta y cariñosa, y con toda franqueza la contesto para decirle que, en lo que a mi personalmente se refiere, estoy conforme con ustedes, no ya por ser Lisardo Barreiro, a quién quiero y admiro, una consolidada personalidad literaria sino por tratarse de un viejo amigo y compañero, y además por tratarse de V. y de los demás compañeros de Lugo para quienes guardo yo mis afectos más cordiales.

Por otra parte, yo no levantaré ni apoyaría jamás un cisma o una discordia en la Academia, por nada ni por nadie. Primero dejaría el cargo de Secretario y aun renunciaría al título que tanto me honra. Ya sabe V. que las situaciones violentas solo en casos muy apurados las acepto por fuerza, como ocurrió cuando la elección de Presidente, que la necesidad me obligó; pero en cuanto a dar pábulo y acogida a las excisiones, y menos aun a provocarlas, eso jamás. Precisamente por evitarlas con motivo de lo de García Acuña y Correal se hizo últimamente lo que se hizo para contemporizar y contentar a todos.

Ya sabe, pues, que cuentan conmigo y, puedo añadirle que este mismo criterio sustenta el Presidente, a quién le hablé del asunto.

Mis cariñosos afectos a nuestros compañeros de esa y para V. un abrazo fuerte de su viejo amigo.

Eladio Rodríguez González

Sr. D. Eladio Rodríguez González

Lugo 8 Diciembre de 1925

Mi querido compañero y antiguo amigo: De gran satisfacción nos ha servido, a los Académicos de Lugo, su grata carta, a través de cuyas palabras sentimos palpar nuestros mismos anhelos y deseos. Acaso son los días actuales, un tanto difíciles para nuestra amada Academia; pero con la firme resolución de los que ponemos por sobre todo, sus prestigios y su vida, tenga V. la plena seguridad de que lograremos llevarla a puerto seguro.

Desde luego nada de renunciaciones ni cosa que lo parezca. No es V. el primero en pensar en esto; pero, a los que de tal hablaron, les hemos dicho lo mismo. Las horas no son de dejaciones ni renunciaciones, sino de mantenerse todos y cada uno firmes en su puesto contra el común enemigo, que sabría, de fijo, aprovechar estos disgustos de los demás para subir a las almenas y dar, desde ellas, comienzo a su labor destructora. No; nada de eso. En vez de aclarar las filas, se hace necesario estrecharlas, de suerte que los que hace dos años vienen conspirando contra la vitalidad de la Academia se encuentren una y otra y otra vez con que repiten la fábula de la serpiente que pretenderá destruir la hiena *que hace polvos el metal*.

Sabe V. bien que hemos sido siempre *perfectos ministeriales*; pero la elección de García Acuña y Correal puso de relieve tales pequeñeces, informalidades y miserias, que los mismos académicos cuyos votos habíamos solicitado, nos impulsaron- acaso por ser el núcleo más numeroso, fuera de la Coruña –a atajarles el paso, ofreciéndonos para ello su leal y decidido concurso. Y así pudo darse el caso de que, apenas iniciada la candidatura de Lisardo Barreiro, esta se encontrase firmemente asegurada e invencible.

Si alguna fuerza tenemos (no sé si lo he dicho en mi carta anterior) estaba precisamente en la solidaridad de los Académicos y en el prestigio de los candidatos que proponemos y pensamos seguir proponiendo. Conjuntamente con esta labor, iremos sometiendo a la Academia una serie de proposiciones en relación a sus acuerdos, a fin de evitar sorpresas y hasta... *atraco*, como el de Carré... Alvarellos para la comisión del Diccionario. Hay cosas que no deben repetirse, en prestigio de todos y en honor de la propia Corporación.

Y conste que, con ello, no intentamos restar un átomo de nuestra adhesión a la Presidencia y a la Junta de Gobierno; antes queremos ponerla a cubierto de añagazas y sorpresas, más que posibles, seguras, después de lo acaecido en los últimos tiempos. Cuenten V. con nosotros como el más firme baluarte de la Academia, bien entendido que por esta entendemos a su Junta de Gobierno y a los elementos de orden que la integran y que, por fortuna, son los más.

La facilidad con que algunos lograron escalar los sillones académicos, hízoles creer, por lo visto, que todo el monte es orégano, sin tener en cuenta que el arribo a aquellos puestos no es una *oposición* sino una *consagración*; no es una cosa adventicia sino algo definitivo y perdurable. Por eso nosotros hemos procurado que nuestros candidatos llevaran todas las ventajas del triunfo en su solo nombre: García Acuña, el P. Plácido, Lisardo Barreiro... De ese modo creemos que deben ser sustituidos los ilustres varones que en los primeros días de la Academia aparecieron agrupados en torno de la figura egregia de Murguía. Como creemos también que cuanto más altos sean los prestigios y méritos de los candidatos o de los Académicos, más alta y encumbrada aparecerá siempre la Presidencia.

Nada, pues, de cuanto hacemos va en contra de ésta sino, por el contrario, en favor suyo. Y a los candidatos ya conocidos, seguirán (cuando haya ocasión para ello) nombres tan preclaros como los de Novoa Santos, Amor Neveiro, Antonio Cerviño, Domínguez Fontela (candidato de Don Marcelo) y otros por el estilo. Queremos muy alta a la Academia para que en lo más alto de ella aparezca su Junta de Gobierno.

Los cismas son siempre heterodoxos, y nosotros procuramos mantenernos dentro de la ortodoxia más pura, estando donde estuvimos siempre, pero ahora laborando en lugar de yacer inactivos. Antes no se habían desbordado las pasiones ni las codicias y ahora hace falta oponerles un dique. Recuerde V. que en aquella *hormada* de hace seis años, de doce vacantes se dieron *cinco* a la Coruña; y que ahora de las últimas cinco, se apo-

deraron de *las cinco*. Ciertamente que entonces las sesiones se celebraban con muy escasos académicos; pero verdad también que entre lo de ahora y *aquello*, era siempre aquello lo preferible, pues sinó en persona, casi todos los académicos estaban representados por la Junta, y así pudo esta llevar a la Academia a puerto seguro. Pues bien; hace falta no exponerla a posibles borrascas, cuando puede marchar libre y desembarazadamente por mares sosegados y tranquilos. El capitán en su puerto, por todos acatado, y V. al timón; que con una tripulación disciplinada y abnegada como es la mayoría de los Académicos, importa poco lo demás. Y sobre todo, nada de discusiones ni de renunciaciones que puedan servir de portillo al fantasmagórico Instituto de Estudios Gallegos para alzarse con la Academia o convertir a esta en un cacicazgo político de mayor cuantía. Sin refirir batallas -¿para qué?- consolidando tan solo el tacto de codos establecido, basta para estorbar el paso a todo cisma.

Nuestro lema es: "todo por la Academia y para la Academia. Nada para los egoísmos y las banderas" ¡Estamos conformes!

Pues sea en buen hora y vaya allá un abrazo muy estrecho y cordial de su viejo amigo de toda la vida.

M. Amor Meilán

El juicio que a V. le merece Martínez Morás lo suscribo desde luego...

Ahora bien, si saltamos de Morás a Villar Ponte, es necesario reconocer que la absurda presentación de la *doble* candidatura de éste y las consecuencias que le siguieron han sido una de las causas determinantes, la otra fué el caso Casás, -de la formación del *bloque*, a tal extremo que Indalecio y yo hemos votado en blanco en su elección, y si no hicieron lo mismo Tojo y Vega fué, lisa y llanamente, porque no les dijimos ni una palabra de ello. [...] enseguida surgió la idea del bloque, y, desde entonces, lo que hacemos es siempre de común acuerdo [...] el mismo Manciñeira se muestra desconfiado ante la invasión de los nacionalistas en la Academia (Lugrís, Banet, Risco, Cabanillas, Villar Ponte, etc.)...

Carta de Manuel Amor Meilán a Eladio Rodríguez, 2-IX-1926.

APÉNDICE III

Diccionario Gallego-Castellano¹⁵

Expediente

sobre que dicho Diccionario, que se venia publicando a nombre de la Academia, lleve el de su verdadero autor que lo es

D. César Vaamonde Lores.

A la Real Academia Gallega

El general aplauso con que el *Diccionario Gallego-Castellano*, editado por la Academia, ha sido recibido por el publico, y muy especialmente por las personas doctas y Corporaciones Literarias de España y del extranjero, cuyo conocimiento les interesa: la consideración del numero y extensión [sic] de los cuadernos que del mismo se hallan circulando, y el profundo estudio que supone la redacción y composición de tan magna obra, han dado a esta tan grande y solido prestigio, que esta colectividad no podrá por menos que sentirse muy satisfecha de exito tan brillante.

Pero los suscribientes creen que la Corporacion faltaria a sus deberes de equidad y de justicia, si no hiciese constar publicamente, que el mencionado *Diccionario* es obra unica y exclusiva del Bibliotecario de la Academia Don Cesar Vaamonde Lores, a quien nuestro Instituto no debe ni puede defraudar en sus meritos consintiendo que su nombre permanezca oculto por mas tiempo, pues aunque el expresado Sr. Vaamonde se opuso siempre a que su nombre figurase al frente de dicha obra, este rasgo de abnegación no debe tenerse en cuenta por nuestra Colectividad.

Por lo tanto, los numerarios que suscriben, tienen el honor de proponer a la Academia:

1º- Que a lo sucesivo, y a partir del primer cuaderno del *Diccionario* que se publique, lleve este en su portada o cubierta, el nombre de su verdadero autor, modificando dicha portada en esta forma: "*Diccionario Gallego-Castellano*, por Cesar Vaamonde Lores.= Por encargo de la *Real Academia Gallega*," y

2º- Que esta moción se publique integra en el *Boletín* de la Academia.

9 de Abril de 1928.

Está asinado por: Manuel Lugrís Freire, Félix Estrada Catoyra, Casto Sampedro, Valentín Villanueva Rivas, Ramón Tojo Pérez.

A la anterior proposición se adhirieron, y la hicieron suya, los Sres. Acad^{te}. siguientes:

D. Federico Maciñeira

- " Salvador Cabeza Leon
- " Pablo Perez Costanti
- " Manuel Amor Meilán
- " Indalecio Varela Lenzano
- " Manuel Banet Fontenla
- " Wenceslao Requejo
- " David Fernández Diéguez

A la Real Academia Gallega

En sesión ordinaria celebrada por esta Academia en 20 de junio de 1912, al dar cuenta el Presidente (el inolvidable Murguía), de la publicación del primer cuaderno del Diccionario Gallego-Castellano, acometida por aquella, hacía constar, con la natural satisfacción, que había sido del agrado y merecido los elogios de todos los señores a quienes se había remitido.

Diez años más tarde (a fines de 1922), viviendo aun el Sr. Murguía, se explicaba al público, por una noticia inserta en el Boletín de la Academia, que la lentitud que se advertía en la publicación del Diccionario, reconocía como causa casi única, la escasez de medios económicos que destinar a tal fin.

Siguió dándose al público cuadernos del Diccionario con más o menos lentitud, cuando inopinadamente, al menos para cuantos residimos fuera de La Coruña, en sesión de 30 de Junio de 1924, por cierto la primera que presidió el finado Sr. Ponte y Blanco, aparece designada, después de un breve cambio de impresiones, según reza el acta, una Comisión denominada del Diccionario compuesta de los señores Lugrís Freire, Rodríguez González y Vaamonde (D. César)

Desde aquel punto y hora bien puede decirse que aparece interrumpida la publicación del Diccionario. El Sr. Vaamonde, a quien la Academia confirió el encargo de compilar, ordenar y redactar las papeletas para la magna obra, creyóse virtualmente desautorizado y cesó en la labor que le fuera confiada. La Comisión especial, por su parte, no dió señales de vida, y así llegamos al momento de la proposición suscrita por los señores Estrada, Sampedro, Tojo, Villanueva y Lugrís, firma la de este último de la más alta importancia en el caso presente, ya que es de uno de los señores que constituyen la Comisión del Diccionario.

Ignora el que suscribe si el Sr. Vaamonde es o no, como por alguien se asegura; el único superviviente de un sector de la Academia mantenedor de un criterio, que se califica de defectuoso, acerca de lo que debe ser el Diccionario; pero, aun en caso afirmativo habría que convenir en que antes le enaltece que le deprime el mantener y seguir las normas establecidas o aceptadas por aquellos gloriosos académicos para quienes toda loa y admiración es poca y que se llamaron Murguía, Pondal, Barcia Caballero, Martínez Salazar, Pérez Ballesteros, Lago González, Oviedo y Arce etc. En cambio no siente la menor vacilación en suscribir los certeros juicios de los autores de la proposición cuando afirman que el general aplauso con que el Diccionario ha sido recibido y el profundo estudio que supone la redacción y composición de tan magna obra, han dado a esta tan grande y sólido prestigio que no podrá por menos la Academia de sentirse muy satisfecha por éxito tan brillante.

Estima el que suscribe que el Diccionario debe constar como léxico oficial y obra de la Academia misma, la cual, naturalmente puede designar para llevarla a cabo, la Comisión, persona o personas que juzgue conveniente. Pero no se le oculta tampoco que obra de tal naturaleza e importancia necesita ser un todo armónico y equilibrado, con un criterio invariable, un plan concreto y un procedimiento siempre igual; en atención a lo cual considera que el apetecido Diccionario debe ser continuado por la misma mano que lo comenzó, si no se quiere que resulte, a la postre, un híbrido conjunto de mal hilvanados retazos que por su desigualdad y abigarramiento constituyan el más triste legado de nuestra actuación y el testimonio más evidente de la impotencia a que las excisiones y antagonismos reducirían a nuestra Academia.

En bien de esta también y sea cual fuere el acuerdo que en este asunto recaiga, opina el que suscribe que no debe ser llevada al acta proposición ni enmienda alguna que a él se refiera, limitándose, en todo caso, a consignar la resolución que se adopte, que es lo único que de veras interesa

Por todo lo expuesto, el que suscribe, formula, con el carácter de enmienda, voto particular o el que la Academia considere más adecuado, las conclusiones que siguen:

Primera: Que se declare extinguida la Comisión del Diccionario, nombrada en 30 de junio de 1924, toda vez que de los tres señores que la constituyen, uno de ellos, el Sr. Rodríguez González es autor de otro Diccionario en vías de publicación, otro, el Sr. Lugrís suscribe la proposición objeto de este voto, y el tercero es el propio Sr. Vaamonde.

2ª- Que se reproduzca y refrende el acuerdo adoptado en Septiembre de 1911 confiando al Sr. Vaamonde la tarea de redactar las papeletas del Diccionario, y que este continúe en su labor, como hasta aquí, sin otra intervención que la de la Junta de Gobierno, pues dado el sistema que se viene siguiendo de celebrar Junta general cada cuatro o seis meses, el someterla al conocimiento de esta implicaría el estancamiento perpetuo de la publicación

3ª- Que el Diccionario conste como léxico oficial de la Academia, lo cual no debe ser obstáculo para que se rinda el debido tributo a la verdad y a la justicia, para lo cual pudiera adoptarse cualquiera de los siguientes procedimientos

A) Consignar en la cubierta de cada cuaderno y en las portadas de la obra el título de la obra en la misma forma que hasta aquí se vino haciendo; pero insertando en el centro y en letra de cuerpo ordinario y corriendo el texto íntegro del acuerdo de 1911 confiando al Sr. Vaamonde la tarea de redactar, ordenar y compilar las papeletas del Diccionario

B) Rotular la obra, a lo sucesivo: “Diccionario gallego-castellano por la Real Academia Gallega, compilado y ordenado por el Académico-Bibliotecario de la misma Don Cesar Vaamonde Lores, por virtud de acuerdo de.... de Septiembre de 1911”

4º- De no ser adoptado ninguno de estos dos extremos, uno mi voto, desde luego, al de los autores de la proposición presentada, estimando que deben serle otorgadas al Sr. Vaamonde las más amplias facultades al fin que se apetece y que todos debemos perseguir

Lugo 23 de Julio de 1928

M. Amor Meilán

El Académico que suscribe hace suyo, en toda su integridad, el razonado escrito anterior; cumplimentando así el encargo que les ha sido hecho por la Junta de Gobierno

Lugo 23 de Julio de 1928

Indalecio Varela Lenzano

TARJETA POSTAL

A Presidente de la Real Academia Gallega
Palacio Municipal
Coruña

Ortigueira 16-V-928

Para la Junta Ordinaria que se celebrará el 22 del actual y por no serme posible asistir delego en el Sr. Presidente D. Eladio Rodríguez González á quien ruego se digne representarme, uniendo mi voto a la proposición de los Academicos respecto á que figure el nombre de D. Cesar Vaamonde como autor del Diccionario.

Les saluda cordialmente
Federico Maciñeira

TARJETA POSTAL

A Presidente de la Real Academia Gallega
Palacio Municipal
Coruña

Santiago, 17 mayo 28.

Querido amigo y Presidente: Ruego a V. me represente en la Junta que nuestra Academia celebrará el 22 de los corrientes, y me adhiera a la proposición de los que desean figure el nombre de Vaamonde al frente del Diccionario. Gracias; y con saludos a los compañeros, queda muy suyo.

Salvador Cabeza.

Decano de la Facultad de Derecho
de
Santiago, 3 de diciembre 28.

Particular

Sr. Eladio R. González.

Mi querido amigo: Envío mi voto para la elección de Académico Numerario de nuestra Asociación. En cuanto a lo referente al Diccionario, escribí hace dos días al amigo y consocio Luguís delegando en él mi voto en favor de su proposición. En todo lo demás ruego a V. tenga la bondad de representarme.

Suyo muy cordial amigo y *presidido* que con el mayor afecto le abraza.

Salvador Cabeza.

El académico de número que suscribe, delega en el de igual clase D. Felix Estrada Catoyra su representación para la Junta ordinaria que esa Real Academia celebrará el 12 de Diciembre actual

Adhiérese en un todo a la proposición de los Sres. Luguís, Estrada, Tojo, Villanueva y Sampedro para que se consigne el nombre de D. César Vaamonde como autor del Diccionario en publicación, en la siguiente forma:

“Diccionario gallego-castellano
por
el Bibliotecario de la Real Academia Gallega
D. Cesar Vaamonde Lores
por encargo y con la aprobación de la misma”

Santiago 3 de Diciembre de 1928

Pablo Perez Costanti

A Presidente de la Real Academia Gallega
La Coruña

Vigo, 20-agosto- 1928.
Sr. D. Eladio Rodríguez

Mi querido amigo: en mi poder las copias de las dos proposiciones presentadas en la sesión de 9 de abril, de las que hasta hace poco no tuve conocimiento, debo manifestarle que es doloroso el caso y que todos debemos hacer lo posible para que no se haga publico lo que no favorece a la Academia, evitando estas manifestaciones de amor propio exagerado, que es la causa del fracaso de todas las instituciones de nuestra tierra.

Tratando de este asunto del Dic. entiendo que debe ser obra colectiva en la que deben intervenir los Académicos más capacitados para tal obra.

Esto en terminos de generalidad, más como el hecho cierto, al parecer es que el Dic. fué hecho por Cesar Vaamonde, si este se halla molesto y manifiesta deseos de que aparezca su nombre en la portada de los sucesivos, si el ha de ser como hasta aqui el solo a redactar creo que aunque por lo dicho para la Academia sea poco

airoso, debe hacerse así, pues la verdad debe prevalecer siempre. Mas, como este amigo es tan celoso de los prestigios de la Academia, como lo demuestran sus excepcionales y valiosísimos servicios á ella prestados, que no deseara hacer nada, que pueda en cierto modo restar prestigios á la Institución de su digna Presidencia, parecíame que V. con su autoridad, con su bondadoso requerimiento podría conseguir que todos cediesen algo en sus fueros y lograsemos esa fraternidad que es el alma, el prestigio y la vida de todas las Corporaciones. Hagalo V. así mi buen Eladio, que será un servicio más que le deberemos todos y de tal naturaleza, que tal vez sea el mayor que á nuestra querida Academia se le pueda hacer. En rededor de una mesa, preparando de antemano á los que en ello han de estar, poniendo en alto el guión que V. empuña tan digna y acertadamente, y dirigiendo a todos palabras de amor y confraternidad, tal vez se consiga, el que todo siga como hasta aquí, que sería lo mejor para todos.

Si lo que no creo en modo alguno, no lograrse reducir á unos y á otros hubiese que dar su opinión todos y cada uno de los academicos, la de este su compañero es la de adhesión á la proposición que solicita figure el nombre de su autor. D. Cesar Vaamonde Lores, por encargo de la Academia y con la aprobación de la misma. La formula "ordenado por D. Cesar Vaamonde, con la aprobacion de la Academia". Si satisfaciese a este, tal vez fuera mejor. Entendiendo que de llegar á este extremo, fuera más propio (aparte su propio merecimiento) que el autor del Diccionario fuese Academico de número pongo mi nombramiento de tal á su disposición para que sea nombrado el Sr. Vaamonde, si con ello puedo hacer un servicio a la Academia, tanto más cuanto el tiene merecimientos para serlo y yo no.

No puedo terminar estas líneas sin indicar a V. un punto, que creo debe la Academia fijar en el su atención. Trátase de que esta haga un llamamiento a todos los hijos de Galicia, para que esta no pase por la vergüenza de permitir pase a otras manos, la casa de nuestra Rosalía. Un llamamiento á America y hasta iniciar la Academia una suscripción nos evitaría ese bochorno. Que los académicos (yo al menos lo soy) somos personas de escasos medios... No importa: cada uno hace lo que puede, todo menos permanecer en esta indiferencia... A V. por su cargo y por ser uno de los astros mayores de nuestro cielo poetico, le está encomendada esta gloria, compañero. Con recuerdos a los amigos, sabe es siempre suyo buen amigo que le abraza.

Wenceslao Requejo.

Vigo, 7-XII-28

Sr. Eladio Rodríguez Gonzalez

Mi querido amigo y Presidente: recibo su muy grata noticia, sintiendo muy de veras que no se hayan podido conciliar esos ánimos antes de llegar a resolver en votación el asunto del diccionario. Sabe V. bien por mis cartas cual es mi criterio en ese punto: paz y armonia, mas desde el momento que para llegar á este fin es preciso votar, ruego a V. me tengan por adherido á la moción presentada por los Sres. Lugrís, Estrada, Sampedro, Tojo, Cabeza, etc. á fin de que aparezca en la portada del Diccionario, como autor del mismo por encargo y con la aprobación de la Real Academia el nombre de su Bibliotecario, Don Cesar Vaamonde.

Comprendo muy bien que V. habrá tenido que luchar para evitar que estos pugilatos saliesen a la luz pública; más una vez llegadas las cosas a este extremo, se impone el decidirse por lo que uno entiende es la expresión de la verdad.

Acompaño mi voto para Solá y creame es para mi una satisfacción, pues creo es merecedor de figurar entre los numerarios de la Academia, que tanto la prestigian con sus nombres.

Le saludo con todo afecto y le envia un estrecho abrazo su siempre devotísimo

Wenceslao Requejo.

Madrid, 7 de diciembre de 1928.

Señor
 Presidene de la REAL ACADEMIA GALLEGA:
 En la Coruña.

Muy estimado Sr. Presidente:

Recibí la convocatoria para la Junta Ordinaria que se celebrará el día 12 del corriente mes. No siéndome posible concurrir a ella delego en V. mi representación y le ruego me haga el honor de aceptarla.

En los asuntos al "Orden del día": Propuesta del Centro Gallego de Montevideo para el Jurado del Certamen Gallego-Americano; Constitución de la Asociación protectora de la Cultura Gallega en Montevideo, y donativo de la Biblioteca musical de Adalid, quedan en absoluto al criterio de V. Para la celebración del centenario del nacimiento de D. Manuel Murguía, doy mi voto más entusiasta, y si fuese necesario, deseo contribuir modestamente a los gastos que puedan originarse para ese acto. Y para la votación del miembro de número D. Jaime Solá, devuelvo el sobre con mi voto afirmativo.

La "Proposición y enmiendas sobre el Diccionario Gallego-Castellano", como oficialmente no las conozco, me reservo al respecto. Sin embargo, sin que esto sea una proposición, yo creo que lo que debiera hacerse sería suspender su publicación hasta que fuese posible dar a luz un cuaderno, al mes, por lo menos, reimprimiendo los primeros, pues que, después de diez y seis años en que aparecieron, muy pocas son las personas que poseen todos los publicados; y esto lo digo por lo que personalmente observé entre el medio centenar de suscriptores que había en Buenos Aires. Y, sin pérdida de tiempo alguno, inmediatamente, debiera acometerse la labor de publicar un diccionario manuable, en uno o en dos tomos a lo sumo, que venga a satisfacer la aspiración de tantos años del pueblo gallego y de los gallegos que residen en América.

Nada digo de la declaración de la vacante del señor Martelo del Pauman por ser un asunto de trámite.

Acompaño un duplicado de cheque que la Asociación Protectora de Buenos Aires me manda para esa Real Academia, por si no se hubiese recibido el cheque original.

Saluda a V. con la consideración más distinguida su afectísimo amigo y S. S. q. b. s. m.

Julio Dávila.

Gobierno Civil
 Orense

Particular

3 de agosto de 1928

Sr. D. Eladio Rodríguez González
 Presidente de la Real Academia Gallega

Mi distinguido: con algun retraso llegó a mi poder su atento B.L.M. de 10 del pasado Julio y la copia a que se refiere, y desde luego he de manifestarle mi opinión en absoluto opuesta al contenido de la proposición que motiva su consulta, que incluso creo no debe publicarse en el Boletín de la Academia, entendiendo, sin desdoro para la labor de mi dilecto amigo Sr. Vaamonde Lores, en quien me complazco en reconocer cualidades sobresalientes, que la obra del Diccionario debe ser anónima y de la Academia, pareciendome muy lamentable, si fuese un hecho cierto, que el Sr. Vaamonde haya prescindido de las papeletas facilitadas por los Sres. Academicos, ya que su misión era ordenar y aportar los materiales a fin de que la obra correspondiese a la importancia de la Corporación que la edita, criterio que creo ha de compartir el propio Sr. Vaamonde, pues en otro caso dejaría de ser un amante entusiasta de la Academia Gallega, ofensa que no quiero inferirle.

Y aunque le considero acreedor a la estimación que todos los Academicos le tributamos, pues su activi-

dad y su talento, puestos al servicio de la Academia, no pueden estar compensados con la exigua retribución monetaria asignada, otra formula habrá de satisfacer sus merecimientos sin que aparezca paradodiando [sic] al famoso personaje histórico para decir: “La Academia soy yo”, cual lo intentan los autores de la proposición habilidosa, que al darla a la publicaidad [sic] han puesto en ridiculo al Sr. Vaamonde y en entredicho a la Corporación atentando su seriedad y buen nombre.

Conste, pues, que mi opinión, modestisima como mia, pero hija de un fervido amor a nuestra Academia, es de que el Diccionario sea exclusivo de la Corporación sin que en forma alguna aparezca el nombre de nadie.

Suyísimo siempre que le abraza y e. s. m.

José Vega Blanco.

5 de Agosto 1928

Sr. D. Eladio Rodríguez

Mi distinguido compañero y amigo:

He recibido con retraso por haber estado estos días ausentes, la copia que ha tenido V. a bien remitirme de la proposición presentada a la Academia por algunos de nuestros compañeros, pidiendo que figure en los cuadernos del Diccionario Gallego-Castellano el nombre del Sr. Vaamonde Lores, como autor del mismo, y la de las interesantes manifestaciones que un académico numerario hizo, explicando su voto, en la Junta en que aquella fué leída, acerca de los trabajos realizados por aquel docto y laborioso compañero.

En contestación al atento B. L. M. en que V. me pide mi parecer en tan delicado asunto, debo manifestar a V. que la labor del Sr. Vaamonde, aunque muy meritoria, no me parece lo bastante para adjudicar la paternidad del Diccionario, el cual, en mi opinión, debe seguir siendo obra colectiva y anónima, sin perjuicio de que se hagan constar cómo y cuándo se estime conveniente, los trabajos relevantes y extraordinarios con que, tanto el Sr. Vaamonde, como cualquier otro señor académico puedan contribuir a la realización de la obra.

La solución que indica el mencionado compañero, de que se diga al frente de cada cuaderno: “ordenado por Don César Vaamonde Lores, desligándose la Academia de su paternidad; pero haciendo al ordenador determinadas recomendaciones, no me parece en principio aceptable, por las dificultades que ofrecería en la practica y porque, de tal modo, la Academia no se desligaría en absoluto de la paternidad. Que nuestro querido amigo Martínez Morás tenga esto presente para cuando le envíe mi delegación. Partícipele mis afectuosos recuerdos, y reciba V. un apretado abrazo de su muy devoto admirador y amigo

Marcelo Macías.

BIBLIOGRAFÍA

- Amor Meilán, M. (1925a): "Carta a Eladio Rodríguez González", (20-XI-1925). Arquivo da RAG.
- Amor Meilán, M. (1925b): "Carta a Eladio Rodríguez González", (8-XII-1925). Arquivo da RAG.
- Amor Meilán, M. (1926): "Carta a Eladio Rodríguez González", (2-IX-1926). Fundación Penzol.
- ANT (1923a): "Don Andrés Martínez Salazar", in *A Nosa Terra* 194 (1-XI-1923).
- ANT (1923b): "A presidencia da Real Academia Gallega", in *A Nosa Terra* 194 (1-XI-1923).
- ANT (1924a): "A Academia Galega", in *A Nosa Terra* 198 (1-III-1924).
- ANT (1924b): "A presidencia da Academia Galega", in *A Nosa Terra* 199 (1-IV-1924).
- ANT (1924c): "Consumatun est", in *A Nosa Terra* 199 (1-IV-1924).
- ANT (1924d): "Unha carta do Sr. García Acuña", in *A Nosa Terra* 200 (1-V-1924).
- ANT (1924e): "A Academia Gallega", in *A Nosa Terra* 201 (1-VI-1924).
- ANT (1924f): "O Dicionario da Real Academia Gallega", in *A Nosa Terra* 205 (1-X-1924).
- ANT (1925a): "En col da R. Academia Galega", in *A Nosa Terra* 210 (1-III-1925).
- ANT (1925b): "O Dicionario da Real Academia Gallega", in *A Nosa Terra* 211 (1-IV-1925).
- ANT (1926): "Un Dicionario Galego", in *A Nosa Terra* 211 (1-II-1926).
- ANT (1928): "Notas culturais", in *A Nosa Terra* 254 (1-XI-1928).
- Barreiro, A. (1917): "Nuestro gran Diccionario", in *Diario Español* 31, (31-I-1917).
- BRAG (1907a): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 1 de Febrero de 1907", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 10 (20-II-1907), 217-8.
- BRAG (1907b): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 21 de Noviembre de 1907", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 18 (20-I-1908), 114.
- BRAG (1911): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 1 de Septiembre de 1911", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 51-52 (20-X-1911), 71-2.
- BRAG (1922): "Subvención de 5.000 ptas e inversión de las mismas", in *Boletín de la Real Academia Gallega* 147 (1-XII-1922), 66-7.
- BRAG (1923): "Movimiento de fondos", in *Boletín de la Real Academia Gallega* 152 (1-VI-1923), 320.
- BRAG (1924a): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 1 de Mayo de 1924", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 161 (1-V-1924), 97.
- BRAG (1924b): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 30 de Junio de 1924", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 163 (1-VII-1924), 171-4.
- BRAG (1929a): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 10 de Noviembre de 1929", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 220 (1-XII-1929), 106.
- BRAG (1929b): "Sección oficial. Junta Ordinaria de 12 de Diciembre de 1928", in *Boletín de la Real Academia Gallega*, 212 (1-I-1929), 166.
- Cabeza, S. (1934): "Carta a César Vaamonde", (16-1-1934). Arquivo particular.
- CEL (1927): "Nueva editorial gallega "Nos", in *Céltiga* (Buenos Aires) 69, (10-XI-1927).
- Couceiro Freijomil (1925): "Carta a Eladio Rodríguez González", (25-I-1925). Fundación Penzol.
- Dávila, J. (1924): "Carta a César Vaamonde", (5-V-1924). Arquivo particular.
- Diccionario gallego-castellano* (1913-1928): A Coruña, Real Academia Gallega.
- Escrito enviado pola Xunta de Goberno ós académicos, s. d. Arquivo particular.
- Expediente do Dicionario Gallego-Castellano 1928. Arquivo da RAG.
- FC (1926): "La Academia Gallega" in *Faro Coruñés*, La Coruña (31-VIII-1926).
- Giadás Álvarez, L. A. (1997): *La vida política municipal en La Coruña entre 1900 y 1931*, Sada-A Coruña, Edicións do Castro.
- Lesta Meis (1926): "El futuro presidente de la Real Academia Gallega", in *Eco de Galicia* (La Habana) 314, (14-XI-1926).
- Libro de Actas da Real Academia Gallega* (1907-1928).
- LVG (1924a): "Real Academia Gallega. Elección de nuevo presidente", in *La Voz de Galicia* (1-IV-24).
- LVG (1924b): "Un tema delicado. La Presidencia de la Academia gallega", in *La Voz de Galicia* (14-III-24).
- Manoel-Antonio (1979): *III. Correspondencia*, Edición, limiar e notas de Domingo García-Sabell, Vigo, Galaxia.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*, Vigo, Galaxia.
- Naya, J. (1946-1950): "Murguía interpretado por Juan Naya", in *Boletín de la Real Academia Gallega* 289-293, 87-90.
- Neira Vilas, X. (2000): *Manuel Murguía e os galegos da Habana*, Sada-A Coruña, Edicións do Castro.

- Pesqueira, J. (1928): "La depuración del idioma gallego", in *Revista del Centro Gallego* 143 (diciembre 1928).
- Quintanilla, J. (1922): "Carta a Eladio Rodríguez González", (15-VIII-1922). Fundación Penzol
- RCG (1927a): "Publicaciones Lar", in *Revista del Centro Gallego* (Montevideo) 124 (abril e maio 1927).
- RCG (1927b): "En beneficio de la cultura gallega", in *Revista del Centro Gallego* 128 (setiembre 1927).
- RCG (1928a): "Un nuevo diccionario gallego", in *Revista del Centro Gallego* 140 (setiembre 1928).
- RCG (1928b): "Diccionario gallego", in *Revista del Centro Gallego* 141 (outubro 1928).
- RCG (1928c): "Un gran diccionario gallego-castellano", in *Revista del Centro Gallego* 142 (novembro 1928).
- Rodríguez Cabrero, J. (1929): "Carta a César Vaamonde", (12-III-1929). Arquivo particular.
- Rodríguez González (1925): "Carta a Manuel Amor Meilán", (4-XII-1925). Arquivo da RAG.
- Rodríguez González, E. (1958): *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano*, Vigo, Galaxia.
- Seoane Sánchez, I. (1999): "O primeiro Dicionario da Real Academia Galega", in *Cadernos de Lingua* 19, 65-84.
- Suárez Vázquez, D. (2000): "As autoridades no *Diccionario gallego-castellano* (1913-1928) da Real Academia Galega", in *Cadernos de Lingua* 21, 67-102.
- Vaamonde Lores, C. (1923a): "Borrador carta a Julio Dávila", (24-II-1923). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1923b): "Borrador carta a Pablo Pérez Costanti", (24-XI-1923). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1923c): "Borrador carta a Julio Dávila", (6-XII-1923). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1924a): "Borrador carta a Julio Dávila", (14-I-1924). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1924b): "Borrador carta a Julio Dávila", (17-X-1924). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1934): "Borrador carta a Salvador Cabeza", (19-I-1934). Arquivo particular.
- Vaamonde Lores, C. (1935): "Borrador carta a Jesús Carro", (8-VII-1935). Arquivo particular.
- Villar Ponte, A. (1926): "O que foi é o que ten de ser a Academia Gallega" in *Céltiga* (Buenos Aires) 46, (25-XI-26).
- Villar Ponte, R. (1953): *Días, hechos y hombres de la Real Academia Gallega por... académico de número*. La Coruña: Litografía e Imprenta Roel.

NOTAS

1. A partir de agora usaremos as siglas *DEGC* para denominalo.
2. A partir de agora *DRAG*.
3. Sobre a elaboración do Dicionario da Real Academia Galega remitimos ó noso traballo (Seoane 1999: 65-84).
4. O *Boletín* dá como data da Xunta o 1 de febreiro, mentres que a no *Libro de Actas* aparece o 1 de xaneiro, debe tratarse dun erro.
5. Murguía e Carré (en calidade de presidente e secretario da Academia) envían unha carta ó presidente da Protectora, Ramón García Mon, propoñendo a designación de César Vaamonde para a redacción das papeletas. Datada o 20-3-1911. (Neira Vilas 2000: 54-55).
6. Nunca vimos este primeiro caderno. Resulta curioso que non se conserve ningún exemplar na RAG.
7. Vid. nota 3.
8. Repárese no uso da 1ª persoa, malia estar asinado por Estrada Catoyra e Eladio Rodríguez.
9. Nese momento os redactores de ANT eran fundamentalmente Lugrís, Carré e Florencio Vaamonde. En palabras de Villar Ponte (Manoel-Antonio, 1979: 146): "tres vellos que suman xuntos máis de tres séculos e poden ter biznetos, non sabendo ningún d'eles que é o nazionalismo e non tendo feito ningún profesión de fé nazionalista".
10. A carta esta asinada por: Abeleira, Monasterio, B. Ferreiro, A. Somoza, V. Casas, J. Iglesias Roura, Alvar González. L. Carré, A. Casal, M. Míguez, L. Somoza, A. Taracido, e outro máis do que non somos capaces de ler o nome na rúbrica. Tomamos estes datos da carta dirixida a Eladio Rodríguez, s. d. que se conserva na Fundación Penzol
11. Nese momento presidente do Circo de Artesáns.
12. Presidente da *Asociación Protectora en Buenos Aires de la Academia Gallega*.
13. Concelleiro baixo o Directorio, en 1924, como representante da Academia (Giadás Álvarez 1997: 383).
14. Membrete: Céltiga. Editorial. Ferrol. Dirección. Asinada por Jaime Quintanilla (15-VIII-1922)
15. Carta a Eladio Rodríguez de Couceiro Freijomil (25-I-1925). Membrete: Inspección de Primeira Ensenanza. Orense. Particular.
16. Os datos de Amor Meilán están errados. O outro integrante da comisión era Lugrís Freire e non César Vaamonde como se pode comprobar nas Actas.
17. A reimpresión do *Boletín* comeza en maio de 1922, incluso antes de recibir a subvención de 5.000 ptas. do goberno (BRAG 1923: 320).
18. Agradecemos moi de corazón a Marina López que nos permitise a consulta destas cartas.
19. Arquivo da RAG. Temos que agradecer o coñecemento destes documentos á información de Xosé R. Barreiro.

A mis queridos sobrinos Graciel
y Amelia. Buenos Aires de
Marzo,

II

Manuel Curros Enríquez

O POETA CURROS ENRÍQUEZ CONTRA FRANCO

Xesús Alonso Montero

O TEMPO HISTÓRICO DE CURROS ENRÍQUEZ

Xosé Ramón Barreiro Fernández

POÉTICA E POESÍA DE CURROS ENRÍQUEZ: CLAVES PARA UNHA
LECTURA DE *AIRES DA MIÑA TERRA*

Arcadio López-Casanova

O POETA CURROS ENRÍQUEZ CONTRA FRANCO

Xesús Alonso Montero

Ningún lector, por inocente que sexa, vai entender *ad litteram* o título deste traballo. En efecto, Curros, que falecera en 1908, cando Francisco Franco Bahamonde, con 15 anos, era un cadete na Academia de Infantería, non exercitou a súa pluma contra el. O poeta Curros Enríquez, que veu ó mundo para denuncia-las eivas sociais e ós seus responsables, non utilizou a súa lira de bronce, por razóns cronolóxicas, contra a Galicia franquista. Sen embargo, a esclarecedora “lira torva” de Curros vai estar presente, dalgún xeito, contra aquela tiranía e contra o Tirano.

Nesas datas houbo poetas só interesados en facer poesía contra a infamia dos sublevados. Eses poetas, ó mirárense no espello da poesía civil galega, bateron, forzosamente, co máis ilustre dos seus cultivadores: bateron, fatalmente, co nome de Manuel Curros Enríquez, a musa cívica máis afiada e de máis talento literario do Parnaso galego anterior á Guerra Civil. Imos ver, neste traballo, textos poéticos nos que os seus autores invocan unha e outra vez o nome de Curros cal se implorasen os acentos da súa lira xusticeira para solidarizárense coas vítimas do infortunio político na “Galicia mártir” e para execraren ós seus verdugos. Curros Enríquez -o Curros dunha egrexia lira de bronce- foi lembrado, evocado, añorado e, dalgunha maneira, convocado, polos poetas republicanos, para execrar a Franco e xostrega-lo franquismo.

1. Un versificador eficaz, digno de mellor sorte literaria: José María Acebo

¡MERCENARIOS DE LA PLUMA!

EN RECUERDO DE NUESTRO POETA REBELDE CURROS ENRÍQUEZ.

Tú ante nadie humillaste tu cabeza
ni cantaste a los reyes ni a los papas.
Tu musa fue el gemir de los humildes,
el llanto de las madres y los parias.
Si ahora vivieras, tronarías de nuevo
contra los que asolaron nuestra Patria,
y caerías sobre los traidores
haciendo de tu pluma fuerte espada;

acosando a felones y tiranos,
que tienen yerta y corrompida el alma
por el cieno ruin de sus soberbias;
y sería para ti más que un monarca
cualquier labriego de la tierra celta,
y más que una duquesa una aldeana;
y el pontífice, igual a cualquier hombre
convertido en un dios por la ignorancia.
Tú a todos medirías por igual,
haciendo de tu pluma justa vara,
sin doblar la cerviz ante el dinero
ni temer la pobreza y la amenaza.
Tú no estarías entre los Pemanes
y los Maeztu y los Fernández Arias
y otros cual ellos, viles mercenarios,
sometidos al oro y a la gracia
del mercader que compra sus escritos,
igual que a una ramera mal pagada
a la que obliga a someterse inerme,
su insolencia alabando en rimas fatuas.
¿Podrán a ti ninguno compararse?
A su historial de esclavos, ¿qué les aguarda
en la posteridad? Ni el aprecio del pueblo,
ni recuerdo de amor, ni honra, ni fama.
¿Pero es que el genio os concedió la suerte
para prostituirlo, cual mundana
que arrastra su belleza en los prostíbulos,
entregándose a aquel que más la paga?
Poetas mercenarios, que las liras
prostituíis, y con servil y baja
adulación cantáis del potentado las hazañas
y execráis a los mártires, que dieron
su sangre y su cerebro, y cuanto amaban,
por destruir el despotismo insano
de los que desangraron nuestra Patria
y la llenaron de vergüenza y lutos...,
a los que un día execrará en sus páginas
el libro de la Historia, como a vosotros mismos,
lacayos de su oro y de su fama.

En tanto, los poetas que del Pueblo
cantaron sus miserias y sus ansias
por él serán queridos y alabados;
y sus nombres, grabados en sus almas,
irán siglo tras siglo transmitiéndose
como una herencia fúlgida y sagrada
de unos labios en otros, hasta alzarles
con corazones una excelsa estatua...
entre el desdén del mismo que hoy os paga,
cual muere la ramera que gozaron
y arrojaron después como chanela.
Curros vivirá siempre entre nosotros,
como viven Añón, Pondal y Lamas;
cubiertos con laureles y cariños
de América del Sur y de Cantabria.
Sus obras correrán el mundo entero
en alas del amor y de la fama;
las vuestras quedarán en los desvanes
o volarán al Rastro abandonadas.
Mercenarios del genio y de la pluma,
la gloria con el vientre no se alcanza¹.

O poema é un alegato contra aqueles poetas que venden a súa pluma (ós potentados), alegato que parece dictado polo propio Curros, o Curros que en “Encomenda” (e noutros poemas) postula este tipo de poesía que é a que canta na súa “lira torva”:

Castigo prós verdugos
prós mártires coroas,
consolo prós escravos
latexa nesa corda.
Fustiga prós tiranos
prós déspotas argola,
nela dormenta o himno
grorioso dos ilotas.

José María Acebo non retrata mal ó noso poeta cando predica del xa nos primeiros versos seus:

Tú ante nadie humillaste tu cabeza

ni cantaste a los reyes ni a los papas.
Tu musa fue el gemir de los humildes,
el llanto de las madres y los parias.

Un poeta desta feitura moral e literaria se agora vivise tronaría de novo
contra los que asolaron nuestra patria.

Non é a primeira vez que José María Acebo invoca e bota de menos a lira broncínea
de Curros. O poema “Yo propongo”² comeza con estes versos:

Si tuviera de nuestro gran Curros
la pluma y la frente
cantaría con versos sublimes
la gesta valiente
que grabaron con nervios y sangre
aquellos diez héroes
que antes de entregarse al fascio asesino
rompieron sus sienes
muriendo en el fondo de un bou...

Refírese Acebo neste poema ós antifascistas galegos que intentaron fuxir de Vigo no bou Eva o 23 de abril de 1937 e que, cercados polos falanxistas, suicidáronse antes de caeren nas mans dos que, antes de matalos, torturaríanos. Eran nove -non dez, como di o poema-, oito homes e unha muller (Carmen Miguel Agra, esposa dun dos inmolados, Ángel Nogueira Nogueira); entre os homes, dous curmáns de Castelao, Xosé Losada Castelao e Manuel Rodríguez Castelao. Sabemos por un maxistral artigo de Rafael Dieste³ (e por outras fontes) que os falanxistas chegaron a introducir na bodega do bou, na que os fuxitivos se refuxiaran, mangueras con auga fervendo, momentos nos que empezaron a soa-los disparos⁴.

José María Acebo, que canta esta inmolación, é consciente de que este tipo de cantos require unha musa como a do “gran Curros”.

José María Acebo publicou os poemas citados, e once máis, nas páxinas de *Nueva Galicia* (*Portavoz de los antifascistas gallegos*)⁵ entre o número 7 (27-VI-1937) e o 37 (30-I-1938). Son poemas dunha musa civil e belixerante que ben quixera para si te-lo talento e os acertos da de Curros Enríquez. De José María Acebo non hai outros datos nin coñecemos outros textos. Polos publicados en *Nueva Galicia* sabemos que era galego e que xa non era un home novo (“Yo, para mi desgracia, no soy joven”⁶). Por outra parte, sospeito que viviu tempo en Asturias xa que algúns asturianismos lingüísticos atópanse nos seus versos. Afiliado ou non ó Partido Comunista, o Partido que gobernaba este semanario frentepopulista, escribe versos coma estes: “Deja tu pesimismo / y lucha por

traer / con el pan del estómago / el gran pan del saber. / Dios es el Socialismo / en que hemos de creer / porque es verdad probada / y un pueblo hay que cn él / vive en paz y dichoso: / Nuestro Dios ése es”⁷.

Os trece poemas publicados en *Nueva Galicia* están en castelán, agás dúas estrofas dun deles, o titulado “Gallegazas y gallegazos”⁸, dedicado a Enrique Líster, “mi valiente paisano”, co gallo do seu ascenso a tenente coronel do exército republicano. O poema, en castelán, nas dúas primeiras estrofas, convértese nun poema en galego nas estrofas 3 e 4, para continuar, ata o final, en castelán. Velaquí os versos galegos, únicos que coñecemos de José María Acebo:

O currunchiño meigo de amorosos arrulos
 donde sendo nenínos, cal anos rebrincamos
 donde a nosa naiciña bicounos tantas veces
 e que aínda garda as huellas dos primeiriños pasos.
 I a cova dos velliños i os bicos das rapazas
 i os recordos daqueles que hoxe estarán chorando
 porque xa non nos ven e que tampouco saben
 o que foi de nosoutros, que por eles loitamos.

¡Curioso artificio lingüístico! De tódolos xeitos, repárese no feito de que as dúas estrofas en lingua galega son as máis vencelladas á familia e ó lugar natal, escenarios nos que o cantor e o cantado -este, con toda seguridade- producíanse nese idioma.

2. Curros na pluma dun poeta galego antifranquista de Buenos Aires: Xervasio Paz Lestón

Dos poetas da Diáspora galega, o primeiro, no xénero e no tempo, é Paz Lestón (Muxía, 1898-Buenos Aires, 1977), escritor magnificamente estudado por Miro Villar⁹. En setembro de 1952 publica o soneto “A Curros Enríquez”¹⁰, no que solicita o concurso do gran poeta para bater na tiranía:

Loitador de valente rebertía,
 que fixestes do verso luz e tralla
 e batendo no rosto da canalla
 aluzastes na Terra novo día;

nestas horas de torpe hipocresía
 en que a mouroa reacción forxa a metralla

pra darlle á Liberdá feroz batalla,
ven connosco a bater á tiranía.

Que lostregue teu estro diamantiño
con trallazos de cívicos fulgores
que alumíen dos pobos o camiño,

mentras bata as meixelas dos treidores,
¡pra que a patria acade seu destiño
liberta de tiráns i entregadores!

A mesma idea fórmulaa, máis polo miúdo, noutro poema contemporáneo e do mesmo título¹¹. Nel repite algúns dos recursos que vimos de ver no soneto:

Poeta civilista da rexa rebertía
que, a un tempo, luz e tralla fixestes da poesía
pra redimir o escravo fogar de Breogán:
nestas tebrosas horas de fera tiranía
teu numen convocamos a prol do noso chan.

Empréstalle teus azos á Patria hoxe abafada
baixo as sangrentas poutas da hena galonada
i os lobos montesíos que ouvean no arredor,
pra que ela se erga outiva -reberte anque calada-,
pese a sinistra “doma” do tráxico terror.

E inspíranos na xeira que pola sagra Terra
sostemos os que odiamos falar da nova guerra
-¡doutro festín macabro de “gangsters” e ladróns!-;
que, alerta, donde é libre, xa a humanidade berra
marcando aos guerreiristas de tódalas nacións.

¡Sabe ela que na loita coas forzas progresistas
caeron os dous xefes dos nazis e feixistas,
mais goza seu compadre do premio da traición
i as falsas democracias de afáns imperialistas
abáixanlle a monteira con torpe adulación...!

Simula medo a un golpe da Rusia comunista

e fai sin disimulo seu xogo imperialista
coa roupa e o pan dos pobres, o avaro Tío Sam;
pretende imporlle aos pobos a carga armamentista
¡pra el ser único dono nos días de mañán!

¡I hai que desmascaralo, salvando da miseria
dous mil millóns de seres -entre eles os de Iberia-;
da miseria e da anguria do cotidián vivir
baixo o terror á guerra, poñendo fin a histeria
que nos retarda os días felices do porvir!

Paz Lestón, que foi, en moitas ocasións, un poeta civil, é autor de poemas nos que postula este tipo de poesía. Xa o facía en 1925 -na Dictadura de Primo de Rivera- en “Compride a misión, poetas”¹² con versos coma estes:

¿Que fan os bardos gallegos
nestes días vergoñosos,
do nobre don?...
Cantan romances de cegos
ou madrigales chorosos
¡Ah, corazón!

Neste poema sobre a misión dos poetas só un nome é invocado: o de Curros Enríquez:

Sombra de Curros tonante,
sosega, non te avergonces
desto que ves;
coa cadea infamante
márchase hoxe cal entonces,
culpa non tes!...

En 1953¹³, Paz Lestón é moi consciente de que os poetas da Terra non poden ergue-la espada da denuncia, o que, si, poden face-los que, coma el, escriben en países con máis liberdade:

Pro nós que estamos ceibes
percuremos suplilos na laboura
que non poden cumprir,

entonando, por todos, rexos cantos
con voces craras e sinxelas verbas.

Xa aquí, este poeta “ceibe” aclara:

Máis que nunca, as concencias
“queren revelacións e non misterios”.

O poeta emigrante cita, sen dúbida, a Curros, ó Curros que, na “Introducción” de *Aires da miña terra* (1880), expuña o seu programa poético:

As xentes tristes...
[...]
cando ó vate interrogan, novo oráculo,
queren revelacións, que non misterios.

Tamén Paz Lestón aclara, de contado, na estrofa final, quen é o autor do verso entrecomillado:

¡Que esta frase do gran celanovense
nos sirva como lema no futuro
e que o numen xenial do rexo Bardo
sexa noso guieiro e nos inspire¹⁴.

Seis anos despois, en 1959¹⁵, Paz Lestón ten presente “o enxebre numen do tronante Curros” para propoñelo como guía que deben segui-los poetas de hoxe, poetas que teñen a obriga de arrepoñérense:

¡Que o eiselso espírito que viveu loitando
contra o mostro feroz das tiranías
inspire as voces dos aedas novos
que sorcan na Terra ou pelegrian!
¡Que os delores da Patria hoxe en silencio
tremen nas cordas das noveles liras
deica soerguer ó pobo en odio santo
que, tras roxas auroras, o rediman!

Agora, xa en 1959 -un tempo menos arriscado, na Galicia interior, para o exercicio da poesía contestataria-, Paz Lestón recomenda escribir á maneira belixerante de Curros

(“o eiselso esprito que viveu loitando / contra o mostro feroz das tiranías”) non só ós poetas do exilio exterior senón tamén ós do exilio interior:

inspire as voces dos aedas novos
que sorcan na Terra ou pelegrian.

3. Outros poetas da Diáspora galega

A comezos de 1952, *Galicia* (o semanario da Federación, tan belixerante co franquismo), publica “Ó mestre (Curros)”¹⁶, poema asinado por “Asimedres” en “A Cruña, xaneiro de MCMLII”. Trátase dun escritor que escribe no exilio interior e que publica, sen identificarse (tal era o risco), no exilio exterior. O poema, literariamente ben frouxo, contén versos coma estes:

Agora que xa estás no mundo da Verdade,
faima chegar, ¡ouh Mestre!, canto debo decir eu,
pra escribir entón con toda liberdade
o que faguer debera Galiza ó bardo seu.

Non sabemos quen é “Asimedres” a quen non se debe confundir con “Asieumedre”, que é Manuel Lugo Freire, poeta doutras virtudes.

Emigrante é Bernardo Souto que publica, no mesmo periódico, en 1951¹⁷, nun número dedicado ó noso poeta, “Dende o ceo da Túa Inmortalidade”, onde estampa afirmacións coma esta:

Cómo doen a túa señardá i os teus alterosos soños,
herdo querido i anceiado,
a carón da paisaxe entrañábel, humán,
decote verde, i arestora irta e desolada.

En 1958, cincuentenario da morte do Rebelde, un poeta exiliado en México, Florencio Delgado Gurriarán, envía ó mesmo semanario o poema “Galiza ergueita”¹⁸ dedicado “A Curros, poeta da liberdade, no meio século do seu pasamento”. Dirixíndose a Galicia, descríbea así:

pois voltas a sofrer o pesadelo
que outrora impuxo a Curros a pauliña.

Pero o autor, dirixíndose a Curros Enríquez, expresa esta esperanza:

Mais isto ha de findar, ¿nonsí, poeta?
que fitas dende o alén prá Nai doorida.

Finalizamos este traballo cun soneto, inédito, de Avelino Díaz (Santa Comba de Orrea, Riotorto, 1897-Buenos Aires, 1971):

A CURROS ENRÍQUEZ

Terías que voltar a istes amentes
a desfacer os erros coas verdades
diutando túa leución ás mocedades
e sinando as consinas ós valentes.

Ti, que dabas ensinos tan podentes,
o bon grau sementando nas herdades
e pulo lles donando ás liberdades,
retorna pra ceibar novas sementes.

Terías que chegarte ós nosos días
pra facer, coma un férvedo Isaías,
as rexeitas dos vezos i os pecados.

¡Muita falla nos fai a voz reutora,
pois quizabes non haxa nesta hora
bardos que, coma ti, sexan ousados!

Non sabémo-la data, que tamén ignora Marivel Freire¹⁹, especialista neste tema, a quen debo o soneto que veño de reproducir.

Avelino Díaz, que tamén exercitou, ás veces, a musa civil, bota de menos, como outros poetas emigrantes do seu tempo, a voz ousada dun bardo como Curros Enríquez.

NOTAS

1. *Nueva Galicia* 9, Madrid, 11-VII-1937.
2. *Id.*, 7, 27-VI-1937.
3. “Unha morte lanzal”, *Nova Galiza* 5, Barcelona, 15-VI-1937. (Asinado: Félix Muriel).
4. *Vid.* Alonso Montero, Xesús, “Inmolados: 23 de abril de 1937”, *La Voz de Galicia*, 24-IV-1997.
5. Desta revista, que publicou 54 números (17-V-1937 a 10-XII-1938) en Madrid e Barcelona (desde o 38), hai ed. facsimilar (Edicións do Castro, 1997).
6. *Nueva Galicia* 14, 5-IX-1937.
7. “La fiera humana”, *id.*, 30, 12-XII-1937.
8. *Id.*, 34, 9-I-1938.
9. Villar, Miro, *A poesía galega de Xervasio Paz Lestón. Edición e estudio*, Edicións do Castro, 1998.
10. *Galicia (Federación de Sociedades Gallegas)*, Buenos Aires, 30-IX-1952. (En Miro Villar, *op. cit.*, p. 380).
11. *Alborada* 154, Buenos Aires, xullo-set. 1952. (En Miro Villar, *op. cit.*, pp. 378-79).
12. *Correo de Galicia*, Buenos Aires, 18-I-1925. (En Miro Villar, pp. 182-85).
13. “Revelacións e non misterios”, *Alborada* 156, Buenos Aires, 1953 (feb.-maio).
14. Sobre este poema e semellantes, *vid.* Alonso Montero, Xesús, “*Manifestos*” en verso en favor da poesía civil nos primeiros tempos da Posguerra na Galicia da Terra e na Galicia emigrante (1939-1962), A Coruña, Real Academia Galega, 1993.
15. “Agoiramento”, *Eufonía* 2, Buenos Aires, 1959.
16. *Galicia*, 15-II-1952.
17. *Id.*, 10-IX-1951.
18. *Id.*, 20-IV-1958.
19. Autora de “Avelino Díaz e Castelao”, *Sesenta anos despois. Os escritores do exilio republicano*, Edicións do Castro, 1999, pp. 339-414.

O TEMPO HISTÓRICO DE CURROS

Xosé R. Barreiro Fernández

INTRODUCCIÓN

O noso país está cada día máis preocupado por recupera-la memoria dos que nos precederon e puxeron o seu talento e paixón ó servizo da cultura galega. E isto é, á parte dun acto de xustiza, un síntoma de boa saúde social.

Os actos celebrados tanto pola Real Academia Galega coma polo Consello da Cultura Galega en honor de Curros Enríquez son unha mostra do que estamos dicindo.

É habitual neste tipo de conmemoracións que ós historiadores se lles solicite, e así sucede neste caso, que recreen o marco histórico no que viviu a persoa homenaxeada. Afeitos ás sínteses dos ciclos históricos de Galicia, os historiadores resolvemos con dignidade o cometido reconstruíndo o espacio no que se situou a aventura vital do protagonista. Pero teño que recoñecer que cada vez que asumo este cometido dubido máis do meu esforzo.

Podémo-los historiadores reconstruír nos seus grandes trazos as estruturas sociais, podemos recupera-las correntes ideolóxicas que circulaban naquel momento, mesmo podemos captar esa especie de espasmos que experimentan tódalas sociedades e que non son outra cousa que as aceleracións do proceso histórico que percorren en pouco tempo o que habitualmente se fai en séculos. Podemos facer todo isto pero ó final nunca atopámo-la sincronía entre ese espacio que envolve ó protagonista e a aventura vital do mesmo.

Por iso cómpre, desde o principio, deixar claro cáles son os obxectivos que buscamos neste traballo e cáles son tamén os riscos do mesmo.

Pretendemos reconstruí-los *determinantes sociais* do tempo histórico de Curros, é dicir, as estruturas políticas impostas, a consolidada articulación das clases sociais, a circulación das ideas, en definitiva, o que significa a cultura social e política nun espacio e nun tempo.

Pero pretendemos ademais coñecer cómo o protagonista se sitúa ante esa realidade aceptándoa, acomodándose a ela ou rebelándose e intentando subverte-la orde establecida.

Esta segunda pretensión obríganos a entrar no personaxe, ausculta-lo seu ritmo vital, falar coas súas palabras a ver polos seus ollos.

Cando o historiador chega a este nivel comezan as incertezas e as dúbidas ante o perigo de que a réplica intentada non se pareza ó orixinal. Pero iso tamén forma parte da aventura do historiador que pretende ser ó mesmo tempo un intelectual do país.

I. O “AMARGO TEDIO”

Impresionoume ler nun artigo de Murguía¹ o seguinte: “Como no me fue vedado el conocer el fondo de aquella alma atormentada como pocas, puedo decir que el amargo tedio, como él le denominaba, no le dejó un momento, fue su compañero de toda hora y de todo momento”.

Ese “amargo tedio” non procedía dunha insatisfacción pasaxeira, nin da sensación de illamento ou inxustiza coa súa obra. Tiña que ser algo moito máis fondo, un sentimento instalado na súa alma porque, moi cedo, se lle racharan os seus proxectos vitais. E isto si que, ó noso entender, ten que ver coa estrutura social e política que viviu.

Sabemos que Curros espertou á vida moi cedo cun acto de rebeldía que levouno a abandona-lo fogar familiar².

En Madrid, baixo a protección dun galego bo e xeneroso, D. Modesto Fernández y González, que tivo a fortuna de atopar en Meijide Pardo un rigoroso biógrafo³, o mozo Curros puido vivir con intensidade as súas utopías e rebeldías porque as circunstancias eran moi propicias. Se co Sexenio en toda España fervían as ideas e impulsos, era Madrid, sen ningunha dúbida, o gran laboratorio das utopías españolas.

A súa connatural rebeldía e a súa capacidade de subversión contra a orde establecida, que xeraba bolsas de pobreza e marxinação, puideron canlearse a través de xornais, de revistas (case todas republicanas), de poesías incendiarias. Era o momento no que cría firmemente que era posible cambia-lo mundo e establecer outro novo: “Mi ejército, los parias / la libertad mi sueño”⁴.

Pero eses milagres de liberdade non veñen do ceo, a liberdade sempre hai que conquistala. E iso é o que interesa ó historiador para explicar xustamente a caída da utopía e o comezo dese longo e “amargo tedio”.

Cómo se prepara unha “revolución”

Cando a partires de 1833 se constrúe en España o modelo de Estado había unha condición sobreentendida e que Isabel II nunca respectou: garanti-lo “turnismo” entre os partidos moderado e progresista.

Os progresistas só chegaron ó poder en 1836, en 1840 e en 1854 mediante un golpe de Estado, síntoma de que non funcionaba o sistema de quendas. Cando no ano 1858 O'Donnell funda a Unión Liberal, invitando a progresistas e moderados a unírense no seu partido, cría que se pechaba o ciclo dos pronunciamentos. Non puido ser porque o progresismo deriva cara ó radicalismo a través do partido demócrata, pai do partido republicano, e porque o moderantismo enquistase no ultraconservadurismo, unha vez que recibe a achega do carlismo vencido.

Cando chegamos ós anos sesenta do século pasado, Isabel II confíalle o Goberno

ó Marqués de Miraflores, a Arrazola, a Mon e finalmente en 1864 a Narváez.

Os progresistas da Unión Liberal interpretan estes nomeamentos como o síntoma do entreguismo da Raíña ó sector ultraconservador e neocatólico. A limitación das liberdades políticas, a brutal represión sobre a prensa e o exercicio despótico do poder por Narváez son os síntomas alarmantes de que as liberdades estaban ameazadas en España.

Pola súa parte os demócratas, rama escindida do progresismo, acúsana estes de con-temporizar coa inxustiza e reclaman dos progresistas que se manifesten se estaban a favor do contubernio monárquico-neocatólico no poder ou se pasaban a outra aceira na que desde había tempo os agardaban.

O xeneral Prim, día a día máis líder dos progresistas, visita á Raíña o 30-VIII-1863 para pedirlle un cambio de rumbo. A resposta foi unha absoluta negativa. A partir deste momento Prim interpreta que a solución política pasaba por derruba-la Monarquía de Isabel II.

Cando o 3-V-1864 Prim pronunciou o brinde dos Campos Elíseos de Madrid e dixo que o partido progresista pasaría sobre “los obstáculos tradicionales” que lles impedían chegar ó poder, todos entenderon que aquelas palabras significaban unha declaración de guerra contra Isabel II.

Logo viñeron os levantamentos de 1865 (A Noite de San Daniel)⁵ e os de 1866, de Villarejo, o do 22-VI-1866 (Cuartel de San Xil) e o de agosto de 1867. Detrás de todos estes levantamentos, agás do primeiro, está Prim.

Fracasaron os levantamentos, os dirixentes progresistas e demócratas tiveron que exiliarse e, desde o estranxeiro, Prim segue liderando a conspiración para prepara-lo golpe definitivo.

Prim comprendeu, logo dos sucesivos fracasos, que o golpe non podía ser estritamente militar. Era preciso contar co pobo para que desde o primeiro momento dominara as rúas e impuxera a súa lei. Por este motivo busca o apoio dos líderes republicanos que, como el, estaban no exilio: Pi y Margall, Ruíz Zorrilla, e os galegos Eduardo Chao e Manuel Becerra.

Prim tivo a astucia de non comprometerse nunca coa futura forma de Goberno en canto o golpe triunfara, argumentando que correspondía á soberanía nacional, nun Parlamento elixido mediante sufraxio universal, definirse sobre a futura forma de Goberno, monárquica ou republicana.

Con esta promesa os republicanos mobilizan desde o exilio as súas bases e unha tupida rede de espionaxe e de axentes clandestinos empezan a traballa-la base popular.

En Madrid aparecen xornais clandestinos como *El Eco de la Revolución*, *El Alerta*, *El Puñal y el Trono*, *El Relámpago*, *El Centinela del Pueblo*, impresos clandestinamente e repar-tidos por mans misteriosas que os poñían nas cafeterías, os metían por debaixo das portas, nos casinos ou pegados ás paredes. Xornais sempre anónimos, poemas incendiarios contra os Borbóns tamén anónimos e que xa nunca máis saberemos quen os redactaron.

O Club dos Amigos del Pueblo que en Madrid dirixía Nicolás Calvo de Guayti tiña brigadas nas rúas da capital con moi precisos plans de actuación para cando chegase o momento: entorpecer nas rúas o paso dos carretóns militares, libera-los presos políticos, montar barricadas e publicar de inmediato proclamas e manifestos a favor da liberdade e contra a Monarquía. Iso explica a aparición en España de miles de proclamas nada máis ter noticia do levantamento⁶.

Na masa anónima de activistas destacan en Madrid dous galegos: Tomás Carretero Sánchez, de Santiago, aventureiro e conspirador, que realiza unha actividade conspiradora sen precedentes, repartindo panfletos polas fondas e cafeterías de Madrid con tal impunidade que máis dun pensou se non sería un axente dobre. Igual ou maior eficacia amosou outro galego, D. Nicolás Soto Rodríguez, de Cobelas (Ourense), militar que desde a Guerra de África seguía a Prim coa fidelidade dun can. Desde Madrid mantiña contactos conspiratorios co seu xefe, espallando logo os seus informes a través das células conspiratorias creadas. Encarcerado e posiblemente torturado xamais revelou un nome.

Ambos, Carretero e Soto, foron logo premiados como deputados por Galicia nas eleccións de 1869.

En cada unha das principais cidades galegas funcionaron os comités clandestinos: o de Ferrol, liderado polo republicano Suárez García, co apoio dos obreiros do Arsenal, (aínda a Internacional non erguera unha fronteira entre republicanos e obreiros) e contando ademais co compromiso do capitán de Navío Beránger que foi o home resolutivo que iniciou nesta cidade o levantamento, en canto tivo noticia do pronunciamento de Topete.

Na Coruña foron os republicanos Montero Telling, Federico Tapia, Pérez Costales e Pereira, encarcerado en San Antón, contando co apoio do xeneral D. Cándido Pieltain os que organizan o levantamento.

En Ourense, mentres os irmáns Diéguez Amoeiro facían campaña nas vilas próximas a Portugal, onde estaban exiliados desde 1867, Paz Novoa, Cesáreo Ribera, Alexandre Quereizaeta, Xosé Ogea e outros formaban o grupo conspiratorio.

En Lugo e baixo a presidencia simbólica desde Madrid, de D. Xosé R. Becerra, que fora deputado nas Cortes de Cádiz e que mantiña limpo como o primeiro día o seu progresismo, traballaron na conspiración Salustio Alvarado, Moreno Barcia (en Ribadeo) e outros.

En Pontevedra a figura máis representativa seguía sendo o escritor Xosé Bieito Amado, escoltado por Indalecio Armesto e Xoaquín Baeza.

En Santiago os profesores republicanos Esteban Quet e Pablo González Munín, foron capaces de organizar un reducido grupo que desde o primeiro momento fíxose cargo do poder. Nese grupo estaban Manuel Murguía, Secretario da Xunta Revolucionaria de Santiago.

Por fin, o levantamento de setembro de 1868 derrubou a Monarquía de Isabel II e un vento de fronda e liberdade recorreu toda España. Os que loitaran por ver chegar ese día puideron gozar da victoria e do deber cumprido. Entre eles estaba Curros Enríquez.

Cómo fracasa unha Revolución

Sempre se dixo que a loita unifica e a victoria divide. Consumada a caída da monarquía isabelina, gracias ó apoio popular, Prim descubre de inmediato cáles eran os seus obxectivos: recupera-lo pacto entre o capital e a aristocracia; situar unha nova monarquía como pedra angular do sistema e responsabiliza-los unionistas e progresistas da xerencia do novo réxime.

Como non era posible devolve-la masa ós seus talleres e fogares sen nada, deulle dereitos e liberdades. Por iso a Constitución de 1869 foi a máis progresista do século XIX.

Os republicanos loitaban cun só obxectivo: instaura-la República, icona máxima ó que lle atribuían tódalas capacidades taumatúrxicas para cambiar radicalmente España.

Unha vez que as Cortes proclaman na Constitución de 1869 que España será unha monarquía constitucional, o republicanismo experimenta unha escisión: un sector liderado por Sagasta, no que están, entre outros, Nicolás María Rivero e Manuel Becerra Bermúdez, acepta os feitos consumados e pasan a servir ó novo réxime que foi xeneroso con eles. Tódolos citados foron ministros.

O outro sector do republicanismo, o máis numeroso, permanece fiel á ideoloxía republicana pero rachando a unidade operativa e dividíndose en distintas faccións: os de Pi y Margall, os de Castelar, os de García Ruíz, os de Salmerón, etc.

Pero había outro sector republicano máis radical: os que viron na caída da Monarquía o inicio da Revolución, do cambio radical e posiblemente traumático de España. Os que formaban no *Combate*, xornal de Madrid fundado no ano 1870 e dirixido por Paúl y Angulo, non só eran radicais, eran tamén *internacionalistas*. Quizais non tivesen unha conciencia moi clara do que o internacionalismo implicaba, pero instintivamente sabían que no internacionalismo vían conciliadas dúas ideas que desde sempre os preocuparan: a República e a Revolución Social.

Está suficientemente demostrado que o anarquismo penetra nas asociacións republicano-federais, convivindo pacificamente ata que xa no ano 1870 empezan a distanciarse do republicanismo⁷ para non colaborar cos partidos burgueses. A ruptura definitiva, sen embargo, acaece en 1871 cando o 10-XI-1871, 192 deputados contra 38 declararon que a AIT (Asociación Internacional do Traballo) debía ser declarada fóra da lei. Os ambiguos discursos de Castelar, Pi, Salmerón e outros líderes republicanos (aínda que na votación final se opuxesen a declarar fóra da lei a AIT) acabou de convence-los anarquistas que nada en común había xa entre eles⁸.

Pero algúns grupos republicanos, coma o liderado por Fernando Garrido, e desde logo

o grupo de Paúl y Angulo en torno ó xornal *El Combate* seguiron defendendo o internacionalismo como instrumento revolucionario apto para cambia-la sociedade.

No ano 1871, con Paúl y Angulo xa fóra de España e pechado o xornal *El Combate*, Federico Carlos Beltrán publicaba unha arenga invitando ós internacionalistas a se defenderen⁹. No mesmo ano Francisco Córdoba López, outro redactor, como Beltrán, de *El Combate* demostraba a conciliación de intereses entre a Internacional e a República Democrática Federal¹⁰.

A Revolución da Comuna francesa que rematou co réxime napoleónico fíxolles concibir ós federalistas da liña internacionalista que as condicións obxectivas eran propicias para desencadear un proceso revolucionario. Iso explica que Paúl y Angulo participe en dous levantamentos en Andalucía, contra ó réxime acabado de constituír en España polo seu moderantismo. Estes levantamentos foron sufocados, Paúl condenado e amnistiado por Prim o que lle permite reincorporarse no verán de 1870 ó seu xornal *El Combate*.

Curros formou parte, non como redactor, senón como colaborador do xornal *El Combate*. Da súa colaboración no xornal falan tanto Galo Salinas, amigo íntimo de Curros e sabedor de moitos dos seus segredos¹¹ como Celso Emilio Ferreiro que, ademais, reproduce algúns parágrafos dun artigo de Curros¹². Formaban a redacción do mesmo, con Paúl y Angulo, Ramón Cala, Xosé Guisasaola, Francisco Córdoba López, o deputado republicano e internacionalista Francisco Rispa Perpiña, Federico Carlos Beltrán, tamén internacionalista e Luis Pierrard.

El Combate foi, entre tódolos xornais do momento, o máis agresivo, insultante e desestabilizador, “periódico pequeno, pero grande en escándalo, verdadero libelo que leían con fruición inmensa, por lo que decía de los primeros hombres de la revolución, unos cientos de infelices extraviados y todos los reaccionarios de todos los colores”¹³.

Vexamos algúns exemplos do seu estilo:

Contra D. Nicolás María Rivero, Ministro de Gobernación, escribiu o propio Paúl y Angulo: “Es tan tirano como cobarde... apóstata y traidor por temperamento, que vendió la República Española por un cuartillo de vino, ese gitano y regateador político que adopta el procedimiento del hurto y de la estafa, detiene en las calles y en las estaciones inmediatas a Madrid los ejemplares de *El Combate*”.

Como Rivero denunciara no Congreso o artigo insultante e reclamara do deputado Paúl y Angulo unha rectificación, este respondeu: “Lo de tradidor, apóstata, estafador, etc. no hay necesidad de explicarlo ni rectificarlo, porque es verdad... Lo del cuartillo de vino es una figura retórica, por todos sabemos que el señor Rivero necesita mucho más que un cuartillo”.

Contra Prim: “El 16 de noviembre de 1870 (o día da elección nas Cortes de D. Amadeo de Saboia como Rei de España) será para la España revolucionaria de sep-

tiembre, la marca de una vida afrentosa, que en vano intentará borrar de su frente la sangre del tirano».

En favor do golpe de Estado: “La Patria está en peligro. Basta ya de dudas y vacilaciones... La duda y la vacilación, en el estado de deshonor a que la cosa pública ha llegado, son verdaderos crímenes nacionales. ¿Hay algún español que dude y vacile ante el golpe de Estado?... Pues ese español es un cobarde, un ciudadano indigno, un hombre degenerado, un miserable”.

Neste contexto é como pode explicarse o autoexilio de Curros, por pouco tempo, a Inglaterra. Xa resulta sorprendente que Curros fale desta viaxe pero sen precisar datas nin motivos. A Galo Salinas díxolle que a causa fora un escrito en *El Combate* atacando a memoria de O'Donnell¹⁴. Ninguén pode crer nesta explicación porque O'Donnell había tres anos que morrera e naquelas circunstancias falar mal de O'Donnell ou Narváez non só era habitual senón mesmo motivo de satisfacción tal e como mudaran as cousas políticas.

Celso Emilio, en troques, dá outra versión: no artigo antimonárquico, xa citado parcialmente na nota 12, referíndose ós candidatos para o trono de España di, en relación a un deles, o Duque de Montpensier: “No es posible que ese hinchado pastelero francés llegue a ser Rey de España”¹⁵. Como o Duque era o candidato de Serrano, Rexente do Reino, a policía foi na súa procura e Curros fuxiu ata o porto da Coruña e aquí embarcou cara Inglaterra.

Quen lea a prensa da época, especialmente a republicana, atopará adxectivacións moito máis duras, mesmo insultantes, contra Montpensier. Se Serrano pretendía tapala boca dos periodistas perseguindo ós que escribiran contra o seu amigo tería que encher os cárceres de España, porque poucas persoas foron tan duramente xulgadas como este Duque, cuñado de Isabel II.

Máis aínda, sostén Ferreiro que isto sucedía no mes de abril de 1870 e que gracias a unha amnistía do Goberno o 17-X-1870 Curros xa estaba novamente en España. Agora ben, cando Curros retorna aínda non tivera lugar a elección do Rei, que se realiza nas Cortes o 16-XI-1870, e non parece lóxico que mentres Montpensier segue a ser un candidato se lle poida dar unha amnistía a un periodista que ten tempo para seguir facendo campaña contra o Duque.

Non negámo-la posibilidade de tal interpretación, pero nin o tal Duque podía sentirse especialmente molesto por esta crítica, cando diariamente lía na prensa verdadeiras inxurias contra el e a súa familia, nin era Curros daquela un personaxe tan coñecido e influente como para ter que illalo no cárcere ou exilialo. Despois de le-los parágrafos que aparecían en *El Combate* o que Curros escribiu era de ton menor en comparanza con outros artigos.

Por iso témo-la sospeita de que a ocultación da data, polo mesmo Curros, agocha motivos máis graves.

Sabemos xa, con suficiente fundamento, que Paúl y Angulo foi un dos asasinados de Prim no atentado cometido o 27-XII-1870¹⁶. Nada máis cometerse, Paúl y Angulo foi buscado pola policía como o principal inculpado, aínda que sen éxito, porque logrou fuxir ó estranxeiro. O propio Prim antes de morrer confesou que puido distinguir perfectamente a inconfundible voz de Paúl y Angulo dando a orde para disparar.

A persecución de Paúl y Angulo significou así mesmo a dos membros do seu xornal e dos seus amigos, colaboradores e simpatizantes. Sen que Curros tivese nada que ver co atentado, o só feito de ser colaborador do xornal e posiblemente amigo de Paúl y Angulo explicaría a necesidade de fuxir nun primeiro momento, agardando que a xustiza fora clarificando o acontecido e a súa conducta quedase totalmente limpa.

Nada hai que se opoña a esta data, porque se ben é certo que, sempre por unha testemuña pouco concreta de Galo Salinas, casou en Madrid ós 20 anos, e un 15 de setembro, os 20 anos cúmprense o 15 de setembro de 1871 e para entón xa Curros estaba en España, da que saíra no mes de decembro de 1870 ou mesmo se cumpriría o 15 de setembro de 1872.

Pero se a súa conducta quedou limpa, a súa alma quedou xa ferida para sempre. Curros perdeu a fe en moitas cousas. O día que D. Amadeo de Saboia ascendía ó trono de España comprendeu que aquela Revolución na que puxera toda a súa alma fora un fracaso, xa que só servira para entronizar de novo a Monarquía, e para construír un novo modelo de Estado calcado no da etapa isabelina. Capital e aristocracia, a espada e o báculo volvían a se-los signos do poder de España. Entón, e só entón, foi cando se instalou na súa alma o “amargo tedio” que o acompañou para sempre.

O 8-VI-1872 publicou na *Ilustración Republicana Federal*, que dirixía Rodríguez Solís, o poema *Tributo de sangre* que é xa toda unha confesión da fe perdida:

“¡Libertad, ¡ay! tu has muerto para mí!”

e engade máis adiante:

“¡Y un porvenir de sangre y opresión...
Has muerto para mí!”

A liberdade non pode ser escrava “de un déspota a los pies”.

E remata cunha serie de claves crípticas que fan pensar que quere garantir alguén que el segue estando exactamente onde sempre estivera:

“¡Yo sí! Yo puedo
.....
abandonar la paz de la familia,
doblar mi cuello al infamante yugo

y aún empuñando el hacha del verdugo
ir con ella matando hasta morir.”

Proclama novamente a liberdade: “Soldado o libre, moriré por tí”.

A chegada da Primeira República en 1873 aínda puido ergue-los ánimos dos republicanos máis fanatizados, pero non os ánimos de Curros e de cantos entenderon desde o primeiro momento que a República nacía morta. Estaba xa sumido no “*amargo tedio*”. O seu paso polo internacionalismo do grupo *El Combate*, deixoulle para sempre unha marca de orixe: un discurso laico, militante, anticlerical, igualitario e mesmo retoricamente revolucionario¹⁷.

A sensación de desesperanza non foi exclusiva de Curros. Hai toda unha xeración de mozos que enfermaron da mesma enfermidade e decidiron desertar de España e buscar en América unha ilusión para sobrevivir.

O exilio republicano

O fracaso do proceso revolucionario e da Primeira República polas que apostaron centos de mozos intelectuais, mudou moitas vidas. Non foi só a represión política que a Restauración, desde 1874, foi aplicando cautelosa e paseniñamente sobre cantos apoiaran as solucións republicanas para España. Máis que a represión foi a perda da utopía, a perda dunha atmosfera de liberdade, a restauración dos ídolos tenebrosos (realiza, aristocracia, clero, exército) que parecían erguerse das campás para retornar e facerse de novo co poder. Retornaban os medos atávicos dunha Galicia atrasada e clerical. Demasiado para aquela xuventude intelectual, republicana e utópica, que optou polo exilio voluntario en América.

Está aínda por estudar este primeiro exilio político e intelectual¹⁸ que tanto beneficiou as comunidades galegas de América, porque de acordo coa tese que defendemos, o fenómeno asociativo que vai dar orixe ós Centros Galegos da Habana, Montevideo e Bos Aires está organizado por esa primeira xeración de mozos e intelectuais.

Nas orixes do movemento asociativo de Bos Aires está César Augusto Cisneros Luces, muradán, que xa estivera en América e retornara a España. Estaba no ano 1872 de profesor na Escola Naval Flotante de Ferrol cando tivo lugar o levantamento republicano de 1872¹⁹. Logra fuxir da dura represión e instálase en Montevideo onde loita nos xornais contra o dictador Latorre e posteriormente pasa a Bos Aires onde funda *El Gallego*²⁰ que foi o gran impulsor da constitución do primeiro Centro Galego daquela cidade no ano 1879. Cisneros Luces republicano, anticlerical, e posteriormente galeguista consumiu a súa curta vida no proxecto de uni-los galegos da Arxentina.

Con Cisneros Luces colabora o historiador e arquivista Bernardo Barreiro de V.V.

que fuxe de Galicia no ano 1874. Republicano, anticlerical e instintivamente galeguista colaborou na redacción dos primeiros estatutos do Centro Galego de Bos Aires.

Colabora tamén Ricardo Conde Salgado, que sendo estudante de Medicina decide emigrar ó remate da Primeira República.

O xornalista Vázquez Castro chega a esta cidade no ano 1872 e foi un dos grandes impulsores do Centro e o seu Presidente.

Pouco máis adiante, en 1880, chega D. Xoaquín Castro Arias.

Nas orixes do movemento asociativo galego do Uruguai e na constitución do Centro Galego de Montevideo están Benigno e Tomás Salgado Vázquez que estudiaban Farmacia en Santiago e deciden marchar no ano 1874. Benigno foi a alma ardente creadora do asociacionismo galego. Fundou un xornal, *La Voz de Galicia*²¹ que foi sempre unha tribuna republicana e galeguista que levaba como subtítulo “Todo por Galicia y para Galicia”.

Con el colaborou activamente nesta empresa patriótica Antonio Varela Stolle, republicano e francmasón, que chega a Montevideo no ano 1874 e será o Presidente do Centro Galego de Montevideo no ano 1879.

Neste mesmo ano 1874 chega a Montevideo Benigno Teixeira Martínez, de Ortigueira, rexa personalidade intelectual.

Finalmente, tamén tralo movemento asociativo de La Habana están Waldo Álvarez Insua que chega a La Habana no ano 1877 e funda *El Eco de Galicia*²² o gran xornal dos galegos nesta cidade, colaborando así mesmo en forma activa na constitución do Centro Galego.

Álvarez Insua está apoiado por Buenaventura Pueyo, que fundara en Ferrol *El Pensamiento de Galicia*. No ano 1880 chega a esta cidade e se incorpora ás actividades intelectuais e asociativas Ramón Armada Teixeira, logo virán Manuel Lugrís Freire e o xurisconsulto ferrolán D. Xosé Novo García.

O perfil de todos estes mozos coincidía co de Curros Enríquez: republicanos, intelectuais que empregaban o periodismo como arma de combate (“el periodismo es una sierra, y de ella/un diente he sido yo” escribiu Curros), que viviron a utopía dun proceso que pensaban que concluiría na Revolución e que quedaron frustrados pola Restauración. Todos eles eran “paxaros/a quen tallaron o bico/cando empezaba o seu canto” que tamén escribiría Curros, engadindo que agora “arrastro as áas sangrando”.

Seguramente Curros se sentiu moitas veces tentado por comezar unha nova vida na América nestes anos. Ben sabía que “*caelum non animun mutat qui trans mare fugit*”²³ e por iso, baixo outro ceo, noutra terra, o seu espírito crearía novas expectativas, loitaría polos mesmos ideais que en España, ideais que alí (fóra de Cuba e Porto Rico que reproducían as loitas políticas da metrópole) xa estaban consolidados, especialmente o ideal republicano.

Se Curros pospuxo a Viaxe ata 1894, xa noutras circunstancias, posiblemente foi

pola tentadora oferta que lle fixo o galego D. Eduardo Gasset Artime de colaborar no xornal *El Imparcial*, o mellor xornal de España naquel momento, no ano 1874²⁴, como correspondente da Guerra do Norte.

Como correspondente de guerra, Curros enviou as súas crónicas en forma de cartas ó Director, posteriormente recopiladas como *Cartas del Norte*²⁵. A primeira está datada en Santander o 19-XII-1875 e a derradeira en San Sebastián o 23-II-1876.

Nesta última carta, e cunha extraordinaria profesionalidade, Curros dá conta da entrada do Rey Alfonso XII. Non é unha crónica entusiasta pero sabe cumprir co seu deber a pesares da súa repugnancia pola Monarquía.

Os datos recollidos, os apuntes dos distintos pobos teatro da derradeira guerra carlista servíronlle logo para redactar *Paniagua y Cia*²⁶ que é unha das novelas máis anticarlistas publicadas en España. Ó final da novela reaparece a carraxe contra o sistema restauracionista. Os dous protagonistas, D. Ambrosio, ex-tenente coronel do exército isabelino, xogador e falso, e o Pater, o ex-escolapio que tiña, ó dicir de Curros, a alma amputada pola formación no Seminario e que era tan avaro coma pervertido sexual, atópanse en Madrid xa concluída a guerra carlista do Norte. Foron vencidos pero intégranse perfectamente no sistema da Restauración. O Pater dedícase agora “de acuerdo con el comercio de Roma, a organizar una romería anual de todos los pueblos católicos al Vaticano. Esto, como comprenderás, es todo un negocio desde el punto de vista económico”²⁷. A Restauración clerical e monárquica amparaba a estes dous facinorosos. Curros comezaba a dar forma na súa mente ó *Divino Sainete*.

II. “CANTÓ CON VIGOROSO ALIENTO LAS ESTROFAS MÁS AUDACES DEL HIMNO DE LA REHABILITACIÓN GALLEGA” (J. R. CARRACIDO)

Perdida a fe na Revolución, obrigado pola necesidade a conta-las pequenas glorias militares do exército no Norte, afastado daqueles amigos que lle axudaran a soñar mundos imposibles, vivía Curros sen estrela e sen unha ilusión renovadora. Atopouna, por fin, na galeguidade. E Curros recuperou unha patria, un *locus* sentimental que xa para sempre vai guiar a súa vida, e Galicia atopou a voz máis vigorosa e audaz, ó poeta civil da súa rehabilitación.

Non é cuestión agora de coñecer con exactitude o momento no que Curros se compromete coa lingua e coa patria a redimir. Xa desde 1869 a lingua galega foi capaz de arrancar del versos fermosísimos como a *Cántiga* e posiblemente outras obras. Pero empeñado como estaba noutros compromisos revolucionarios, tratando de cambia-lo rumbo da historia e do mundo cun esforzo utópico, quizais non reparase que o compromiso coa terra e a lingua podía ser tan universal e grande coma universais e grandes eran os seu soños.

A súa participación na sociedade *Galicia Literaria* no ano 1875 significou, sen dúbida, o contacto máis vital co sentimento da galeguidade encarnado en Añón, ó que cantará como heroe que morreu sen altares, Andrés Muruais “nuncio de rescate” da patria galega, Teodosio Vesteiro Torres ó que prestou un derradeiro servicio publicándolle unha Coroa fúnebre, con Xosé Novo García e Victorio Novo García.

Sen embargo non debemos esquecer na súa conversión á galeguidade, se se pode falar así de quen no ano 1869 xa escribira a *Cántiga* que tódolos galegos coñecen e cantan, a influencia sempre activa e viva do seu protector D. Modesto Fernández, cualificado polo propio Curros como “regionalista práctico”, é dicir, coñecedor e divulgador da literatura, da arte, da música galega, do noso folclore e da cociña e, sobre todo, protector dos galegos que, necesitados, chamaban á súa porta. Tamén Curros chamou un día a aquela porta, “prófugo de la casa paterna, indigente y desolado”, que se lle abriu de par en par²⁸.

Non esquezamos que foi o propio D. Modesto quen subvenciona o premio de 2.000 reais “al poeta que en dialecto gallego retrate con más exactitud y colorido local” unha serie de tradicións e festas galegas, premio que gañará no ano 1877 Curros Enríquez. E, finalmente, que foi tamén D. Modesto quen lle consegue un posto na administración de Ourense, cando Curros decide tornar á patria.

“A victoria de Curros no certame (1877), escribe Carballo Calero²⁹, determínoa como poeta galego. Ate aquela, aínda que escribira e publicara algunha poesía na súa fala natal, non tiña unha persoaalidade decididamente avincallada ao renacemento das nosas letras. Era un de tantos galegos que, cultivando esporadicamente a lingua vernácula, intenta facer carreira literaria en Madrid. Despois de 1877, o seu éxito, seguido do seu establecemento en Ourense, imprímelle carácter como príncipe da poesía galega”.

Ó incorporarse ó galeguismo literario non renuncia a nada. Segue a se-lo poeta revolucionario, “falareilles da patria ós desterrados/de liberdade e redención ós servos”, mantén os seus radicais compromisos sociais cos derrotados, pero agora o seu verso aparece encarnado en homes concretos, nos campesiños, “os parias/de trévoa e polvo e de sudor cubertos/piden á terra o grau da cor da sangue”, nos mariñeiros, nos homes dun país que é o seu e cunha lingua que é tamén a súa: “lingua proletaria do meu pobo”.

Curros asume o feito diferencial galego moito antes que Murguía e Brañas construíran o discurso político da galeguidade, coñecido por rexionalismo. Curros entrou na obra de Murguía, ó que sempre o uniu unha estreita amizade, a pesares de seren os dous tan cobizosos da súa gloria, e alí descubriu a transcendencia da nosa identidade como pobo. Aceptouna como un dogma e con ese xenio dos grandes poetas a converteu no núcleo do seu propio discurso literario, expresado en artigos, en monólogos, en pequenas pezas teatrais pero, sobre todo, en rotundos e fermosos versos que o pobo asumiu de inmediato como seus e que repetían e cantaban cando Baldomir, Veiga ou calquer outro os musicaba.

Máis adiante, a partires de 1886 o galeguismo atopa unha formulación política que é o que se chama rexionalismo.

Despois das sólidas investigacións de Xusto Beramendi e Ramón Maiz³⁰ sabemos que no rexionalismo coincidían varias tendencias nun mesmo obxectivo. O rexionalismo, liderado por Murguía, apóiase nunha concepción liberal e democrática da sociedade e do individuo e procura artella-lo proxecto rexional dentro do contexto liberal da España do momento.

O rexionalismo de tipo federal, representado por Aureliano J. Pereira, intentaba a conciliación do ideario rexionalista coa filosofía política do federalismo republicano.

Finalmente o rexionalismo tradicionalista, que lideraba Brañas, non acepta os dogmas esenciais do liberalismo (soberanía nacional, representación por sufraxio universal, constitución, etc.) e proxéctase sobre unha base filosófica antiliberal.

Os líderes das distintas tendencias tiñan, sen embargo, a suficiente altura de miras como para non interferir-las súas ideoloxías no proxecto común de trazar un programa para o futuro goberno de Galicia.

Curros non quere decatar-se destas diferencias e asume na súa plenitude o ideario rexionalista en canto significa a defensa dunha lingua, dunha cultura propia, dunha tradición e, sobre todo, dunhas mulleres e homes que sofren o illamento, a desigualdade e marxina-ción. Porque o rexionalismo para el é indisoluble da igualdade entre todos. A vena revolucionaria dos primeiros anos mozos segue a pulsar no xenio poético arrincándolle fermosísimas estrofas sempre que fala dos parias, dos ilotas e vencidos da nosa Galicia.

Por iso cando fai o retrato de Brañas esquecese das súas predeterminacións filosóficas e o valora só en canto redentor dunha patria; “La moderna escuela regionalista, fundada sobre los últimos adelantos de las ciencias físicas, morales y económicas, trata de

reintegrar a las sociedades y a las razas en todo lo que les es propio y pertenece por derecho". Foi Murguía o gran descubridor: "Corresponde al Sr. Murguía el honor de haber descubierto en su gran libro la característica de nuestro pueblo, casi fosilificada (sic) bajo el polvo de los siglos y el olvido de las generaciones, reconstruyendo, por un sistema parecido al de Cuvier, el esqueleto de nuestra anatomía". Pero logo refírese a Brañas: "Al Sr. Bañas (corresponde) la gloria de haberlo animado y hecho de él un organismo, ofreciéndolo a nuestra raza como símbolo en que se contienen todas sus aspiraciones de libertad, de justicia y de progreso,... ha formulado el credo de la descentralización política y administrativa de Galicia y lo ha propagado con elocuencia de apóstol y abnegación de mártir por todas las regiones de España. Brañas de gallardo continente, vasta ilustración, palabra abundante y persuasiva, imaginación poderosa, fe y entusiasmo por la causa que defiende, incansable voluntad, todo, en fin, cuanto puede hacer de un hombre un ser providencial, un elegido por Dios para iniciar una época y empujar a la sociedad por el camino de la civilización"³¹.

Cando na súa revista *La Tierra Gallega* elabora as biografías dos "hijos ilustres de Galicia", consciente ou inconscientemente selecciona só a aqueles que teñen traballado pola causa rexional galega: Añón, no que residía a savia da heroica raza galega é o xenio "de nuestra gloria nacionalidad"³², Barreiro de V.V., "uno de los campeones del regionalismo"³³, Alfredo Vicenti, correlixionario por republicano, e anticontralista e con iso xa é suficiente para consideralo da propia casa³⁴, Modesto Fernández Losada, "regionalista práctico"³⁵, Murguía e Brañas, cabeza e corazón do rexionalismo, Filomena Dato Muruais, "de ferviente amor a la patria" e que escribindo moi ben en castelán, "ha preferido siempre el gallego"³⁶, Xosé Rodríguez Carracido quen con Murguía e Brañas "formaba la trinidad del regionalismo gallego"³⁷, Andrés Muruais porque "fué a la patria nuncio de rescate"³⁸.

III. “CAELUM NON ANIMUM MUTAT QUI TRANS MARE CURRIT”. QUEN EMIGRA PODE MUDAR DE CEO PERO NON DE ESPÍRITO

O 21 de febreiro de 1894 embarca na Coruña no correo *Reina María Cristina* e o 5 de marzo desembarca no porto da Habana. O que non fixera nos anos mozos, en 1874, realízao agora ós seus 43 anos.

Outro ceo, pero o mesmo espírito, patriótico, igualitario, fondamente galego.

Cando chegou, a explosión de galeguidade, activada polos intelectuais exiliados dos anos 1873-1880, estaba no seu apoxeo. Pero o discurso teórico que fundamentaba a galeguidade era débil e difuso. Os intelectuais do exilio crearon, ante a falta dunha teoría da galeguidade, un imaxinario que se apoiaba en dúas ideas: a dignificación e a rexeneración de Galicia. “Galicia se ha regenerado a sí misma, escribe en 1882 Álvarez Insua, por sus propios hercúleos esfuerzos ha recobrado el primitivo prestigio y el viejo poderío”. Como era manifesta a contradicción entre esta suposta rexeneración e a propia realidade da emigración, recorreron a unha explicación tópica: o centralismo español que succiona a nosa riqueza. “Son gallegos –escribe en Bos Aires Cisneros Lucés– los recursos principales con que se alimenta esta inmensa madriguera . . . de la holganza cortesana que es Madrid”³⁹. “La exageración del poder central –escribe na Habana Álvarez Insua– tenía a la postre que dar sus resultados: negando por completo el derecho a la vida a las provincias, la metrópoli –enténdase Madrid– sólo ha ganado sus odios”⁴⁰.

Xunto con Madrid aparece de seguido outro referente de contradicción: os demais españois que denigran e desprezan ós galegos. “Gallegos en Cuba, en el Plata, en el universo entero, salud. ¡Unámonos y venceremos! Estamos convencidos de que nadie precisa más de unión que los gallegos. ¿Para qué? Para defendernos. ¿Quién nos ofende? ¡Ah! La respuesta es triste, dolorosa... nuestros hermanos los españoles”⁴¹. Aínda máis enerxicamente escribe Cisneros Lucés: “Galicia en sus costumbres, lenguaje, condición e historia ha sido el blanco sobre el cual han asestado oblicuas saetas ya no diremos el hombre de mediano entendimiento, ya no diremos ciertas mediocridades... , sino aún los mas elevados sacerdotes del genio... . No podréis disculpar nunca el incalificable desdén con que corresponden vuestros hijos a la articulación, baja para ellos, de la palabra Gallego. Les habéis enseñado con zumbas un nombre que debieran escuchar de rodillas... ¡Es un gallego! Ese gallego para vosotros no significa hombre, sino máquina, autómata, sepulcro... Galicia escarnecida, Galicia vilipendiada, reclama a todos sus hijos para el momento regenerador que en todas partes se miran con respeto y para su gloria”⁴².

Esta argumentación tiña como obxectivo a defensa do grupo étnico galego, é dicir, introducirlles nas conciencias que só a valoración do galego, por selo, é o instrumento de dignificación: “Es indispensable que nos unamos los gallegos para ser ricos, para ser grandes, para ser estimados, para ser prósperos como los catalanes. Pero los catalanes tie-

nen orgullo de su propio valer. Allí, sin dejar de hacer España, todo se hace en catalán: lenguaje, comercio, industria, arte y hasta política”.⁴³

Gracias a estas estratexias aquel reducido grupo de intelectuais exiliados foron capaces de formar conciencia de galeguidade, unha conciencia que de seguido se traduce na creación de institucións capaces de reforzar ese sentido étnico, como foron os Centros Galegos, casas de mutualidade pero tamén proxectadas socialmente a conquistar un espacio nas sociedades da Habana, de Bos Aires ou de Montevideo, Matanzas etc.

Este imaxinario, fundamentado nunha constante apelación á unidade étnica galega nun sentimento xeneralizado de aldraxe e marxinação, resultou insuficiente na medida en que a emigración galega foise cualificando. Neste momento, á altura dos anos 1886-1888 é cando os intelectuais da emigración incorporan o rexionalismo como teorización máis articulada e lóxica da galeguidade.

Álvarez Insua na Habana e Cisneros Luces en Bos Aires serán os abandeirados da nova teoría, sempre recollida na fonte murguiana porque era a que mellor se adaptaba ás circunstancias sociopolíticas daqueles países.

No ano 1886, Álvarez Insua capta a fonda transformación ideolóxica que se verifica en España polo tirón da periferia e percibe a capacidade de alternativa que esta nova formulación rexionalista ofrece ó triste panorama da Restauración: “Hay una exhumación sagrada de todo lo provincial ... recógese más y más el concepto de lo regional” concluíndo: “No es posible privar a los pueblos de sus aspiraciones que nacen de la historia, de la raza, de la tradición, de las costumbres y del medio ambiente ... Encendamos la divina llama del regionalismo en todos los pechos”.⁴⁴

E cando as circunstancias na illa eran tan tensas Álvarez Insua segue a recordar: “No somos separatistas, no hacemos cuestión de propaganda al estampar la palabra regionalismo. Aspiramos a que nuestros comprovincianos, así en esta capital como en toda la República, dirijan sus esfuerzos a la unión y solidaridad en un pensamiento: espíritu de asociación que bastando por sí sólo para conservar entre nosotros las virtudes legendarias de nuestros mayores, sostiene más puro el ideal de nuestras glorias y sirven también de estímulo al trabajo y de concordia fraternal, pues como hermanos debemos considerarnos lejos de nuestra patria. Honrando a Galicia, dignificando a España y nos honramos a nosotros mismos”.⁴⁵

Pero a América chegaban tamén os ecos das duras críticas que recibían os rexionalistas da metrópole.

Sánchez Moguel, catedrático da Universidade Central, no discurso de ingreso na Real Academia Española (1888) refírese en forma desprezativa a “la teoría celtista ... verdadero dogma capital de aquel regionalismo” (refírese ó galego). Concretando as súas acusacións en Murguía, a quen non cita, di: “Los historiadores a que me refiero, señaladamente el más distinguido, persona de gran imaginación, elocuencia y cultura, poseen, por fortuna, altísima facultad adivinatoria que les permite, sin haber visto jamás celtas,

romanos, fenicios auténticos, adivinar en seguida, entre sus paisanos, sólo con mirarles a la cara, cuáles vienen de celtas, cuáles de romanos, árabes, griegos o fenicios y hasta de los piratas normandos”.

En sintonía con Sánchez Moguel escriben outros como Valera, Leopoldo Pedreira, etc.

Murguía, aguillado por estas críticas, case todas *ad hominem*, respondeulle a Sánchez Moguel e a Valera en varios artigos aparecidos na prensa galega. Pero o dano estaba xa feito e en América non poucos aproveitaron a doutrina de Valera e Sánchez Moguel para facer unha dura campaña contra o rexionalismo. Campaña que tiña como obxectivo deslexitima-lo discurso da galegitude.

A colectividade galega, mobilizada por Álvarez Insua, reaccionou de inmediato publicando nun folleto as respostas de Murguía ós ataques dos devanditos autores cun dobre obxectivo: defende-lo prestixio intelectual de Murguía é ó mesmo tempo mante-la lexitimidade do rexionalismo galego.

Foi así como 1.200 galegos da Habana e doutras partes de Cuba imprimen o folleto *El Regionalismo Gallego*⁴⁶ cun preámbulo, seguramente redactado polo propio Álvarez Insua no que di que o rexionalismo é a fórmula política axeitada ó momento. Trátase de “imponer en la actualidad el regionalismo como una consecuencia lógica del descrédito en que ha caído el sistema centralista y a su iglesia vendrán todos los hombres de sano corazón en plazo no lejano” e conclúe: “Seamos regionalistas y tendremos patria”.⁴⁷

Cando Curros decide marchar a América no ano 1894, polas razóns persoais ou sociais que fosen ⁴⁸, estaba en certa maneira na plenitude da fama e da gloria. O 27-III-1893 ten lugar no teatro da Comedia en Madrid a fundación do Centro Galego, acto literario que se converte nunha homenaxe a Curros. No acto literario falan Baldomero Lois, Rey Díaz, Xosé M. Carracido e o político don Manuel Becerra⁴⁹. Este coloca na cabeza de Curros unha coroa de loureiro de prata. A primeira que recibe en vida e que o declara poeta inmortal.

Un ano antes vira como era traducido ó castelán *Aires da miña terra* por Constantino Llobart e cunha introducción de Blasco Ibáñez, o escritor sen dúbida máis lido de España.

Por iso non se marcha para América a buscar gloria ou fama. Quizais busque unha estabilidade económica que aquí non ten e, sobre todo, unha nova vida.

A colectividade galega da Habana recíbeo como unha gloria nacional, disipa da súa intención o marcharse para México e responde en forma moi positiva á subscrición que abre para publica-la súa revista semanal *La Tierra Gallega*, xa que en poucos días logra 6.000 subscritores. Cheo de entusiasmo escribe a Martínez Salazar o 9-IV-1894 que “si la salud no me falta, creo que haré fortuna”⁵⁰.

Pero quen emigra pode mudar de ceo, pero non de espírito, e Curros na súa revista arremete contra o centralismo do estado español e defende o rexionalismo e a auto-

mía de Galicia, clama contra o caciquismo, pide a redención dos labregos e defende o idioma galego. O seu doutrinarismo comeza a proer nun momento no que de novo Cuba está en guerra e no que toda a crítica contra o estado español parece favorecer ós inimigos. A gran colectividade galega de Cuba, motivada supostamente polos seus intereses pero, sobre todo, mobilizada por galegos ilustres que actuaban como axentes do Capitán Xeral fai causa común cos oligarcas españois e forman unha piña na defensa da españolidade da illa. Decátanse de que a revista de Curros vai por outro lado, aposta con absoluta coherencia polo autonomismo de Cuba (exactamente como defende a autonomía para Galicia) como paso intermedio para a súa independencia, e a colectividade galega abandona a Curros e á súa revista que ten que pechar pola caída das subscricións. En carta a Lisardo Barreiro, Curros dille: “Mi periódico ha muerto. El Gobernador de La Habana me impuso dos multas seguidas, y como la tercera iba a matarlo, yo me adelanté y suspendí la publicación, quedando empeñado en 2.000 pesos y debiéndome los suscriptores 5.000 pesos que jamás cobraré”⁵¹.

Aquel patriotismo despeitado, aquel españolismo que convertía en orxías pantagruélicas a noticia da morte de Maceo, aquela xeral desatino non concordaba nin coa ética política nin coa estética persoal de Curros, como testemuñan as cartas que, para liberarse, escribía ós amigos de Galicia. E certo que chegou un momento, tamén el se contaxiou para crear ese poema de guerra titulado *En Corso*⁵², pero o que realmente pensaba Curros daquela guerra está reflectido no extraordinario artigo crítico do libro de Amblard, *Notas coloniales*⁵³. Neste artigo Curros sitúa o problema no seu exacto centro: non se defendeu a España, defendéronse os intereses dunha oligarquía. Centos de miles de rapaces morreron, enfermaron e sufriron nunha guerra que non era de honra, senón de interese⁵⁴. Por iso denuncia a Cánovas por enviar a Weyler, a Sagasta por non impo-la autonomía en Cuba, a Romero Robledo, “el más execrable y funesto de los políticos contemporáneos”, a Canalejas porque despois de visita-la illa e de ter moi claro que a independencia era a única saída, chegou a España e enmudeceu, consentindo que seguisen enviando miles de mozos ó matadoiro, denuncia a Moret porque sabendo que Europa non movería unha man para apoiar a España manifestaba *urbi et orbi* que tiñámo-lo apoio dos estados europeos.

Curros con frase acendida chámalles a todos estes “locos, sí, porque no queremos llamarles malvados”.

Curros vai máis alá: non era posible seguir mantendo unha colonia baixo un réxime antidemocrático e militarizado cando tódolos países ó redor de Cuba eran repúblicas democráticas. E ese avance cualitativo xogará en contra dos colonialismos, porque os pobos elixen sempre a liberdade, aínda que signifique pobreza.

Curros, pasada a resaca da guerra, non volveu a contar co afecto e cariño da colectividade galega. Abríranse moitas feridas. O seu carácter duro, reservado e xusticeiro tampouco axudou a resolver-lo problema.

Porque Curros en América seguía sendo fiel a Galicia, e tiña moi claro que era de Galicia, da metrópole de onde tiñan que vi-las ideas e a zume renovadora para unha sociedade como a cubana cada día máis mercantilizada. Por iso a súa insistencia ante as directivas do Centro Galego para que mantivesen as asignacións a prol de Murguía para poder remata-la *Historia de Galicia*. Non se trababa de favorecer a un amigo, senón de asentar con firmeza a base histórica da nosa nacionalidade.

Por iso Curros, con Fontenla, van se-los animadores da constitución da Real Academia Galicia, un referente cultural patriótico para toda a galeguidade espallada polo mundo enteiro.

A fidelidade a Galicia convértese na fidelidade ó idioma, á historia e á cultura galega. Curros apostou polas causas permanentes, porque era un patriota.

NOTAS

1. Murguía, M., *Dolora*, artigo escrito no ano 1911, para as *Obras Completas de Curros Enríquez*, T.V., Madrid, 1912, p. 390.
2. Acontecemento no que tódolos biógrafos de Curros coinciden, porque el mesmo o manifestara, aínda que non concordan na idade que tiña Curros.
3. Meijide Pardo, A., Modesto Fernández y González (1838-1897). *Economista, Escritor y Periodista*, Fundación Barrié de la Maza, A Coruña, 1998.
4. Poema a la hermosa niña Rosario Caneda (1876), en *Obras Completas*, T. II, Madrid.
5. Ruipérez, P., *La Cuestión Universitaria y la Noche de San Daniel*, Madrid 1975.
6. Bozal, Valeriano, *Juntas Revolucionarias*, Madrid 1968, cunha selección dos miles de proclamas aparecidas en España en 1868.
7. Termes, J., *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona 1971.
8. Vergés Mundó, O., *La I Internacional en las Cortes de 1871*, Barcelona 1964.
9. Beltrán, F.C., "Internacionales a defenderse", en *Enciclopedia Republicana Federal Social*, Ed. Fernando Garrido, Madrid 1871, pp.93-106.
10. Córdoba López, F., "A los trabajadores internacionalistas de España", Ib idem, pp.175-188.
11. Galo Salinas, "Curros íntimo", en *Obras Completas*, T.V., Madrid 1912, p.402.
12. Ferreiro, C.E., *Curros Enríquez*, Ed. Júcar, Madrid 1973, pp.37-38. Ferreiro reproduce un fragmento dun artigo de Curros, que supoñemos foi publicado en *El Combate*, artigo escrito no tono habitual deste xornal. O parágrafo transcrito por Ferreiro é o seguinte: "Como las ranas de la fábula, los amos de la situación croan, peroran, discursan tremolantes pidiendo un Rey. El país necesita un cirujano que raje, corte y ampute, no un Rey para los saraos de una Corte decadente y podrida".
13. García Ruiz, E., *Historia de la Internacional y del federalismo en España*, Madrid 1872, p.127. García Ruíz era o líder dos republicanismos unitarios ou antifederalistas.
14. Galo Salinas, ut supra, p.402.
15. Ferreiro, *Curros Enríquez*, op. cit. p.37.
16. Pedrol Ríus, A., *Los asesinos del General Prim*, Madrid 1960. O ilustre ex-Decano do Colexio de Avogados de Madrid volveu a rele-los 18.000 folios do proceso e chegou á convicción que había unha trama contra Prim na que estaban implicados o xeneral Serrano e o Duque de Montpensier, pero foi Paúl y Angulo o brazo executor, contratando a un grupo de profesionais do crime. Paúl y Angulo publicou no exilio unha obra que é un alegato, pouco crible, da súa inocencia; Paúl y Angulo, *Los asesinos del general Prim y la política en España*, París 1886.
17. Foi Alonso Montero quen mellor captou a capacidade militante da poesía de Curros; *Realismo y conciencia crítica en la literatura gallega*, Madrid 1968, pp.101 e ss.
18. Hai algúns anos levei a un Congreso organizado pola Universidade de Vigo e o Consello da Cultura o relatorio *Cuba e Galicia: intercambios culturais en torno ó 98*, aínda non publicado. Neste relatorio desenvolvo o tema.

19. Gomis Rodríguez, A., *La insurrección de Ferrol de 1872*, Deputación Provincial, A Coruña 2000.
20. *El Gallego*, Buenos Aires, 1879-1880 (1ª etapa), 1883 (2ª etapa), 1888-1889 (3ª etapa). Fundado e dirixido por César Cisneros Luces.
21. *La Voz de Galicia*, Montevideo, 1880 (1ª etapa), 1885 (2ª etapa). Fundado por Benigno Fernández Carvajal e dirixido por Benigno Salgado Vázquez.
22. *El Eco de Galicia*, fundado e dirixido por Waldo Álvarez Insua, (1878-1897).
23. Curros Enríquez, "El libro de Amblard", *Obras Completas*, IV, Madrid 1911.
24. Como se sabe, no ano 1874 Curros enviou ó xornal *El Imparcial* a súa oda *A la Guerra Civil*, non agardando que se publicase, ata o punto de que non deixou a súa dirección. Gasset y Artime publicouna na célebre páxina *Los Lunes del Imparcial* e tivo que poñer un anuncio no seu xornal para dar co paradiro de Curros. Gasset, impresionado pola oda, sei que lle dixo: "El que escribe odas como la que Vd. ha escrito, tiene conquistada ya su reputación de poeta: en esta redacción tiene Vd. un puesto desde hoy". Iso explica a súa colaboración en *El Imparcial*, *Obras Completas*, op. cit. T.II, Madrid 1909, pp.175-180 co texto da Oda e p.246-247 co relato anterior.
25. *Obras Completas*, T.III, Madrid 1910, pp.7-98.
26. Curros Enríquez, *Paniagua y Compañía. Agencia de Sangre*, La Coruña 1877. Folletín do xornal *El Telegrama* (A Coruña).
27. *Paniagua y Compañía*, *Obras Completas*, T.IV, Madrid 1911, p.165-166.
28. *Obras Completas*, T.IV, p.252. Honestamente Curros recoñece a débeda contraída con Modesto Fernández; "Con decir que nuestros primeros versos gallegos, entre ellos La Virgen de Cristal, no se hubieran escrito jamás si no creyésemos rendirle sincero tributo de reconocimiento... decimos lo bastante para dar a comprender cuánta veneración, cuánta gratitud y cuánto respeto nos inspira (este) hombre ilustre".
29. Carballo Calero, R., *Historia da Literatura Galega Contemporánea*, op. cit., p.348.
30. G. Beramendi, X., Manuel Murguía, *Galicia* (Introd. e not.) Edicións Xerais de Galicia, Vigo 1982; Maiz, R., *O rexionalismo galego*, Edicións do Castro, Sada 1984.
31. Afredo Brañas, *Obras Completas*, T.IV, op. cit., p.259.
32. Francisco Añón, *Obras Completas*, T.IV, op. cit., p.213.
33. Bernardo Barreiro, *Obras Completas*, T.IV, op. cit., p.227.
34. Afredo Vicenti, *Obras Completas*, T.IV, op. cit., p.p.243 e 246, aínda que recoñece que a idea de Vicenti ten da descentralización non coincide coa rexionalista.
35. Modesto Fernández y González, *Obras Completas*, T.IV, p.250.
36. Filomena Dato Muruais, *Obras Completas*, T.IV, p.280-281.
37. José Rodríguez Carracido, *Obras Completas*, T. IV, p.265.
38. Andrés Muruais, *Obras Completas*, T.II, p.210.
39. Cisneros Luces, C. *El Gallego*, n. 24 (1879).
40. Álvarez Insua, W. Introducción á obra de Murguía *El Regionalismo Gallego*, A Habana 1899.
41. Manifiesto publicado por Benigno Salgado en Montevideo o 5-VI-1878, pub. por Zubillaga, C. *Hacer la América*, Montevideo 1993, p. 115.
42. Cisneros Luces, C. "La querella de Galicia y sus hijos", *"El Gallego"*, 25-V-1879.
43. Cisneros Luces, C. *El Gallego* 17-VI-1888.
44. Álvarez Insua, W, "El Eco de Galicia" (1886), n. 227. Teñamos en conta que Álvarez Insua escribe en Cuba, territorio ou colonia española cunha autoridade militar moi sensible a todo tipo de publicidade que dunha ou doutra maneira favoreza un proceso autonomista para Cuba, que o goberno de Madrid rexeita.
45. Álvarez Insua, W. "El Eco de Galicia" 7-II-1892.
46. A Habana , 1889.
47. Ibidem.
48. Ferreiro, C.E. *Curros Enríquez*, op. cit. p. 97-98. Fala de distanciamento na vida afectiva do matrimonio, como unha das razóns.
49. Gardou sempre Curros un bo recordo de Becerra, malia que "claudicó con los adversarios de la democracia", referíndose á súa separación do republicanismo para pasar ás filas de Sagasta. Sen embargo, recoñece que, despois de ser 5 ou 6 veces ministro "habita en una modesta vivienda de alquiler y hace en Madrid la vida humilde de un estudiante", *Obras completas*, IV, p. 239-240.
50. Ferreiro, C.E. *Curros Enríquez*, op. cit. p. 99.
51. Ferreiro, C.E. *Curros Enríquez*, op. cit. p. 103.
52. *Obras Completas*, v. p. 222-223.
53. *El libro de Amblard*, *Obras Completas*, IV, pp. 315-323.
54. Como xa expuxemos nun artigo, "Galicia ante o 98", *Congreso de Galicia nos tempos do 98*, Xunta de Galicia, Santiago 1998, pp. 5-28, a intelectualidade galega, agás Murguía, contaxiouse do patrioteirismo españolista. Case sentimos náusea cando lemos artigos de Galo Salinas, Lugo Freire, ou poesías de Pondal nas que un non sabe que deplorar máis, se a incoherencia ideolóxica e política dos chamados autonomistas e rexionalistas, ou a covardía en pregarse ós dictados do goberno que precisaba unha cortina propagandística para oculta-lo seu fracaso.

POÉTICA E POESÍA DE CURROS ENRÍQUEZ

(Claves para unha lectura de *Aires da miña terra*)

Arcadio López-Casanova
Universitat de València

1. Curros e as poéticas do Rexurdimento

O noso Rexurdimento cabe enmarcalo, na súa razón cronolóxica, entre o 1840 -o pulo da xeración romántica dos precursores- e 1890¹, un amplo banzo de medio século con datas emblemáticas como 1862 (*Álbum de la Caridad*) ou 1863 (*Cantares gallegos*), e logo, xa no cumio da plenitude, 1880 (*Follas novas, Aires da miña terra*), máis, no quinquenio de remate, e trala morte de Rosalía (1885), 1886 (*Queixumes dos pinos*), 1888 (*O divino sainete*) e 1890 (*A musa das aldeas*)².

Na súa razón de sentido, trátase dun complexo movemento que amosa dúas facianas de ben estreita implicación, a *política* -que evoluciona do espírito provincial (Vicetto) ó rexionalismo (Brañas, 1889)- e a *cultural*, ou proceso de constitución do galego como lingua de cultura e de restauración da nosa historia literaria³.

Pois ben, todo ese movemento vai estar rexido por unha *escritura* -i. e., relación entre formacións ideolóxicas e formas discursivas- de signo socio-antropolóxico, que ten os seus eixes na *lingua*, a *Terra* e mailo *home*, e que mesmo vai callar nas liñas do *enxebri-mo* e do *patrianismo*⁴, ben vixentes ata que coa xeración da vangarda ou do 22 maduren definitivamente os sinais da modernidade⁵.

Certo -como non podía ser doutro xeito- que cada poeta dá singular formulación na súa obra a eses eixes da escritura dominante e caracterizadora do Rexurdimento. Toman-do coma exemplo a Rosalía e Pondal, a cantora do Sar abre cos seus *Cantares* unha poética que ten a súa base nunha estilización idílica -ben patente nas trece composicións sobre tipos e costumes- coa que Galicia queda debuxada- e fronte, téñase presente, ós destinatarios “de fora”- como *locus amoenus*, visión nela atemperada polos pulos íntimos e rememorativos, entrañables, dun xeito de vida familiar, o que a poeta sentiu na casa de Ortoño⁶.

Pola contra, e noutro ben relevante canle lírico, o bergantiñán arrinca dunha poderosa estilización mítico-heroica mercé á que o poeta -el mesmo mitificado como *bardo*- ergue, sobre o mitema do *illo tempore*, unha Galicia auroral, espacio sagrado de deuses e de heroes, mesmo para proxectar como exemplo este mundo, vivificado polos valores dunha concreta *areté* ou virtude (amor á Patria) e cun pobo educado na *andreia*

(espírito da virilidade), e no que acadan gloria inmorredoiira os *aristoi* (os máis valentes), sobre un país -dorida imaxe da Terra- degradado, espiritualmente morto, que nin tan siquiera acerta a escoitar a voz dos seus profetas⁷.

Fronte a estes dous tipos de estilización apuntados, Curros representa con *Aires da miña terra* unha ben diferenciada liña creadora, unha ben anovadora formulación da escritura socio-antropolóxica, que coa súa obra ábrese a unha *poética de razón cívica*. Quérese dicir, a unha creación con base nunha vigorosa visión do mundo -sempre zumegada polo sentimento da Terra- que ven modelizada pola utopía progresista (cos seus fundamentos en principios moi da época, o determinismo positivista e o racionalismo radical ou revolucionario), e que acada axeitada expresión no dictado realista. Unha liña, xa que logo, que nos seus trazos de novidade queda así destacada por Carballo Calero⁸:

“Só un home moi seguro do idioma, moi convencido da oportunidade dos seus asuntos e cun concepto moi amplo da literatura galega, podía realizar en galego unha poesía cívica baseada en ideas xerás, e que, en conxunto, non tiña precedentes na nosa lírica. Ampliou, pois, Curros, os horizontes da poesía galega, dando ao idioma nadal isa proba de confianza que lle deron todos os grandes poetas, e desmentindo un dos primeiros os prexuízos disa caste de galegos, ao que semella aínda non estinta, que vincalla á temática o carácter galego da poesía, e quer confinalla nos reducidos ámbitos de certos tópicos tradicionais”⁹

Pois ben, esta poética tan persoal e máis os principios subliñados, supoñen na creación currosiana o moi especial relevo do *código ideolóxico*, co conseguente peculiar tratamento dos tres eixes -lingua, Terra, home- propios do que temos chamado escritura socio-antropolóxica. Así, e por unha banda, Curros vai compartir con outros moitos autores -con Rosalía e Pondal, por exemplo-, o enxalzamento da lingua galega, que de xeito intenso e vizoso fai no poema-pórtico (“Introducción”)¹⁰:

Fala da miña nai, fala harmoñosa,
en que o rogo dos tristes rube ó ceo
i en que decende a prácida esperanza
ós afogados e doridos peitos;

...

Idioma en que garulan os paxaros,
en que falan os ánxeles ós nenos,
en que as fontes solouzan, e marmullan
entre os follosos álbores os ventos;

...

(pp. 325-327)

Un enxalzamento que, máis alá dos tópicos atributos panexiristas dados á lingua, deixa moi nidiamente traslucir as razóns íntimas do seu emprego (e, de feito, do signo do seu canto como poeta), afincadas na procura da máis viva *expresividade* e da máis auténtica *solidariedade*. Subliña ó respecto Alonso Montero:

“Trátase de escribir na lingua “enxebre”, ou seña, na lingua pura, na única capaz de captar un mundo que ó castelán se lle resistiría. Compre decir que as falas rexionales resucitan nun clima de sinceridade literaria en nome da cal prefírese o vivo da lingua inculta ó culto e traballado dunha lingua distante. (...) E o dioma, recalco, que matiza, precisa i entraña, aló onde o castelán somente acerca”¹¹.

Para engadir de seguido:

“Cantar en Galicia en galego é cantar no idioma dos de abaixo, nun idioma proletario, nunha fala de parias. A poesía de Curros, tan vencellada ó sofrimento e ás inqueanzas dos oprimidos ¿non gaña en solidariedade, en razóns morales, ó empregar o idioma destes a rexeitar o dos opresores?”¹²

Polo demais, o conflito que se plantexa entre a súa elección (escribir no “dialecto” patrio e “nada máis para onha provincia”) e o que dicta a lei determinista do progreso (“todo tende a unidá”, (...)) resólvese nunha utopía (“ese idioma, compendio dos idiomas,/ (...) será o gallego”), maxia da ficción que tamén funciona, por riba dese dar acorde a contrarios, como procedemento de base hiperbólica que tenta fortalecer, fronte ás ameazas e os sinais de perigo que vive, a imaxe da fermosa lingua do país. A esa luz de defensa cabe entender na “Introducción” estrofas como a que segue:

Ti non podes morrer... ¡Eso quixeran
os desleigados que te escarneceron!
mais ti non morrerás, Cristo das linguas,
non, ti non morrerás, ¡ouh Nazareno!.

(pp. 328-329)

Pasando ós outros eixes propios da escritura, cabe subliñar que a Terra como natureza, como pura paisaxe, desaparece da obra currosiana, dándose só, pola contra, a representación de Galicia -a patria- como *pobo* (Terra e home proxectados na Historia), como dramático *ámbito de desfeita*. A este respecto, e establecendo a diferenciación entre Rosalía e Curros na súa imaxe de Galicia, Ramón Piñeiro comentará ben atinadamente:

“Curros percibía clara e vivamente a dor do seu pobo. Tamén sentía, como Rosalía,

simpatía polos que sofren, e aínda se podería decir que a sentía máis unilateralmente. Diferéncianse nesto: mentres Rosalía límtase a expresar esa dor -mesmo nas protestas- con toda a inmensa fondura humana do seu espírito, Curros trata mais ben de “combatir” as causas da dor: o feito humán do sufrimento colectivo de Galicia está interpretado en Curros ideolóxicamente”.¹³

Esa visión “combativa” -e sempre pasada polo filtro ideolóxico- amósanos, unha e outra vez, unha imaxe demoucada do mundo, ben explícita no poema “Mirando ó chau” (que ten como referencia “Le bon Dieu”, de Pierre J. de Béranger), e no que Deus (“non atopando/cousa en que entreterse”) vai “por cima das nubes / asomando a fronte / i a terra buscando / con ollos celestes” sen que, no seu repetido ollar acó e acolá, acerte a recoñecer o mundo que creou (“Si eu fixen tal mundo / que o demo me leve”), pois todo orde -moral, social, relixioso, etc.- está alterado, cos seus principios rendidos.

E danos, xa máis en concreto, unha dorida imaxe da patria, de Galicia, tal no poema “¡Pola unión!” no que, sobre a visión dramática da Terra como *escenario da privación*, ergue unha apóstrofe docente, unha rexa imprecación, convocando á unión “matando rencores cegos”:

Galicia ón supricio eterno
decote está condenada,
e pídenos, desolada,
que o libremos dese inferno.

...

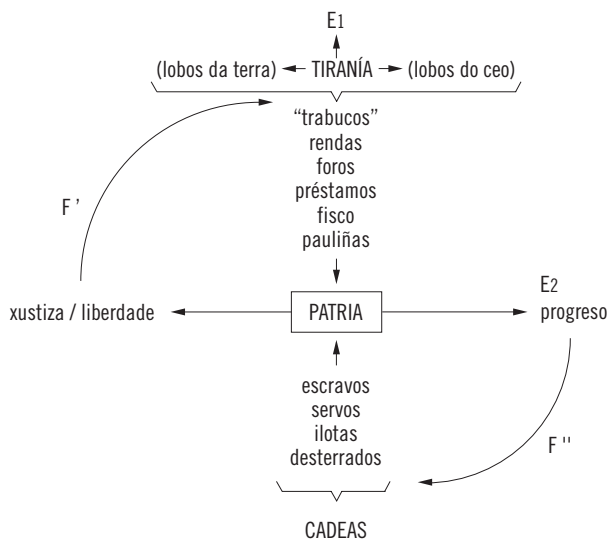
¡Ti sólo, Galicia Santa!
¡Ti, que no antiguo señora,
escrava ximes agora
dos caciques baixo a prante!
Véndote entre pena tanta,
teus bravos fillos ¿qué fan?...
¿En que pensan?... ¿onde están,
que non collen os fouciños
e botándose ós camiños
a redimirte non van?

...

(pp. 893-897)

O *código ideolóxico*, pois, -tan asentado nos principios epocais-, co seu conflito básico na polaridade *opresión* vs. *redención*, concretada nunha dramática visión da Terra (ámbito de desfeita) á que se contrapón a fe na lei do progreso e no pulo xusticeiro da

rebeldía, é o que determina a modelización do *código temático* (ou literal). En razón desa modelización, tal código -do que, en definitiva, arrinca a configuración do mundo representado- mostra unha moi pechada articulación, un deseño moi firme, que pode quedar ilustrada segundo este esquema:

Dese cadro de *campo temático* que deixamos exemplificado pódese, á vez, desprender moi ben o seu funcionamento, isto é, a serie de relacións que lle dá sentido, e que, consecuentemente, bota luz clarificadora sobre os textos currosianos (composicións illadas e conxunto). Ó respecto, entón, tal cabería subliñar:

- i) Segundo se ve, o campo temático está artellado sobre dous eixes, e ten como núcleo fundamental de incidencia a “patria” (“sólo unha Patria hai na vida”).
- ii) O eixo primeiro (E1) deseña a forza da opresión, que exemplifica os seus axentes na imaxe “lobos da terra / lobos do ceo”, e que ten concreta manifestación nos “trabucos” (emblema de toda explotación), os “préstamos”, o “fisco”, etc.
- iii) Da acción desa forza -todo tipo de “tiranía”- veñen as “cadeas” como imaxe das vítimas (que sofren os signos da privación), e que converte ás xentes do noso pobo en “esclavos” ou “desterrados”. Galicia, pois, como terra de “servos”.
- iv) O eixo segundo (E2) debuxa, pola contra, as liñas de acción positiva nas que cumpre ter fe: dunha banda os *dictados do progreso*, de outra a *xustiza* e a *liberdade*.
- v) Xa que logo, nas mans dos “esclavos” concienciados e ergueitos como “rebeldes”, no seu esforzo solidario, está a posibilidade de transformación, para que *xustiza / liberdade* trunfen sobre a “tiranía” (sexa en verdade forza liberadora, F’), e, asimesmo, o *progreso* convértase nunha forza (F’’) irradiadora de melloramento.

Aténdase, en razón dos puntos comentados, ás significativas mostras seguintes:

Suspense i atóneto,
non lexos moverse
mírou de labregos
un fato misérrime
De malas patacas
mantidos, con leite,
máis ben que non homes
pantasma parecen.
Decote fozando
na codia terrestre,
toupeiras humanas
que furan as sebes,
o sangue das venas
perdendo a torrentes
traballan sin folgos
un chau que n' é deles.
Traballan... i o fruto
que tras doce meses
de loita recollen
dos eidos que atenden,
metá pró dominio,
metá prós lebreles
do fisco e da curia
todiño-lo perden,
quedándose ó cabo
de tantos riveses
sin pan prós seus fillos,
nin graú para semente.

...

(“Mirando ao chau”, vv. 103-130, pp. 526-527)

Que aquel que deixa seu natal currunchu
e fóra dos seus eidos pón os pés,
cando troca o segura polo incerto,
¡motivos ha de ter!

Preguntaille, e diravos que sin rego

o milleiral, o lume sin cardés,
sin herba o gando e sin traballo o home
Non se pode manter.

Diravos, si, que é pouco canto gana
prás arcas do señor e prás do Rei;
¡fai un mes que non comen cousa quente
os fillos i a muller!

(“A emigración”, vv. 13-24, pp. 574-575).

¡Ouh, Libertá sagrada,
alba de gloria pró oprimido mundo,
dos pobos deseada
que escravos viven en dolor profundo!
¡Esparexe, querida,
de escura noite as tréboas cenicientas
de verdugos e déspotas garida,
e fuxan medoñentas,
seguidas do seu lívido aparello,
diante de ti as visións do mundo vello!

...

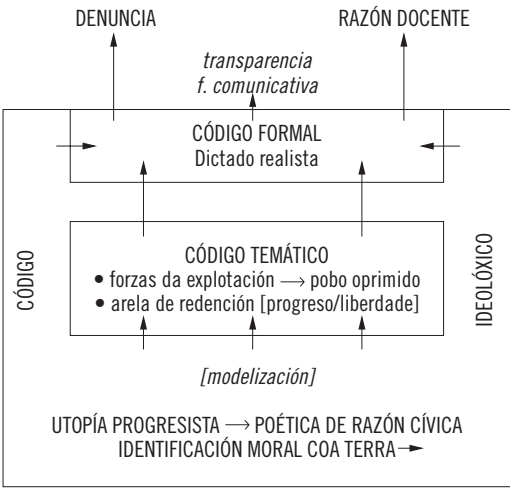
(“Alborada”, vv. 10-19, pp. 547-548).

En relación co terceiro (e último) código que nos interesa -o *código formal*-, hai que ter presente, no punto de partida, a consideración por parte do poeta, en razón dos seus supostos, do poema como signo ideolóxico (por riba, pois, da súa esteticidade), mais a asunción -por consideralo o máis axeitado- do dictado realista, ben idóneo para o veremento discursivo e a eficacia receptora.

Curros era -xa o ten destacado a crítica- poeta de ricas capacidades, bon manexador da versificación e da orquestración rítmica, hábil cos esquemas de construción, con gran sentido da lingua, do poder da palabra. Nembargantes, o seu estilo -ben singularizado- vai estar marcado polo propósito da naturalidade, de modo que o artificio baleiro ou a afectación non atoparán emprego nel. Quérese dicir, o seu código tentará unha forma poética o máis transparente posible da función significativa, e na que os efectos de “extrañamento” (proprios da opacidade das mensaxes creativas), de sorpresa, sexan os mínimos necesarios. Dese xeito, baixo esa razón de estilo, o poema como signo ideolóxico poderá cumprir, coa súa transparencia, dúas finalidades esenciais (eficacia cara o

receptor): a doada *comprensión* para a denuncia e a crítica, e a *claridade* para a razón docente (no seu máis amplo sentido).

Xa como remate, e recollendo (e articulando) o que levamos dito sobre os códigos currosianos, así quedaría, entón, o esquema do seu funcionamento:

2. *Aires da miña terra*: signos de protagonización e procesos actoriais

Nun artigo publicado en *El Porvenir* (1883)¹⁴ sinalaba Curros, fiel ós supostos da súa poética, e a propósito da creación, que “la forma subjetiva es una forma egoísta (...) y el poeta más que nadie se debe a la humanidad y al mundo que lo rodea”¹⁵. Tal non quere dicir, nembargantes, que non se dea na súa obra unha rica presenza do eu -proxección fictiva do autor- como figuración actorial, e mesmo asumindo diversidade de roles temáticos.

Unha figuración do meirande relevo vai ser a do eu no rol cultural de *poeta*, importante porque, con ela, o noso autor explícita moi nidiamente a súa idea sobre a función do creador e sobre a función da propia poesía. Así, e xa na significativa “Introducción” manifesta:

Non poder ser tampouco outra sorte:
pasaron xa, para non volver, os tempos
en que o linguaxe era unha cifra máxica
fácele sólo ó sacerdote hebreo.

As xentes tristes que no verbo humano
percuran os ideais que entreveron
cando ó vate interrogan, novo oráculo,
queren revelaciós, que non misterios.

...

(vv. 9-16, pp. 321-323)

Ese desbotar a palabra poética coma “unha cifra máxica” que só acerta a interpretar o elixido, e a consideración -imaxe- do poeta como “novo Oráculo” que debe levar -función- “revelaciós” (fronte a “misterios”) ás “xentes tristes que no verbo humano / percuran os ideais”, é dicir, que arelan signos de conforto, ilustran moi ben, moi claramente, os principios que rexen a creación currosiana. Curiosamente, ademáis, esa imaxe e maila función marcan unha radical oposición coa representación mitificada do *bardo* tan cara a Pondal, en canto -oráculo ó vello modo- aparece nos seus atributos como posuidor dun especial *carisma* e portador dunha complexa *mántica* que, xustamente, o capacitan para recibir, interpretar e revelar os *térata*, os sinais do celeste, os signos proféticos. Relémbrense ó respecto estas dúas representativas mostras pondalianas¹⁶, tan opostas á actitude -imaxe e función- postulada por Curros:

Cal varios e radioso
de monte a monte está

o ledo e curvo iris
 sobre do verde val,
 e seus formosos cornos
 soe ufano amostar
aos fillos da terra
profético sinal:

...

(p. 107)

Da ruda pendente,
 soantes e altivos,
eu ben sei o que din vosos vagos
 monótonos ritmos.

...

Cal recios acentos
 d'escura sibila,
de pasados, futuros destinos
a alma adiviña.

...

(p. 191)

Función do poeta e da poesía que se concreta aínda máis noutra estrofa (vv. 77-80) da devandita “Introducción”, ó especificar a natureza das “revelacións” que o “novo Oráculo” -o creador fillo do seu tempo- vai levar ás “xentes tristes”, erguéndose asema-de como defensor -apóstolo- da lingua galega (“Cristo das linguas”):

No teu nome, por terras e por mares,
 ofrecerei paz e salú ós enfermos,
 falareilles da patria ós desterrados,
 da libertade e redención ós servos.

...

(pp. 329-330)

Razón do seu canto -actitude, destino- que tamén formula na parte segunda de “Encomenda” (vv. 21-28).

Castigo prós verdugos,
 prós mártires coroas,
 consola prós escravos
 latexa nesa corda.

Fustiga prós tiranos,
prós déspotas argola,
nela dormento o himno
grorioso dos ilotas.

...

Ora ben, esa recorrente figuración do *poeta* -na súa imaxe, na súa función- non deixa de estar respondendo a uns determinados modos de *mitificación* coa súa orixe na visión romántica (signos de divinización), certo que, nel e agora, ó servizo da *poética de razón* cívica e vencellada ó misionalismo social. E tal se ve, por exemplo, en dous trazos da constelación de atributos que lle dá representación; dunha banda, ó facerse intérprete dese “himno dos ilotas” -identificación moral cos oprimidos- e erguerse, o escolleito e “rebelde”, como portador dunha mensaxe redentora, dunha *nova* que trae a redención dos servos, posuidor, xa que logo, dunha palabra -un canto- que a todos arrastrará (je que todos celebrarán!):

Detrás de min, quizaies,
o día que mas oian,
como detrás de Cristo
virán as xentes todas,
¡Hosanna, cantando de xúbilo cheos
hosanna ó poeta que trai a boa nova!
 (“Encomenda”, p. 589)

De outra banda, a mitificación do poeta ten, tamén, un contrapunto dramático, pois esa entrega ós desposeídos e ese erguerse sobre o mundo portador da palabra redentora (o poeta, apóstolo da Liberdade), vaille traer, e mesmo desde os seus, incompreensións, sufrimentos, dores, inxustas actitudes en contra del, é dicir, vaille supor unha especie de moi dorido signo sacrificial ou martirial. Así dirá en “Ao Pobo cruñés”:

E... ¿quen son eu? Un poeta,
ou, como quen di, un páxaro
a quen tallaron o bico
cando empezaba o seu canto;
e que, dende aquela, mudo,
dos patrios eidos xotado,
por longas terras e mares
arrastra as aas sangrando.
Un poeta a quen un día

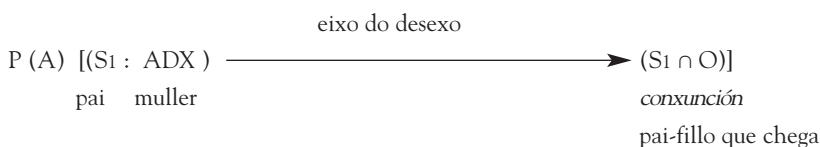
hastra ese nome negaron,
 porque arrolar nunca soupo
 o sono vil dos tiranos;
 porque despertaba aos pobos
 cos seus alegres recramos
 i agoiraba auroras novas
 que xa están alborexando;

...

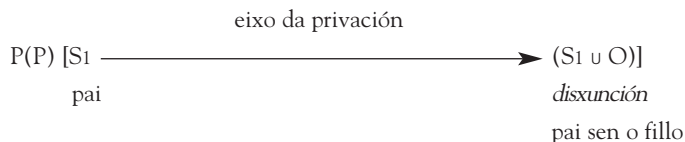
(vv. 35-50, 939-940)

Mais se esta presenza ou patentización do eu no rol cultural de *poeta* resulta importante, e moito nos ilustra sobre os postulados currosianos, non teñen menor interese as súas figuracións actoriais marcadas polo rol familiar. Nese cadro, a súa figura de *pai* é moi positiva en “Ben chegado”, pois o fillo -que se agarda- síntese (“fillo da miña alma”) como unha poderosa forza vivificadora capaz de arredar a “triste noite escura” na que o suxeito habita. Todo se vive, nese intre de agarda (“do seu primeiro fillo a vos primeira”), con atributos de plenitude (“mundo de ilusiós e de contento”, “o batido / do corazón, de amor estremecido”), e ata “as maternás doores” da muller -a nai-, o seu tormento, os seus suspiros de amargura, fan agromar dos seus beizos un lucidío sinal de “celestial ventura”, un anuncio de feliz feitizo que o día traerá para os dous.

Estaríamos neste caso, xa que logo, nun definido *proceso de adquisición*, coa seguinte articulación¹⁷:

Esta ilusionada positividade da adquisición ten o seu contrapunto negativo en “¡Ai...!”, o poema dedicado á morte do seu terceiro fillo Leopoldo (1879), exemplificándose agora, nesta mostra, un proceso de perda:

Poema, polo demais, de dramática intensidade, no que ese motivo da morte está modulado, temáticamente, sobre catro medidas notas que quedan abertas coa tensión da

hipofora (“¿cómo foi...?”): a *noticia*, acentuada no seu traxicismo pola ausencia, o distanciamento do país; o *encontro*, cheo de dor, porque o pobre coitado, que sente a presenza confortadora (“sentindo os meus pasos / revolveu cara min os seus ollos”) mais xa non a pode ver; a *revelación*, mágoa horrible e confirmación da morte; e *remate* co que parece ser un xeito de consolación redentora, con esa presenza da “bolboreta de aliñas douradas” sobre o berce do neno, a modo de sinal espiritual, trascendentalizadora, ou especie de indicio emblemático da fragilidade e da pureza da inocente vítima (¿salvada?).

Outro significativo exemplo do eu como *suxeito da privación* dáse no poema “Na morte da miña nai” (Petra Enríquez, finada o día 8 de marzo de 1880). Agora, claro está, o rol familiar que asume na figuración actorial é o de *fillo*, asolagado na dor, e con obvia constelación de atributos negativos, propios de quen sente esa íntima desolación pola perda do ser querido. Así, e mentres busca quentor e curación das súas feridas na “doce malenconía, miña musa, / do meu esprito novia feitiçeira” -a única que parece poder darlle acougo, refuxio-, déixanos debuxada a imaxe entrañable da adorada nai (“arruladora e tenra”), evoca a súa figura protectora nos distantes días da infancia, á vez que, nunha sostida melodía da lamentación manifesta os signos da privación que está a vivir:

Dende que te perdín, a terra, o ceo,
todo é para min da mesma cor de morte.
O sol non me alumea, nin os campos
pran min tén froes.

...

Do corazón fuxiame esa alegría
que é nas froes aroma e vos nos páxaros,
i andan por dentro do meu peito os corvos
arrevoando.

...

(vv. 29-32 / 37-40, pp. 485-486).

Fora xa da esfera ou os ámbitos do eu, a figuración actorial dominante na súa obra pertence ó campo da non-persoa (il / ela / eles...), practicamente sempre determinados por un rol social, e, máis aínda, mesmo tamén implicados, como protagonistas poemáticos, nun *proceso de privación* ou de *desposesión*.

Quizás o exemplo máis representativo sexa, ó respecto, o vello do poema “Noiturno”, en canto aparece como dramática imaxe da *víctima* que ten sufrido tódalas desgracias e tódalas explotacións, e que sen esperanza camiña, baleiro, sen consolo nen refuxio, cara o final da súa vida (que desexa, pero que non dá chegado). Víctima, ben de certo, desposuída de todo atributo vivificador, íntimo ou afectivo (soidade pola morte da muller, desamparo porque nin unha esmola recibe) e social (queimóuselle a casa, ardeu-

lle a xugada na corte, perdeu a semente, tivo que vender as terras “prós trabucos”), e que no seu ir polo mundo, nun camiñar sempre baixo duras ameazas (“Curisco que tolle nos albores brúa / i escóitase ó lonxe o Pobo ouvear”), só parece atopar escoita para o seu desespero nese sapo que croa á veira do camiño montesío, e que co seu cego “¡cro, cro!” vai modulando unha melodía compasiva co noso protagonista (poisque, tras escoitar o laio primerio, cantará “choroso”, e logo, no remate, xa co vello de camiño polo monte, il quedará “cos ollos seguíndoo / na escura extensión”)¹⁸.

O protagonismo poemático pode, por veces e significativamente, responder a un signo emblemático ou colectivo, como sucede en “O maio”. Nesta composición, o noso poeta parte dun coñecido *topos* relacionado co contexto folclórico das cancións das estacións do ano, aquí a *fiesta do maio* que celebra a chegada da primavera, que canta o renacer da vida, o amor e a fecundidade. Un *topos* de enxalzamento vital -e velaí o acerto da composición- que o poeta, con procedemento habitual nel (cfr., por exemplo, “Tangaraños”), desautomatiza poderosamente dando protagonización -fronte ós ledos meniños que cantan e piden regalías- ó “probe do pobo galego”, outra imaxe desoladora de *suxeito da privación*, e acadando así, ó romper coa expectativa costumista, unha intensa dimensión social. O “probe...”, xa que logo, para o que “sempre é inverno” (apagamento vital, desposesión), contrapón ó ledo e xogoral canto dos nenos unha dramática ladaíña na que resume as súas desgracias e apunta o desexo dun “maio” -unha vida nova- que sospeitamos imposible de ver realizada:

Cando eu me atopare
de donos liberto
i o pan non me quiten
trabucos e préstemos,
e como os do abade
frozcan meus eidos,
chegado habrá estonces
o maio que eu quero.
¡Queredes castañas
dos meus castiñeiros...?
Cantádeme un maio
sin bruxas nin demos:
un maio sin segas,
usuras nin preitos,
sin quintas nin portas,
nin foros, nin cregos.

...

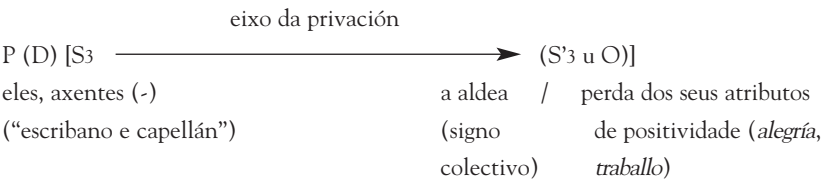
(vv. 17-32, pp. 468-470)

Unha variante dese tipo de protagonización aparece no poema “As dúas pragas”, engadido na terceira edición (1886). A curiosidade da variante radica na visión plural

da aldea como vítima da desposesión, contrastando a negatividade do presente coa positividade do pasado. Véxase o cadro representativo:

PRESENTE(-)	vs	PASADO (+)
<i>Ámbito natural</i> negra montana / ceo promizo / curtiña de álbores decotada		<i>Ámbito social:</i> i) <i>ocio</i> : festas, trouleos, bailes ii) <i>traballo</i> : “nos campos escoli- / tábanse as degrúas / dos sa- / chos i eixadas” iii) <i>fogar</i> : “nos fogares as fres- / cas armonías / das risas e / bicos, que estralaban”.
<i>Ámbito socio-familiar:</i> media ducia de ovellas es- fameadas / catro casas / cociña escura / fogueira que o vento apaga / unha testa incrinada, cavilosa: “un pensamento/ de próxima fuxida, ou de ven- ganza...”		

Logo no remate, e con carga da desmesura hiperbólica, o acerto está en identificar e personalizar -”hai escribano e capellán en Cangas”- ós axentes da agresión como representantes activos das forzas caciquís que demoucaban a vida dos pobos de Galicia. Xa que logo, e nesta orixinal mostra, o proceso actorial (de desfeita, de desposesión) tería esta formulación:

En resume do visto neste apartado, non deixa de ser ben significativo para o sentido da obra currosiana como é total a dominancia, mesmo na actorialización do eu ou na da non-persoa (il / eles...), dun recorrinte proceso de privación, de perda ou desposesión. Nos casos das figuracións do eu, destaca a marca do rol familiar (pai / fillo), mentres que na outra actorialización sempre se dá o rol social, con algunha interesante variante (con vítimas de valor emblemático ou colectivo). Xa que logo, e sobre o comentado, teríamos este esquema resumidor:

ESFERA DO EU		ESFERA DA NON-PERSOA	
ROL FAMILIAR	PROCESO	ROL SOCIAL	PROCESO
pai (+)	<i>adquisición</i>	vello (labrego) (-)	<i>desposesión</i>
pai (-)	<i>perda</i>	probe do pobo galego(-)	<i>privación</i> / (e inútil desexo)
fillo (-)	<i>perda</i>	aldea (-)	<i>desposesión</i>

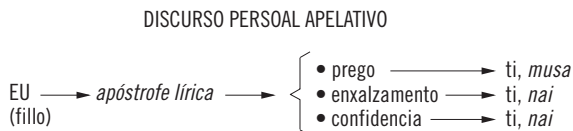
3. Modalización lírica e tipoloxía discursiva

Os poemas de *Aíres da miña terra* amosan unha rica variedade de estratexias enunciati-vas, proba, sen dúbida, do hábil manexo que o noso poeta fai da modalización lírica, sempre á procura da meirande eficacia receptora do seu discurso.

As composicións do ámbito do eu responden, obviamente, á tipoloxía dun *discurso persoal*, isto é, no que o falante poemático patentízase como suxeito (figuración actorial). Mais no marco dese discurso persoal, con exemplos de tanto relevo como “Na morte da miña nai”, “Ben chegado”, “¡Ai...!” ou “Tempo deserto”, aparecen variantes e modula- cións de moi rechamante interese.

Por exemplo, na *elexía* -tan intensa- que dedica á súa nai, moita da dramatización poemática, á parte dos propios formantes do contido, débese ó acerto da montaxe apos- trófica, das modulacións da tensión apelativa que o falante -e suxeito- focaliza sobre unha serie de tiles líricos. Así, e nese abano de variacións, hai, dunha banda, unha *após- trofe de prego* (de feito, unha especie de diálogo interior) que o eu dirixe á súa musa pedíndolle abeiro para a dor e o desamparo que o conmove (“choveu por mín chuvia de sangue, e traio / frío nos osos”); hai, logo, unha *apóstrofe de enxalzamento* proxectada sobre a figura da nai morta, xustamente para dar visualización, dende o recordo, á súa imaxe garimosa, de amor e bondade; e hai, en fin unha *apóstrofe da confianza* na que o fillo, en canto *suxeito da perda ou privación*, invoca á nai para manifestarlle o seu laio, o seu estado de íntimo desacougo e desolación (“caíu sobre a miña alma eterno loito; / todo me amarga, hastra o aire que respiro; / dáname todo”).

Desta maneira, pois, a *apóstrofe lírica* mobiliza -e modula- unha moi comple- xa función patética dramatizadora da *elexía*, con esta articulación (e tipoloxía) no poema:

Máis complexa aínda é a modalización de outro poema do ámbito do eu (“Ben che- gado”), o que dedica ó nacemento do seu primeiro fillo (Adelardo, 1873). Unha com- plexidade, agora, dada polo uso, dunha parte -nas cinco estrofas primeiras- dunha acti- tude de *linguaxe de canción* propia dun discurso *persoal egotivo*, centrado na intimade do suxeito, que dese modo vai manifestando (función emotivo-expresiva) toda a súa vibra- ción sentimental ante o fermoso acontecemento que está a vivir.

Despois, e nas seguintes catro estrofas, varíase a un discurso apelativo cunha *apóstrofe*

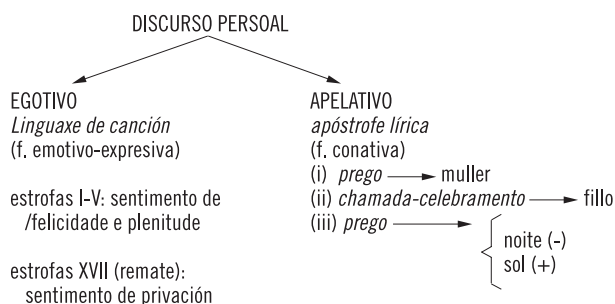
de *prego* á muller, á querida esposa que vai ser nai, pedíndolle o sacrificio da dor (“sofre en calados aies / o mais grande tormento conecido”) para que chegue axiña o día co feizizo do fillo, e, ó tempo, dándolle *confidencia* do ensoñado futuro dese fillo (“astro chegará a ser que de lus cheo / os nosos días enfeitice arreo”). Logo, e nun inciso de dúas estrofas, segue a tensión apóstrofica, que agora é de *chamada* (“Ven fillo da miña alma”) e de *celebramento* (“E ben chegado seas, / ó meu colo tamén, ¡miña delicia!”) para o fillo desexado e agardado.

Cinco estrofas -da doce á dezaseis, a penúltima- presentan unha apóstrofe que opón a dous tiles líricos de natureza cósmica -a noite, o sol- e que modula dous pregos de ben distinta razón: á noite pídelle que pase “eses teus luceiros apagando”, pois que sinte que a lúa, a pesar da súa lindura, pode ser “agoiro (...) infando / o berce do meu neno alumeando”; pola contra, solicítalle ó sol -forza vivificadora por excelencia- que se erga “pola xigante lomba / (...) a ver o meu miniño”, e doe ó filliño os seus raios celestiais cos que o grande astro inza harmonía sobre o mundo.

Para o remate, o falante (e suxeito) volve ó *discurso egotivo*, moi tensado pateticamente polo pulo da exclamación, para doerse -dramático contrapunto final do triste signo da súa vida:

¡Que cando eu a esta vida
abrín os ollos, triste noite escura
cubriume enloitecida.
E desa noite impura
inda os crespós arrastro i a tristura!
(vv. 81-85, pp. 476-477)

E tal sería, entón o esquema desta complexa modalización do poema:

A dominante presenza -xa resaltada- actorial da non-persoa (figuración por tanto, dun el / ela / eles... como suxeitos líricos) implica, dende o estrato da modalización, un *discurso impersoal* ou do narrador (externo), que pode callar e concretarse, logo, en variedade de formas líricas.

Moi representativo é, nesa liña, o *cadro* (ou a *estampa*), que teñen importante uso na obra currosiana. Un exemplo modélico pode ser, ó respecto, “A primavera”, un motivo -a chegada da estación- de longa tradición nos cadros dos *topoi* temáticos.

Con ese motivo, entón, o noso poeta compón un vizoso e moi axustado conxunto descritivo, que na súa montaxe de comezo (estrofas I-II) resalta un intenso contraste entre a presenza leda da estación (“xentil i aposta” (...)) “grinaldas de craveles / vertendo ó seu pasar”) e o apunte negativo do inverno ido -paisaxe de néboa e negras noites, sons do vento louco- para, de seguido, desplegar nas cinco estrofas seguintes todo un rico debuxo que xoga e vai combinando os elementos auditivos harmónicos e os elementos cromáticos cheos de colorismo a brillantez, máis a presenza da luz (e do quen- tor) e, naturalmente, os signos do renacer da vida que xa apunta con esplendor:

(EA)	(EV)	(SIGNOS VITAIS)
pío alegre do paxariño fai chifros o pastor a vos do rousiñol	as nubes vestidas de ouro e nacre / de amarelo e branco (...) os outeiros / luz do sol / fúlxidos luceiros /	os álbores (...) comenczan a fror dar / nacen nas silveiras as froles / crecen as hedras i os loureiros / ten carroucho o millo / as vides gromos dan / veñen (...) as moras das silveiras //

Ben característico dos usos currosianos é asemade o *episodio*, forma lírica moi axeitada ós seus supostos poéticos polo que ten, en canto trazos definidores, de dominante razón narrativa e forza da “anécdota”, do motivo argumental que desenvolve, tal se dá na “Cántiga”, “ a primeira poesía -dinos o propio Curros- que escribiu o autor n’o dia- leuto patrio”, xustamente na tarde do 5 de xuño do 1869.

Na tan coñecida composición, e coa protagonización -rol sentimental- da parella de namorados, quedan poetizados dous motivos (que se implican) da tópica amatoria, a *separación dos amantes* e máis a *mágoa de amor* (que fatalmente leva á morte). Sobre ese eixe, pois, o narrador poemático preséntanos, primeiro, á rapaciña que se laia da ausen- cia do seu amado (dando entrada ó discurso citado, á voz dorida do actor lírico), e mós- tranos logo ó infeliz amador no berro do seu imposible desexo de volver (tamén co uso do discurso citado), para rematar cos indicios da traxedia: mágoa de ausencia que se con- suma en morte, (ela, “unha cova / nun outeiro”), e desespero que leva á morte suicida- ria (el, “un cadavre no fondo do mar”).

Mais quedan, neste poema, dous aspectos cheos de interese. Un é, por unha parte, a

táctica desautomatizadora da tópica amatoria que fai Curros, pois que ese *drama sentimental* dos namorados -separación, ausencia, mágoa...- ven motivado por un feito social (non menos dramático), o da emigración, que obriga ó “infelís amador” ó dobre desairaigo (da terra e do seu ser querido). Quérese dicir, a composición abre, entón, unha intensa interacción entre dous niveis temáticos: un propio, certamente, dun *drama sentimental* (de ben trágico remate), e outro que corresponde a un *drama social* e que converte á parella de namorados en vítimas dunha inxusta situación de privación.

O segundo aspecto importante ten que ver precisamente coa modalización do poema, e, aínda mais, a súa falla de consideración leva motivado -ata onde entendo- certas valoracións inexactas sobre os principios de coherencia da composición. En tal sentido, Carballo Calero e Alonso Montero¹⁹ -e logo, seguíndoos, outros estudiosos- teñen subliñado a “incongruencia” -debida, supoñen, á inmadurez do poeta nesta primeira mostra súa- entre o comezo (cando a rapaza se lamenta dos “desdés dun ingrato galán”) e, despois, o desenvolvemento do fío argumental coa presenza do motivo social da emigración (que dá razón do abandono por parte de “infelís amador”). É dicir, e segundo esa interpretación, os “desdés” de que se laia a rapaciña non se corresponden coa verdadeira acción do seu namorado, que non a deixa por desamor, senón pola obriga do seu estado de privación (ten que emigrar)²⁰.

Dende o noso entender, o poema mostra unha admirable coherencia argumental, compositiva. Sucede, nembargantes, que na estratexia da modalización, e mesmo para potenciar o seu dramatismo, o narrador xoga cun sutil manexo perspectivista en relación cos protagonistas e a súa situación. Así, e no comezo, o narrador lírico focalízase na vivencia de íntimo desacougo da rapaciña namorada, que, envía na dor de ausencia, non acerta a discernir (a “razonar”) o motivo “real” da separación. Ben pola contra, sinte esa separación, dende ese confuso estado de alma, coma un “desdén”, certamente, coma un xesto de desamor, de inxustificable abandono. Da aí, ademáis, a importancia, e o acerto, do discurso de personaxe, da voz actorial que en directo nos deixa traslucir toda a súa confusión íntima que a mágoa lle motiva, pois que mesmo xa se sinte morrer:

I a coitada entre queixas decía:
 “Xa no mundo non teño ninguén,
 vou morrer e non ven os meus ollos
 os ollíños do meu doce ben”.

...

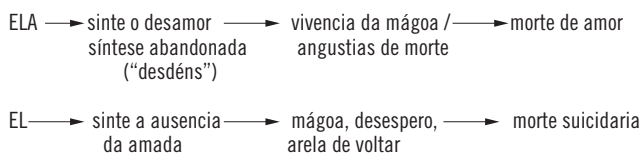
(vv. 5-8, p. 493)

Despois, a focalización do narrador pasa ó namorado, que se nos localiza “lonxe dela de pé sobre a popa / dun aleve negreiro vapor, / emigrado, camiño da América”. Mailo importante, de outra volta (e o novo acerto na estratexia modalizadora), vai ser o dicir

do personaxe (discurso citado), a manifestación do seu laio con esa arela -que se sabe imposible- de querer dar volta, de volver ó encontro da súa namorada. “Infelís amador”, xa que logo, porque trala obrigada separación, e ardido de amor, non se pode cumprir o que o seu corazón lle pide; só lle queda, pois, a soidade e o desamparo (“as aves i o buque fuxían / sin ouir seus amargos lamentos”), e só atopará saída ó seu horrible estado na morte suicidaria.

De outra banda, é a sutil montaxe perspectivista do narrador -segundo apuntamos- a que permite tensar ó máximo o dramatismo no poema e lle dá especial eficacia de recepción. En razón desa estratexia, o lector, máis alá da lóxica argumental, entra no corazón dos protagonistas, faise partícipe directo de cómo vive cada un a separación, a mágoa de amor, comparte os seus tan doridos estados de alma, conmóvese, en fin, cos “desdéns” que cree sufrir a rapaciña, e coa desgracia do “infelís amador”. E, por suposto, queda sobrecollido polo trágico final de morte, resultado da mágoa de amor, na que se consuman os amantes.

En resume, e confirmando a perfecta coherencia textual, poderíamos dicir que o (autor)-narrador, ó utilizar na modalización esa estratexia perspectivista, fai que o argumento social (que viría dictado polo motivo da emigración) quede modulado (e modificado) polo argumento sentimental (motivos da tópica amatoria, *separación / ausencia - mágoa / morte*), mostrándonos coa focalización sobre os protagonistas os seus dramáticos estados de alma, ateigados de confusión e desespero. Ademais, o argumento sentimental -a súa melodía- marca, de principio a fin, a coherencia textual, segundo estas dúas liñas:

Queda logo, xa por último, o relevo da forma lírica da *escena*, marcada pola pertinencia do *discurso de personaxe*, tal o caso de “Noiturnio” (poema xa comentado dende outra perspectiva). Trátase, neste exemplo, da dramática montaxe escénica -axustada en tódolos seus formantes- da situación dese vello labrego, vítima da desposesión íntima e social, cunha axeitada polifonía ou xogo de voces que se suceden, articulan ou combinan con sabio acerto compostivo. Así teríamos:

- i) Voz do narrador que nas estrofas I-II dá a acotación escénica, coa localización espacio-temporal (pór do sol, aldea remota, o monte) e identificación actorial (o vello labrego que se senta nunha pedra á veira do camiño).

- ii) Comenzo dun refrán (recorrinte con variacións, que mostra un laio de tristeza do protagonista e a resposta dun sapo).
- iii) Monólogo dramático do vello -estrofas III-IV-, facendo dorido relato da súa situación (perda da muller, perda da casa e a facenda, botado a pedir esmola).
- iv) Refrán, relación dialóxica do vello co sapo e reacción comprensiva deste.
- v) Outro anaco do monólogo, agora -estrofas V-VI- a modo de apóstrofe da confianza ó sapo, sobre a soidade e o desamparo que os dous -home e animal- sofren.
- vi) Voz do narrador, de outra volta, co apunte -estrofas VII-VIII- de novos signos escénicos-noite pecha, lúa, xeadas, olear do lobo- e cinésicos do personaxe (“ergueuse da pedra i o pau recadáu”) co seu xesto de radical indignación e rebeldía cara o ceo (“virou para os seus o puño pechado”).
- vii) Remate do refrán, subliñando a ollada do sapo que segue na distancia o camiñar do vello, e a repetición do seu monótono croar.

Vistas as tipoloxías discursivas caracterizadoras e as formas lírica -*cadro (estampa), escena, episodio*- de meirande relevo, queda por considerar unha clave da modalización moi pertinente -pola súa recorrencia, polo seu valor- na poesía de Curros: refírome á actividade da *función ideolóxica*, é dicir, ás marcas ou sinais, xestos de implicación, etc., que o falante lírico deixa, en canto suxeito modalizador, no enunciado poemático²¹. Un uso -entenderáse- moi propio dos supostos (xa coñecidos) e da actitude creadora do noso poeta.

Un bo exemplo dese uso ou actividade da *función ideolóxica* atópase no poema “Os mozos”. Trátase, en canto forma lírica, do que poderíamos chamar unha *estampa da privación*, centrada na desolada visión dunha aldea afundida na tristeza e o desamparo, nos signos da miseria (“¡A terra sin frutos, a feira sin xente, / sin braxos os campos /...”), e baixo o axexo sinistro da “fame sombría” e de “manadas famentas / de lobos montesos” que olean sinais de morte. Todo é, pois, imaxe da desolación e o vencemento.

Pois ben, ó longo desta sostida e dramática descrición -tres estrofas-, no remate da segunda hai un inciso tensivo do propio descritor poemático que, diante de tan terrible visión, implícase cun “xesto” que se resolve en pregunta: “¿qué vai a ser deles na crúa invernía?”, modo da interrogación retórica coa que quere fortalecer, aínda máis, a visión da fatal situación de abandono que esas xentes da aldea viven.

Pero o máis significativo queda no remate, pois toda a última estrofa contén unha *apóstrofe docente* dirixida polo falante (imaxe do autor implícito) ós “mociños honrados / de sangue bravía” instándooos á acción, a que, “si ó mal dos petrucios non fordes alleos”, rebélense contra esa situación de inxustiza (“libradeos da morte”). A exhortación que pecha é dabondo ilustrativa, e ben nos traslada o pulo rebelde e a razón ideolóxica do noso poeta.

¡facei montería
nos lobos da terra, nos lobos do ceo!

En definitiva, a visión da aldea, a *estampa da privación* que se presenta, de feito funciona como apoio para esa *apóstrofe docente* sinalada, que dá expresión ó “xesto” de implicación do falante. Dito de outra maneira, a interrogación retórica e máis a apóstrofe son procedementos de formulación, neste enunciado poemático, da *función ideolóxica*, en tanto en canto marcan a actitude do descritor lírico (tras do que está a imaxe do autor implícito, do poeta).

4. Poemas e formas de composición

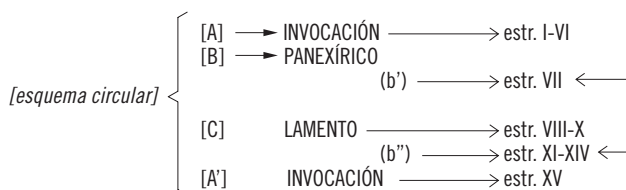
A última clave que imos considerar corresponde ós modelos de composición do poema, ou esquemas constructivos que o noso autor utiliza con moita eficacia. Xa comprobada a súa mestría en textos de grande extensión e alento -*A Virxe do cristal*²², *O divino saine-te*²³-, tódolos poemas de *Aires da miña terra*, longos ou breves, amosan sabia habilidade compositiva e, aínda máis, denotan o uso recorrente de terminados moldes, sempre moi axustados -segundo tentaremos de ver- á razón poemática e ás finalidades da creación.

En “Na morte da miña nai” Curros segue o tópico esquema da *elexía*²⁴, claro que con orixinal adaptación. En efecto, todo un amplo primeiro bloque de seis estrofas (I-VI) responde á parte da *invocación* (na que o poeta, significativamente, se arreda de toda focalización relixiosa), dirixida (“Agarímame ó teu colo...”) á “Doce malenconía, miña musa”, pregándolle conforto para o seu estado de dor e de desamparo (“nunca como agora / falla fixéronme os teus bicos mornos”). Logo, tras desta melodía, chega -apunta- o *panexírico*, é dicir, o retrato que dá enxalzamento (sobre a base dunha etopea) da figura da nai morta (estrofa VII).

Ora ben, e neste punto, a forza da ferverza da dor, a eclosión íntima, fai que o pulo sentimental coute o *panexírico* -que queda así fragmentado- para que irrompa a seriación do *lamento dos sobrevivintes* (estrofas VIII-X) dándonos o estado de desfeita e de privación (“Do corazón fuxiame esa alegría (...)”) que vive o fillo (suxeito da perda).

Despois, liberado xa o *lamento* por parte do falante lírico, retómase (estrofas XI-XIV), e xa baixo a melodía do recordo, o *panexírico* da morte, co enxalzamento das súas virtudes (o amor cheo de agarimo, o sentir cos necesitados, a íntima e solidaria relixiosidade), pechándose a *elexía* -perfecto esquema circular- cunha repetitiva estrofa de *invocación* (estrofa XV).

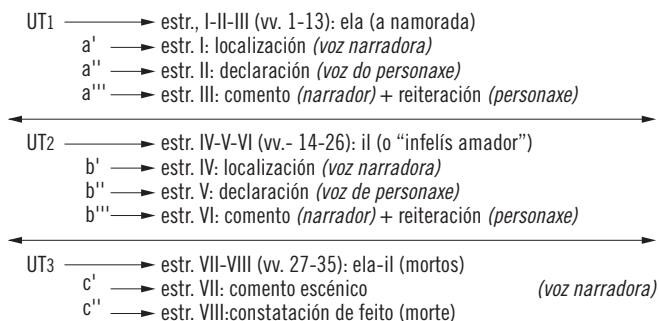
Xa que logo, e sobre o apuntado, advértase como a composición *elexíaca* prescinde de parte do formulario bloque terceiro (a *consolación*, de orientación trascendente), e como, ademáis, o rixo esquema e a orde convencional quedan modificados polo pulo que acada o desaforo íntimo do eu (patente no *lamento*), tal que chega, coa súa manifestación, a romper o fío da predeterminada estrutura compositiva. Teríase entón:

Moi usual de práctica currosiana resulta o poema de *composición lineal*, é dicir, de bloques ou unidades que se xustapoñen (relación constelactiva), como moi ben exemplifica a famosa “Cántiga”, formada por cinco estrofas de catro decasílabos e tres estrofas que combinan decasílabos e tetrasílabos. Na distribución de conxunto, danse dous corpos estróficos semellantes (4 vv. / 4 vv. / 5 vv.), segundo o esquema 10 -, 10A, 10-, 10A/ 10, 10B/ 10C, 10D, 4d, 4c, 10B //, e un terceiro (4vv. / 5 vv.) máis breve (pero de pautas semellantes).

Pois ben, cada un deses corpos -os dous semellantes e o outro irregular- compón unha articulación principal de tres unidades temáticas, que logo presenta -grao segundo- unha moi medida e axustada subdivisión. Así, e atendendo á distribución temática, a primeira (UT1) corresponde á protagonización da rapaciña namorada (ela) que sofre e chora a ausencia; a segunda (UT2), despois, é a do “infelís amoroso” que vai camiño da América e berra o seu desexo de volver ó encontro amoroso; e a terceira (UT3) trae a visión final -e fatal- dos dous namorados mortos, dramático remate daquel “amor celestial, verdadeiro”.

Máis a perfección compositiva do episodio acada toda a súa xusteza nas subdivisións recorrentes -sempre a mesma pauta- das unidades semellantes, e logo na variante do corpo terceiro. Tal sería o seu reparto, coas conseguíntes notas temáticas:

Sígase agora, sobre o propio texto, a esquematización presentada:

[UT1]: a' —————> I) No xardín unha noite sentada
 ó reflexo do branco luar,
 unha nena choraba sin trégoas
 os desdés dun ingrato galán.

a'' —————> II) I a coitada entre queixas decía:
 “Xa no mundo non teño ninguén,
 vou morrer e non ven os meus ollos
 os olliños do meu doce ben”.

a'' → III) Os seus ecos de malenconía
 camiñaban nas alas do vento,
 i o lamento
 repetía:
 “¡Vou morrer e non vexo o meu ben!”.

[UT2]: b' → IV) Lonxe dela de pé sobre a popa
 dun aleve negreiro vapor,
 emigrado, camiño da América,
 vao o probe, infelís amador.

b'' → V) I o mirar as xentís anduriñas
 Cara á terra que deixa cruzar:
 “¡Quen pudera dar volta, pensaba,
 quen pudera convosco voar!...”

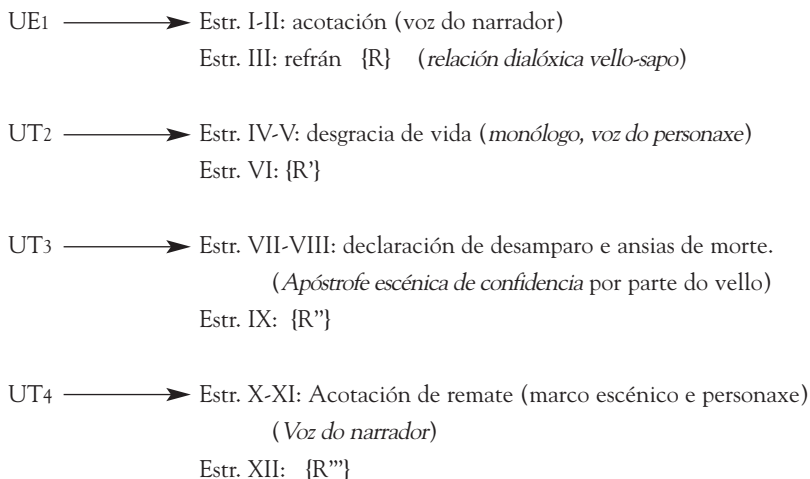
b''' → VI) Mais as aves i o buque fuxían
 sin ouir seus amargos lamentos;
 sólo o vento
 repetía:
 “¡Quen pudera convosco voar!”

[UT3]: c' → VII) Noites craras, de aromas e lúa
 desde entón, ¡que tristeza en vos hai
 prós que viron chorar unha nena,
 prós que viron un barco marchar!...

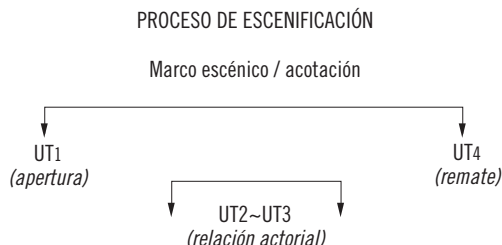
c'' → VII) Dun amor celestial, verdadeiro,
 quedou sólo de bágoas a proba,
 unha cova
 un outeiro
 i on cadavre no fondo do mar.
 (pp. 492-496)

Outro moi perfecto e axustado modelo de *composición lineal* (e relación constelativa das partes) tense no “Noiturnio”, constituído por sete serventesios dodecasílabos de rima cruzada e catro cuartetas hexasilábicas asonantadas. Como no caso anterior, as estrofas distribúense e compoñen catro bloques semellantes segundo este esquema: 12A, 12B, 12A, 12B / 12C, 12D, 12C, 12D / 6-, 6e, 6-, 6e //.

Tamén, asemade, eses bloques constitúen unidades temáticas da *escena* que ten como protagonistas -segundo se viu- a ese vello labrego, dramático exemplo de *suxeito da desposesión*, e o pequecho sapiño de tristeiro e monótono croar. Unidades, entón, que en movemento moi regular na súa distribución (tres / tres / tres) van debuxando con exactitude o *proceso da escenificación* dese actor poemático. Véxase en esquema esa montaxe:

Tal como se advirte, as unidades centrais (2,3) compoñen o corpo da *escena* co monólogo e a declaración do vello (manifestación de tódolos signos do seu radical desamparo), mentres as externas (1,4) -apertura / remate- supoñen o enmarque escénico (coas acotacións que dá o narrador poemático). Teríamos, pois, este outro esquema:

A outro modelo ben diferenciado responde, na súa estrutura, “A igrexa fría”, poema en romance polimétrico (combinación de hexasílabos, decasílabos e dodecasílabos) pero que -moi peculiar dos hábitos compositivos currosianos- queda distribuído en sete unidades de esquema constante, recorrinte (6-, 6a, 6-, 6a, 10-, 6a, 10-, 12A)²⁵. Logo, e pola súa banda, seis desas unidades de distribución compoñen un amplo conxunto descritivo

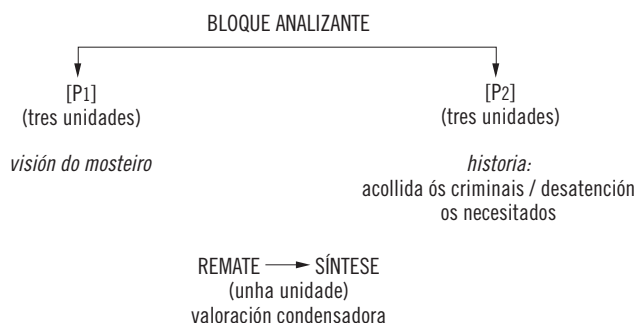
temáticamente centrado -xa como o título apunta- na “igrexia fría”, e articulado, á vez, en dúas partes (de tres / tres unidades) semellantes, mais que responden a dúas perspectivas distintas na visión do descritor.

Así, a parte primeira, e ó través de imaxes feístas e degradadoras (“levantábase aínda, / hidrópico e negro, / cal xigante hipopótamo morto, / de vermes cuberto”), danos a visión -tétrica, de arrepío- do vello mosteiro, co seu “lombo deforme”, coas súas torres “paradas e inmóbres” como “os dedos / dunha mau de Titán...”, e coa alta campá que tangué, ó solpor, azoutada polo vento.

Despois, a parte segunda pasa á visión da súa historia, do seu pasado, mostrando un dramático contraste: deus acollida (tal como o título significa) a criminais, protexendo a súa impunidad e coutando a acción da xustiza; e, pola contra, nunca deus “socorro e remedio” ós necesitados, ós asolagados na privación ou a desgracia (“as virxes, forzadas; / os probes, valeiros”).

Rematado o amplo e minucioso conxunto descritivo -que forma, xa que logo, un *bloque analizante* de axustada articulación binaria (imaxe do presente / historia do pasado)-, o poema péchase cunha unidade final de *comento* (visita nocturna ó mosteiro e encontro visionario) do falante lírico (descritor), que val e funciona, entón, a modo de *unidade de valoración* ou *resume*, de razón, polo tanto, condensadora.

En definitiva, pois, o esquema de composición do poema respondería ó seguinte:

CODA

Tal como tentamos deixar fundamentado ó longo do noso estudio, sen romper coa *escritura* (socio-antropolóxica) propia e caracterizadora do noso Rexurdimento, Curros abre nela unha ben diferenciada opción -a *poética de razón cívica* e *dictado realista*- fronte ós dous tipos de *estilización* (idílica / mítica) que representan a Rosalía dos *Cantares* e o Pondal de *Queixumes*.

Unha poética -convén remarcalo- que supón a dominancia do *código ideolóxico* (modelizador poderoso do *código literal* ou *temático*), e, ademáis, cun *código formal* que, alleo a todo retorcemento retórico, acerta a dar expresión a un discurso de transparencia comunicativa e eficaz nas súas finalidades cara a recepción lectora (denuncia e razón docente).

Situado o noso poeta “entre o postromanticismo e o modernismo” -como delimita Carballo Calero-, esa localización explica ben as súas eleccións, os seus fundamentos creadores (como escritor moi vencellado ós signos da súa época), e val, asemade, para entender outros trazos tamén moi presentes na súa obra.

Entre eses trazos, estaría, por exemplo, un forte pouso do herdo romántico, que se advirte no pulo mitificador e o misionalismo (claro que con outras orientacións, por suposto), en notas de composición e orquestración do verso (práctica rítmica), e na pervivencia -caso da “Cántiga” ou de “Nouturnio”- de determinados elementos escénicos (o gusto polos nocturnos, as paisaxes abertas e desoladas, certas tonalidades -cromáticas e sentimentais-, etc.).

De outra banda, as súas eleccións (dende o marco epocal citado) evidencian que Curros permanece radicalmente alleo ós principios da lírica moderna e ó desenvolvemento do grande tronco (coas súas ramallas) da tradición simbolista, vixente en Europa entre o 1867-1930, e que en España apunta a partir do 1896 (*Prosas profanas*). Entre nós, só a Rosalía de *Follas Novas* significará un excepcional precedente coas claves do *individualismo* (foco intrasubxectivo e tácticas do pudor) e o *irracionalismo da expresión* (fantasía dictadora), que logo desenvolverán os poetas da vangarda, co seu signo polémico ou de ruptura.²⁶

Curros, en fin, abre na nosa historia lírica unha liña anovadora, vigorosa fusión de utopía progresista e sentimento da Terra, e o seu modelo poético vai ter momentos de forte e decisiva influencia, tal o período de transición (1890-1916) ou, xa máis preto, sobre a *poética de signo realista* e *razón histórica* da posguerra.

En calquera caso, a súa obra -a súa palabra- queda coma un exemplo de autenticidade e solidariedade creadoras, voz dun poeta que soubo ser intérprete dos desposuídos da Historia, e que co seu himno quixo, sobre a opresión, erguer un fermoso canto de redención e liberdade.

A. L.-C.

Valencia, xaneiro 2001

NOTAS

1. Como é ben sabido, Risco ten apuntado que as raiceiras do movemento poden rastrexarse xa no noso século XVIII, cando esperta un espírito crítico e unha arela de mellora, e mesmo dase un enxalzamento dos valores do país, con figuras como Sarmiento, Feijoo, Cornide ou o Cura de Fruime.
2. Logo virá un cuarto de século (1890-1916) de transición, ata que se configure o pensamento nacionalista e comence, co trunfo dos signos da modernidade, o deseño da *Galicia ideal*. Vid, para isto, o noso traballo “Fin de século e modernidade literaria”, en VV.AA., *Galicia en tempos do 98* (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1999), pp. 53-62.
3. Para estes aspectos, cfr. José Luis Varela, *Poesía y restauración cultural de Galicia en el siglo XIX* (Madrid: Gredos, 1958), pp. 81 e ss., e Xesús Alonso Montero, *Constitución del gallego en lengua literaria. Datos para una problemática cultural y sociológica en el siglo XIX* (Lugo: Celta, 1970).
4. Vid. Ricardo Carballo Calero, “Ramón Cabanillas”, en *Sete poetas galegos* (Vigo: Galaxia, 1955), p. 104.
5. Vid. O que ó respecto analizamos en *Luís Pimentel e “Sombra do aire na herba”* (Vigo: Galaxia, 1990).
6. Vid. D. García Sabell, “A realidade humana de Rosalía”, en *Ensaio II* (Vigo: Galaxia, 1976), pp. 185 e ss.
7. Cfr., sobre estes puntos, o que subliñamos en *Luís Pimentel, ob. cit.*, p. 16-18.
8. En *Historia da literatura galega contemporánea* (Vigo: Galaxia, 1981), p. 359.
9. É moi interesante, neste punto, a recensión que Curros dedicou ó libro *Cousas d'aldea* (*Versos gallegos*), de Aureliano J. Pereira, e publicada en *El País* (17.4.1891), na que escribe o seguinte: “Todavía hay quien cree que la lengua gallega no pasa de ser un idioma agrario, útil sólo al destripador de terrones. De ahí que el mejor poeta gallego sea para los que así piensan el que con más propiedad hace el inventario de los aperos de labranza, se santigua con el labrador al escuchar en la campana de la aldea el toque de oración, o imita en versos onomatopéyicos, de gusto dudoso, el gruñido del cerdo, el chirrido del carro o el son de la gaita. Según esos críticos, el habla gallega permanece estacionaria desde el siglo XIX; por consiguiente, todas las ideas, desde entonces concebidas, todos los progresos, desde entonces realizados, no pueden tener expresión adecuada dentro de esa lengua. Y, claro está, como el alma, las sensaciones, las pasiones y todo lo que constituye la vida de los seres, no existía antes de esa época... la lengua gallega no puede ser metafísica, psicológica ni fisiológica; no puede preocuparse de la libertad, porque entonces no la había; no puede pedir la rebaja de los tributos, porque entonces nadie se atrevía a negárselos al rey, ni se le conocía la ciencia económica; no puede formular las ansias de las clases bajas, porque entonces no las sentían (...)”
Está recollido en *A poesía de Manuel Curros Enríquez*, estudio, edición, notas e apéndices de Elisardo López Varela (A Coruña: Deputación Provincial, 1998) pp. 1116.
10. Sigo, para a obra de Curros, a edición citada na nota anterior. Para o noso estudio consideramos o conxunto de *Aires da miña terra* e, tamén, os “poemas soltos”.
11. En “Curros ou a poesía como loita”, *Grial*, nº 17, xulio-agosto-setembro 1967, p. 304.
12. Est. cit., p. 305.
13. Vid. “Tres imaxens de Galicia”, en *Olladas no futuro* (Vigo: Galaxia, 1974), p. 69.
14. Tomo a referencia de José Luis Varela, *ob. cit.*, p. 271.
15. Advírtase que Campoamor, na súa *Poética* (publicada nese ano do 1883), apuntaba o seguinte:
“La poesía verdaderamente lírica debe reflejar los sentimientos personales del autor en relación con los problemas propios de su época. En todas las edades soplan unos vientos alisios de ideas que se estilan, y hay que seguir su impulso si no se quiere parecer anacrónico (...) No es posible vivir en un tiempo y respirar en otro. [Subliñado noso].”
16. Cito por Eduardo Pondal, *Poesía galega completa*, I, *Queixumes dos pinos*, edición de Manuel Ferreiro (Barcelona: Sotela Branco, 1995)
17. Seguimos, nestas categorizacións, o que fundamentamos en *El texto poético. Teoría y metodología*. (Salamanca: Colegio de España, 1994), pp. 29 e ss. As claves das referencias son: P=proceso; S=suxeito; O=objecto; Adx=adxuvante. Entre paréntese, vai indicada a tipoloxía de cada proceso.
18. Entenderáse, polo dito, que non comparto a moi estendida interpretación da función de burla, ou de razón irónica, que nesta composición xoga o sapo. Tampouco comparto a complexidade simbólica (de poema “moderno”) que lle atribúe no seu -por outra parte ben interesante- estudio R. Cardwell, “A significación de *Aires da miña terra* no contexto da literatura finisecular”, *Boletín Galego*

de *Literatura*, nº 3, 1990, pp. 7-18, pois todos eses supostos son totalmente alleos á poética, á sensibilidade e á razón expresiva de Curros.

Neste exemplo, en concreto, o marco escénico é de herdo e filtro romántico, o detallismo “realista” na constelación dos atributos do personaxe couda calquera virtualidade simbólica, e, mesmo tamén, nada hai nel do “espírito” de fin de século, de acentos decadentistas, “pose melancólica”, etc.

De outra volta, convén insistir en que os *signos da modernidade* -a concepción asociativa da poesía e o sistema da lírica de tradición simbolista- só chega á prosa lírica co grupo da vangarda (Manuel Antonio, Pimentel, Amado Carballo, Bouza), aínda que ten -iso si- decisivo anuncio na Rosalía de *Follas novas*. Polo demáis, nin tan sequera Noriega ou Cabanillas son afíns ó grande tronco que se inza por Europa a partir do 1867.

19. En, respectivamente, *Historia*, *ob. cit.*, pp. 359-360, e estudio cit., pp. 309-310.

20. Escribe neste sentido Carballo Calero, *loc. cit.*, p. 360, n. 1:

“Cicáis ó feito de que a “Cántiga” foi improvisada (...) débese certa incongruencia que se manifesta ao comparar entre sí as diversas estrofas. Na primeira, unha nena chora “os desdés do ingrato galán”. Pero “o probe infelís amador” que aparece na segunda, non somella merecer o título de ingrato, nen desdeñoso. A primeira estrofa parece unha cantiga de amigo na que se choran desdés do amado. Mais na segunda, o mozo somella dabondo inocente, e máis ben arrincado pola

miseria dos brazos da namorada, e con moita morriña dela. (O drama sicolóxico convírtese así en drama social). Só diste xeito se esprica que na terceira estrofa se mencioen como escolios “dun amor celestial verdadeiro”, unha cova nun outeiro -a da rapariga- e un cadavre no fondo do mar -o de rapaz-. Matounos, logo, a morriña. Eran perfeitos amantes. Os desdés do principio resultan un motivo cego, abandonado e contradito no desenrolo ulterior da fábula”.

Dende a nosa análise do texto -e como quedou apuntado- os “desdés” (sentirse abandonada nun estado de profunda confusión íntima), a mágoa e as angustias de morte e maila morte (de amor) son fíos de axeitada coherencia no episodio, que se superpoñen e dominan sobre o motivo social.

21. Cfr., sobre este aspecto, o cap. 6 (Figuras pragmáticas) do noso libro *El texto*, *ob. cit.*, especialmente pp. 75 e ss.

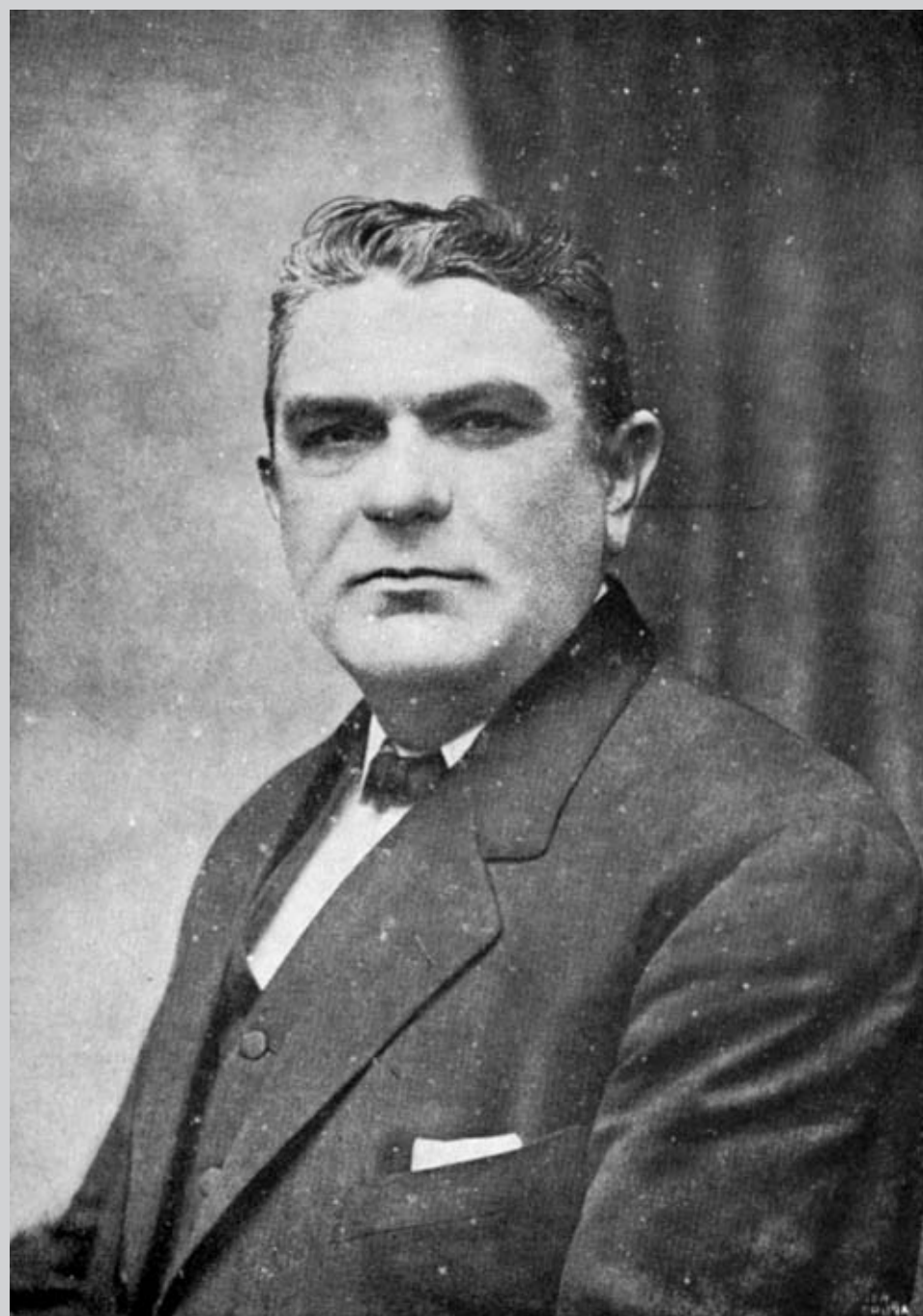
22. Vid. O estudio de X. Mª Paz Gago na súa edición do poema (Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 1998), 2 vols.

23. Vid. “Situando *O divino sainete*”, limiar á súa edición da obra (A Coruña: Ed. do Castro, 1969)

24. Cfr. El. Camacho Guizado, *La elegía funeral en la poesía española* (Madrid: Gredos, 1969)

25. Para as cuestións métricas, cfr. o traballo de R. Carballo Calero, “Catálogo de la métrica de Curros Enríquez como poeta gallego”, en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense*, XVII, 4, 1952, pp. 351-358.

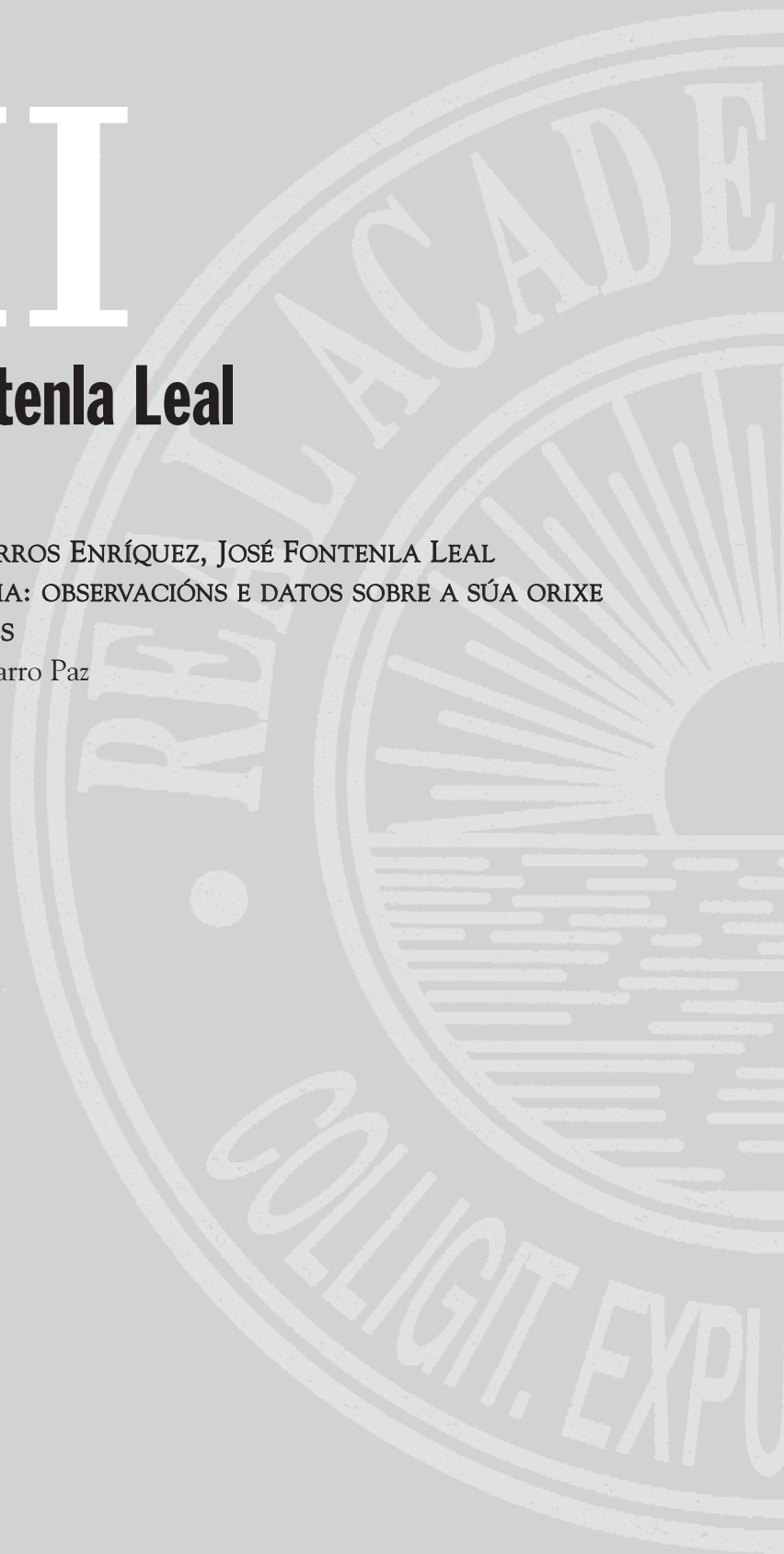
26. Vid. o que ó respecto estudiamos en Luis Pimentel, *ob. cit.*, especialmente pp. 19-37.

III

José Fontenla Leal

MANUEL CURROS ENRÍQUEZ, JOSÉ FONTENLA LEAL
E A ACADEMIA: OBSERVACIÓNS E DATOS SOBRE A SÚA ORIXE
E VICISITUDES
Xosé Mª Dobarro Paz

MANUEL CURROS ENRÍQUEZ, JOSÉ FONTENLA LEAL E A REAL ACADEMIA GALEGA: OBSERVACIÓNS E DATOS SOBRE AS SÚAS ORIXES E VICISITUDES

*A Jesús Sánchez Gómez, in memoriam, Domingo Sánchez
Naveira e Rolando Sánchez Couceiro pola súa eficaz
contribución ao bo funcionamento da biblioteca da Real
Academia Galega*

Xosé María Dobarro Paz

Neste traballo pretendemos ofrecer unha visión dos avatares que rodearon a constitución da douta corporación académica e da súa dificultosa andadura ata a morte de Fontenla, decembro de 1919, máis ou menos coincidinte coa cesión por parte do Concello coruñés do arelado local social. Fálase, pois, da Academia, da súa “Asociación Iniciadora y Protectora” da Habana e de dous dos seus alicerces: Fontenla Leal –sobre o que non hai moito tivemos ocasión de botar algo de luz en dous opúsculos (Dobarro Paz 1999, 2000)– e Manuel Curros Enríquez, como homenaxe no 150º aniversario do seu nacemento.

Os primeiros chamados para constituír unha Academia

Xa se teñen relatado en máis dunha ocasión –as máis recentes, de non estarmos trabucados, da autoría de Xesús Alonso Montero (1987, 1988, 1991) e Isabel Seoane (2001)– dos antecedentes para a constitución dunha academia, ou organismo similar, que se consideraba necesaria para pór un pouco de orde no que se consideraba anarquía da lingua escrita.

As primeiras referencias a unha Academia galega datan de 1875, cando Valentín Lamas Carvajal na “Novena” das *Cartas ós gallegos* (Ourense, Imprenta de José M. Ramos) di nos versos 49–56

Falai gallego, pois non é mancilla,
en Lugo, Ourense, Pontevedra e Cruña
cal castellano falan en Castilla,
e como catalán en Cataluña;
asina poderíamos en día,

traballando costantes sin sosego,
fundar unha ACADEMIA, que faría
o “limpa, fixa e dá esplendor” gallego.

Á expresión deste desexo seguiron diferentes chamados en revistas e xornais que tiveron escasa repercusión¹.

Mais en 1894 a prensa coruñesa e luguesa fíxose eco dun artigo publicado sete anos antes por Aureliano J. Pereira (vid. Anexo II) onde se reclamaba unha Academia que dignificase a lingua, a unificase e redactase unha Gramática e un Dicionario.

Nesta liña, en febreiro dese ano, algúns membros da sociedade *Folk-lore Gallego* –nada na Coruña en 1884 mais inoperante desde 1888– propuxeron a Pérez Costales –vicepresidente en funcións de presidente pola ausencia de Emilia Pardo Bazán– a súa disolución e a transformación en *Academia Gallega*. Celebrada a correspondente asamblea de socios, o 25 de febreiro, acordaron

proponer á la Junta General lo siguiente:=1º. Que la sociedad *Folk-lore Gallego* cambie su título actual por el de “*Academia Gallega*”, quedando aquella refundida en esta.

Comunicada a decisión por medio dunha circular aos socios, o 15 de outubro de 1904 (Vid. Anexo IV), algúns deles –entre outros a Condesa de Pardo Bazán– decidiron non participar na nova sociedade que se propugnaba. Outros moitos, entre eles Curros, que lle engade ao seu os nomes de José Fontenla, Luis Martínez, Segundo Pla, Adolfo Nieto e José Casas² na mesma circular que a comisión xestora lle dirixira, aceptaron asociarse (Seoane 2001).

O propio Curros (1894) nas páxinas de *La Tierra Gallega*, o xornal que fundara na Habana en abril dese mesmo ano, isto é, ao mes da súa chegada a Cuba, móstrase partidario da idea

Ocúpase actualmente la prensa de las cuatro provincias hermanas en un asunto de la mayor importancia: la creación de una Academia de la lengua gallega que podía establecerse con los fondos resultantes de la sociedad folklórica disuelta en la Coruña. El pensamiento no es nuevo. Más de dieciseis años hace que fué expuesto en *El Herald Gallego*, de Orense, y desde entonces viene preocupando á los escritores de nuestra región.

No hay para qué discutir ahora la necesidad de esa Academia. [...] Aunque sólo fuera para establecer esta unidad, codificando los trabajos que sobre la materia se han escrito y reduciéndolos á reglas, la Academia Gallega debiera fundarse inmediatamente. En esto todos estamos de acuerdo. Por desgracia ya no pasa lo mismo tratándose del punto en que ha de establecerse. El espíritu de discordia, que todo lo envenena y este-

riliza en nuestra tierra, saca ya la cabeza y empieza á hacer de las suyas. Nosotros tenemos sobre este punto un criterio que nos parece el más racional, y vamos á exponerlo en breves palabras.

La sede propia de la Academia Gallega es Santiago. Sus tradiciones literarias, su historia, su mismo ambiente, propicio á la meditación y al estudio, al silencio y al recogimiento, la hacen apta, como ninguna otra, para ese instituto. Pero Santiago tiene escasas vías de comunicación que dificultarían por ahora las periódicas reuniones de la Academia, si á ellas habían de concurrir todos ó la mayor parte de sus miembros. ¿Dónde, pues, debiera establecerse? Indudablemente allí, donde, por la mayor densidad de población y los más fáciles y directos medios de transporte, pudiera haber en todo tiempo mayor número *reunible* de académicos; y ese punto es la Coruña. [...] Así, pues, en la Coruña debe establecerse, siquiera sea provisionalmente, la Academia. Entendemos, sin embargo, que el punto de su localización es de interés muy secundario. Cuando surge una idea grande y útil lo esencial es darle forma, sea donde quiera. [...]

¿Es útil la fundación de la Academia? Sí. ¿Reclama el interés de nuestra literatura su establecimiento? Sí. Luego lo esencial es fundarla, y fundarla inmediatamente. En la Coruña tenemos hoy elementos que facilitan su establecimiento hasta por el lado económico.

[...]

Convencidos de que á Galicia le interesa la creación de la Academia porque ningún pueblo alcanzó su renacimiento político sin el renacimiento literario, díganlo sino Irlanda y Hungría, todo nuestro esfuerzo debe encaminarse á crearla lo antes posible.

Uns meses máis tarde, o 13 de novembro de 1894, reuniuse na “Librería Regional” de Carré Aldao, a comisión xestora para preparar a constitución da Academia. Asistiron Manuel Murguía, Pérez Costales, Paz Nóvoa, Victorino Novo, Martínez Salazar e Salvador Golpe e disculparon a asistencia Pondal, Pérez Ballesteros e Víctor López Seoane.

Mais entre os ataques externos desde a prensa e as reticencias para elixir un presidente fixeron que morrese antes de se formar.

Así, o 15 de abril de 1895, Pérez Ballesteros recibiu o encargo de Pérez Costales de liquidar a sociedade *Folklore* repartindo os fondos entre a Cociña Económica da Coruña e a erección das estatuas de Concepción Arenal e Daniel Carballo.

Curros (1895: 17–8), aínda que este seu artigo sobre o tema tampouco vai asinado, vai dar conta do fracaso e dos culpables do mesmo

Desde que comenzó en Galicia el movimiento literario [...] echáronse de ver, como no podía menos, grandes diferencias en la escritura de nuestro idioma, reveladoras de una

lamentable falta de unidad en la ortografía y en la fonética del mismo.

[...]

Era menester, pues, para salir de semejante situación un esfuerzo supremo y este esfuerzo debía encaminarse a establecer ó crear con el concurso de todos los elementos literarios de Galicia, una autoridad soberana en asuntos lingüísticos y someterse a sus decisiones. [...]

Se pensó entonces en la *Academia Gallega*.

No era nuevo el pensamiento. Mucho antes de ahora lo había desarrollado *El Heraldito Gallego* de Orense y lo aceptaron como bueno los periódicos de las cuatro provincias, considerándolo más que útil, necesario al mayor brillo y esplendor de nuestra literatura.

La Coruña tuvo la gloria de librar la última campaña a favor de esa idea.

No hace todavía un año, varios escritores entusiastas, antiguos socios del *Folk-lore gallego*, y miembros de su Junta Directiva, se reunieron en aquella capital y después de disolver esta sociedad cuya vida anémica no respondía a los fines que se había impuesto, acordaron levantar sobre sus ruinas la *Academia*, destinando a su creación los fondos que aquella tenía depositados en el banco de España.

Nombróse una comisión gestora. Se celebraron juntas; se repartió con profusión una convocatoria; se recibieron y publicaron listas de socios protectores y, cuando por la calidad de las personas que constituían dicha comisión, entre las que figuraban nombres como los de Murguía, Pondal, Paz Novoa, Martínez Salazar, López Seoane, Golpe, etc., todos esperaban impacientes la inauguración de la Academia cuyo Reglamento estaba ya terminado; he aquí que de la noche a la mañana, la prensa de Galicia nos anuncia que la Academia ha muerto antes de nacer [...]

¿Qué ha podido ocurrir en la Coruña [...]

Algunos periódicos que miraban con recelo la fundación de la Academia, se contentan con arromar sarcasmos sobre los individuos de la comisión gestora y nada dicen por donde pueda justificarse el fracaso de tanta actividad y tantas esperanzas. Pero, a través de ese estudiado silencio, y del que observan nuestros propios corresponsales, de quienes no hemos recibido carta en los dos últimos correos, nosotros creemos ver claro atribuyendo a la política, a esa politiquilla rebajada, que Galicia alimenta con su propia dignidad y con las hojas más brillantes de su historia, la verdadera causa de lo que acontece.

Vienen en apoyo de esta opinión algunas frases del discurso pronunciado por el señor Pérez Costales en el acto de dar cuenta en la Asamblea celebrada el 17 de Febrero en los Salones de la Diputación Provincial de la Coruña, de las gestiones hechas para fundar aquella institución, frases que, bien estudiadas, nos dan la clave del enigma y bastan para esclarecer todo lo que hay de oscuro en el asunto.

“Recelan algunos, decía el orador, para prestarnos su concurso, que en esta Academia va a encarnarse el regionalismo gallego y yo he de decir muy claro y muy alto

que nada menos cierto que tal aserto. Aquí caben los gallegos de buena voluntad; los que son regionalistas y los que no los son, en el estricto sentido de la palabra y hasta los que no son gallegos, pero que aman a Galicia, como yo, sin serlo, la amo.”

¿Para qué cansarnos en investigar más? Cuando el señor Costales hizo semejante declaración es que lo creyó necesario; es que, como suele decirse, veía mas de fondo y era preciso calmar las susceptibilidades caciquiles de los *montescos* y *capuletos* que creían posible que una Academia de la lengua se convirtiese en un club político contrario a cualquiera de esos bandos.

Por consiguiente, no hay que pensar ya en limpiar el gallego de los vicios que lo afean. Las voces dudosas, los vocablos neológicos, los giros bárbaros, habrá que consultarlos antes de escribirlos, con hombres más bárbaros todavía: con los lacayos de Montero Ríos, los siervos de Elduayen o el portero de Linares Rivas. Ellos, sólo ellos, tienen derecho a constituir Academias y a velar por la pureza de nuestra habla. [...] Todo libro gallego, si ha de aspirar al éxito, deberá llevar en la primera página una papeleta de votación por la que el autor acredite ser partidario del candidato oficial, siempre que este resulte persona grata a nuestros caupolicanes.

A presenza de Fontenla a carón de Curros –fóra da que nos dá Neira Vilas (1885: 75) de que en 1886, xunto con Secundino Cores, fundou a *Revista de Galicia*, de periodicidade mensual, que tivo corta vida– é a primeira noticia que coñecemos da presenza na Habana do litógrafo ferrolán³ e, ademais, xa vinculado ao vate celanovés, que acababa de chegar.

As primeiras tentativas desde A Habana

En 1897 volvemos a atopar o nome de Fontenla como primeiro asinante –non coñecemos os nomes dos restantes– dunha carta, datada o 28 de abril, dirixida a Luís Rodríguez Seoane, presidente do compostelán “Ateneo León XIII”.

O texto (vid. Anexo V), publicado pola revista *Follas Novas* cunha pequena introducción (FN 1897), instaba á institución a realizar “el milagro de darle unidad a la Ortografía, de una manera sencillísima” nomeando socios de mérito e correspondentes que fosen os encargados de “dirigir el movimiento literario, científico y artístico de nuestra Galicia; hacer y publicar lo más pronto posible, un tratado de Ortografía, una Gramática completa y un Diccionario de la lengua gallega”. Os asinantes manifestan, tamén, que “somos obreros; y lo único que nos guía es una pasión sin límites hacia nuestra pequeña patria, a quien deseamos “como buenos regionalistas” ver grande y feliz dentro de la gran Patria española”.

Que saibamos a misiva non tivo a acollida que os residentes na Habana agardaban.

Os xermolos da Iniciadora e Protectora

O 11 de xaneiro de 1903 celebrouse no Teatro Nacional unha velada conmemorativa do XXIII aniversario da fundación do Centro Galego. Como colofón á segunda parte do programa Curros leu o poema “A espiña”, escrita expresamente para o acto. Na longa composición, 282 versos, mais sen citar nomes, ataca a unha parte dos membros da colonia, sobre todo aos que intentaran mantelo calado fomentando o peche do seu xornal *La Tierra Gallega*, e explica as razóns polas que non entraba nin na “Benéfica”, nin no “Centro” nin nas “gallegas reunións”. Pero se a lectura do poema produciu malestar máis o fixo a publicación na *Revista Gallega* (23-VIII-1903) dunha carta na que lle relata ao seu director e amigo, Galo Salinas –quen lle dedicara o poema “O dardo”– o acontecido.

Os ataques que recibiu obrigárono a centrar a súa atención en respondelos deixando de lado outras ocupacións, tal e como lle manifesta nunha carta a Murguía (Vid. Anexo VI)

Si V. leyó un inmundo papelucho que aquí se publica con el título de *Follas Novas*, y la revista *Galicia* del Sr. Lopez Veiga, no extrañará mi silencio á su última carta. Desde que Galo Salinas publicó una carta particular mía, no cesaron de llover sobre mí las bascas del cretinismo gallego en forma de insulto y calumnias que tuve que devolver golpe por golpe, defendiéndome [...] en todas partes, en fin, donde llegó la conjura a los que odian en mí al demócrata que les profetizó la pérdida de España a los partidarios de Romero y Cánovas y Sagasta, y al gallego que no perdonó ocasión de enseñar buena criadía á sus paisanos. Esos cobardes, que no tuvieron valor para insultarme en Tacon cuando cara á cara les afeé su conducta conmigo, esperaron á ver impresa mi carta á Salinas para echárseme encima acusándome de ofender á todos los emigrantes, de llamar chusma á toda nuestra colonia, de haber querido solicitar la protección de la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia para la *Tierra Gallega*, que vivió y murió tan pobre como dignamente. A todo contesté de un modo cumplido y contundente en artículos y con documentos que V. habrá visto y verá reproducidos en *Galicia*; pero esta campaña de defensa me robó tiempo y no pude contestar á V.

Curros, coa lectura de “A espiña” no Tacón, e as posteriores liortas na prensa, afas-tárase, se cadra máis, da colonia galega.

Mais un grupo de amigos pertencentes á mesma visitouno o día primeiro de xaneiro de 1904 na redacción do *Diario de la Marina* coa intención de que volvese á que entendían era tamén a súa casa (GH 1904a)

Distinguidos amigos y admiradores del insigne literato don Manuel Curros Enríquez,

han efectuado la noche del jueves último, una grandiosa manifestación de simpatía hacia dicho señor, con motivo de la celebración de su fiesta onomástica y con el noble propósito de atraerle al seno de nuestra Sociedad donde tanto y tan entrañablemente se le quiere.

Los manifestantes regalaron al señor Curros un elegante album conteniendo infinidad de firmas de paisanos que desean vuelva á enaltecer y honrar con su figura la casa que es templo de progreso para todos los gallegos amantes del terruño.

Curros Enríquez es un verdadero patriota; las glorias de su pueblo han sido en todo tiempo fuente fecunda de inspiración para su lira; y siendo el Centro Gallego el lugar donde esas glorias se veneran, allí falta el señor Curros, para animar con su talento y enardecer con sus cantos el sentimiento de amor á la vieja patria.

A súa volta normal ao Centro Galego non a conseguirían, pero a totalidade ou parte deses amigos e admiradores serían os que dous meses despois, o 12 de marzo, constituirían no café “El Fénix” sito na moderna Manzana de Gómez, ao lado do Parque Central, “La Peña Gallega” que agrupaba a 25 galegos e que tiña como presidente a Secundino G. Varela e como “Presidente honorario y único” a Curros Enríquez (Vid. Anexo VII). Segundo a nota de prensa (El Conde de Andrade 1905), foi un acontecemento trascendental, sobre todo porque durante a cea se produciron “ansiadas reconciliaciones entre miembros prominentes de la colonia”. Aínda que son poucas as noticias que se coñecen das actividades que desenvolveu esta agrupación, si podemos observar como 7 dos seus compoñentes (Curros, Fontenla, Abeleira, José López Pérez⁴, Chané, Ángel Barros e Plácido Lugrís) formarían parte da comisión de 9 membros nomeada, o 17 de abril do ano seguinte, para encargarse da redacción do regulamento da “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”. Podemos, xa que logo, considerar que desta “peña” saíu a “Protectora”, tendo a Fontenla como auténtico iniciador e principal dinamizador. Da importancia desta agrupación xa nos ten informado Antón Capelán (1999: 33–4).

Fontenla “alma mater” da posta en marcha dun proxecto

Pero ¿quen era Fontenla?

José María Benito Fontenla Leal, segundo di a súa partida de bautismo conservada na parroquia de San Xiao, daquela única do Concello de Ferrol, naceu nesta cidade o 12 de febreiro de 1864

En doce de Febrero de mil ochocientos sesenta y cuatro Dn. Juan Monasterio Pbro. con licencia del Sr. Dn. Antonio Mª Gómez Cura Parroco de S. Julián del Ferrol, bautizó solemnemente con los nombres de José Maria Benito, á un niño qe nació hoy á

las diez de la mañana hijo legítimo de José Fontenla natural de S. Cristobal de Couso, y Adelina Leal de S. Martín de Jubia y vecinos de esta Ciudad: abuelos paternos José difunto y Josefa Barros de la referida de Couso; maternos Juan y Josefa Fernandez, de la de Cobas, fueron padrinos Benito Garcia y Josefa Rodz. de este vecindo. advirtioles lo necesario y para que conste lo firmamos.

Antonio Mª Gomez.

Non naceu, pois, en Xubia como se ten dito nalgunha ocasión, tamén coa data de nacemento trabucada (Bendamio 1934)

José Fontenla Leal nació en la villa de Jubia (Ferrol) el año 1855, según él mismo declara y vino a Cuba a la edad de los diez años, dedicándose al correr del tiempo al estudio del dibujo que empleó como dibujante tipógrafo en el curso de su vida. Fué un obrero manual apasionado por las glorias de su tierra, que amaba como nadie, figurando en todos los movimientos políticosociales de orden patriótico que encajasen en su avanzada ideología para reclamar para su país la autonomía regional como paso inmediato para la liberación del yugo impuesto por el Poder central.

Debeu emigrar a Cuba con dez anos, pois, en 1917, cando veu a Galicia acompañando os restos de Chané, declarou que levaba 43 anos en Cuba, o que supón que marchou para a illa en 1864, quer dicir, con dez anos de idade. Non sabemos con exactitude se o fixo só ou co pai –a nai xa morrera e as irmás quedarían en Ferrol–, aínda que parece que foi o segundo.

E ¿que fixo en Cuba?

As primeiras noticias que temos son, como xa se dixo, as da fundación da *Revista de Galicia* en 1886, a de adherirse, con Curros, á “Academia Gallega” de 1894 e a de solicitar, como primeiro asinante, en 1897 a fundación dunha comisión que puxese orde no “caos” lingüístico imperante.

Tamén sabemos que o 7 de xullo de 1893 ingresou na loxia masónica “La Unión y Concordia” e que o 9 de maio do ano seguinte foi elevado a compañeiro masón. Tiña grado 2 e usaba o nome simbólico de “Murguía”⁵. Realmente levaba razón Curros cando lle dicía ao historiador de Arteixo (R. Villar Ponte 1953: 11) que Fontenla era “un noble obrero que le quiere a Vd. mucho”. Quedábase corto. Froito deste cariño debemos mencionar que preparou unha nota bibliográfica “Obras de Murguía” das obras impresas e en preparación do historiador que publicou na revista *Galicia* (31, 30-VI-1905 e 32, 7-VII-1905).

Temos noticia, aínda que non se poidan precisar as datas, que formou parte dunha “interesante tertulia” –onde, como entre outras amizades da colonia, o alcumaban cari-

ñosamente “Breogán”–, sen dúbida conspirativa fronte ao poder do Centro Galego, denominada “La Cacharrería” da que pouco máis sabemos co que nos conta Severino T. Soloso (1913) en resposta ás noticias que da visita á illa de Jaime Solá a principios de 1912 dá a súa revista *Vida Gallega*.

El culto periodista, –y artista fotográfico.– Sr. Solá (don Jaime) ha publicado en su muy leída revista, –“Vida Gallega”,– un grabado en que aparecen los Sres. Roberto Blanco Torres y Guillermo Cedrón como jefes intelectuales de la “juventud” galaica en la Habana, en “item”, como, –a título de tales,– personas de la “Cacharrería Gallega,” en “item” (en la Habana.)

[...]

No han sido jamás “cacharreros” de la “cacharrería” ni Fray Roblanto, ni el Sr. Cedrón. Cuando la misma “fué”, éramos: Dueño (del título) un servidor del Sr. Solá que “plumeando” se llama “Juan Casifranco, Santiago de Brandes, Siboney” o “Juan Nadie” y como “gallego”, Severino T. Soloso, dueño del “store” donde se nos permitían las consiguientes “boberas”; un tal “Laureano, asturiano él y gallego de afición, pero bien conocido por “Castelar⁶,” y al dicho “store” concurrentes, –y de la “cacharrería” alma: “Breogán”, Carballal Lafourcade, Peynó, Vázquez, Varela, “Pes de Ferro” y, de vez en cuando... Han [sic] de Allariz. Como “concurrentes” eran los grandes “ausentes”, los galaicos señores Cedrón y Blanco, a quienes nos presenta el bueno del Sr. Solá.

¿Qué más? La “Cacharrería” del grabadito no es la “Cacharrería” [...] y duéleme que no puedan “admirarla “tal como fué” los que pierden el tiempo interesándose “por cousa de tan pouca validés”.

Figura como redactor gráfico da revista *Galicia* (GH 1906a).

Tamén temos noticia de que foi fundador e presidente da “Unión Redencionista Gallega”, creada na Habana para loitar contra os foros na liña dos movementos agraristas que funcionaban en Galicia. Como tal, asinou o “Manifesto que la Sociedad ‘Unión Redencionista Gallega’ dirige a sus conterráneos”, publicado pola revista *Galicia*, (13-V-1911).

Animou a aqueles que consideraba escritores de talento a pór a súa musa ao servizo da patria, nomeadamente Ramón Cabanillas, expatriado entre 1910 e 1915. O poeta cambadés recoñeceulle –en público e en privado– a súa aposta por el.

No primeiro dos casos, aínda nas primeiras andainas do Cabanillas poeta galego, cando lle dedica o poema “A trainera” (*Suevia*, 10, 14-IV-1912) con estas palabras “Pra y–alma gallega d’un novo ‘Breogán’”.

No segundo, cando, nunha carta (20-III-1912) lle manifesta ao seu amigo de toda a vida, Manuel Sánchez Peña (Cabanillas 1981: 487)

Pepe Fontenla, el alma más gallega de Cuba, íntimo del pobre Curros y que está enamorado de mi musa (¡enamorarse es!) está empeñado en que yo escriba un libro de versos gallegos; si tuviese tiempo y humor para hacerlo, tanto me anima que lo conseguiría.

ou cando na dedicatoria manuscrita do poemario *No desterro* pon (Cabanillas 1979: 112)

Nesta páxina falta un título y un nome –o teu–. É meu propósito que este apareza na primeira do meu segundo libro. Non me esqueceréi nunca de que ti fuche quen decidíu miña vocación e meu casamento co idioma pátreo.

Mais, como é, desgraciadamente, habitual, Cabanillas, unha vez que gañou prestixio máis nunca se lembrou do seu mentor. Nin lle dedicou *Vento mareiro*, nin, que saibamos, o visitou cando viaxou a Galicia nin lle fixo unha necrolóxica de agradecemento pola axuda no pasado.

Tamén foi membro activo do Centro Galego desempeñando funcións naquelas comisións que máis defendesen a causa de Galicia. Ademais de ser quen propuxo, na Xunta xeral de 1908, que o Centro oficializase para ser interpretado en todos os seus actos o himno coa letra de Eduardo Pondal e a música de Pascual Veiga –proposta que foi aprobada por unanimidade– participou naquelas protestas que entendía ían contra o que a institución debería facer. A título de exemplo vexamos como o seu nome acompaña o de outros “significados”, mais sen cartos, asociados da entidade cando a directiva non está a seguir o que eles entenden como liña correcta (Guede et alii 1915) (Vid. Anexo VIII).

Mais, se pasou á pequena historia foi por ser teimudo defensor da necesidade que tiña Galicia de contar cunha simboloxía de seu, fundamentalmente un himno, e, sobre todo, por ser o motor da constitución dunha sociedade, a “A Asociación Iniciadora e Protectora da Academia Galega”.

A posta en marcha da Iniciadora

Se reparamos nas palabras de Miguel Bendamio Montero (1905), un dos fundadores da Protectora, o sentimento rexionalista comezaba a callar entre diferentes sectores da colonia galega da Habana

Es muy peculiar entre nosotros que nacida una idea que creemos salvadora, cuya trascendencia penetra más allá de aquello que llamar pudiéramos ACCIÓN REGIONAL, la acojamos con verdadera fruición y simpatía, sintiéndonos dispuestos á sacrificarlo todo para defender ante los poderes públicos el espíritu que entraña y que creemos

muy natural, por conservar en sí lo necesario, y de vital interés para el desarrollo moral é intelectual de las libertades que tiempo ha vienen solicitándose para la región gallega.

Pero también es peculiar en parte de esos que se sienten inspirados de sublime abnegación para defender un ideal santo, cual es la libertad regional, abandonen aquella fe que sintieron al calor del convencimiento con que creyeron muy urgente y necesario romper las cuerdas que anudan los músculos de un pueblo, cuyos hijos se sienten débiles por el dolor para verse libres, gozando de las ordenanzas que tiempos más venturosos les brindarán días de paz y alegría.

A esos precisamente, que firmes en sus propósitos de un día, se sienten desfallecidos al siguiente, perdiendo todo el ardor, toda la fe, todo el amor por aquella causa, que es la de la justicia, á esos les dedico estas mal hilvanadas líneas, para que sobrepongan á toda pueril ambición, rechazando con entereza toda acción que en sí no lleve estampado el sello de la honra regional, el bienestar y el progreso de nuestra amada Galicia.

Refrése tamén a que a acción rexional en defensa das liberdades de Galicia xa se iniciara “con prosélitos de pasajera satisfacción” pero que non había que agardar repentinos cambios xa que os obstáculos ían ser grandes e para superalos non había máis ca traballar con constancia, tenacidade, fe inquebrantable e laborar arreo, lonxe do escepticismo. Semella, xa que logo, que había certo ambiente favorable para a acometida dunha importante empresa.

No número seguinte de *Galicia* é cando vai aparecer o artigo de Murguía (1905), que van titular “Diccionario de la lengua gallega. Necesidad de su formación y publicación” –cando apareciera en *La Temporada* de Mondariz (16, 18-IX-1904) titulábase “Necesidad de la formación y publicación de un *Diccionario de la lengua gallega*”. Nel, o historiador, nesa altura arquiveiro de Facenda da provincia da Coruña a piques de xubilarse, despois de recoñecer que

Por fortuna, un lenguaje usado por más de dos millones de habitantes en un extenso territorio y con una población distribuída en tal forma, que no permite en manera alguna la desaparición de nuestra lengua nacional, no hace fácil ni que esta bastardee, ni menos desaparezca. Lo último que un pueblo debe perder es su idioma. Símbolo el más completo de su individualidad, no puede borrarlo sin borrar asimismo su personalidad.

Non obstante, entende que para evitar a paulatina deturpación do idioma facía falta, e de forma rápida, algo máis: un diccionario

Hace tiempo que está pidiendo el país que las personas habilitadas para ello, se arriesguen á la publicación de obras en que brille el más exacto conocimiento de nuestra lengua, pero sobre todo que tomen sobre sí el penoso y arriesgado empeño de dar á luz un *Diccionario* en que se compendie toda la riqueza y hermosura del idioma patrio.

obra que superase os esforzos individuais realizados no século XIX (Rodríguez, Cuveiro, Valladares) e que pola súa urxencia debería ser un traballo colectivo

Seríale forzoso buscar un buen número de colaboradores inteligentes y activos, con la suficiente abnegación para confundir, por amor á la ciencia y á su país, su trabajo anónimo con el de aquél que debería en definitiva reunir, estudiar, espurgar y clasificar los datos alcanzados. Estas dificultades podían, sin duda, vencerse siguiendo el ejemplo que dió Alemania hace pocos años para llevar á cabo la redacción del *Gran diccionario de los idiomas alsacianos*. La ayuda oficial y la capacidad de los colaboradores lo allanó todo y en poco tiempo.

Un comité de personas competentes se ocupó en reunir los elementos necesarios de un diccionario de los idiomas alsacianos, para lo cual se votó en 1893 *un crédito en el presupuesto de Alsacia Lorena*.

[...]

El ejemplo, pues, está dado.

No se nos ocultan las dificultades con que tan grave empresa lucharía, pero desde luego declaramos que no son invencibles. Lo único que se necesita es la ayuda material de las Diputaciones provinciales de Galicia. Sólo ellas, por su índole, porque conocen las necesidades del país, porque tocan á cada momento las deficiencias de toda clase que le cercan, sólo ellas, repetimos, pueden, y aún nos atrevemos á decir *deben*, intentar cubrir el vacío que se siente de un verdadero *Diccionario de la lengua gallega*.

A repercusión que tivo a súa lectura debeu ser grande, pois xa no mesmo número da benemérita publicación habaneira Nan de Allariz (1905) –que pouco despois sería o secretario da xestora da Iniciadora, da comisión de regulamento e da primeira directiva– se fai eco do interés do artigo e inserta un da súa autoría, “¿Patriotismo?” reclamando que debía acabarse o tempo dos laios para poñerse mans á obra

Confieso que la lectura del preinserto artículo del ilustre maestro Sr. Murguía, ha dejado mi ánimo sumido en profunda y amarga pena.

[...]

¿Se trata de un ideal noble, grande, hermoso, digno, patriótico?... Pues el desdén, el vacío, el desprecio general se encargan de aniquilarlo, de destruirlo. La idiosincrasia gallega se revela, se manifiesta, se impone.

Y esto lo hace un pueblo al que se tiene por patriota en superlativo grado.. Error crasísimo; farsa indigna. El patriotismo gallego no existe.

[...]

El verdadero patriotismo consiste en saber conservar en toda su pureza todo aquello que es símbolo de nuestra raza: lo tradicional, lo clásico, lo típico, lo glorioso, lo que constituye nuestro modo de ser, «nuestra alma»; consiste en velar por el progreso moral y material de nuestra región; consiste en rebelarse contra la canallesca grey política que nos escarnece, dilapida, denigra, esclaviza; consiste en dejar de ser hembras con pantalones para ser hombres con dignidad; consiste en saber pensar alto, sentir hondo y obrar con cordura; consiste en saber ser libres, grandes, fuertes, nobles, dignos.

[...]

Mas... volvamos al asunto.

Duélese el venerable anciano, del bastardeamiento que se nota en nuestro idioma, aun en aquellos apartados lugares que más refractarios se mostraban á la influencia de lenguajes extraños, bastardeamiento «que pone en peligro de muerte nuestra *fala*, símbolo el más completo de nuestra individualidad» y clama por un pronto y eficaz remedio, empezando por la formación de un completo *Diccionario de la lengua gallega*.

Muchos años hace, muchísimos, que se viene luchando por el establecimiento de una *Academia gallega*, que, no solo *limpie* de barbarismos, *fije* la unidad y *dé esplendor* á nuestro idioma, sino que vele también por la conservación de nuestra música popular, nuestros cantos, costumbres y todo aquello que signifique algo de esa «nuestra alma» que gradualmente va desapareciendo y desaparecerá en absoluto (los síntomas lo evidencian, desdichadamente) si el pueblo gallego no reacciona á tiempo y sigue dejándose deslizar por el plano inclinado que lo conduce al precipicio y á la muerte.

Cuantas veces se ha intentado algo en ese sentido otras tantas el fracaso acompañó á tan loables iniciativas. ¿Qué importa ni qué vale el entusiasmo de unos pocos ante la indiferencia general?

Pide e Sr. Murguía que se imite el ejemplo que dió Alemania para llevar á cabo la redacción del *Gran diccionario de los idiomas alsacianos*, que «la ayuda oficial» y «la capacidad de los colaboradores lo allanó todo y en poco tiempo».

Allí sí; porque el pueblo y sus hombres de letras lo deseaban, lo pedían, lo exigían... Por eso ha sido eficaz «la ayuda oficial», donde el asunto se tomó con patriótico empeño.

En Galicia ya es muy distinto.

Las Diputaciones provinciales [...] son instrumentos del poder central, al que ciegamente obedecen, y, por lo tanto, no pueden prestar atención á esas «*futilidades*».

Los intelectuales gallegos se pasan la vida en contínuo pugilato literario, cada cual con su léxico propio, peculiar, y cada cual creyendo poseer el mejor sistema, método

ó gramática, resístese á aceptar outras doutrinas que non sean as súas propias, y, por lo tanto, se toca la imposibilidad de llegar á «un acuerdo».

Por último, la apatía del pueblo gallego por todo «lo nuestro» es manifiesta, mal que pese á su decantado patriotismo. Y si no, decidme: ¿Qué protección se le ha brindado á nuestro esclarecido Murguía para que escribiese la *Historia de Galicia*?

[...]

Está visto. El patriotismo gallego es un patriotismo especialísimo; *sui generis*.

[...]

Y nosotros, el pueblo, los *eternos Jeremías*, seguiremos insensitivos, resignados, siendo las bestias de carga del amo que nos esclaviza, ó muriéndonos lejos del terruño consumidos por la *morriña* y la inacción, sin comprender que las azadas, los picos y las guadañas no sólo sirven para cavar la tierra, hender peñascos y segar hierba, sino que son también *instrumentos útiles* para libertar á la patria de opresores.

Pero seguiremos sin comprenderlo.

Pero non todos os galegos eran da caste que reflectía Nan de Allariz e un deles, Fontenla, púxo mans á obra de contado. Como a idea xa lle viña remoendo na cabeza desde ben atrás, axiña logrou xuntar un grupo de amigos e simpatizantes da causa. A rapidez con que se desenvolveron os acontecementos fundacionais danos a entender que a lectura do artigo de Murguía só foi a espoleta que fixo estoupar algo que xa estaba en avanzado estado de xestación. Tan é así que unha semana despois da súa publicación, un solto da propia revista *Galicia* (GH 1905a) xa anunciaba a creación dunha comisión xestora para a constitución da Academia en Galicia

Desde hace muchísimos años viene siendo tema de constante preocupación para algunos hombres de letras de nuestra patria, el establecimiento de una «Academia gallega», necesidad sentidísima, hoy más que nunca, por la acción destructora que extrañas influencias van ejerciendo sobre nuestro dulce lenguaje y sobre las costumbres y carácter de nuestro pueblo.

Los beneficios que dicha Academia puede reportar á Galicia son incalculables, y comprendiéndolo así los gallegos residentes en Cuba, cuyos sentimientos altruistas y patrióticos se han manifestado en tantísimas ocasiones, dan una vez más prueba evidente de su acendrado amor á la tierra en que nacieron, con la idea surgida en un grupo de entusiastas conterráneos de la creación en Galicia de la «Academia Gallega».

Para estudiar todo lo concerniente á que ese noble ideal llegue á ser una hermosa realidad, ha sido formada la Comisión gestora de que más abaixo damos cuenta, la cual publicará brevemente una circular que será su programa y llamamiento á la colonia, reservándonos para entonces el tratar este asunto con el detenimiento que se merece.

El propósito es altamente patriótico y confiamos en que nuestros paisanos en general prestarán su decidido apoyo á la fundación de la «Academia gallega», símbolo de cultura y progreso que tiende á engrandecer y dignificar la patria.

He aquí la Comisión constituída al efecto:

Presidente de honor: Ldo. D. Miguel A. García. Presidente de la «Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia» y del Orfeón Español «Ecos de Galicia», y Ldo. D. Secundino Baños, Presidente del Centro Gallego.

Presidente efectivo: D. Manuel Curros Enríquez.

Vicepresidente: D. Ángel Barros.

Tesorero: D. Juan José Domínguez.

Secretario: D. Alfredo Nan de Allariz.

Vicesecretario: D. M. Bendamio Montero.

Vocales: D. Leoncio Varela, D. Laureano Rodríguez, D. José Castro Chané, Ldo. D. José López Pérez, D. José Fernando Fuentes y D. Adelardo Novo, don Secundino G. Varela, D. José Abeleira, D. Plácido Lugrís, D. Francisco Pego Pita, D. José B. Cerdeira, D. Vicente López Veiga, D. José María Candia y D. José Fontela [sic].

Sen perdas de tempo (GH 1905b), reuniríase por vez primeira o 17 de abril no salón de sesións do Centro Galego e á xuntanza asistiron tamén simpatizantes da idea. A reunión inicial foi un éxito pois non podía esperarse outra cousa cando á fronte estaba

una personalidad tan excelsa como la del egregio poeta Curros Enríquez, cuyos prestigios literarios y virtudes sociales son la mejor garantía para el éxito de este proyecto que tiende al engrandecimiento y regeneración de nuestra idolatrada pequeña patria.

Curros iniciou o seu discurso manifestando que o feito de estar alí se debía á concienzuda lectura do artigo de Murguía e que fora Fontenla, nunha entrevista mantida con el, quen lle expuxera a conveniencia de fundar en Galicia unha Academia. Como considerara que a idea era de grande transcendencia non dubidara un momento en se pór á fronte do movemento como solicitaban os entusiastas do proxecto. Acabou facendo un chamamento

al patriotismo nunca desmentido de nuestros paisanos para poder llevar á feliz término una obra tan meritoria y de tanto interés para el engrandecimiento de nuestra pequeña patria.

No acto falaron tamén Barros, Chané, López Pérez, Abeleira, Domínguez, Fernández e Fontenla, quen presentou á mesa unha proposición acerca das bases sobre as que debía establecerse a Academia Galega.

Finalmente constituíuse a comisión redactora do regulamento da Asociación que quedou formada por

Presidente: D. Manuel Curros Enríquez; D. Ángel Barros, vicepresidente; D. Alfredo Nan de Allariz, secretario; y los Sres. D. José López Pérez, D. José Fontela [sic], D. José Abeleira, don José Castro Chané, D. Plácido Lugrís y D. José A. Fernández.

O 1 de xuño de 1905 aprobaron o regulamento da nova entidade, a “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega” e, de seguido, presentaron no goberno civil da provincia da Habana o Regulamento (GH 1905d) sendo a parte fundamental do mesmo

las bases que presentó nuestro querido compañero de redacción é iniciador del proyecto, D. José Fontenla, en la primera junta que se celebró con tal objecto en el Centro Gallego, y que presidió el esclarecido hijo de Galicia D. Manuel Curros Enríquez.

Pouco despois, o 27 de xuño elixiron presidente a Curros e secretario a Alfredo Nan de Allariz. Fontenla quedou como vocal pois, en palabras de Ramón Villar Ponte (1953: 10), “no quiso dejar de ser un oscurecido soldado de filas: ¡El primero en la hora de los trabajos, el último en la de los honores!”.

Ao mesmo tempo elaboraron unha circular, asinada por Curros, como presidente, Angel Barros, como vicepresidente, e Alfredo Nan de Allariz, como secretario, que enviarían a todos aqueles que podían estar interesados no proxecto (Vid. Anexo IX). A circular finaliza facendo un chamamento aos galegos para que se asocien e indicando que xa se puxeron en contacto con Murguía para que inicie os labores de posta en marcha da Academia (GH 1905e)

nos honre con su cooperación como suscriptor, acudiendo á inscribir su nombre en la lista de los protectores de la “Academia Gallega”, de cuya fundación encargamos con esta fecha, en oficio que dirigimos al señor D. Manuel Murguía, á una comisión de personas competentes de las cuatro provincias gallegas.

De acordo con isto, días despois enviáronlle o oficio a Murguía (vid. Anexo X) para que, coa colaboración de Pérez Ballesteros, Martínez Salazar, Varela Lenzano, Rodríguez López, Arturo Vázquez, Fernández Alonso, Said Armesto, Casto Sampedro, Amor Ruibal e Barcia Caballero –isto é, dous por provincia mais dous de Santiago– procedese á creación e constitución da Academia.

Poucas semanas máis tarde, presumiblemente prevendo posibles acusacións de “sepa-

ratismo” e ataques doutro tipo, que os habería, Ángel Barros –Vicepresidente da xestora e máis da Iniciadora–, insertaba un artigo nas páxinas da revista *Galicia* (Barros 1905a) manifestando

Es incuestionable que la creación de la Academia Gallega, merced a la iniciativa de los gallegos de la Habana, constituirá para la historia científica y literaria de nuestra región el hecho más culminante de la época.

Puede aseverarse que, implantada que sea la Academia, Galicia habrá puesto la primera piedra del pedestal de su grandeza. Porque nadie puede dudar de la influencia decisiva del idioma en la vida y desarrollo de los pueblos.

[...]

Y como nosotros vivimos de realidades, no de paradójicos anhelos, jamás hemos abrigado la pretensión de que, al fundar la ‘Academia Gallega’, laborásemos para que nuestro idioma volviera a ejercer la hegemonía de los pasados tiempos. En este punto no soñamos con utópicas reivindicaciones: seguimos el cauce trazado por la mano de la Providencia y nos sentimos orgullosos en cooperar al magno y patriótico empeño de robustecer la unidad nacional.

La ‘Academia Gallega’ viene a resolver este hondo y trascendental problema. Su programa de elevada cultura establece un paralelismo por virtud del cual a la par que enaltece a la región dignifica a la patria grande. Por eso decíamos al comenzar este trabajo que, implantada la Academia, Galicia habrá puesto la primera piedra del pedestal de su grandeza.

[...]

Conservemos, pues, la dulce habla de nuestros mayores; conservémosla, aunque sólo sea como una gloriosa reliquia; que el idioma [...] predilecto de Alfonso X, *El Sabio*, tiene derecho indiscutible a la vida, no sólo por su cadencia incomparable, sino por su muy ilustre abolengo.

Nesta mesma liña vai a “Mensaje que la Directiva de la Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega dirige a tan docta Corporación con motivo de su inauguración oficial” –curiosamente está datada o 18 de decembro, case un ano antes da sesión de inauguración– (BRAG 1906d: 133).

Os atribuirán finalidades políticas; tal vez designios criminales; pero esto es tan absurdo, tan inconcebible, que ni siquiera merece refutarse. Para hacer política, no es ciertamente un centro educativo lo más indicado: la política se hace en el partido, en el mitin, en la plaza pública, nunca en el sereno recinto académico, [...].

Xa desde a posta en marcha da Iniciadora se sinalou a Fontenla como o motor fun-

damental. Os artigos que aparecen nas páxinas da prensa galego-cubana ao redor da súa figura así o demostran (Vid. Anexos XI a XIII). As palabras do vicepresidente Ángel Barros (1905b) déixano ben claro

¿Quién, quién sino Fontenla ha revivido la idea –fracasada ha tiempo en la misma Galicia por causas que no hace al caso analizar– de establecer la insigne Corporación cuyas patrióticas finalidades son publicamente conocidas? ¿Quién, sino Fontenla, congregó a unos cuantos gallegos animosos, difundió *urbi et orbi* el proyecto, entusiasmó con su ruda pero nobilísima palabra, alentó con su verbo apasionado, y, en fin, echó las bases de ese proyecto que cristalizó con la creación de la Academia que tantos días de cultura y gloria habrá de proporcionar a nuestra patria?

Fontenla es el *alma mater* de la *Academia Gallega*. Cuando en el período de formación de la sociedad sostenedora de esa Academia, cundía el desaliento en las filas de los patriotas que siguen a Fontenla, porque ven en él algo así como un émulo pacífico de Breogán, el famoso caudillo celta; cuando, en una palabra, se tocaban las dificultades inherentes a toda obra nueva, Fontenla, con el tesón de un apóstol, suavizaba asperezas, allanaba obstáculos, ingeniaba medios y, al triunfar en toda la línea, exclamaba ébrio de orgullo, henchido de ingénua satisfacción: –“¡Señores, la Academia es un hecho!– ¡La patria, agradecida, premiará nuestro esfuerzo!– ¡Qué día más grande aquel en que definitivamente quede constituída la Academia!...

Asimismo tamén se fai constar este recoñecemento de peza fundamental nos Estatutos (AIP 1905: 5-6)

Artículo 2.- En un momento feliz fueron recogidos las ansias, los deseos vehementes que en distintas ocasiones y lugares expusieron los más insignes regionalistas, por los bríos patrióticos del paradojal petrucio José Fontenla, secundado por el inmortal Curros que aureoló con los luminares de su glorioso nombre, los siempre indecisos y difíciles comienzos de todo empeño ideológico que pretende encarnar en la realidad, convirtiéndose en hechos.

Nunha das súas primeiras reunións, a Iniciadora acordou nomear socio de mérito a Fontenla e meses despois, na xunta do 11 de outubro de 1905, decidiron por unanimidade propor á Academia que o nomease correspondente e que no salón de actos da súa sede colocase o seu busto cincelado en mármore

Uno de los acuerdos que con más satisfacción, con inmenso júbilo han sido acogidos por nuestra colonia, es, a no dudarlo, el tomado por la “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”, de proponer á la docta Corporación establecida en

la Coruña, que se nombre académico correspondiente y se coloque en el salón de actos su busto cincelado en mármol

O primeiro faríase de contado, pois a práctica totalidade dos integrantes da primeira directiva foron nomeados correspondentes (BRAG 1906b: 50-1). Mais a segunda nunca se faría.

As cousas parecían comezar con bo pé e en outubro dese ano xa tiñan 350 socios (GH 1905h).

Un proxecto en paralelo

Paralelamente, o 23 de maio, Cotarelo Valledor daba a luz nas páxinas de *El Eco de Santiago* un artigo (vid. Anexo XIV) no que lanzaba a “idea” de crear “la suspirada y utilísima *Academia regional gallega*”. Propuña nomes, en grande medida coincidentes cos que logo serían nomeados, e máis o lugar de establecemento

Claro es, que la Academia debe establecerse en Santiago de Compostela, capital científica de Galicia asiento de la Universidad gallega. Por ahora podrían aprovecharse, para las primeras reuniones, las salas del Ateneo León XIII, centro de cultura cuyos fines no se alejan mucho de los del que se pretende.

Como xa quedou apuntado, Fontenla e outros obreiros da Habana dirixíranse en 1897 ao Ateneo “León XIII” solicitando o que agora propuña Cotarelo. Este, posiblemente por descoñecemento, pois chegara a Santiago en 1904, non alude á misiva, pero algunhas significativas semellanzas entre ambos os textos poden explicar o silencio, xa que o nome de Fontenla aparece xa nas primeiras noticias sobre a posta en marcha da Academia chegadas de Cuba.

Galo Salinas (1905), que, nas páxinas da súa *Revista Gallega*, reproducira as noticias dos pasos dados na Habana comentándoas favorablemente, saíulle ao paso lembrando o proxecto frustrado de 1894-5 e máis apoiando as iniciativas da Habana

El Sr. Cotarelo, pues, no ha descubierto ningún nuevo continente, y puesto que nuestros hermanos de la Habana se ocupan en gestionar lo procedente para la creación de la «Academia Gallega», punto en que habrá de residir, modo de funcionar y otros por menores, dejémosles que hagan firme su iniciativa y acuerden lo que conceptúen más conveniente, ya que de allá ha de venirnos hecho y viable lo que aquí, por lo que no queremos decir, no ha habido el tacto de realizar.

Aunque lo expuesto por el señor Cotarelo es muy merecedor de aplauso, califica-

mos de prematuro cuanto en tal sentido aquí se haga y diga, del mismo modo que el echar á volar nombres, cosa asaz delicada, ni menos apuntar localidades determinadas, porque es establecer antagonismos, siempre fatales;

A revista *Galicia* (GH 1905f) reproduce o artigo de Salinas engadindo

Hace varias semanas leímos el artículo del profesor Sr. Cotarelo á que alude la *Revista Gallega*, del que nada quisimos decir por no perder en inútiles controversias un tiempo precioso que hoy necesitamos para dar vida y calor á una empresa tan digna como es la de fundar en nuestra tierra la proyectada Academia Gallega. Esta fué la causa de nuestro silencio.

A Academia na Coruña

Os organizadores da Academia reuníronse por vez primeira no salón de actos da Casa Consulado da Coruña o 4 de setembro de 1905, reunión da que saíron todos os acordos cos que se iniciaba a andaina. Antes de máis nada decidiron nomear Presidenta honoraria a Dª Emilia Pardo Bazán e Académico honorario a Ramón Pérez Costales, por ter sido Presidente da frustrada Academia de 1894. Logo trataron o tema de establecer a sede, acordándose, por maioría, que fose A Coruña. Tamén acordaron que os membros fosen corenta, procurando “con arreglo a los deseos de nuestros mandantes que las cuatro provincias hermanas tuvieran debida representación”⁷ e que as funcións estivesen rexidas por unha Xunta de Goberno, para a que elixiron a Murguía, como presidente, Pérez Ballesteros, como tesoureiro, e Eugenio Carré, como secretario. Prescindimos de ofrecer a relación completa de académicos numerarios. Pode verse, por exemplo, no *Boletín de la Academia Gallega* (BRAG 1906a: 3-4).

O 12 de outubro presentaron no Goberno civil os Estatutos para a súa aprobación polo Ministerio de Instrucción Pública. Despois de case un ano serían aprobados por Alfonso XIII, o 25 de agosto de 1906, concedéndolle a denominación de “Real Academia Gallega”, e publicados na *Gaceta de Madrid* do 2 de setembro (BRAG 1906d: 98).

Unha vez resoltos os trámites legais o 30 de setembro de 1906 celebraríase no Salón de Festas da “Reunión Recreativa e Instructiva de Artesanos” o solemne acto de inauguración oficial da Academia. Na “Memoria de Secretaría”, o Secretario, Eugenio Carre Aldao, lembra o labor dos galegos en Cuba, particularmente Fontenla, na realización do proxecto (BRAG 1906c: 129)

No por vulgar en demasía, dejó de cumplirse en la presente ocasión lo de que «pequeñas causas producen grandes efectos». Y así fué. Un hermoso artículo de nuestro ilus-

tre presidente acerca de la necesidad, tan sentida, de un buen léxico gallego, fué la pequeña causa. Publicado el trabajo en *La Temporada*, de Mondariz, reproducílo en buena hora una revista de la Habana. El artículo encontró eco en las iniciativas de un buen gallego, de esfera modesta, pero de gran corazón: D. José Fontenla. Y las consecuencias ya las veis. Lo que no pudo conseguirse en Galicia a la disolución del Folklore gallego, lo consiguieron unos cuantos hijos, amantes de su tierra ausente, a los que el Sr. Fontenla supo transmitir su entusiasmo. Y lo que hasta lo de ahora se creyó ensueño irrealizable, es ya afortunada realidad.

Ao pouco de se constituír intalaron o domicilio social no número 70, 1º da rúa Riego de Agua, onde permanecerían ata o seu traslado, case quince anos despois, ao Pazo Municipal. O alugueiro, 70 pts., era un dos gastos fixos máis elevados aos que facer fronte. De feito, por falta de pagamento, foron ameazados varias veces de desafiuzamento.

O papel de Curros

Curros, por estas datas semella estar vinculado ao proxecto académico, tal e como lle manifesta a Murguía en carta de 11 de xuño de 1905⁸ (R. Villar Ponte 1953: 10-11), se ben segue afastado da colonia. Dille que non vai ao “Centro Gallego” e se o fai é

solamente para presidir las sesiones de la recién fundada sociedad, para establecer ahí la Academia Gallega, cuyo Reglamento está ya en el gobierno civil, andanza a la que me llevaron dos o tres gallegos entusiastas contra todo mi gusto, y empresa que abandonaré apenas vea asegurada la existencia de ella.

[...]

Volviendo a lo de la Academia, nuestro pensamiento es crearla en Galicia y sostenerla con fondos recaudados aquí. Acerca del punto, usted es el que ha de decidir... Nos dirigimos a usted, a Martínez Salazar, Ferreiro, Amor Ruibal, Cabeza de León, el gramático ciego de Santiago, Rodríguez y algún otro, indicándoles que constituyan la Academia dando representación a elementos iguales de las tres provincias, y procedan desde luego a formar el Diccionario de nuestra lengua, recoger cuantos cuentos, romances, monumentos, etc. etc., y a fundar un Boletín-Revista, para todo lo cual harán un presupuesto en que incluirán gastos de local, escribiente, material, etc., y desde aquí se girará todo lo necesario para las atenciones.

[...]

Nuestra Sociedad Protectora de la Academia Gallega establecerá sucursales en las Repúblicas hispanoamericanas, a las cuales enviaremos invitaciones y nuestro Reglamento, por si quieren adoptarlo en las que se establezcan, y también establecerán en

Galicia. Las cuotas que fijamos no pasan de una peseta al mes y en eso estribará el éxito, aceptándose lo que de ahí arriba quisieran dar algunos como donativos voluntarios. Además nos dirigimos a las Diputaciones Provinciales de Galicia y al Gobierno para que nos secunden protegiendo a la Academia y subvencionándola. Este es el plan desarrollado en parte en el Reglamento.

[...]

Vd. me hará las observaciones todas que juzgue oportunas, en la inteligencia de que en la organización de la Academia, número y calidad de socios, y demás asuntos de orden interno, nosotros no queremos tocar pito ni flauta, y por mi parte una vez aprobado el Reglamento y en funciones la sociedad dimitiré para no ser obstáculo a nadie y quedarme de simple espectador de los acontecimientos que ojalá sean prósperos y felices para nuestras letras y nuestras artes. Hablen, pues, con toda amplitud y sinceridad como yo lo hago, pues estamos necesitados de su consejo. Tan hemos tenido presente el ejemplo de Alemania que su artículo fué el que me espoleó. Yo no lo conocía y me lo dió el Sr, Fontenla (D. José), el más entusiasta coleccionador de cosas gallegas que tenemos en la Habana, un noble obrero que le quiere a Vd. mucho y a quien le ruego le envíe un ejemplar de los «Trovadores».

Na mesma liña continúa a comezos de 1906, como se pode observar noutra carta⁹ ao daquela xa Presidente da Academia

Hab^a 21 Enero 1906

Sr. D. Manuel Murguía

Mi querido amigo: Mis muchos quehaceres de estos días, me impidieron escribirle á V. por el correo que ha partido ayer. Nada se ha perdido porque es bien poco lo que tengo que comunicarle.

Por el cablegrama que le puse, habrá visto V. cómo andamos por acá de conocimientos de heráldica. Fué á consecuencia de una mocion presentada por el Sr. Fontenla en nuestra Asociación pidiendo se telegrafíase a V. para que dijera cuáles eran los colores de nuestra bandera, cuando teníamos aquí el estandarte del Centro con fondo blanco y transversal azul y cuando ya habia visto la de la Sociedad de Amigos, de esa y la del Centro Gallego de Madrid, que era igual; pero Fontenla tenía dudas, fundándose en que la bandera que suele usar el Centro Gallego, en vez de ser igual á su estandarte es blanca con la cruz de Santiago en el centro; y estando cercana la velada que esta noche se da en Tacon p^a celebrar la dichosa adquisición de este teatro por nuestra colonia, y cercana tambien (ó lejana ¿quién sabe?) la inauguración de la Academia, que nosotros tendremos que celebrar tambien, quería saber á qué aternerse para

no hacer la plancha *coram populo*. Por ese lado ya Fontenla está tranquilo después de su contestación: yo siempre lo estime; pero á esta gente hay que meterle las cosas por los ojos y no les importa nada molestar á uno con impertinencias.

De todos modos la que con V. hemos tenido en esta ocasion, libró al Centro de un bochorno, pues si en la velada de hoy se iza sobre Tacón una bandera que resultase no ser la nuestra, menudo follón se hubiera levantado en la prensa!

Por lo demás, huélome que la Academia se quedará sin el *real* y los ocho cuartos, y no seré yo, por cierto, quien lo lamente, siempre que la permitan ser “regional”. Pero aún ésto me temo que no se lo consientan nuestros señores centralistas. El toreo va siendo largo, y, por otra parte, comienza la prensa de ahí á atacar la institución, como obedeciendo á una consigna. Ya mojó *La Voz*, y mojó tambien *Tierra Gallega* (¡bonita Tierra!) Otros mojarán mañana y tendremos á la postre un verdadero diluvio. Esto no debe importarnos gran cosa, pues mientras podamos sostenerla los gallegos de la Habana, Argentina, Méjico, etc (y de eso se trata) la Academia será, porque habiendo dinero, lo hay todo. Ya están en camino para esas Repúblicas los nombram^{tos} de las Delegaciones ó sucursales, con instrucciones para que remitan ahí los fondos que recauden. Lo que hace falta es que recaudemos mucho. Aquí ya tenemos más de 500 socios y hay esperanza de que ahora que se mueve la sección de Propaganda y hemos organizado comisiones en las provincias del interior, se consigan otros 500. Con 1000 suscritores, la Academia marchará y mucho más desahogadamente si responden las demás Repúblicas. En la Hab^a luchamos con la falta de un secretario, que es una rémora p^a todo. Veremos de resolver este problema. Dígame si le remito los borradores de los Reglamentos que me envío.

Consérvese bueno y ordene á su affm^o

M. Curros

Pero pouco despois, de que a Academia estivese xa en marcha, cos Estatutos legalizados e a sesión oficial de inauguración de setembro de 1906 abandonou totalmente as súas actividades académico-cubanas.

O seu sucesor á fronte da Iniciadora sería Secundino Baños do que, como xa quedou dito, Curros non tiña moi boa opinión.

Así llo fai saber a Murguía en carta¹⁰, de agosto de 1907 (R. Villar Ponte 1953: 12)

Y menos mal que los disgustos no son cotidianos desde que me sacudí del «Centro Gallego» y de los amigos pérfidos de la «Iniciadora». Dichoso centro! Y dichosa «Iniciadora»!

Non obstante, os membros da Iniciadora –e máis do Centro Galego– quixeron xogar

o seu protagonismo cando a morte do poeta celanovés e mesmo con posterioridade. Así, pouco tempo despois (AIP 1912: 10) manifestaban que

Curros al morir, al desaparecer del mundo de los vivos en que tanto se le admiró, se le quiso, tuvo una postrer exclamación, fiel reflejo de su corazón y de su alma: ¡No abandoneis á la Academia! Eso sólo, ese poema póstumo del bardo insigne fuera bastante para obligarnos á enaltecer su memoria, si á ello ya no nos obligase el bagaje literario del poeta.

A actividade “académica” de Fontenla

Como xa vimos Fontenla desde o primeiro momento ocupou un posto de vocal na Directiva da Iniciadora, posto no que continuou despois da substitución de Curros polo Lic. Baños. Xa con este á fronte foi nomeado Presidente da Comisión de Propaganda que se constituíu en novembro de 1906 (GH 1906b). Entre os seus primeiros estivo o de “publicar una carta-circular dirixida á nuestros conterráneos” (GH 1907a). Tratábase de informar e de pedir colaboración para a elaboración dun *Album* co fin de conseguir diñeiro coa súa venda destinado a saldar a débeda contraída con dous asociados (eran García Mon e Cándido Mugúa) que adiantaran diñeiro para a constitución da Academia¹¹.

Non obstante, na seguinte directiva, tamén encabezada por Baños, deixará de figurar (GH 1907b). Volvería, con Barros como presidente en 1908 e continuaría ata 1910 en que, con García Mon, deixaría novamente o posto. Xa en 1911 volvería con García Mon e permanecería definitivamente nas directivas sucesivas (presididas por Jesús María Bouza, Veiga Gadea, Avelino Pérez e Juan José Roberes), sendo, entre 1913 e 1919, vicepresidente. Xa na última directiva, a de Roberes –na que figuraba tamén o noso tío-avó Miguel Mauriz–, ocupou posto como vocal nato. Segundo o artigo 16f dos “Estatutos” a Xunta Directiva podía nomear “VOCALLES NATOS a aqueles asociados que por sus relevantes méritos se hubiesen hecho dignos de este honor” (AIP 1905: 11), e Fontenla, sen dúbida, fixérase.

Non obstante, houbo un momento, en 1911 en que, posiblemente molesto polo nomeamento como correspondente de Ramón Armada Sagrera, decidiu afastarse da Asociación. Isto é o que se desprende da correspondencia entre Jesús Peynó e Murguía. O 2 de xaneiro de 1912 Murguía escribílle a Peynó (Neira Vilas 2000: 143-4)

Veo por la suya q. existen desgraciadamente entre los que tanto aman á su país, diferencias, resquemores, contrariedades, doloroso todo, pero q. con un poco de buena voluntad, pueden apaciguarse y desvanecerse. Sabía que el Sr. Fontenla, persona hacia

la cual siento las mayores simpatías, se había distanciado de la *Asociación*. Por qué? no quise nunca saberlo, me bastaba para lamentarlo, tener en cuenta la necesidad de la estrecha unión de los elementos gallegos de esa para deplorarlo. Al Sr. Fontenla, á V., á todos, les ruego apaguen tan triste discordia, si es que á estas horas dura todavía entre mis queridísimos paisanos.

De la suya deduzco que es íntimo amigo el Sr. Fontenla. ¿Como no pedirle á V. que en mi nombre le ruegue desista de su actitud? Con ese deseo se le escribió de la Academia, pero esta se vió desairada en su empeño de poner paz entre cuantos con razón ó sin ella, se sienten mortificados por tal ó cual pasagera [sic] determinación.

[...]

Lo que se refiere al nombramiento de correspondiente, del joven Armada Sagrera siento haya molestado a Vds. pero tengan en cuenta *que fué cosa mía, absolutamente mía*, por lo mucho que le quiero, por su amor al país, y por ser hijo de persona á quien me unen grandes vínculos de amistad y gratitud. Perdónenme, pues, los que crean que en ello se ha cometido una falta, sobre todo teniendo en cuenta que desconozco la disciplina por la que se rige la *Asociación*.

As recomendacións de Murguía surtirían efecto e Fontenla retornaría á súa casa. Así llo di Peynó a Murguía¹² en carta de dous meses despois (Vid. Anexo XV)

Le he leído su carta á mi querido amigo Fontenla, quien la escuchó enternecido, lamentándose de que su característica pereza para escribir ha ya dado motivo á las consideraciones que usted hace. Como quiera que él y yo marchamos al unísono en asuntos de la Asociación y aun de Galicia, puede usted tener por desaparecida la incomodidad que nos mantenía reservados. Buena prueba de ello es la presencia de Fontenla en el banquete al amigo Solá. Yo no he asistido también personalmente, porque el periodismo aquí constituye una verdadera esclavitud. Al terminar de leerle su carta, me rogó que sin pérdida de tiempo le manifestara á usted que tuviera por no escrita su renuncia.

Unha rápida visita á terra

O 27 de xaneiro de 1917 morría na Habana o mestre Castro Chané. Diversos amigos, fundamentalmente o seu paisano ferrolán Adelardo Novo, consideraron de xustiza que o Centro Galego nominase a Fontenla para acompañar -xunto co fillo do finado, Emilio- o seus restos para ser sepultados na Coruña. É así que, o 4 de marzo de 1917 Fontenla, despois de 43 anos de emigrante en Cuba, volvía pisar terra galega.

A impresión que este feito lle produciu lémbaría a Emilio Castro con ocasión da morte do litógrafo

Buscaban ansiosos los ojos. Oprimían cada vez más las barandas las manos. La tierra iba dibujándose más clara; veíase el faro, casitas blancas, montes. Me miró Fontenla: estaba intensamente pálido. Llegábamos a la entrada de la Coruña. Seguía en su puesto Fontenla. Le miré nuevamente, y lloraba de dolor y alegría.

Dolor, porque bien sabía que no encontraría familia ni conocidos; de alegría, por volver a verla. La ansiada. La Patria.

Cumpríase un sueño tantas veces acariñado, de ser cierto o que nos di A. Villar Ponte (1917b)

Cuarenta y tantos años pasaron desde su alejamiento de Galicia. Sin embargo –contrastando con muchos otros de los que más vale no acordarse– nunca, luego de haber pisado tierra extraña, dejó de pensar, durante todas las horas del día y durante todos los años de su vida de ostracismo, en las cosas de la patria lejana.

Diariamente, una vez encauzado en la lucha por la existencia, hacía este propósito que conculcaba a sus amigos: “Estoy ahorrando para ir a dar una vuelta a la tierra...”

Y ahorraba, en efecto, uno dos tres, cuatro días, ahorraba con fe, con decisión. Pero de pronto, al ver anunciada una obra gallega, literaria o musical, antigua o moderna, la adquiría loco de entusiasmo, y... adiós ahorros. Los ahorros se iban mas su biblioteca crecía. Los ahorros se le iban también en la compra de localidades para presenciar comedias, dramas de asunto regional. Fontenla tuvo y tiene la virtud –algunos quizá le llamen vicio y de las dos maneras puede denominarse– del galleguismo. Este vicio o virtud han hecho de él un nuevo Sísifo.

Siempre ahorrando para ir a Galicia y siempre, por amor a las cosas de Galicia, viéndose sin ahorros. Ya nadie creía en su viaje. Tal vez ni él mismo. ¿Y cómo iba a creer, sino es un comerciante, ni un industrial, ni un tabaquero, cuyos negocios pueden dar margen si sopla la fortuna, para enriquecerse, sino un trabajador manual? Por eso saciaba su sed de galleguismo leyendo los periódicos del terruño y agobiando a preguntas sobre nuestros progresos a cuantos paisanos procedentes de aquí se le ponían a tiro de conversación.

O paisano retornado temporalmente era saudado con cariño nas páxinas do boletín nacionalista *A Nosa Terra*, posiblemente pola pluma do propio Antón Villar Ponte (1917a)

Ven de representante do Centro Gallego da Habana na compañía dos restos de Chané. Poucas veces a gran colonia nosa de Cuba mandou un representante mais dino.

Fontenla e un anaco de natureza gallega viva, no que callou unha vountade de ferro, ó servicio do enxebrismo.

Fontenla e un home admirabile. Un home pra quen todol-os agarimos e todol-os homenaxes parécennos pequenos.

Fontenla e Fray Exemplo. A NOSA TERRA ó escribir o seu nome honrado, échese de ledicia.

¡Bon hirmán, ben vido á tua terra! Nos c-os brazos abertos agardábamoste sempre. Todol-os bos gallegos deben estreitar tua man con orgulo.

Pra nos eres mais personaxe que moitos señoritos de campanillas que aquí chegaron pra facer de chufós.

O Centro Gallego da Habana honrouse nomeándote seu representante.

Durante as dúas semanas de permanencia na terra visitou Santiago e Ferrol e tivo que asistir ao enterro de Pondal, a quen lle encargara a letra do himno. Tamén se interesou pola marcha da Academia, sobre todo pola cesión do local por parte do Concello, sobre o que falou co alcalde Manuel Casás.

O día 21 do mesmo marzo retornaban para a Habana. Ese día, *La Voz de Galicia* inseraba unha carta de despedida dos visitantes

A TODA GALICIA

Al regresar a Cuba, cumplida la triste misión encomendada por nuestros hermanos de aquella Isla, de acompañar a la madre patria los restos mortales del ilustre compositor gallego Castro Chané, cúmplenos dar en nuestro nombre y en el de nuestros representados, las más efusivas gracias por las atenciones recibidas de todos, pueblo, autoridades y prensa, atenciones debidas a la representación que ostentamos y no a nuestras humildes personalidades.

Al recibir los venerandos restos del maestro Chané, el pueblo de La Coruña y las representaciones de la región en ella congregadas, nos han demostrado cuán alto vibra en el corazón gallego el cariño y afecto hacia todos aquellos sus hijos que enaltecen el nombre de la patria. El agradecimiento de los representados por nosotros, el de la afligida familia y el nuestro perdurará tanto como el recuerdo de la inolvidable manifestación de duelo que hemos presenciado.

Y como si el destino quisiera darnos otro triste motivo para que pudiéramos ser testigos de mayor excepción en este moderno resurgimiento del alma colectiva gallega, tocónos asistir a la no menos efusiva popular demostración de pena con motivo del fallecimiento del ilustre bardo gallego D. Eduardo Pondal.

Gran consuelo fue para nuestras almas ver a todo un pueblo rendir honores reales, no a un potentado ni a un dispensador de mercedes y que deja tras de sí quienes puedan seguir satisfaciendo ambiciones personales, sino a uno de los suyos, al poeta que mejor sintió a un pueblo y a sus ansias reivindicadoras. Así deben ser los pueblos dig-

nos si quieren tener conciencia de su valer. Así hicieron Galicia y La Coruña con sus demostraciones de duelo ante los restos del gran Pondal y del ilustre Chané.

Luego presenciamos, llena nuestra alma de emoción, también cómo perdura el recuerdo entre todos, de otro gallego insigne, del inmortal Curros Enríquez. La devoción que a su memoria guarda el pueblo coruñés en su anual visita al cementerio en la triste efemérides de la muerte del poeta, nos ha llenado de consuelo y de esperanzas.

Partimos satisfechos. Al despedirnos de todos, mejor dicho, al dirigiros un expresivo y un esperanzado “¡Hasta luego!”, tened la seguridad de que seremos intérpretes ante nuestros hermanos de vuestros nobilísimos sentimientos y deseos, y gran satisfacción y espíritu de aliento será para ellos el saber que así como nosotros allá, vosotros aquí, trabajamos todos en la santa obra del resurgimiento regional, del que son signos evidentes de próspera vida los actos que acabamos de presenciar.

Adelante en tan santa empresa. Tengamos fe y esperanza, en las energías de nuestra raza, hoy dormidas, no muertas, está el secreto de nuestro porvenir y regeneración.

O ansiado local

Meses despois de retornado a Cuba, o 9 de decembro, en carta a Murguía (Dobarro 2000: 19) manifesta a súa preocupación polos problemas co local

Nos enteramos del asunto relacionado con el local que nos tiene ofrecido el Municipio de esa capital, lo que hicieron no nos estraña, puede V. asegurar que no ha sido por falta de enerjia [sic]: si, miedo a perder los votos. Si estuviera de alcalde el señor Casas, no sucederia lo que paso Galicia ganaria, pues todo lo que se establecia en el edificio, hera conbeniente [sic] para nuestra infeliz patria, en manos de los obreros, maldito lo que ganamos.

A petición de local reitérana en sucesivas ocasións (vid. Anexo XVII), ata que o 28 de xuño de 1919 o concelleiro e académico correspondente José Iglesias Roura presentou unha proposición manifestando entre outras cousas

La pobreza y mezquindad con que se halla instalada la Real Academia Gallega, ocupando un piso alquilado que sólo reúne las condiciones de una modesta vivienda particular, obligan una vez más al Concejal que suscribe a dirigirse a la Corporación Municipal con un ruego que seguramente ha de ser atendido, ya que así lo aconseja el decoro de Galicia, el buen nombre de la Coruña y la dignidad y el prestigio mismo de aquel importante organismo literario de la región [...]

Y puesto que en el Palacio Municipal están por el momento instaladas con relati-

va holgura las dependencias del Ayuntamiento, a pesar de que viene utilizándose como salón de sesiones, lo que ha de ser parte de las oficinas de la Secretaría, el subscribiente opina que ha llegado la ocasión de cumplir lo acordado en sesión de 12 de Abril de 1916, facilitando por tanto a la Academia Gallega el albergue gratuito que en la citada fecha se le ofreció por solemne decisión de la Municipalidad.

O 2 de xullo o concello trata o tema e o 22 comunícanlle o acordo á Academia. O 30 do propio xullo chegarían a un acordo para ocupar espazos da 2ª planta do novo Pazo municipal cunha comisión formada por Martínez Salazar, delegado polo Presidente, Eladio Rodríguez e o propio Iglesias Roura. Alí acabaría instalada a sede da Academia ata o seu traslado á sede actual da casa da Pardo Bazán.

Pouco antes de morrer, Fontenla vía conseguido un outro obxectivo, e non pouco importante, do seu proxecto.

A morte

O día 5 de decembro de 1919 morría pobre e abandonado no Hospital Calixto García –a falta de pagamento dos recibos non lle permitía usar as instalacións de “La Benéfica”– de flegmón difuso –enfermidade consistente nunha inflamación aguda e progresiva do tecido celular con tendencia á necrose asociada con síntomas xerais graves. Ao día seguinte foi enterrado na necróple Colón, en campo común –fosa 1 fileira 2– con dereito de sepultura que vencía 5 anos despois. Chegada esta data como ninguén chamou por el –pasou o día, pasou a romaría–, os seus restos foron soterrados en fosa común e peréronse para sempre.

A revista *Galicia* (GH 1919), á que, como vimos, estivera moi vinculado laiábase da situación en que falecera

Nosotros lamentamos profundamente la desaparición de este paisano tan entusiasta y que tanto laboró por el engrandecimiento de nuestra querida patria, doliéndonos en el alma que nuestra entidad regional, tan pródiga y bondadosa con los extraños, no le haya prestado los últimos auxilios a este meritísimo conterráneo.

Boa parte da prensa daba conta do desgraciado suceso e das súas circunstancias. A Asociación, que fundara e á que sempre estivera vinculado, por medio do seu vicepresidente Vicente Ruíz daba conta do óbito aos seus compañeiros en escrito datado o 10 de decembro (BRAG 1920: 147-8)

Queridos compañeros:

El día 5 del actual falleció en esta ciudad, el patriota gallego Don José Fontenla y Leal, iniciador y fundador de la Real Academia Gallega de la Coruña y de la Iniciadora y Protectora de la Habana a la cual pertenecemos como Miembros de su Junta de gobierno, de la que era él, vocal nato.

Entusiasta como pocos y luchador incansable por las cosas de Galicia, logró después de titánicos esfuerzos ver coronado por el éxito, su ruda labor y en sus últimos días convertido en hermosa realidad su sueño dorado, cual era la estabilidad de la Academia y su reconocimiento oficial por el Ayuntamiento de la Coruña, al darle albergue adecuado en su propio y nuevo Palacio Municipal, por lo que él siempre tabajó con verdadero ahinco. La Asociación Iniciadora y Protectora de la que formamos parte, en su oportunidad supo corresponder a sus trabajos, proponiéndolo para Académico Correspondiente y la Real Academia, al reconocer su labor y merecimientos aceptó tal proposición, y desde entonces ostentaba con orgullo el merecido premio a su constancia y patriotismo.

Su exagerada modestia y su dejadez para las cosas propias, hizo que su muerte fuera desconocida para todos, como desconocida fué su gravedad; a nadie dió conocimiento de su dolencia y su muerte llegó a nosotros como una cosa indiferente y en momentos en que nadie podía hacerse por su cadáver, ya que a su persona nos fué imposible, por ignorar el estado de gravedad en que desde hace algún tiempo se encontraba.

Como muy bien dice *El Diario Español*, en sus *Letras de luto* del día 6 del actual, la colonia gallega de Cuba, Galicia, y muy especialmente la Academia Gallega y la Iniciadora, pierden con su muerte un defensor acérrimo de las cosas gallegas, un luchador por la grandeza de su patria y un compañero inteligente, activo y guía en nuestras luchas por el engrandecimiento de nuestra amada sociedad. ¡Ha muerto pobre, ha muerto abandonado, ha muerto en un Hospital!... No ha muerto abandonado, si no ignorado que es bastante peor, pero no por ingratitud, si por causas muy propias, y ajenas a nuestra voluntad, esto ante los ojos de los que le conocíamos, pero ante el mundo seremos juzgados como culpables de tal abandono. Es necesario pues demostrar, que si fué enterrado como un simple desconocido y en fosa común, la Asociación Iniciadora y Protectora de la Real Academia Gallega, no permitirá que sus restos se pierdan, que los sabrá conservar como reliquia, dando una prueba de gratitud honrando su sepultura, para lo cual propongo lo que supongo aceptarán y harán cumplir.

Que la Junta directiva acuerde dar los pasos necesarios para que los restos mortales del Sr. José Fontenla, sean exhumados y depositados en un panteón que a perpetuidad dedique a tan esclarecido patriota la Asociación Iniciadora y Protectora de esta ciudad, cuyo valor será satisfecho como primer gasto de las utilidades que reporte el beneficio que tiene preparado; que dicha sepultura sea dedicada para él exclusiva-

mente y construída en rústica.

Si no fuera posible o demasiado costoso conseguir de las autoridades sanitarias tal proyecto, en su defecto se mande arreglar la fosa que en la actualidad ocupa, haciéndolo muy modesto para que una vez cumplido el plazo de dos años que marca la Ley, sean depositadas en sepultura propia tal como se expresa en el primer párrafo, o sea mandados sus restos a España, si la Academia lo creyese más aceptable.

En el caso de que la Directiva acuerde alguno de los primeros proyectos, propongo que quede terminado antes del día de la fiesta que esta sociedad prepara, y que el día 18, una comisión nombrada al efecto, deposite sobre su tumba, las coronas y flores que el día 17, en la velada, se le ofrenden a Pondal.

Y por último, que en señal de duelo por la pérdida de tan esclarecido patriota, se suspenda la sesión, una vez discutido el presente escrito, el que se hará constar íntegro en el acta, para constancia y más rápida ejecución de lo acordado.

Muy afectuosamente de ustedes

Para sufragar os gastos de facer un panteón ou adecentar a tumba por se os restos se trasladaban a Galicia destinábanse os beneficios da función que o día 17 se ía celebrar no Teatro Nacional en homenaxe a Pondal. Non sabemos se houbo beneficios mais ningún destes proxectos chegou a realizarse. Seu fillo –curiosamente analfabeto– José Fontenla Rizú autorizara á Asociación a que se fixera cargo dos restos e máis da biblioteca que ía ter por destino a Real Academia Galega.

Mais como algúns libros estaban sen pagar decidiron devolvelos e o resto envíalo. Na biblioteca de Fontenla que se remitiu á Academia Galega figuraban un total de 557 libros, 103 folletos e revistas e unha colección de cartas e poemas inéditos. Indicar que non todos os libros tiñan que ver con Galicia xa que os había de Azorín, Balzac, Tolstoi, Musset, etc. Dos autores galegos contemporáneos, a maior parte, atopamos obras da inmensa maioría deles (Florencio Vaamonde, Cabanillas, Carré, Eladio Rodríguez, Rosalía, Curros, Barcia Caballero, etc.). Curiosamente non figura nada de Pondal. Tamén chama a atención que posuise as edicións de Monaci e Molteni da poesía galego-portuguesa medieval.

A Asociación Iniciadora na sesión de 25 de marzo de 1920 (BRAG 1920: 136-7) acordou encomendarse o traslado a Galicia dos restos, algo que, como é sabido, nunca se realizou

Se acuerda recomendar a la Real Academia Gallega, recuerde en su oportunidad a la Junta que gobernare esta Asociación, que cumpla la promesa de trasladar a España, los restos del Sr. Fontenla.

Se acuerda que todos los años en la Junta general se dé cuenta del acuerdo recaído respecto de los restos mortales del Sr. Fontenla.

A verdade é que, aínda que seguiu funcionando ata despois do triunfo da revolución cubana, a Asociación Iniciadora e Protectora foi esmorecendo pouco a pouco, proba evidente de que o labor de Fontenla era pouco menos que imprescindible para a súa correcta existencia.

ANEXOS

ANEXO I

ACADEMIA GALLEGA

I

Es uno de tantos proyectos que se inician en nuestro país, una de tantas ideas que se discuten con mas ó menos calor, y que á la postre, como generalmente acontece con todo lo que mas directamente con nuestro progreso se relaciona, sucumbe bajo el peso de la indiferencia y del olvido á que la condenan, no sólo los prosélitos sinó los propios iniciadores.

Una de estas ideas, uno de estos proyectos, es la constitución de una *Academia Gallega*.

Pásaseme por las mientes, dado nuestro carácter, que este proyecto será germen de futuras discordias, y mas de una vez, tentaciones tuve de abandonarlo; mas resuélveme á exponerlo ante la consideración d'elos hombres de letras, la seguridad que tengo de que, tiempo andando, desaparecerán las pequeñas desidencias que nos separan, habrá mas unidad de miras entre todos, y será un hecho real el patriotismo entre nosotros, y ese sentimiento generoso y magnánimo, esa pasión que tanto realza á los hombres, nos llevará á la realización de nuestros eternos ideales.

La idea de la fundación de una *Academia Gallega*, inicióla con patriótico entusiasmo el Sr. Saco y Arce en su erudita Gramática: Rosalía de Castro la inspirada cantora de esta región, demostró hasta la evidencia la flexibilidad de nuestra lengua, la ternura de sus afectos, y que no es indócil á las variaciones del ritmo, como muchos suponen. El Sr. Carvajal en sus *Cartas d'a Exposición de Santiago* apoya el pensamiento de la creación de una Academia, como asimismo lo han apoyado y defendido en razonados artículos el Sr. D. Antonio de la Iglesia en *El Anunciador* de la Coruña y D. Laureano Rodriguez en el *Eco de Galicia* de la Habana.

Los Sres. Pondal, Perez Ballesteros, Losada d. Benito, en sus tomos de poesías gallegas: Curros Enríquez publicando la primera leyenda genuinamente gallega, exornada de infinitas bellezas literarias, y esa numerosa pléyade de poetas que cultivan el idioma gallego, prueban que el renacimiento literario de nuestra pátria es una verdad, y que contamos con poderosísimos y valiosos materiales para erigir el monumento de nuestra literatura regional.

IV

Reconocida la necesidad de la fundación de una *Academia gallega* para *limpiar, fijar y dar esplendor* á nuestro idioma patria [sic]; demostrado que nuestro nativo lenguaje se presta dócil como el mas melifluo idioma á las inflexiones del ritmo y á todas las variaciones de la metrificación, que es el mas adecuado para expresar las nostalgias y sentimientos del alma del gallego, y que puede emplearse con feliz éxito y con iguales ventajas, ya en la poesia melancólica, ya en la picaresca, resultando siempre gráfico, delicadamente armonioso, y en extremo agradable, no debemos vacilar por mas tiempo en acometer la regeneradora empresa, porque nuestra honra propias lo exige, y lo exige la querida memoria d'elos ilustres vates, que inflamados por el amor de la patria, se consagraron afanosos al cultivo de nuestra lengua genuina, legándonos inestimables y preciosas joyas del Parnaso gallego.

Los trabajos que emprenderia la *Academia gallega* serían de incalculable trascendencia para nuestra literatura regional. La confeccion de un Diccionario completo: publicación de una Revista, escrita en gallego, en donde se debatiesen con la amplitud necesaria, todas las cuestiones mas intimamente relacionadas con nuestro idioma, procurando desterrar toda incorreccion, todo giro que no sea genuino y propio de nuestra lengua, y todo vocablo que hallándose en uso no sea de legítima procedencia gallega: propaganda activa y constante d'elos refranes y cantares populares, corregidos de toda falta de pureza de lenguaje por medio de folletos excesivamente económicos para que puedan hallarse al alcance de las mas modestas fortunas, y siendo posible para que los resultados fuesen mas prácticos é inmediatos, la circulación gráti de esos folletos en la población rural: publicación de un compéndio de la *Gramática gallega*, escrito con tal claridad y concision que fuese asequible á las mas vulgares inteligencias; y por último, coleccionar en un tomo las poesias gallegas de los escritores conocidos, que por su mérito especial, pudieran servir como de base para el cultivo y perfeccionamiento de nuestra lengua.

Dirásenos que la empresa es árdua y costosa, que requiere tiempo y trabajo, y que por circunstancias especiales, entre la que no deja de contarse nuestra falta de unión, es extremadamente difícil sino imposible el acometerla con probabilidades de éxito; pero ¿qué dificultades no allana la fuerza de voluntad? ¿qué sacrificios no puede realizar el patriotismo?

Cataluña nos dá el ejemplo: el dialecto catalán vive y florece de una manera prodigiosa, porque no solo invade las esferas de la prensa ilustrada, no solo tiende á la perfección por medio del libro, sino que se apodera de la escena, se encarna en el drama y por medio del pregon sus triunfos en el teatro. Por hoy no aspiramos á tanto en Galicia: no cedemos en un ápice al amor patrio de los catalanes, mas á nuestro carácter le falta mucho para llegar á la constancia y firmeza de aquellos.

Atendiendo á nuestras actuales condiciones, teniendo en cuenta que no es la pre-

sente época la mas á propósito para emprender obras de abnegación y sacrificio, porque otros son y mas distintos ideales que persigue nuestro siglo, nos creeremos atendidos y nos hallaremos, plenamente satisfechos si alguno con mas títulos que nosotros y dotado de un espíritu mas emprendedor, toma á su cargo la iniciativa de la fundacion de una *Academia gallega*. A nosotros nos sobra fuerza de voluntad, pero nos faltan autoridad y méritos para comenzar la obra. El Sr. don Manuel Murguía desde las columnas de la *Ilustracion gallega y asturiana*, ó el Sr. Saco y Arce desde las de el HERALDO GALLEGO pueda levantar su autorizada voz llamando á todos los amantes de Galicia á la gloriosa campaña. Nosotros humildes soldados de fila responderemos á la voz de nuestros capitanes, poniéndonos con cuanto somos y valemos á sus órdenes, sin otra aspiración, sin otro deseo, y sin mas esperanza de recompensa, que la parte de gloria que pueda correspondernos por haber contribuido con nuestras débiles fuerzas á la reconquista de la armoniosa y meliflua lengua de Galicia.

¡Plegue al cielo que nuestras indicaciones sean atendidas y llegue á tener cumplida realizacion este proyecto que sometemos al ilustrado criterio de los escritores gallegos!

Aurelio Elías Martínez (1879a, 1879b)

ANEXO II

ACADEMIA GALLEGA

Pensando en la necesidad de impulsar el movimiento literario de Galicia, ocurriósenos en 1878 someter al juicio de la prensa y escritores del país la idea de una Sociedad de publicidad para las obras de aquellos.

Aquel pensamiento, cuya bondad fué generalmente estimada, mereció, en principio, la aceptación de los diarios regionales: nuestro artículo fué reproducido por casi todos ellos, lo mismo en 1878 que en 1879 —que hubimos de publicarlo nuevamente para conseguir algo práctico— fué objeto de varias observaciones, entre las que merecen especial mención las que en la *Ilustración Gallega y Asturiana* insertó nuestro distinguido amigo el ilustrado literato D. Luís Rodríguez Seoane.

No obstante la publicidad que alcanzó el pensamiento, apesar del concurso que pres-
tó á nuestra iniciativa, ésta no pasó de las columnas de la prensa, y ni en una ni en otra forma pensamiento tan útil pasó de la categoría de tal.

Andando el tiempo, la publicación de la *Biblioteca Gallega* ha venido á realizar, sino en todo, en la parte principal, aquel proyecto. Según los propósitos de sus inteligentes editores, en ella verán la luz las obras inéditas, poco conocidas ó agotadas de

nuestros escritores antiguos; las de los contemporáneos ya conocidos, y las que escriban los jóvenes de talento que, hoy por hoy, sin estímulo ni recompensa, carecían de elementos para poder utilizar el fruto de sus estudios y dar á conocer los productos de su ingenio.

Los buenos servicios que la *Biblioteca Gallega* prestará a nuestro país; la influencia que ejercerá en nuestra literatura, y lo que ha de contribuir á levantar el nombre de esta región, bien se pueden apreciar teniendo en cuenta los propósitos que exponen sus directores.

El centro porque abogábamos nosotros en 1878 está ya establecido: se vencerá así la apatía que impide á los hijos de estas provincias dar á conocer todos sus méritos en los frutos de su talento: se harán ediciones de las obras que los ilustres hombres de nuestra literatura han dejado inéditas; se reproducirán las publicadas en distintas épocas y que hoy no pueden adquirirse, y la juventud estudiosa tendrá así estímulo para el trabajo y obtendrá recompensa en sus tareas.

A esta buena obra viene á prestar grande auxilio, contribuyendo poderosamente al renacimiento de la literatura regional, la creación de esta *Revista*, que será el reflejo del movimiento intelectual de Galicia, y llenará, en sus esfera propia, misión tan importante como la *Biblioteca*; porque es de esperar que nuestros hombres de ciencias y de letras presten su apoyo á la naciente publicación.

Muchas cuestiones hay sobre las que conviene contender: muchas que conviene tratar con la detención debida; ya no puramente literarias, sino de derecho civil, de historia, sin contar las importantísimas de filología y otras materias, todas ellas de mucho interés para la reconstrucción de nuestro pasado.

Esto no obstante, y aunque confiamos mucho en el éxito que esta revista obtendrá, creemos que ni ella ni la excelente *Biblioteca* serán suficientes impulsores para elevar nuestra literatura y dar al movimiento intelectual de la región toda la brillantez que debe de alcanzar.

Tal resultado ha de obtenerse con lentitud, sí; pero seguramente, y para esto se necesita, á nuestro entender, constituir una *Academia gallega*.

No faltará quien encuentre falto de realidad este proyecto, por no fijar su atención en la importancia que tiene. La *Academia* daría unidad á todos los trabajos, constituyendo un centro directivo cuya acción tenemos por muy provechosa.

Una de las tareas que ocuparían á la *Academia* —aunque fuese la única bastaría para aconsejar su creación— no puede ser más importante y conveniente. La purificación y reconstrucción del idioma gallego, es una necesidad reconocida por cuantos cogen un libro escrito en él.

En la ortografía reina la más completa anarquía: la *x*, la *j* y la *g* se usan indistintamente, por ejemplo: unos escriben *de a* y otros *d'a*. No hay regla etimológica alguna para la escritura.

Por lo que hace á los vocablos, empléanse muchos que nada tienen de gallegos, siendo palabras castellanas galleguizadas á capricho del escritor.

En cuanto á los giros y frases, mucho tendríamos que decir, mas no es nuestro propósito tratar extensamente de este punto. Pero séanos permitido consignar que para escribir en gallego, no basta emplear palabras gallegas; es preciso conservar la esencia, lo que es verdaderamente gallego; la estructura, la sintáxis, el giro, la propia forma literaria de nuestro idioma.

De otro modo sucede, y esto lo vemos con mucha frecuencia, que las poesías que se titulan gallegas, son, ó parecen, poesías castellanas traducidas al gallego. Así está este idioma desnaturalizado, corrompido, si la frase no parece dura.

Y esto hay que atribuirlo precisamente á los que escriben en gallego, muchos de los cuales antes de conocer éste bien, lo usan; de lo que resulta que cada cual tiene un idioma particular suyo, y hay una confusión lamentable¹³.

Y si esto sucede en el empleo de vocablos y en la parte ortográfica, ya puede presumirse lo que acontecerá con los giros y frases, cuyo conocimiento no es tan fácil.

Por eso se necesita un buen *Diccionario*, y una buena *Gramática*; obra que no creemos sea bastante á realizar con el grado de perfección que se necesita, una sola persona, por grande que sea su voluntad. Para tal trabajo se necesita la asociación que lo hará mucho más llevadero y completo.

Hemos indicado también que el derecho civil y la historia –en todas sus ramas– así como las ciencias naturales, merecen detenido estudio; y los trabajos particulares que hasta hoy se hayan hecho, podrían servir de base á los de la *Academia*.

Claro está que no decimos con lo expuesto que aquella hubiere de ocuparse desde luego de todos esos asuntos: bastaría, por de pronto, dedicar su atención al idioma para conseguir fijarlo y purificarlo.

La Academia podría componerse de socios de una misma clase, teniendo una comisión directiva formada de individuos residentes en la localidad que se designase para domicilio oficial de aquella; celebraría reuniones anuales, semestrales ó como conviniese, á las que concurrirían todos sus socios; organizaría *Juegos Florales* y *Certámenes* exclusivamente gallegos; abriría concursos sobre puntos especiales, y, en fin, llevaría a cabo cuantos trabajos son propios de las asociaciones de esta índole.

Los primeros pasos serían costosos quizá; escaso el número de individuos que trabajasen; pero todo esto podría vencerse con la buena voluntad, con el amor al país de unos cuantos que mantuviesen vivo el fuego sagrado.

En fin, nuestro propósito, al acceder con mucho gusto á la cortés invitación de escribir algo para el segundo número de esta *Revista*, no ha sido otro que el de llamar la atención de los amantes de la literatura regional y del renacimiento de Galicia sobre una cuestión importante, sobre un proyecto cuya realización, no difícil, influiría grandemente en el porvenir intelectual de Galicia.

Si ese propósito se realiza; si otras más autorizadas plumas tratan del asunto, y más ilustradas opiniones se dan á conocer, lo celebraremos, pues ese es el éxito que a este humildísimo trabajo deseamos.

Aureliano J. PEREIRA (1887)

ANEXO III

CREACIÓN D'UNHA ACADEMIA D'A FALA GALLEGA

N-un d'os nosos números derradeiros indicamos a idea d'a creación d'unha Academia d'o noso dialeuto. Vamos hoxe á tratar iste asunto máis estensa e concretamente e con ouxeto de tender á sua execución.

[...]; qu'é un idioma [o galego] procedente d'a lingua latina, como a môr parte d'os dialeutos usados n-o medio-día d'Europa, o gallego â altura á que chegou en prosa y-en verso meresce ser eisaminado y-estudiado deteñida e concenzudamente; e meresce tamén que teña un grande, y-en canto sea posibre, compreto diucionario que fixe a propiedá e correución d'as palabras e frases: modificando n-o posibre a variedá d'as voces e modismos que se usan n-as catro provincias que compoñen este antigo reino; e percurando â par o conecemento d'a lingua española, oficial, didáctica, en comparanza c'o dialeuto, e co-a mira de chegar á poseer unha literatura rexional gallega, qu'en nada pode nin debe perxudicar a unidá d'a pátreas, en todo canto constitúe os elementos d'a nacionalidá.

A istes fíis fecundos se encamiña o pensamento comprendido n-estas líneas: pra levalo á término contamos hoxe en dia cal nunca, con valiosos elementos; antre moitos que se poden citar, a gramática gallega de Saco e Arce, profesor que foi de latin e griego, o apreciabile é utilísimo diucionario d'o Licenciado Valladares, Gaita gallega de Xan Manoel Pintos, a coleución de poesías de doña Rosalía Castro, de Añón, de Posada, de Ferreiro etc., etc. y-os diferentes pródicos publicados en tod'o territorio gallego.

A Academia de que se trata comporase de persoas ilustradas e competentes, que deberán ocuparse en confeccionar un diucionario gallego-castellano y-o correspondente castellano-gallego.

A Academia será instalada n-a cibdá de Santiago, centro científico e literario de Galicia. En cada capital de provinvia haberá unha Sucursal que ausiliará e contribuirá ô ouxeto e fin espresados. Invítase e rógase âs duas Sociedás económicas d'a amigos d'o país qu'eisisten en Galicia, a presten [sic] sua influencia moral é sua coperación material, pra conseguir o feliz éisito á que se aspira.

Os individuos que constituirán a Academia principal y-as sucursás n-a súa instalación, son os seguintes:

Reutor d'a Universidad; Directores de Institutos provincias e locais; Profesores de linguas vivas, de linguas mortas, de retórica e poética, de literatura; historeadores e cronistas de Galicia; esquirtoras gallegas; periodistas y esquirtores n-o dialecto gallego, y-en castellano, que sean naturás de Galicia ou avecindados n'ela.

As persoas de quens vai feito méreto e non residan n-a mesma pobração en que se hache a Academia ou as sucursás, serán Socios Correspondientes, e poderán asistir âs sesións e tomar parte autiva n-as tarefas literarias de calquera d'aquelas.

Cada unha d'as sucursás, dempois de estabrecidas, redautará os Estatutos ou Regramentos que conceptúe á propósito, pr'o resultado común e xeneral que todos se propoñen.

Esto non é mais que un proxeyto, ou mais ben, un anteproxyeyto presentado co-a millor boa fé e con desexo d'acerto.

Invítase e roga tamén â prensa de toda Galicia, pra que espoña cantas ouservacións, dúbidas, dificultás, enmendas, milloras etc., poidan ser introducidas n'iste punto e lles diute o superior saber y-entender de nosos compañeiros.

Unha vez qu'a secuencia d'esta escitación se ouzan y-aprecien as opinións d'unhos y-outros, as Sociedades Económicas, adiantándose á dar probas de patreotismo e de amor á nosa rexión galáica; xa poderán formular un proxeyto mais en grande, e proceder dando exempro, á realizalo.

OG 1889.

ANEXO IV

La Coruña, Octubre 15 de 1894.

Sr. D. Manuel Curros Enríquez.

Muy Sr. nuestro y de la más distinguida consideración:

En el día 25 del próximo pasado Febrero y previas dos convocatorias en los periódicos de la región, reuniose la Junta Directiva y varios socios del *Folk-lore gallego* para determinar, con las facultades que el Reglamento de dicha Sociedad les confería, si esta debía disolverse ó reorganizarse con los elementos todavía existentes y los que se pudiese, más tarde, allegar.

El resultado de esta reunión fué acordar:

Que la Sociedad *Folk-lore gallego* cambie su título por el de *Academia Gallega* y se refunda en ésta, que tendrá por objeto el cultivo y fomento de las ciencias, la literatura y el arte en Galicia, en sus múltiples manifestaciones.

Que los fondos pertenecientes al *Folk-lore* se apliquen á los gastos que puedan originar los trabajos preliminares, á la fundación de la *Academia*, á la concesión de algunos premios y al sostenimiento de una REVISTA, quincenal ó mensual, órgano de la Asociación, que en su día se repartirá gratis entre sus socios y en la cual podrán éstos colaborar.

Que los actuales miembros del *Folk-lore* sean desde luego considerados como socios fundadores de la *Academia*, y que la Junta Directiva de aquél, auxiliada por algunos individuos del mismo, sea la encargada de realizar los trabajos necesarios para llegar al fin propuesto.

Cumplimos hoy el, para nosotros muy grato deber de participar á V. estos acuerdos, resultando de todo punto innecesario dada su reconocida ilustración y amor a Galicia, demostrarle la bondad del ideal que perseguimos, la necesidad de la Asociación que pretendemos fundar, y elogiar y enumerar los bienes que de su creación y buen funcionamiento puedan reportarse á esta región, rogamos á V. se sirva manifestarnos si podemos tener la satisfacción de contarle en el número de socios de la *Academia Gallega*.

En espera de su contestación y afecto S.S.Q.B.S.M. - Manuel Murguía.- Ramón Pérez Costales.- Eduardo Pondal.- Andrés Martínez Salazar.- José Pérez Ballesteros.- Juan Manuel Paz Novoa.- Victorino Novo y García.- Víctor López Seoane.- Salvador Golpe, Secretario¹⁴.

ANEXO V

LA FIJEZA DEL LENGUAJE

Suscripta por muchos entusiastas hijos de Galicia, hemos recibido copia de una instancia dirigida al eminente publicista y catedrático Sr. D. Luís Rodríguez Seoane, presidente del Ateneo *León XIII*, de Santiago de Compostela. En ese documento, que FOLLAS NOVAS hace suyo, se trata de un particular importantísimo para la región: el idioma gallego, para el cual se pide toda aquella atención que exige esa principal característica de la personalidad de un pueblo, atención que en este caso se traduce por el esfuerzo que es necesario poner en práctica para limpiar, fijar y dar esplendor al idioma.

La simple lectura de la carta-exposición que nos ocupa debiera ahorrarnos apuntar una sola idea en el particular. Efectivamente, como dicen los firmantes, reina en el lenguaje hablado y aún más principalmente en el lenguaje escrito una verdadera anarquía, que amenaza (a no mediar la acción de todos los hombres amantes de Galicia y que son

su exponente intelectual hoy) concluir desastrosamente con esa tierna manifestación de nuestra condición ilustre de gallegos.

Tanto esto es verdad, que ya por dos veces se han hecho tentativas para la fundación de una Academia Gallega. Tal vez esa misión esté reservada al floreciente Ateneo compostelano *León XIII*, que tiene á su frente una personalidad literaria y regionalista tan eminente y simpática como el señor Rodríguez Seoane. A ella va dirigida esa instancia que con satisfacción publicamos escrita con la ingenuidad y sencillez que traducen el patriotismo sano y sincero de su iniciador el amante hijo de Suevia nuestro entusiasta y querido amigo D. José Fontenla y de los demás firmantes.

He aquí el documento antedicho:

Sr. D. Luis Rodríguez Seoane, Presidente del Ateneo “León XII”.

Habana 28 de Abril de 1897.

Distinguido señor: Hace ya tiempo que algunos gallegos, residentes en esta isla estamos al corriente del progreso científico, literario y artístico de Galicia, y notábamos la inmensa falta de un Centro que diese el necesario impulso á estas tres manifestaciones de la inteligencia. El Ateneo “León XIII” que V. S. tan dignamente dirige [sic], ha venido á satisfacer nuestros deseos; pero entienden los que suscriben que esa docta Corporación tiene una misión sagrada que cumplir. Bien sabe V. S., señor Presidente, la anarquía que reina en nuestro idioma: cada poeta ó escritor emplea la regla ortográfica que mejor le parece; á todas luces se ve que tan hermosa lengua necesita un estudio profundísimo; hace falta que nuestras capacidades literarias se ocupen con predilección de este importante asunto con verdadero amor; necesitamos un tratado de Ortografía, una Gramática, y un Diccionario completo. Es necesario hacer en el idioma una limpieza radical de tanto barbarismo como tiene; quitar muchas palabras castellanas traducidas al gallego; mejor dicho, “galleguizadas”. En realidad, lo que debieran hacer nuestros poetas y escritores es que una palabra que no exista en la lengua que nos ocupa, se tomara del portugués, completando así el hermoso caudal de voces con que cuenta.

Todos sabemos que escritores ilustres del extranjero estudian nuestro idioma, y no sea cosa que les cause risa el ver que poseemos un idioma dulce, armonioso, y que sin embargo, lo tenemos en un verdadero abandono, censurarán nuestra apatía, y luego nos quejaremos sin razón alguna, porque la indolencia en que vivimos nos hará acreedores á ello.

Nosotros tenemos la convicción que V. S. y demás distinguidos miembros de esa Directiva participan de la misma opinión; por lo tanto, urge aplicar el remedio á tiempo; si no, llegará el día en que no se entenderá nuestra lengua, y los poetas y escritores escribirán para ellos, pero no para el público. En nuestro humilde parecer, el Ateneo “León XIII” puede realizar el milagro de darle unidad á la Ortografía, de una manera sencillísi-

ma, y los firmantes creemos que se podía llevar á cabo la obra de la manera siguiente:

1º. Que la Sociedad Ateneo “León XIII” nombre un número de socios de mérito y socios correspondientes, que sean las notabilidades del país en letras, ciencias, artes.

2º. Que estos socios sean los encargados de dirigir el movimiento literario, científico y artístico de nuestra Galicia; hacer y publicar lo más pronto posible, un tratado de Ortografía, una Gramática completa y un Diccionario de la lengua gallega; publicar las conferencias, memorias y demás obras que la Sociedad crea conveniente dar á luz, empezando, si es posible, por las de nuestro Camöens, gallego, y la inmortal Rosalía Castro de Murguía.

Para poder dar vida y movimiento á todo esto se necesita dinero, y para ello la Directiva del Ateneo “León XIII” debe solicitar protección de las cuatro Diputaciones gallegas, y poder imprimir en las imprentas que poseen estas Corporaciones las obras que se acuerden publicar. También se debe invitar á todos los gallegos de buena voluntad á ser socios de número, siendo indiferente que residan en Galicia como fuera de su territorio.

He aquí, señor Presidente, nuestra idea ligeramente expresada; sabemos demasiado que no podemos desarrollar bien lo que podíamos llamar “aspiraciones de los amantes de nuestra melodiosa lengua gallega”; pero sírvanos de disculpa el no ser literatos; somos obreros; y lo único que nos guía es una pasión sin límites hacia nuestra pequeña patria, á quien deseamos “como buenos regionalistas” ver grande y feliz dentro de la gran Patria española.

Por último, le suplicamos acoja nuestro humilde pensamiento, y rogamos al cielo que V. S. y demás distinguidos miembros de esa docta Corporación, le den forma y lleven á cabo con gloria lo que desea hace veinte años nuestra santa Galicia.

Somos de V. S., Sr. Presidente, con la más distinguida consideración, atentos servidores, Q.B.S.M., *José Fontenla*.- Siguen las firmas.

FN (1897)

ANEXO VI¹⁵

20 Octubre 1903

Sr. D. Manuel Murguía

Mi muy querido amigo: Si V. leyó un inundo papelucho que aquí se publica con el título de *Follas Novas*, y la revista *Galicia* del Sr. Lopez Veiga, no extrañará mi silencio á su última carta. Desde que Galo Salinas publicó una carta particular mía, no cesaron de llo-

ver sobre mí las bascas del cretinismo gallego en forma de insulto y calumnias que tuve que devolver golpe por golpe, defendiéndome en el *Diario de la Marina*, en *La Unión Española*, en *El Comercio* y en el citado semanario *Galicia*, en todas partes, en fin, donde llegó la conjura a los que odian en mí al demócrata que les profetizó la pérdida de España a los partidarios de Romero y Cánovas y Sagasta, y al gallego que no perdonó ocasión de enseñar buena criadía á sus paisanos. Esos cobardes, que no tuvieron valor para insultarme en Tacon cuando cara á cara les afeé su conducta conmigo, esperaron á ver impresa mi carta á Salinas para echárseme encima acusándome de ofender á todos los emigrantes, de llamar chusma á toda nuestra colonia, de haber querido solicitar la protección de la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Galicia para la *Tierra Gallega*, que vivió y murió tan pobre como dignamente. A todo contesté de un modo cumplido y contundente en artículos y con documentos que V. habrá visto y verá reproducidos en *Galicia*; pero esta campaña de defensa me robó tiempo y no pude contestar á V.

Tampoco, á la verdad, tenía nada que decirle placentero y satisfactorio. Para ello tenía que ver al Sr. Baños, y éste, ante los ataques, que me dirigiera, temiendo que en el Centro Gallego surgiera algo que comprometiera su presidencia, dejó de verme, viniendo sólo a felicitarme por mis trabajos en defensa cuando ya tenía á la masa de canallas bajo mis pies, convicta de calumniadora. Como es natural, aproveché para hablarle de su asunto. Le dije que me había comprometido con V. al decirme la última vez que le había visto que iba á escribir á V. y que no lo había hecho, según se desprendía de la carta última de V., que le presenté y leyó. Se disculpó con lo de siempre: que las obras de la casa de salud le roban todo el tiempo; que, además, esas mismas obras agotan todo el dinero del Centro y no le queda excedente para dedicarlo á la reimpresión de la Historia, y, por último, que hoy, 20, acudiría á verme para decirme lo que había de indicar yo á V. en definitiva sobre el asunto, que probablemente sería que desde luego procediese V. á la entrega del manuscrito para su inmediata reimpresión, pues ya habría dinero en caja. Son las 9 de la mañana y todavía no cumplió su palabra; á las 10 tengo que cerar esta carta para que llegue al vapor que hoy sale. En ese estado estan las cosas. Veremos si en la hora que resta viene por aquí ó si le escribe á V. hoy, sin verse conmigo, como es posible. De todos modos, yo no dejo de la mano el asunto, asediando por medio de los amigos á la directiva para que resuelva pronto y favorablemente todo lo que le atañe: no hago más por serme absolutamente imposible, dado mi alejamiento del Centro de donde me separa mi dignidad. A no tener el interés que tengo en que á V. se le sirva, hace tiempo que hubiera roto con el Sr. Baños, cuya conducta viene siendo, en lo que á mi respecta, la de una persona bastante sospechosa, desde que le ví autorizar un artículo contra mí en *El Comercio*, publicado por el director de este periódico, que es compañero de bufete del Sr. Baños. Semejantes perfidias, no las tolera mi carácter y sólo pensando en V. puedo olvidarlas.

Cuando leí su última, me indigné al saber que no le había escrito, como me prome-

tiera, dicho señor. Creo que ya le dije á V. en qué consiste la mayor dificultad para acordar volver á la subvencion mensual: es previo que se reuna junta general para revisar el último acuerdo sobre la forma de la subvencion.

Los amigos me dicen que esa junta se celebrará pronto y para que, cuando llegue el caso, puedan apoyar la proposición, conviene que haya en el Centro una solicitud razonada de V. para que tengamos sobre qué hacer recaer dicho acuerdo. Debe V., pues -creo que ya se lo he escrito también- enviar esa solicitud cuanto má antes.

Sobre las razones más o menos espinosas con que el Sr. Baños quiera justificar su *statu quo* en el asunto de V., hay una muy particular: las gestiones para adquirir el gran teatro de Tacon para establecer en él el Centro Gallego. Es un edificio por el que piden 500.000 pesos, y nuestros paisanos parece que han llegado á ofrecer 400.000. Si se adquiere, el *Centro* quedará empeñado para más de 30 años. Este deseo de vivir con lujo y en el mejor punto de la Habana, nació de la envidia de haber visto al Centro de Dependientes adquirir terrenos y edificar un palacio en otro punto también céntrico, en lo que aquí llaman el paseo del Prado. Ya sabe V. cuanto puede en nosotros aquella pasion y la tendencia á imitar, propias del ximio [sic]. Así andamos por aquí, por allá y por todas partes.

Termino. Aún faltan 20 minutos para cerrar esta carta. Esperaré á ver si aparece el Sr. Baños; si no, la cerraré para que no se quede en tierra.

Comprendo que debe V. estar en ascuas, y dios [sic] sabe si quisiera tranquilizarle y darle buenas noticias. Pero si la cosa estuviera al alcance de mi mano ya hace muchos años que se hubiera resuelto.

Consérvese bueno y ordene á su affmo.

M Curros Enríquez

ANEXO VII

LA PEÑA GALLEGA

Tal es el nombre de la reunión de comprovincianos que viene celebrándose en el Café «El Fénix», sito en la Manzana de Gómez, tramo de Monserrate esquina á Neptuno.

Allí, en el amplio y ventilado salón, frente al cruce central de los carritos eléctricos que circundan la ciudad, y á manera de conglomerado de personas cuyos corazones latén al unísono, se ofrece diariamente un espectáculo halagador: la colonia gallega representada por sus diversos elementos desde el acaudalado comerciante hasta el modesto industrial, desde el prominente obrero de la inteligencia al humilde obrero del trabajo,

todos, grandes y chicos, ricos y pobres, han hecho del citado establecimiento algo así como un baluarte inexpugnable de Galicia, atalaya de concordia, en cuyo mástil -el más elevado- tremola la enseña de Santiago con esta sencilla pero hermosa inscripción: *Solidaridad regional*.

Representan La Peña 25 distinguidos compatriotas de los diferentes matices sociales, presididos por el culto caballero D. Secundino G. Varela, teniendo por *Presidente honorario y único* al insigne poeta y literato D. Manuel Curros Enríquez.

El sábado último, 12 del corriente, inauguró su constitución tan simpática colectividad con una espléndida cena que hará época en los fastos de la historia de nuestra colonia, no sólo por lo exquisito del *menú* -servido por el propio *Fénix* y compuesto de productos exclusivamente gallegos, adquiridos en la casa de los amigos *Romero* y *Montesino*, principalmente, por la trascendental acontecimiento de haber surgido ansiadas reconciliaciones entre miembros prominentes de la colonia.

Eran las 11 de la noche cuando en torno de amplia y bien presentada mesa, esmaltada con *bouquets* de flores naturales, ocupaban sus asientos, además de los presidentes honorario y efectivo- [sic] de *La Peña*, los asociados siguientes: Sres. Juan José López Pérez, Lcdo. José López Pérez, José Castro Chané, José Pego Robles¹⁶, Segundo Casteleiro, Plácido Lugrís, Juan Martínez, Francisco Pego Pita, Armando Cora, José Fontenla, José Abeleira, Francisco Fernández, Arturo Regalado, Leopoldo Pita, Ramón Fernández, Antonio López Méndez, Víctor Pita, Antonio Montes, José Collazo y Angel Barros.

Y llegó la hora de los brindis. Y los hubo y muy notables por cierto, entre otros, los del insigne Curros Enríquez, Secundino G. Varela, Lcdo. López Pérez, Plácido Lugrís y D. José Pego Robles.

Quisiéramos haber recogido taquigráficamente algunas de las oraciones pronunciadas, pues no confiamos á nuestra pluma, tosca é inhábil, la tarea, difícil por cierto, de reconstruir los inspirados período, pletóricos de bellas imágenes y puro patriotismo, con que hubieron de deleitarnos los oradores en la, por tantos conceptos, fiesta memorable.

Pero la nota más saliente de la noche, lo que ha dejado en el espíritu una impresión indeleble, han sido las canciones de la tierra que el eximio Chané, al son de la guitarra -que domina á maravilla- entonaba con tal sentimiento, con ternura tanta, que aquel auditorio de gallegos no advertía que les había sorprendido la *alborada*, extasiados en el más deleitable arrobamiento...

Un rasgo magnífico: cuando Chané cantó *Os teus ollos*, *Unha noite* y *A foliada*, el genial Lugrís hubo de exclamar: «¡Pueblo que tiene música é idioma tan sublimes, debería imponer leyes al mundo!».

Y terminaremos esta modesta reseña con uno de los conceptos que hemos podido retener del brindis del señor Barros:

«.....Fiesta de hermanos congregados por un sentimiento común, impulsados por esAs

efusiones del corazón que nos conducen al ocaso y que culminan en la más hermosa apoteosis: en fraternal abrazo.....».

Así terminó la fiesta inaugural de *La Peña Gallega*.

EL CONDE DE ANDRADE (1904)

ANEXO VIII

Habana, 12 de Mayo de 1915.

Los que suscriben, artistas y socios del Centro Gallego, a esa Cámara recurren en viril, enérgica y respetuosa protesta contra el presidente de ese organismo, el de la Comisión ejecutiva y el de la Sección de Bellas Artes, por la manera arbitraria, descortés e ilógica con que han sido designados los miembros de la Sección de Bellas Artes indicada.

Estimamos que en una Sección de tal naturaleza no deben atenderse compromisos políticos, y que toda ella debe estar integrada por artistas, o en su defecto, por verdaderos aficionados y entusiastas del Arte.

Entre los componentes que hoy la forman sólo hay un artista, el señor Fortes, cuando entre los diferentes ramos de las Bellas Artes, ya sean líricas o plásticas músicos, poetas, literatos, pintores y escultores hay más que número suficiente entre los socios del Centro para cubrir los veinticinco de que consta la Sección.

Nosotros, los primeros ofendidos, y con nosotros todos los socios cultos del Centro, no podemos aceptar que una Sección que por su índole debiera ser orgullo de la sociedad y sostén de su prestigio, sirva para poner en ridículo al Centro Gallego, al Arte regional y a Galicia.

Sepa, pues, esa Asamblea a la que no culpamos que sólo por la imposición de unos magnates pueden los intrusos de la Sección de Bellas Artes seguir ostentando una representación que no les pertenece, pero que quedará siempre perenne nuestro justo desagrado.

Atentamente,

José Guede, (Prof. de música). Joaquín Zan, (Prof. de música). R. Blanco Torres, (Escritor). Ernesto Esperante, (Prof. de música). M. Gondell Linares, (poeta). Dámaso Pérez. Juan Crespo, (Profesor de música). Lorenzo Peláez, (Prof. de música). José Bermúdez, (Prof. de música). D. Alvarado Casares, (poeta epigramático.) J. M. Fernández. José Castro, (Repórter periodista). Fernández García, (dibujante). José María Calveiro, (poeta romántico). José Saavedra, (Escultor). J. Fontenla, (Dibujante litógrafo). Alfredo Nan de Allariz, (artista y exsocio por estas cosas). Pedro Alenca, (dibujante gráfico).

José Guede et alii (1915)

ANEXO IX

Habana, 24 de Junio de 1905.

Muy señor nuestro y estimado coterráneo:

Suponemos á usted enterado por la prensa regional y la de la Isla, del propósito que anima á los que suscriben, de promover la creación en Galicia de una “Academia” encargada de velar por la conservación y perfección de nuestra lengua, publicar la “Gramática” y el “Diccionario” de la misma, recoger y conservar también los monumentos dispersos de carácter arqueológico y artístico que puedan ser útiles á la historia de nuestra raza y de nuestro pueblo y promover, en suma, cuantos estudios, dentro de esos órdenes, contribuyan al conocimiento de nuestro pasado y preparen el desarrollo científico de nuestra región, elevándola al mayor nivel de cultura posible.

El pensamiento de esa fundación no es nuevo. Muchos años hace que lo expuso en sus columnas la prensa gallega y no pocos también que trató de llevarse á la práctica en la Coruña, con éxito nada lisonjero, por las dificultades que á todo empeño de cierta trascendencia opone siempre la falta de medios materiales para llevarlos á cabo.

Mas, como quiera que la necesidad de esa “Academia” se hace cada día más sensible para unificar, depurar y fijar nuestro idioma, pues harto conocida es la anarquía reinante en materia de lenguaje dentro de nuestra región: como los trabajos realizados por algunos anticuarios en la zona meridional de nuestro país, han demostrado la existencia de verdaderos tesoros arqueológicos en Galicia que están expuestos á desaparecer bajo la reja del arado y la incuria oficial, si manos piadosas no acuden á salvarlos, rescatándolos para nuestros museos; y como, por último, las investigaciones llevadas á cabo por varios abnegados artistas han revelado la existencia de cantos, danzas, tradiciones, cuentos, costumbres, etc., etc. que, recogidos, han llamado la atención de los hombres pensadores, y podrán servir, cuando menos, para demostrar el abolengo artístico, la aptitud mental y la cultura, ya en edades remotas conseguida, del grupo étnico á que pertenecemos; un miembro entusiasta de nuestra colonia en Cuba, el obrero D. José Fontenla, incansable promovedor en esta Isla de cuanto tienda á favorecer el progreso intelectual de nuestra patria, recogió el pensamiento, al aparecer abandonado, de la fundación de aquel Centro, citó á una reunión de elementos gallegos á la que hemos concurrido y en la que expuso las bases de esa fundación y, después de elegida una mesa que se encargó de nombrar una comisión para redactar y discutir el Reglamento, de la que inmerecidamente formamos parte, éste fue redactado sobre aquellas bases, y discutido ampliamente y votado, se sometió para su aprobación á la autoridad competente, quedando desde ese momento constituída en esta capital una sociedad cuya denominación y cuyos fines se determina en los artículos siguientes:

1°. La Sociedad se titulará “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”, cuyo título será la inscripción que pondrá en el sello con que autorice sus documentos.

2°. La Asociación tendrá por objeto:

Primero: Constituir en el punto que mejor convenga de Galicia, una Academia gallega sin más carácter que el de dar unidad al idioma gallego por medio de la publicación de una “Gramática” y un “Diccionario”; estudiar las ciencias; cultivar la Literatura y las Artes, incluso las industriales; recoger nuestros cantos populares y nuestros monumentos arqueológicos, y realizar cuanto tienda á enaltecer y glorificar el buen nombre de Galicia.

Segundo: La Academia se organizará con las secciones siguientes: 1° Ciencias, 2° Historia y Literatura, 3° Bellas Artes.

Tendrá un boletín-revista que sea órgano oficial de la Corporación.

Tercero: Esta Academia tendrá un número fijo de miembros, cuyos cargos se considerarán honoríficos, algo así como un premio que da la patria á sus hijos más preclaros.

Cuarto: Para proceder á la recolección de voces, palabras, cantos, cuentos y refranes populares, se harán excursiones á las aldeas, pueblos y villas, así como a las montañas y valles donde pueda sospecharse aparezca algo de nuestras primitivas costumbres.

Quinto: En analogía con lo anterior, se celebrarán Certámenes musicales, Juegos Florales y otras fiestas en las que se ofrecerá á los autores premios en metálico.

Sexto: Para la redacción de los documentos de la Academia, deben emplearse los idiomas regional y nacional. Una vez establecida ésta, se reclamará la debida protección á las Diputaciones, Ayuntamientos, Sociedades y demás colectividades que pueden contribuir al desarrollo de la cultura gallega. Lo propio se hará en las capitales de la América española, en las que se podrán establecer delegaciones ó representaciones de la Academia compuesta de personas de reconocido patriotismo, siempre dispuestas á todo lo que sea enaltecer, glorificar y servir á Galicia.

Séptimo: Con objeto de redactar bases y establecer sobre ellas definitivamente tan beneficiosa institución, se nombrará en Galicia una comisión compuesta de personas competentes,

La cuota mensual que deben abonar los socios es de una peseta, aceptándose en clase de donativo voluntario todo lo que exceda de esa cantidad, que la Comisión ha querido fijar dentro de los límites más modestos, para que, siendo la obra que se acomete eminentemente popular, contribuyan á ella las más escasas fortunas y quede siempre bajo la protección del pueblo gallego trabajador, que es el que más abunda en América, y el único incansable en su fe y en su amor á la tierra en que ha nacido.

Todas las cantidades que se recauden en Cuba con el objeto expresado, por esta Asociación, se depositarán en un Banco ó establecimiento de suficiente garantía para ser giradas á la Academia que se establezca, según las vaya necesitando y previos los requi-

sitos y formalidades que son indispensables en estos casos y constan asimismo en el Reglamento.

Creada, pues, en la forma expresada la “Asociación iniciadora y protectora de la Academia Gallega”, por la Comisión que suscribe, réstale antes de dar por terminada su misión, invitar á usted, como lo hace, para que, si se halla conforme con los patrióticos fines que persigue y que no es necesario encarecer, siendo ellos tan evidentes, nos honre con su cooperación como suscriptor, acudiendo á inscribir su nombre en la lista de los protectores de la “Academia Gallega”, de cuya fundación encargamos con esta fecha, en oficio que dirigimos al señor D. Manuel Murguía, á una comisión de personas competentes de las cuatro provincias gallegas.

De usted affmos. amigos y paisanos,

Por la Comisión:

M. Curros Enríquez, Presidente.

Ángel Barros, Vicepresidente.

A. Nan de Allariz, Secretario.

GH 1905e

ANEXO X

Por acuerdo de la Comisión de Reglamento de la Asociación iniciadora y protectora de la Academia Gallega que acaba de constituirse en la Habana á los fines y las bases de que trata la adjunta circular, y en cumplimiento de lo que ordena el artículo segundo, apartado séptimo de dicho reglamento, tengo el honor de comunicar á usted que ha sido designado por dicha Asociación para proceder con el concurso de los señores Pérez Ballesteros y Martínez Salazar, de la Coruña; Varela Lenzano y Rodríguez López, de Lugo; Arturo Vázquez y Fernández Alonso, de Orense; Casto Sampedro y Víctor Saiz [sic] Armesto, de Pontevedra; Amor Ruibal y Barcia Caballero, de Santiago, á la creación y constitución, conforme á los estatutos que ustedes crean mejores, de la Academia Gallega, que ha de formar el Diccionario y Gramática de nuestra lengua, y que deberá establecerse en la localidad que ustedes estimen más á propósito para reunir á sus miembros; debiendo significar á usted, sin que esto pueda traducirse en la menor limitación de la absoluta libertad en que ustedes quedan para desempeñar este cargo como mejor les dicte su buen juicio, que esta Comisión vería con gusto, cuando hayan de proceder al nombramiento de señores Académicos, se estableciese la mayor igualdad posible en el número de los elegidos de cada provincia, al objeto de evitar susceptibili-

dades y prevenir rencillas que suelen dar al traste con los más nobles propósitos.

Sírvase usted transmitir á todos y cada uno de los citados señores, cuyos domicilio no conocemos, esta designación y avisarnos de los trabajos realizados y de la constitución de la Academia inmediatamente que se verifique y enviarnos el presupuesto de instalación (que por ahora tendrá que ser modesto) y gastos de personal y material para los efectos consiguientes.

Habana, 1º de Julio de 1905.

Por la Comisión:
El Presidente,
M. CURROS ENRÍQUEZ.

Sr. D. Manuel Murguía.

GH 1905g

ANEXO XI

JOSÉ FONTENLA

Uno de los acuerdos que con más satisfacción, con inmenso júbilo han sido acogidos por nuestra colonia, es, á no dudarlo, el tomado por la “Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega”, de proponer á la docta Corporación establecida en la Coruña, que se nombre académico correspondiente y se coloque en el salón de actos su busto cincelado en mármol, al esclarecido obrero cuyo nombre encabeza estas líneas.

Es un acuerdo vindicador y, como tal, merece el aplauso de los hombres imparciales y justos. “A cada uno lo suyo”: he ahí uno de los más bellos aforismos. Y al otorgársele á Fontenla honor tan alto, no se hace más que reintegrarle una pequeña parte del mucho que le corresponde, que le alcanza por derecho propio, conquistado en afanasas lides, en patrióticos empeños. Fontenla es un obrero ilustre -tal vez sea el primer artista de la Habana como dibujante litógrafo-; pero Fontenla es ante todo y sobre todo un gran patriota, casi excesivamente patriota: es un idólatra de Galicia.

¿Quién, quién sino Fontenla ha revivido la idea -fracasada ha tiempo en la misma Galicia por causas que no hace al caso analizar- de establecer la insigne Corporación cuyas patrióticas finalidades son públicamente conocidas? ¿Quién, sino Fontenla, congregó á unos cuantos gallegos animosos, difundió *urbi et orbi* el proyecto, entusiasmó con su ruda pero nobilísima palabra, alentó con su verbo apasio-

nado, y, en fin, echó las bases de ese proyecto que cristalizó con la creación de la Academia que tantos días de cultura y gloria habrá de proporcionar á nuestra patria?

Fontenla es el *alma mater* de la *Academia Gallega*. Cuando en el período de formación de la sociedad sostenedora de esa Academia, cundía el desaliento en las filas de los patriotas que siguen á Fontenla, porque ven en él algo así como un émulo pacífico de Breogán, el famoso caudillo celta; cuando, en una palabra, se tocaban las dificultades inherentes á toda obra nueva, Fontenla, con el tesón de un apóstol, suavizaba asperezas, allanaba obstáculos, ingeniaba medios y, al triunfar en toda la línea, exclamaba ébrio de orgullo, henchido de ingénua satisfacción: -"¡Señores, la Academia es un hecho!- ¡La patria, agradecida, premiará nuestro esfuerzo!- ¡Qué día más grande aquel en que definitivamente quede constituída la Academia!"...

Pero no es esto sólo: establecida y legalizada aquí la "Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega"; cuando los primeros recursos pecuniarios no se habían recaudado; cuando, por falta de personal, había que extender documentos de propaganda, nombramientos, citaciones, etc., Fontenla era el mensajero espontáneo, el amanuense, el propagandista, el TODO. Y, para asegurar la concurrencia á las juntas, al entregar las citaciones invocaba el nombre del ilustre presidente de la sociedad, Sr. Curros Enríquez, y nos repetía esta cantinela que por el mundo de filosofía que encierra, merece también estereotiparse: -"Dice D. Manuel que no falte esta noche á la junta: se van á tratar asuntos trascendentales".

Fontenla, además, es un bibliófilo; pero un bibliófilo netamente gallego. Erudito de verdad y sin pretensiones, Fontenla tiene conocimientos sólidos de ciencias, artes y literatura universales; pero -y van dos- su fuerte, su baluarte, son las artes y literatura gallegas. Preguntad á Fontenla por el origen de nuestra lengua, por las épocas de su apogeo y decadencia; preguntadle por los músicos, los artistas y los sabios de Galicia en todas las épocas; preguntadle por sus bardos más ilustres -que constituyen su obsesión- y Fontenla á todo os contestará cumplidamente, con cicerónica competencia. Es más: si sobreléis en la república de las letras; si habéis escrito algo digno de ser leído y publicado y queréis editar ó conocer alguno de vuestros trabajos cuyo original ó ejemplares sufrieran extravío, acudid á Fontenla y allí, seguramente, lo encontraréis. Fontenla está en constantes y directas relaciones con las principales casas editoriales de Madrid, Barcelona y la Coruña, la cuales tienen de él esta consigna permanente: - *Envíen un ejemplar de todo lo que editen de, en, por y para Galicia*. En definitiva: con decir que Fontenla tiene una biblioteca que cuenta más de mil ejemplares de obras exclusivamente gallegas, está hecha su apología. Porque conviene no olvidar que Fontenla es un obrero que no tiene más patrimonio que el fruto de su trabajo. Y que los mil volúmenes equivalen, cuando menos, á mil pesos. ¡Caudal enorme cuya acumulación representa para un pobre mil fatigas, privaciones é insomnios!

Tal es, aunque en torpe y rudo pergeño, el distinguido ferrolano que acaba de ser pro-

puesto para la más alta distinción de la primera de las instituciones intelectuales gallegas.
¡Es el premio de la patria agradecida!

ANGEL BARROS 1905b

ANEXO XII

JOSE FONTENLA LEAL

Hijo hidalgo, patriota incansable y obrero por condición, tal es el amigo Fontenla á quien todos le admiramos por su labor incesante encaminada al engrandecimiento de la patria chiquita, como la llamamos los verdaderos amantes de ella. Fontenla ha nacido para no olvidar su tierra natal, como lo hacen los hijos ingratos de ella, que si no los condenamos, tampoco los perdonamos. Prueban esto los acuerdos tomados por la Directiva de la “Asociación iniciadora y protectora de la Academia Gallega” de esta capital, que preside el hombre ilustre y demócrata consecuente, hoy baluarte del regionalismo, Sr. Curros Enríquez, gloria de nuestras letras. El Sr. Curros y sus compañeros han demostrado una vez más lo mucho que valen los hombres en la vida cuando se esfuerzan en realizar sus ideas dando al mundo luces que siempre son necesarias para el progreso de los pueblos.

En la última junta celebrada el 11 de Octubre se le honró al Sr. Fontenla con el acuerdo tomado por unanimidad de concederle el título de Académico correspondiente y además socio de mérito y el alto honor de que se esculpa su busto en mármol, que se colocará en el aula de la enseñanza de nuestro idioma, para conmemorar y perpetuar el recuerdo á los venideros del obrero D. José Fontenla Leal como premio al mérito de haber sido el iniciador del gran pensamiento de fundar la Academia Gallega.

Aunque el Sr. Fontenla rehusó con entereza tal honor, acaso por creer que un obrero no debía merecerlo, sus compañeros hicieron firme su acuerdo, pues los premios y las recompensas deben ser el galardón digno de aquellos que supieron conquistarlos con justicia.

Prosigamos por alcanzar los fines que nos hemos propuesto; sigan el Sr. Curros y sus compañeros en su labor noble y levantada, que seguro estoy de que ha de hallar eco y apoyo personal en los buenos hijos de Galicia en esta lejana tierra latina, y al Sr. Fontenla le felicito cordialmente, animándole á que continúe en sus loables y meritorios trabajos, para los que le ofrezco mi apoyo humilde, pero sincero y entusiasta, á fin de hacerme digno del título que ostento de vocal de la Sección de Propaganda de la Academia Gallega.

Perdone el amigo Fontenla estas mal pergeñadas líneas escritas en su honor y con el

deseo de hacerle justicia.

Su afmo. S.s.

Habana, Octubre 18 de 1905.

ATANASIO S. ESCOLANTE 1905

Galicia, 45, 5-XI-1905.

ANEXO XIII

CARTA ABIERTA

A José Fontenla

Vi el retrato de tu rostro, vi tu busto en la cara que es portada de GALICIA. Pues al verlo, á un amigo de las lomas yo le digo: -Mira un hombre que si fuera millonario dado hubiera lo que dieron á su tierra tres patricios. Millonarios patriotas, cuyos nombres, ya grabados en las grandes construcciones que á los pueblos regalaron, los escribo en este día con orgullo de gallego satisfecho:

García Barbón, Da Guarda y el marqués de Amboage.

Tú eres fuerza poderosa, tú te mueves, tú te agitas con las nobles emociones; esa vida de tu patria tú la vives lejos de ella, como obrero infatigable, ya pensando en el terruño, ya soñando en la grandeza de aquel suelo en que naciste, olvidándote de tí mismo y hasta a veces no pudiendo, por labores entusiastas, dar abrazos de cariño á los seres que mantienes.

Tus desvelos, tus afanes, sinsabores de una vida dedicada con constancia á ensalzar, con entereza, las mil glorias de Galicia, aun pendientes de tus manos los trabajos del artista, no evocarlos en recuerdo de un pasado ennegrecido, cuando todos tus paisanos te agasajan por cumplido, fuera mengua imperdonable, fuera chasco soberano, y acicate solamente para orgullo de caciques y acción negra á registrarse con los hechos más tai-mados de la pléyade ignorante y miserable.

Tu modestia no ha querido recompensa, y el amor al patrio suelo no consiente una mordaza. Tú te debes á Galicia y tus buenos coterráneos, que te aprecian y te abrazan en el día del triunfo, han hablado todos juntos y á una voz por la voz de su Angel... ¡Barros!

El futuro estilista psicológico, de espaciosa frente, de mirar sereno y de robusto cuerpo, engalanó la página primera con un lenguaje de castizo estilo y te dijo verdades bien

gallegas. Prémiele Dios por su expresión sincera, por su correcto estilo, por su hilvanar galano. Biógrafo y biografiado son una conjunción humana, prestigiosa, galiciana, que en el núcleo vigoroso sintetiza el pensamiento y el más noble sentimiento de las almas de Galicia. ¡Es justicia!

Todo cuanto Barros dijo, estos puntos de mi pluma con mi firma sostuvieran si los sordos por sordera nos negasen la justicia que por públicas acciones te mereces. Si Angel Barros -cual hablista y publicista que estudiando corazones y cerebros los registra por sus partes y define sus funciones- te pintó de cuerpo entero, no le riñas si te deja ni te enojas por lo dicho pues la culpa solamente tú la tienes. ¿Quién te manda amar la patria? ¿Quién te ha dicho que la amases con el fuego de tu centro? ¿Te avergüenzas de ser hombre bien nacido?

¿Te acoquinas por que creés que eres pequeño? ¡Juro á Dios que bien quisiera fuesen todos los gallegos cual Fontenla!

Oye, obrero: en la ciencia sociológica es un alma tan divina y valiosa, que no vale ni un adarme de cultura la materia que se estraga, se corrompe y se desecha.

Conque deja que te digan lo que sienten tus paisanos.

Si no fueses tan amante de los libros de tu tierra, si á los genios de Galicia no invocases casi siempre, si tus labios no digieran [sic] lo que tienes de gallego, ni Angel Barros te mentara ni Cerdeira te obligase ni Luguís te comprendiera.

Vaya, pues, querido amigo, con mi *prosa cadenciosa* mi saludo reverente, y si te besa una diosa que el laurel ciña á tu frente.

Pinar del Río.- En las lomas de Francisco, á 3 de Noviembre de 1905.

FERNÁN MINERO 1905

ANEXO XIV

Página Literaria

Director: D. ARMANDO COTARELO Y VALLEDOR

La Academia gallega

Hace ya bastante tiempo que me bulle en el cerebro una idea que, aunque mía, no vacilo en calificar de grande: conviene á saber: la creación de la *Academia regional gallega*, cuya utilidad se alcanza con solo enunciar su nombre.

Según he oído decir á ciertos buenos amigos con quienes comuniqué mi pensamiento, parece que ya lo hubo antes de ahora; y yo me pregunto ¿por qué se abandonó tan buen idea? ¿Por qué no se llevó a cabo? No creo que fuese por falta de entusiasmos en la región, ni mucho menos por carencia de personal: quizá sería por no hallar quien ó quienes asumieran sobre sí el peso de los trabajos preliminares que toda obra de esta índole exige; quizá por no persistir en la empresa.

Pero ahora los tiempos han cambiado. Yo sé muy bien que varias ilustres personalidades de esta ciudad se hallan dispuestas á trabajar todo lo posible para el logro de tan excelente propósito. Ánimo, pues, y adelante. De esperar es que todo el mundo les anime en su empresa, que todos les ayuden, y de un modo principal la culta prensa de la región, cuyo auxilio, aunque sin títulos me atrevo á suplicar encarecidamente.

Claro es, que la Academia debe establecerse en Santiago de Compostela, capital científica de Galicia asiento de la Universidad gallega. Por ahora podrían aprovecharse, para las primeras reuniones, las salas del Ateneo León XIII, centro de cultura cuyos fines no se alejan mucho de los del que se pretende. Como yo creo que para una obra de tanta importancia y trascendencia como esta, las cuatro Diputaciones provinciales gallegas no escatarían sus subvenciones, entreveo cercano el día en que la Academia pueda tener domicilio propio. Muchas grandes obras de cultura han tenido humildísimos principios. Prescindiendo de las famosas Academias valencianas, sevillanas y madrileñas de los siglos XVI y XVII, las actualmente suntuosas de la Lengua y de la Historia, comenzaron así, en el primer tercio del siglo XVIII: por reuniones de amigos en casas particulares.

Pero la de que ahora se trata podría empezar de muy diverso modo. No dudo ni un instante de que el gobierno la amparase desde su nacimiento, ni siquiera de que S.M. el Rey, que tan especial interés consagra á todo lo que propende á la difusión de la ciencia y al auge de la enseñanza, se dignase acogerla bajo su augusta protección. Como quiera que el estudio del romance gallego, y de sus concomitancias, es de todos los hablados en la Península, el de mayor interés para el recto conocimiento del castellano, también será de esperar que la non-nata Academia gallega fuese corresponsal ó correspondiente de la Real Española de la Lengua. De este modo, rodeada de tales títulos, á todos los cuales muy justamente puede y debe aspirar, revistiría [sic] caracteres [sic] que la harían permanente, ó por lo menos muy duradera.

Y ¿cuáles disciplinas serían las propias de tal instituto? Entiendo que las más posibles. Por de pronto la gran empresa: la formación de la gramática y del diccionario [sic] gallegos, obra magna de la colectividad, y aun de la Gramática histórica del romance que no sería, ciertamente, lo menos útil. ¿Nombres de académicos fundadores? Si no sobran tampoco faltan. Ahí van los que se me ocurren al correr de la pluma, de entre los escritores compostelanos que cultivan el romance galaico ó que tienen acreditada su competencia en los asuntos regionales, y protesto que las omisiones sólo significan olvido pero no exclusión: López Ferreiro, Barcia Caballero, Oviedo Arce, Cabeza León [sic], Amor

Ruibal, Villelga Rodríguez, García San Millán, Manuel Rodríguez, Fernández Vaamonde, Santiago Tafall, José Santaló, Pérez Constanti [sic], Villanueva, José Mª Portal, Pérez Placer, Padre Prieto, Padre Eiján, Pedro García Romero, Blanco Cabeza, Vázquez Queipo y Romero Blanco, total 21 y además los que no se me hayan ocurrido.

Con esta base podrían ya comenzar los trabajos de la Academia, yendo admitiéndose en ella las personas que la corporación conceptuase oportuno, ya por distinguirse con sus escritos, ya por serle útil en cualquiera forma. Completo el número de académicos, que sería, por ejemplo, el de veinticuatro, sólo se recibirían nuevos individuos en el caso de vacante. Además la Academia podría dividirse en secciones: una destinada á reunir noticias históricas; otra arqueológicas; otra á la formación del catálogo ó inventario de los monumentos y objetos artísticos dispersos por Galicia; otra á recoger de boca del pueblo los romances, las tradiciones, las leyendas, los cantares y la música popular y, en fin todo lo que se comprende bajo el nombre de Folk-lore galaico.

La Academia podría también emprender excursiones por las diversas comarcas de la región estudiando sobre el terreno mismo los monumentos así arqueológicos como literarios y filológicos, explicando públicamente, dando conferencias y, en resolución, difundiendo lo más posible el gusto por sus disciplinas. Amén que de este modo la Academia sería eficaz intermediaria entre el pueblo y las autoridades para el remedio de muchas faltas y males ignorados.

Para todo esto, claro es, que la Academia necesitaría correspondientes principalmente en las cuatro provincias gallegas, y allá van, para este fin, unos cuantos nombres que ahora se me ocurren y conste que los escribo sin calculada preterición de nadie y con las salvas antes hechas:

En Coruña los Sres.: Pérez Ballesteros, Carré Aldao, Martínez Salazar, Murguía, Urbano González, Martelo Paumán, Eladio Rodríguez, Pondal, Villanueva, Lombardero, Fernández Latorre, Fernández Diéguez, Galo Salinas y Tejada.

En Lugo: Amor Meilán, Emilio Tapia, Vega Blanco y Fernández Lago.

En Orense: Lamas Carvajal, Macías, Neira Cancela, Benito Alonso, Vázquez Núñez, Colomán, Salvador Padilla y Cid Hermida.

En Pontevedra: Alvarez Giménez, Luis de la Riega, Celso G. de la Riera [sic], Rogelio Lois, Casto San Pedro [sic], Gómez Martínez, Colomina, Labarta, Alvarez Limeses, Millán, Landín y los Padres Merino y Rey Lemus.

En Vigo: Montenegro G. de Santiago, Solá, Lema y Fernández Lema. En Ferrol: Veiga. En Vivero: Noya González y Alfredo G. Dóriga. En Ortigueira: Mancifneira [sic]. En Mondoñedo: Silva Posada y Noriega. En Verín: Núñez González y en Tuy: Cerviño (A. y F.) y Sías Comas.

En Madrid: Marqués de Figueroa, Alfredo Vicenti, Vales Failde, Rodríguez Carracido, Aureliano J. Pereira y Ribalta.

En América abundarían los corresponsales pues bien sabido es el entusiasmo con que

los hijos de este país allí le recuerdan. En estos mismos días, según leí en un periódico, trataban de establecer algo semejante a lo que aquí se desea.

Con todos estos elementos, y otros más que irán pareciendo, no me parece empresa dificultosa alguna la creación de la Academia gallega. Lo que importa es lograr la unidad de pareceres y el constante entusiasmo por la obra.

Que todas estas respetables personalidades que he citado, y las demás que debiendo serlo no lo fueron por inadvertencia mía, se dignen tomar en consideración la idea que lanzo al público gallego y mediten acerca de su provecho y tendremos en plazo no lejano, la suspirada y utilísima *Academia regional gallega*.

Santiago, 15 de Mayo de 1905.

ARMANDO COTARELO (1905)

ANEXO XV

Suevia

REVISTA ILUSTRADA

Redacción. Administración y Talleres

ACOSTA, 67, Habana

Director R. CARBALLAL Administración: E. EYMIL
REDACCION

15 Marzo de 1912

Sr. D. Manuel Murguía

Mi venerado y admirado amigo:

He recibido con toda oportunidad el paquete de ejemplares de "La Voz", que al momento distribuí convenientemente. Antes, ya yo me había agenciado cuatro números en la redacción de rotativos, que también hice llegar á manos de personas que convenía se enterasen de lo que ignoraban. Tiene usted mucha razón al decir que fué oportunísima la publicación del fragmento de ese importante capítulo, y tanto lo ha sido, que no sólo coincidió con la Junta General de Presupuestos, sino que vino á robustecer lo que Solá dijo en el

banquete celebrado en su obsequio. Allí se encontraron gallegos de elevada posición social dentro y fuera de la colonia que nunca se han distinguido por sus simpatías hacia usted y por su conformidad con la Academia, aunque de paso sea dicho nunca han demostrado tener otros motivos para su malquerencia que su justificada crasa ignorancia. Gracias á la ductilidad de Solá, recogiendo insinuaciones nuestras, han escuchado en esa fiesta lo que tantas veces les hemos dicho en la prensa sin que se dieran por enterados. Yo creo que de esta vez se ha afirmado para siempre el asunto de las subvenciones.

Excuso decir á usted, queridísimo D. Manuel, que he tomado muy buena nota de sus conciliadores y paternales consejos. Si yo no hubiera depuesto ya la actitud en que habí-an colocado á mí y á otros *veteranos* ciertos irreflexivos actos de la actual Directiva, créame que yo tendría sus exhortaciones por mandatos irrecusables. Si en esta ocasión no hice lo que mi galleguismo y mi conciencia me dictaban, fué sencillamente por la para mí altísima consideración de que le disgustara á usted, por cuya salud y tranquilidad hago votos muy sinceros.

Le he leído su carta á mi querido amigo Fontenla, quien la escuchó enternecido, lamentándose de que su característica pereza para escribir ha ya dado motivo á las consideraciones que usted hace. Como quiera que él y yo marchamos al unísono en asuntos de la Asociación y aun de Galicia, puede usted tener por desaparecida la incomodidad que nos mantenía reservados. Buena prueba de ello es la presencia de Fontenla en el banquete al amigo Solá. Yo no he asistido también personalmente, porque el periodismo aquí constituye una verdadera esclavitud. Al terminar de leerle su carta, me rogó que sin pérdida de tiempo le manifestara á usted que tuviera por no escrita su renuncia.

Le envío un ejemplar duplicado de nuestro número extraordinario, conmemorando el cuarto aniversario del fallecimiento de Curros. Supongo que habrá recibido los números anteriores, pues se los he mandado todos desde que empezó á publicarse en esta segunda etapa. En esta revista estoy uo interesadísimo, no solo como redactor-jefe, sino como uno de los editores que con el enxebre y entusiasta gallego Solloso, la publicamos. Con estos antecedentes, yo me atrevo á rogar á usted, D. Manuel, nos envíe tres ó cuatro cuartillas, que es lo que permite la factura de la revista. El tema puede ser regionalista ó un asunto histórico relacionado con el título. En el caso que su salud le permita complacernos, pues ya sé yo que por buena voluntad no ha de dejar de hacerlo, desearía que hiciese constar en el texto que las cuartillas son escritas expresamente para *Suevia*. Noos conviene esa manifestación porque aquí se reproducen algunos trabajos de usted y esta *gente* pudiera atribuir la misma procedencia al trabajo que usted nos mandara.

Y suplicándole perdone una vez más mis tremendas latas, termino ésta ofreciéndome incondicionalmente como siempre suyo affmo. amigo que le admira y venera

J. Peynó

(Recuerdos á Carré. Al Sr. Vaamonde le escribo también en este correo)

ANEXO XVI

A nuestros contreráneos

Satisfacción íntima embarga el ánimo cuando, sin vacilaciones ni desmayos, sorteando dificultades previstas, véase realiada una labor que no está en razón directa con las fuerzas de que se dispone, y que sólo á virtud de un reiterado encargo social es aceptada.

En este caso, encuéntrase hoy la Comisión editora del *Album*, la cual no consideraría ultimado su cometido, si al hacer en este lugar la presentación del mismo, no expusiese, en la modesta forma que ella puede hacerlo, lo fines que informan su publicación y el accidentado proceso que ha seguido desde Febrero que (tachado: se hizo público y) la Comisión comenzó sus tareas.

La Sección de Propaganda, á cuyo cargo está confiado el fomento y progreso de la “Asociación”, y, por tanto, de la “Academia”, porque laborar por aquella, e asegurar el sostenimiento de ésta, que, hoy por hoy, carece de vida propia, no podía permanecer indiferente ante un problema económico, (tachado: que no tiene) de difícil solución dentro de los recursos ordinarios con que al presente cuenta la “Asociación iniciadora y protectora de la Real Academia Gallega”.

Era menester saldar una deuda que la “Asociación” tiene contraída con dos beneméritos paisanos, quienes con nobleza y patriotismo laudables, facilitaron la cantidad necesaria para atender á los primeros gastos que originó la constitución en la Coruña del docto organimo, cuya necesidad tanto se dejaba sentir, y que no lejano plazo ha de dar honra y prez á nuestra amadísimá región, tanto más ofendida, unas veces inconscientemente, y otras otras por sistema, cuanto más favorecida es de las Musas y el genio de sus hijos la eleva al pináculo de la fama.

Se hacía, pues, imprescindible, el acudir á medios extraordinarios: y, entre otros (tachado: estudiados) que ha estudiado la Sección de Propaganda, optó por la publicación de un *Boletín*, con trabajos de los Académicos, destinando los productos de su venta á los gastos de impresión y á la amortización de dicho crédito. Tomado el acuerdo en este sentido, lo envió á la Directiva, y ésta lo devolvió aprobado, encomendando á la Sección lo llevase á la práctica.

A este objeto (tachado: fin) nombróse la oportuna Comisión, cuyos miembros entendieron, desde luego, que debía hacerse algo más que un simple *Boletín*, y acordaron editar una publicación que respondiese cumplidamente al fin propuesto.

Un *Album* ilustrado, luciendo los primores del fotograbado y de la tipografía moderna, conteniendo el mayor número de trabajos científicos, artísticos y literarios, debido todo ello al genio gallego, fué el pensamiento que acarició la Comisión y que no ha podido ver cristalizado sinó en la modestísima forma que aparece.

Mas, si es cierto que no hay en él la esplendidez artística, ni la exuberancia de tra-

bajos que nosotros habíamos soñado, en cambio, podemos decir que es todo obra de gallegos, incluso el fotograbado y la parte tipográfica.

Si nuestros paisanos echasen de menos las exquisiteces que los entusiasmos de alguna pluma femenina, en más de una ocasión dejó vislumbrar desde las columnas de la prensa periódica, no lo achaquen á falta de actividad, ni á desacierto de la Comisión, sino á lo desafortunado de sus gestiones, que más de una vez le hizo pensar con pena, ante la negligencia de los unos y la indiferencia de los otros, en un completo fracaso.

Abona esta aseveración, el hecho de que, de ciento sesenta cartas circulares que se mandaron á los gallegos de gran valer en las múltiples ramas del saber humano, residentes en la pequeña patria, en Madrid y en distintos puntos de Europa, sin olvidarnos de esa (tachado: ramillete) piña de mujeres ilustres que honran á España entera, sólo han contestado una cuarta parte, no sin recordatorios y avisos en la prensa regional, circunstancia que nos obligó á demorar tanto la publicación del *Album*.

Sin embargo, el resultado obtenido á última hora, es muy superior al que, en el transcurso de ese tiempo, se prometía la Comisión, á pesar de estar persuadida de que el asunto se recomendaba por sí solo al patriotismo de todos, especialmente á los gallegos de allende el Atlántico, que se les brindaba una ocasión de estimular á poca costa nuestros entusiasmos.

En estas páginas selectas pueden nuestro conterráneos saborear las primicias de autoridades gallegas, consagradas como tales por el público en el campo de las Ciencias y de las Letras, con quienes cumplimos un elemental deber, enviándoles desde aquí expresivas gracias, así como al excelente gallego D. José Mª Bouza cuyo inextinguible amor á Galicia ha demostrado en cien ocasiones que nos dió toda clase de facilidades para la impresión del *Album*.

Nada más. Dicho ya lo que creímos debíamos decir, cerramos estas líneas, confiados en que la gran Colonia Gallega de Cuba, sabrá dispensarle la buena acogida á que por su mérito y por el fin patriótico que con él se persigue, es acreedor.

Habana, 4 Septiembre 1907

José Fontenla
José Lombardero

Jesús Peynó
José A. Fernández

ANEXO XVII

Excmo. Ayuntamiento de la ciudad de la Coruña.

Sr. Presidente y Concejales:

La Asociación Protectora de la Real Academia Gallega, radicada en Cuba, al recibir la noble comunicación en la que ese digno Ayuntamiento, que con elevado criterio preside, en acuerdo patrióticamente meritísimo concede un local en la nueva o en la antigua Casa Consistorial, para instalar el Centro Académico patrio citado, en su tiempo oportuno, compenetrada dicha Asociación de lo que esta concesión significa, ha acordado dirigir a ese Municipio mensaje de gratitud por acto tan benevolamente generoso.

La Real Academia Gallega ha realizado esfuerzos verdaderamente prodigiosos para elevar culturalmente la patria de Rosalía de Castro, la Pardo Bazán y el siempre añorado aquí Curros Enríquez.

Esa entida ha logrado publicar parte de un *Diccionario Gallego-Castellano* modelo; y publicar también diez tomos de un excelente BOLETÍN OFICIAL de sus trabajos; laborando igualmente en pro de una nueva Biblioteca de autores gallegos y realizando notables estudios de bibliografía, paleografía, descubrimientos históricos, arqueológicos y de todo género, que favorezcan al solar nativo.

Así es que esa concesión non ha henchido el alma de esperanza y nos ha alentado para que vayamos decididos a la meta del más positivo engrandecimiento por acuerdo tal, siguiendo la proposición del que fuera antes Alcalde de la ciudad D. Manuel Casás.

En este sentido, profundamente emocionados y orgullosos de merced tal, no podemos menos de enviar a ustedes el mensaje de agradecimiento, para que sea leído en sesión de ese Ayuntamiento y conste en acta el signo de nuestra eterna gratitud, llevando en él desde Cuba, la salutación a la cuna y a la patria regional.

Dios guarde a ustedes muchos años.

Habana, 20 de Diciembre de 1917.

Avelino Pérez, Presidente; *José Sobrino*, Vice-Presidente; *José García*, Segundo Vice-Presidente; *Isidro González*, Tesorero; *Manuel Conde Díaz*, Vice-Tesorero; *Pedro Alcalde*, Secretario; *Antonio Fernández*, Vice-Secretario; *José Fontenla Leal*, *José Fernández Sixto*, *Francisco Rodríguez Somoza*, *Francisco García*, *Francisco Roca*, *Francisco Méndez*, *Manuel Conde Carballo*, *Luís J. Luna*, *Donato Saavedra*, *Cándido Rosales*, Vocales; *José Fernández*, *Francisco González*, Suplentes.

BRAG 1918

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALONSO MONTERO, X. (1987): "Un obreiro, Curros e a Academia", in *Curros Enríquez. Crebar as líras*, Vigo, A Nosa Terra, 19-20.
- ALONSO MONTERO, X. (1988): "Prehistoria da Academia Galega. ¿ procura da norma culta de 1875 a 1905" *Grial*, 99, 7-18.
- ALONSO MONTERO, X. (1991): "O día que se inaugurou a Academia Galega: o problema da(s) lingua(s)", in Mercedes Brea e Francisco Fernández Rei (coords.): *Homenaxe ũ profesor Constantino García*, II, Departamento de Filoloxía Galega, Universidade de Santiago de Compostela, 8-18.
- Apuntes para la historia del Centro Gallego de la Habana de 1897 á 1909* (1909), Habana, Imprenta "Avisador Comercial" de Miranda, López, Seña y Ca.
- ASOCIACIÓN INICIADORA Y PROTECTORA DE LA REAL ACADEMIA GALLEGA (1905): *Estatutos de la...*, Habana, Imp. y Papelería "La Universal", 1920.
- ASOCIACIÓN INICIADORA Y PROTECTORA DE LA REAL ACADEMIA GALLEGA (1912): *Historia social, 1910-1912*, Habana.
- BARROS, A. (1905a): "Por la 'Academia Gallega'", *Galicia*, Habana, 31, 30-VII.
- BARROS, A. (1905b): "José Fontenla", *Galicia*, Habana, 28-X.
- BENDAMIO MONTERO, M. (1905): "Sentimiento regionalista", *Galicia*, Habana, 13, 26-III.
- BENDAMIO MONTERO, M. (1934): Instituciones culturales. Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega", *Galicia en Madrid*, 30, VI, 4-5.
- BENDAMIO MONTERO, M. (1934): "Rememoraciones del pasado. José Fontenla Leal", *Galicia en Madrid*", 31, VII, 4.
- BRAG (1906a): "Constitución de la Academia", *Boletín de la Academia Gallega*, 1, 1-16.
- BRAG (1906b): "Constitución de la Academia", *Boletín de la Academia Gallega*, 3, 20-VII, 49-51.
- BRAG (1906c): "Constitución de la Academia", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 5, 20-IX, 97-99.
- BRAG (1906d): "Constitución de la Academia", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 6-7, 20-XI, 121-164.
- BRAG (1918): "Sección Oficial. Local para la Academia", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 124, 1-IV, 111-2.
- BRAG (1920): "José Fontenla Leal", ", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 135, 1-VII, 70-149.
- CABANILLAS, R. (1979): *Obras Completas, I*, Edición e notas de X. Alonso Montero, Madrid, Akal Editor.
- CABANILLAS, R. (1981): *Obra Completa, III*, Edición limiar, notas e bibliografía de X. Alonso Montero, Madrid, Akal Editor.
- CAPELÁN, A. (1999): "Posfacio", in P. Pardo de Cela (1905): *Doctrina galicianista*, La Coruña, "Imprenta regionalista", 21-76.
- CHANÉ, E. (1919): "La personalidad de Fontenla. Recuerdos de un momento de emoción", *Diario Español*, 14-XII.
- COTARELO VALLEDOR, A. (1905): "Página literaria. La Academia Gallega", *El Eco de Santiago*, 23-V.
- [CURROS ENRÍQUEZ, M.] (1894): "La Academia Gallega", *La Tierra Gallega*, Habana, 3, 15-IV.
- [CURROS ENRÍQUEZ, M.] (1895): "La Academia Gallega", *La Tierra Gallega*, Habana, 70, 19-V.
- DOBARRO PAZ, X.M. (1999): *José Fontenla Leal. Como bon ferrolán e galego, home de ben*, Ferrol en Tempo de Historia. Recuperación da nosa memoria histórica, 2, Concellería de Cultura, Concello de Ferrol, 1999.
- DOBARRO PAZ, X.M. (2000): *José Fontenla/Leal. Manuel Martínez Murguía. Unha epístola*, Ferrol en Tempo de Historia. Recuperación da nosa memoria histórica, 6, Concellería de Cultura, Concello de Ferrol.
- EL CONDE DE ANDRADE (1904): "La Peña Gallega", *Galicia*, Habana, 12, 20-III.
- ELÍAS MARTÍNEZ, A. (1879a): "Academia Gallega. I" *El Heraldo Gallego*, Orense, 24, 15-V-1879, 161-2 27, 5-VI, 193-4.
- ELÍAS MARTÍNEZ, A. (1879b): "Academia Gallega. IV" *El Heraldo Gallego*, Orense, 27, 5-VI, 193-4.
- ESCOLANTE, A.S. (1905): "José Fontenla Leal", *Galicia*, Habana, 45, 5-XI.
- FERNÁN MINERO (1905): "Carta abierta. A José Fontenla", *Galicia*, Habana, 46, 12-XI.
- FN (1897): "La fijeza del lenguaje", *Follas Novas*, Habana, 3, 20-VI.
- GH (1904): "De aquí y de allá", *Galicia*, Habana, 17, 3-I.
- GH (1905a): "Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 15, 9-IV.
- GH (1905b): "Por la Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 17, 23-IV.
- GH (1905c): "La Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 18, 30-IV.

- GH (1905d): "La Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 25, 18-VI.
- GH (1905e): "Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 26, 25-VI.
- GH (1905f): "Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 28, 9-VII.
- GH (1905g): "Comunicación", *Galicia*, Habana, 29, 16-VII.
- GH (1905h): "Lista de Socios de la Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 40, 1-X.
- GH (1905h): "La Asociación iniciadora y protectora de la Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 44, 28-X.
- GH (1906a): "Nueva redacción", *Galicia*, Habana, 34, 2-IX.
- GH (1906b): "Notas galicianistas", *Galicia*, Habana, 46, 2-XI.
- GH (1907): "Asociación Protectora de la Real Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 2, 13-I.
- GH (1919): "D. José Fontela Leal", *Galicia*, 49, 13-XII.
- GUEDE, J. et alii (1915): "La protesta de los artistas. A la asamblea de apoderados", *La Tierra Gallega*, Habana, 5, 23-V.
- MARTÍNEZ-RISCO Y MACÍAS, S. (1956): "Discurso de ...", *Boletín de la Real Academia Gallega*, 309-320, 590-7.
- MURGUÍA, M. (1905): "Diccionario de la lengua gallega. Necesidad de su formación y publicación", *Galicia*, Habana 14, 2-IV.
- NAN DE ALLARIZ, Alfredo (1905): "¿Patriotismo?", *Galicia*, Habana, 14, 2-IV.
- NEIRA VILAS, X. (1985): *A prensa galega de Cuba*, Sada-A Coruña, Edición do Castro.
- NEIRA VILAS, X. (2000): *Manuel Murguía e os galegos da Habana*, Sada-A Coruña, Edición do Castro.
- OG (1889): "Creación d'unha Academia d'a fala gallega", *O Galiciano*, Pontevedra, 218, 14-IV.
- PEREIRA, A.J. (1887): "Academia Gallega", *Galicia. Revista Regional*, La Coruña, 2, II, 105-7.
- [SALINAS, G.] (1905): "Academia Gallega", *Revista Gallega*, 534, 10-VI.
- SEOANE, I. (2001): "A Academia Galega de 1895", *Ferrol Análisis*, 16, 2001 (en prensa).
- SOLLOSO, S.T. (1913): "No es así. Viendo un fotograbado", *Galicia Gráfica*, Habana, 3, 23-VIII.
- VIEITO BOUZA, M. (1905): "La Academia Gallega", *Galicia*, Habana, 45, 5-XI.
- [VILLAR PONTE, A.] (1917a): "Xosé Fontenla Leal", *A Nosa Terra*, 12, 10-III.
- [VILLAR PONTE, A.] (1917b): "Por sus obras los conoceréis...", *La Voz de Galicia*, 6-VII.
- VILLAR PONTE, R. (1953): *Días, hechos y hombres de la Real Academia Gallega*, por..., La Coruña, Litografía e Imprenta Roel.

SIGLAS

- AIP Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega
- BRAG Boletín de la Real Academia Gallega
- FN Follas Novas, Habana
- GH Galicia, Habana
- OG O Galiciano, Pontevedra

NOTAS

- Nos anexos I a III reproducimos, total ou parcialmente, aqueles que nos parecen máis significativos.
- Tamén decidiron asociarse os galegos residentes na Habana Waldo Álvarez Ínsua e Constantino Horta.
- Segundo Neira Vilas (1985: 75), en 1886 fundara con Secundino Cores a *Revista de Galicia*, que tivo moi corta duración. Non temos visto ningún número.
- Avogado con bufete na rúa Reina 48, foi presidente do Centro Galego dúas veces a primeira delas utilizada por Curros para o seu afastamento por ter nacido en Madrid, aínda que seu pai era de Zas. A segunda cando morreu o poeta. Como tal, acompañaría o cadáver para ser enterrado na Coruña. Foi, con Secundino Baños, Casimiro Lama, Juan José Domínguez, Diego Montero, Miguel A. García, e José Fernando Fuentes, membro da comisión encargada para a adquisición do

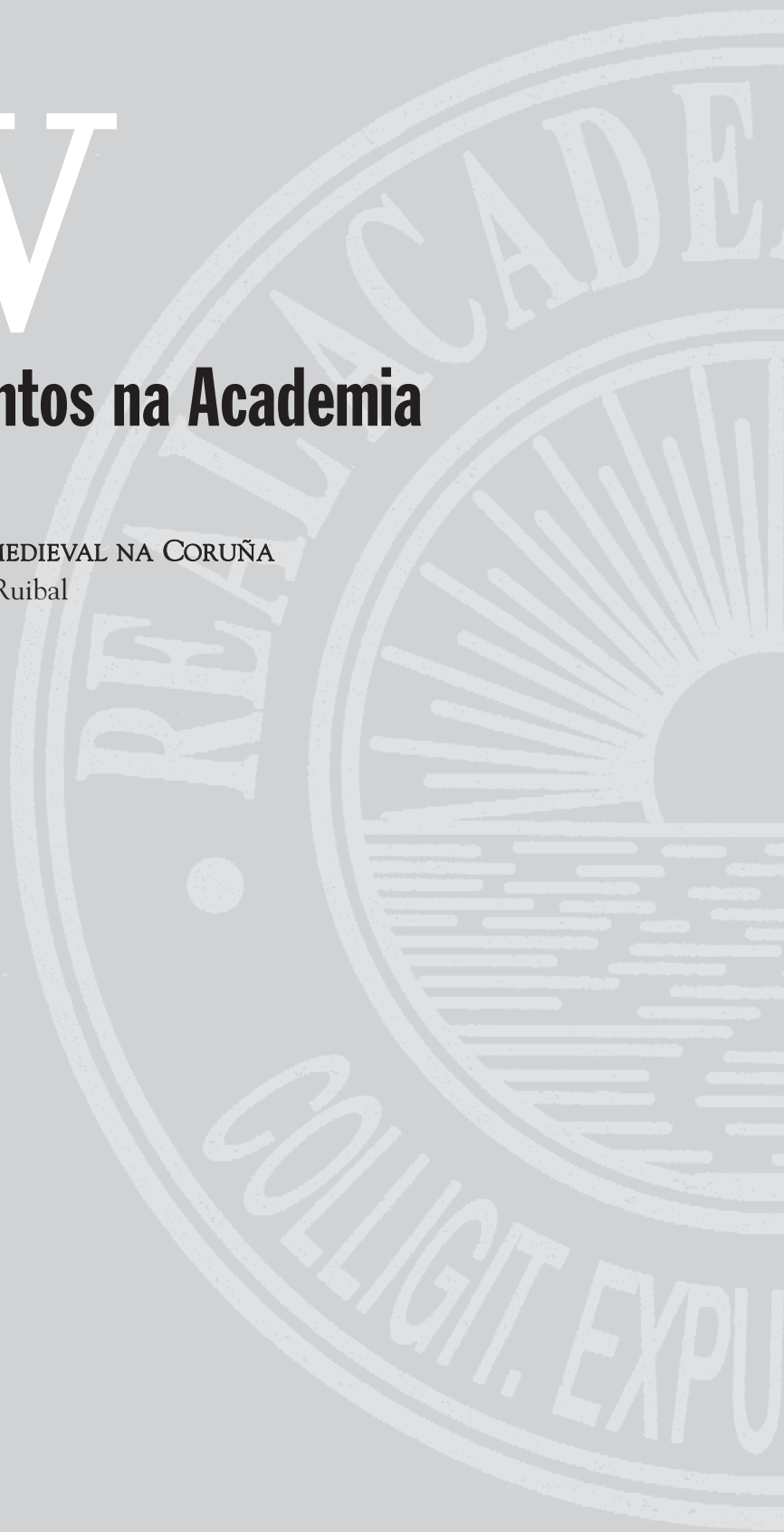
- Gran Teatro Nacional para ubicar a sede do Centro.
5. Debemos esta información, que agradecemos, ao noso querido colega e amigo Ernesto Vázquez Souza.
 6. O “Café Centro Gallego de Laureano Álvarez y Comp.” anunciábase nos dous primeiros números da revista de Blanco Torres *La Tierra Gallega* (11 e 18-V-1915) o que significa que o xornalista de Cuntis non debiera romper os lazos con este establecemento, onde tirara a foto, antes aludida, Solá.
 7. A circular da Habana, como vimos, dicía textualmente: “esta Comisión vería con gusto, cuando hayan de proceder al nombramiento de señores Académicos, se estableciese la mayor igualdad posible en el número de los elegidos de cada provincia, al objeto de evitar susceptibilidades y prevenir rencillas que suelen dar al traste con los más nobles propósitos”. Na práctica non sería así pois máis da metade dos cuarenta numerarios eran da provincia da Coruña, xa que por Lugo só había catro, por Ourense cinco e por Pontevedra seis.
 8. Esta carta na actualidade está perdida. Ademais de Villar Ponte, Sebastián Martínez-Risco y Macías reproduce un anaco máis breve e di telas mans (BRAG 1956: 593)
 9. Carta inédita do Arquivo da Real Academia Galega.
 10. Esta carta tamén se encontra perdida.
 11. A reprodución do orixinal impreso pode verse en Neira Vilas (2000: 65). No Anexo XVI reproducimos a transcripción do orixinal manuscrito inédito que se conserva na Academia Galega.
 12. Carta inédita do Arquivo da Real Academia Galega.
 13. En los momentos que escribimos estas líneas llega á nuestras manos un número de la *Región Gallega*, que trata con más extensión la parte referente á la ortografía.
 14. O orixinal impreso consérvase na Real Academia Galega.
 15. Leva membrete de “Diario de la Marina. Redacción. Habana”. O orixinal manuscrito atópase no arquivo da Deputación Provincial da Coruña. É inédita.

IV

Documentos na Academia

UN MISAL MEDIEVAL NA CORUÑA

Xesús Ferro Ruibal

UN MISAL MEDIEVAL NA CORUÑA

A Coruña RAG lat.1: lectura e significación litúrxica, cultural e política dun manuscrito

Xesús Ferro Ruibal¹

1. DESCRICIÓN DO CÓDICE

1.1. Localización

O códice que agora sae á luz e que coñecemos como **A Coruña RAG lat.1** (siglas de manuscrito latino nº1 do arquivo da Real Academia Galega, con sé na cidade da Coruña) consérvase na caixa de pergamiños latinos desta institución.

1.2. Descrición externa

Trátase dun bifolio en pergamiño de catro páxinas de texto litúrxico latino con música gregoriana. As medidas orixinais deste códice debían de ser 373 x 223 mm., sendo 255 x 139,5 mm. a caixa que prevé 30 liñas de escritura separadas entre elas 8,5 mm e que deixa unha marxe inferior de 59 mm, marxe lateral exterior de 62 mm. e interior é de 21,5 mm. Endebén, as medidas actuais deste códice son 314 mm x 223 mm., porque no momento de o converteren en carpeta para gardar cosida documentación do século XVI rabenáronlle na parte superior case dúas liñas de texto e maila marxe superior (que, de ser igual á inferior, debeu supoñe-la ablación dunha tira duns 70mm.). A marxe interior, como era habitual, é menor cá exterior. Ten notación musical sen pauta.

O pergamiño está escrito polas dúas caras e con tres tintas: rubia para os títulos e letras iniciais, negra para a notación musical e outra entre acastañada e rosácea para o texto, facendo hoxe difícil a lectura nalgunhas zonas. O estado de conservación é aceptable, por máis que, ó reutilizalo como carpeta de documentos en papel, 1° estea moi manchado na súa parte central, léndose mellor 1°; e padezan numerosas manchas 2° e 3° procedentes da humidade que absorbeu o papel descompoñendo un 70% da tinta deses documentos. Hai que consignar tamén a existencia de dous furos da couza, que son moito máis extensos nos documentos en papel, moito máis deteriorado e en boa parte ilexible con luz natural, aínda sendo ben máis moderno.

Redactado con relativa austeridade, só destacan algunhas grandes iniciais en tinta rubia, que, como é habitual, nunca repiten formato na mesma páxina; pero carece de elementos secundarios como son a iluminación, a ornamentación ou aquelas grandes iniciais decoradas que caracterizan os códices ricos. De por parte, e a diferenza doutros

pergamiños similares e lixeiramente posteriores que conserva a Real Academia Galega² nos que o texto xa está a dúas columnas (como é frecuente nos libros litúrxicos³), aquí o texto está disposto aproveitando ó máximo o material, a unha columna e sen deixar espazos en branco entre parágrafos de distinto tipo, ata o punto de que, ás veces, o principio ou o final dun parágrafo incrustábase no parágrafo contiguo (1,42-54 e 2,53-56) dificultándolle a lectura a quen non coñeza estes andares dos copistas: a dificultade levounme a trazar na miña transcripción unhas liñas separadoras que axuden o lector na comprensión do texto. Neste manuscrito austero pero digno, parece percibirse unha certa vontade (ou necesidade) de economizar.

Non estou en condicións de dicir se orixinalmente isto era o habitual *quaternio* de 16 páxinas; o que si podo dicir é que entre 1v^o e 2r^o falta texto que verosimilmente ocupaba outras catro páxinas. Os dous folios do códice foron orixinalmente páxinas dun *missale plenarium*⁴ que corresponden a dous días case consecutivos do inicio da Coresma. O primeiro folio ten texto e música da *Feria quinta post cineres*, é dicir, xoves seguinte ó mércores de cinza, e principio da *feria VI*. O segundo folio contén texto e música da *I Dominica in Quadragesima* ata o evanxeo que xa aparece incompleto. Como se ve, o texto do primeiro folio non continúa no segundo, porque falta entre eles case todo o texto litúrxico da *Feria VI* e mais todo o do *Sabbatum post Cineres*. Podemos supoñer, logo, con seguridade que o texto que falta ocupaba outro díptico das mesmas dimensións. A misa do xoves contén a *Oratio super populum*, na que o sacerdote xa non reza en primeira de plural co pobo, senón que reza polo pobo: esta oración que no século VI aínda existía en tódalas misas, foi desaparecendo e no sacramentario gregoriano (séculos VII-VIII) xa o teñen unicamente as misas de coresma (GARRIDO-PASCUAL 1961:364). Seguía en uso nos misais anteriores ó concilio Vaticano II pero non a vexo nos posteriores.

1.3 A documentación do século XVI do convento de san Domingos da Coruña

Este díptico en pergamiño foi reutilizado no século XVI como carpeta encadernadora de documentos de propiedades do convento de san Domingos da Coruña⁵. En 1536 este convento fixo un apeo das súas propiedades, consignando lindeiros e foreiros, e cincuenta anos despois, en 1586, asinou perante o notario Alonso de Zela unha escritura de concordia ou troco con Diego Parragués das Mariñas pola que este daba ó convento as propiedades que tiña na freguesía de San Viçenço de Albiña /Elviña e Palabea, Santa María de Oza e San Cristobo das Viñas, e o Convento cedíalle a don Diego o seu Couto de Traba, en Bergantiños e outro Couto polo que tiñan litixio⁶.

O apeo e maila concordia están en 31 folios de papel das dimensións actuais do pergamiño. Posteriormente coséuselle outro feixe de 12 folios en papel por diante da portada, con reclamacións posteriores á concordia, co que o pergamiño folio 2 v°, que inicialmente fixo de portada, actúa agora como separador de documentos no interior da

documentación en papel, mentres que o folio 1° segue sendo contraportada. Pergamiño e documentos en papel están cosidos en posición invertida e, polo tanto, en contraria posición de lectura.

Na marxe inferior de 2° e en dirección contraria de escritura hai un palimpsesto do século XVI, que di

*Apeo de la hacienda delbina y palabea de la hacienda [de]
don diego parragués delas marinas (¿por.. es?) rrecompensa por co[to] de Tra
Ba.*

[Outra letra] **CO⁷ ALBINA AÑO 1532**

[Outra letra] *Este apeo se hizo 50 años antes de la concordia
con don diego de las mariñas despues le entrego [¿...?]
para cumplimiento de la concordia q^d entregó los bienes al C[onbento?]
fue año de 1582*

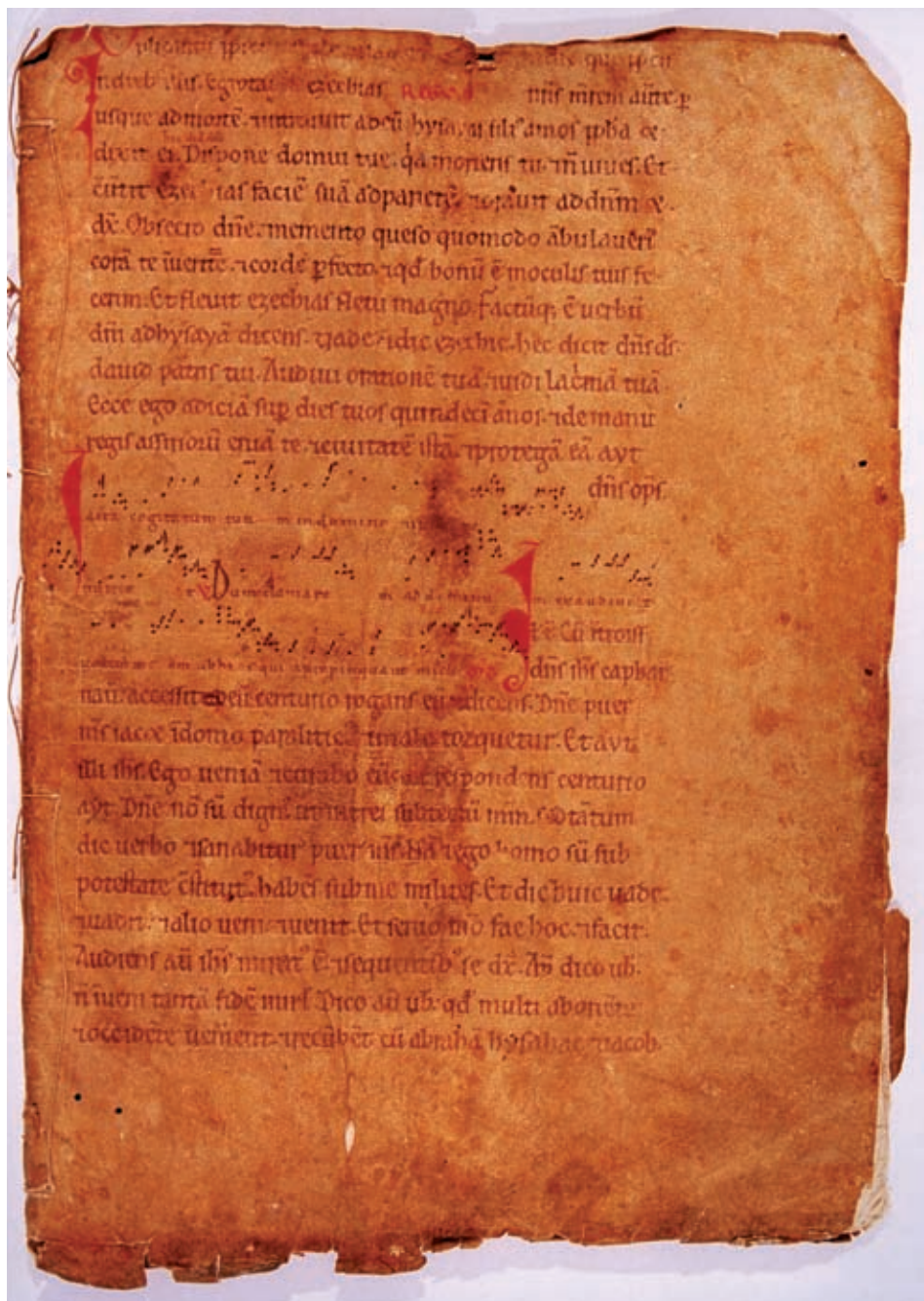
Os textos dese apeo e concordia están en castelán, aínda que coído que son de interese non só histórico, senón lingüístico, porque, se non leo mal, aínda conteñen sintagmas galegos coma estes:

*...e entesta eno camiño francés
...que se demarca do camiño que bai para la yglesia
...que faz a cruz no camino frances
...del camino frances que bai para Acoruña*

Dolores Barral xa coñeceu en Salamanca unha copia destes documentos e publicou unha parte (BARRAL 1998:340). Queda con isto noticia destoutra documentación coruñesa para estudiosos do século XVI ou dos dominicos galegos.

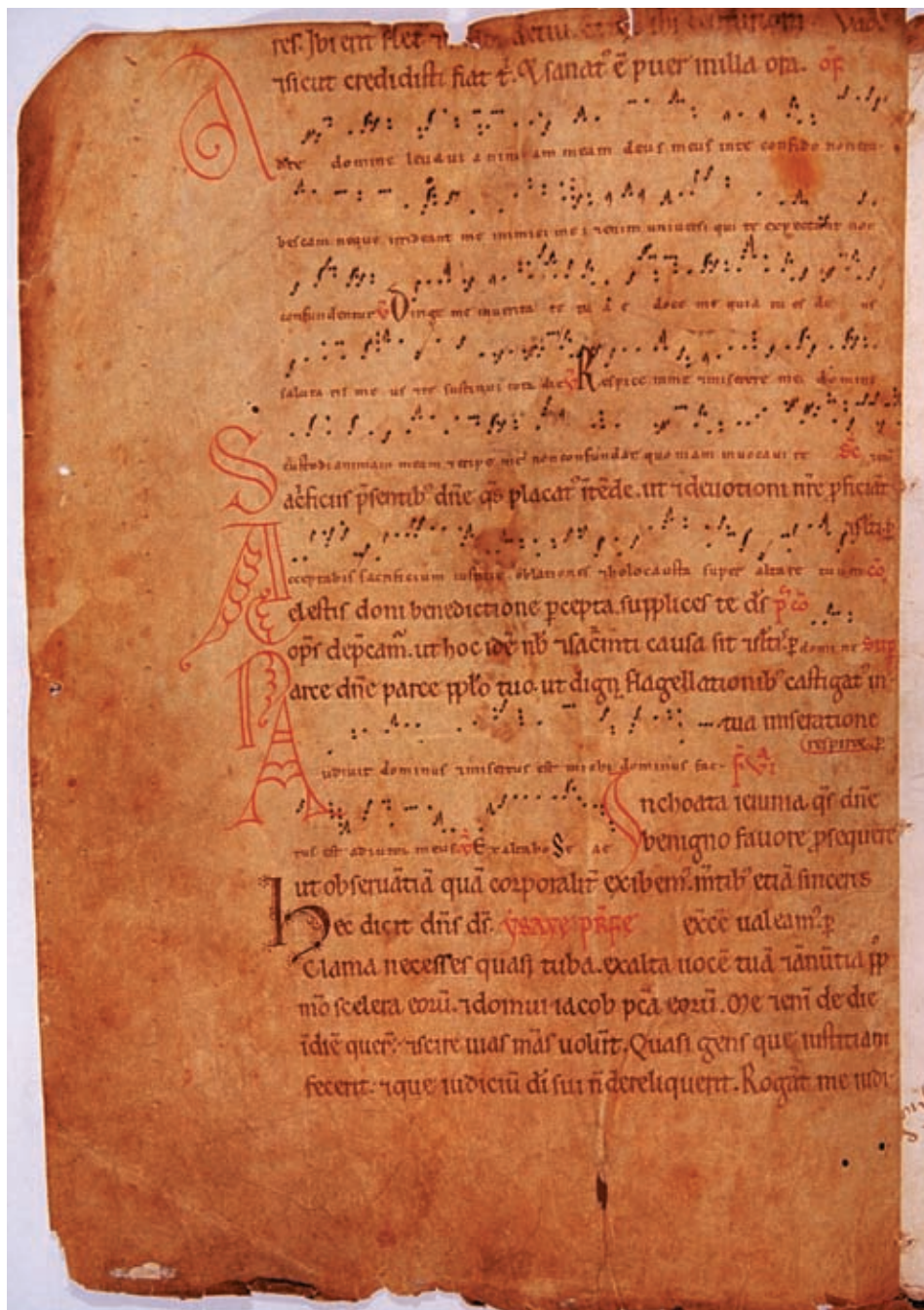
1.4 ¿Un misal obsoleto no XVI?

Que esta reliquia dun misal manuscrito se conservase como carpeta de documentos do século XVI, fai pensar que nesa data o pergamiño litúrxico tiña que ser algo que o encadernador consideraba xa anticuado e carente de valor, ata o punto de rabenarlle sete centímetros da súa parte superior (que na encadernación pasa a se-la inferior, polo explicado anteriormente). Que nun convento dominico do século XVI resultase obsoleto un texto litúrxico, que aínda se segue utilizando nas catedrais e mosteiros no inicio do século XXI e que o tal encadernador⁸ sexa verosimilmente o arquiveiro dun convento dominico (no texto fálase reiteradamente de *este convento*), só se explica pola efectiva existencia de características técnicas obsoletas no XVI e que habemos ver.

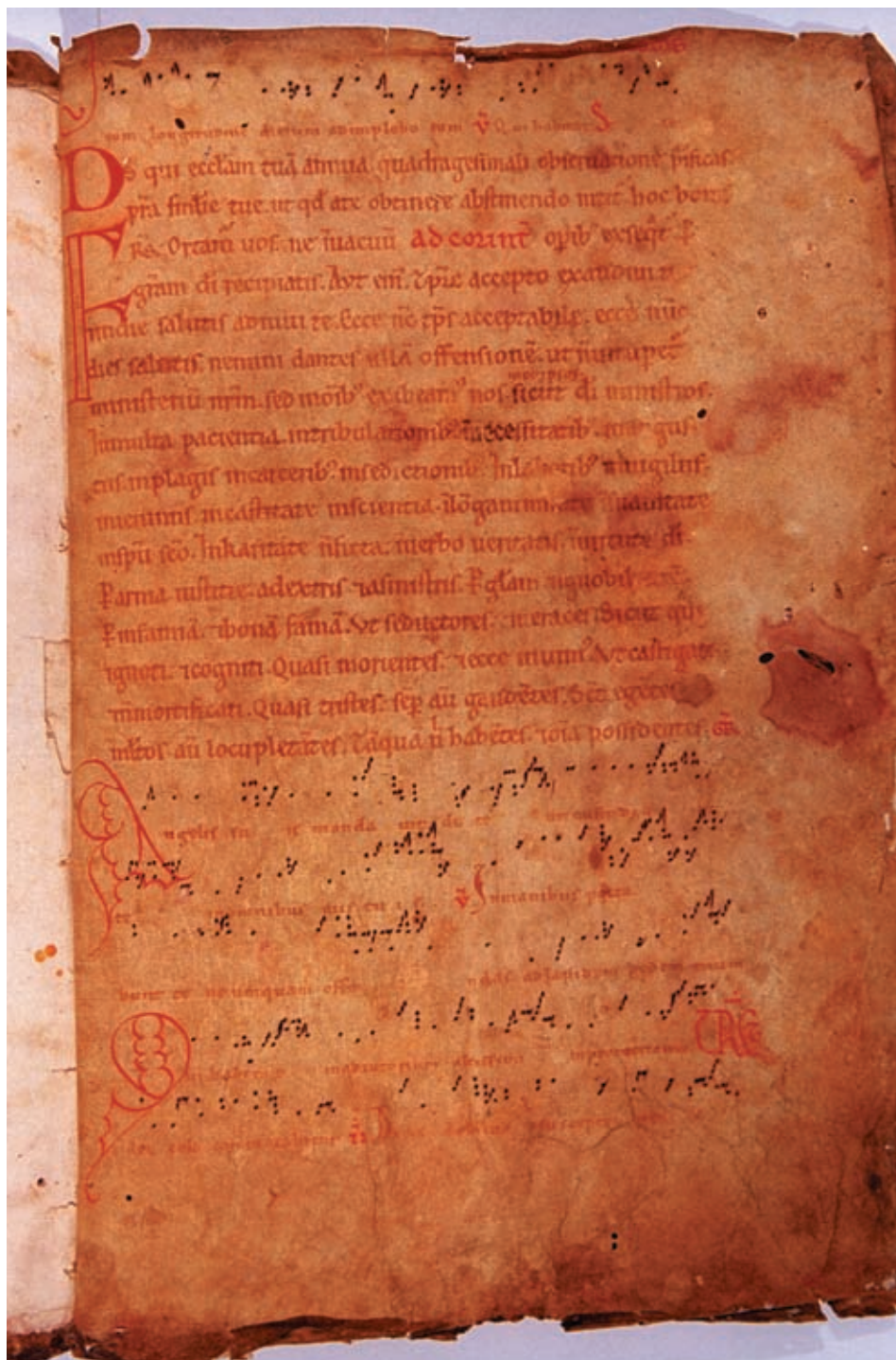

Folio 1 recto

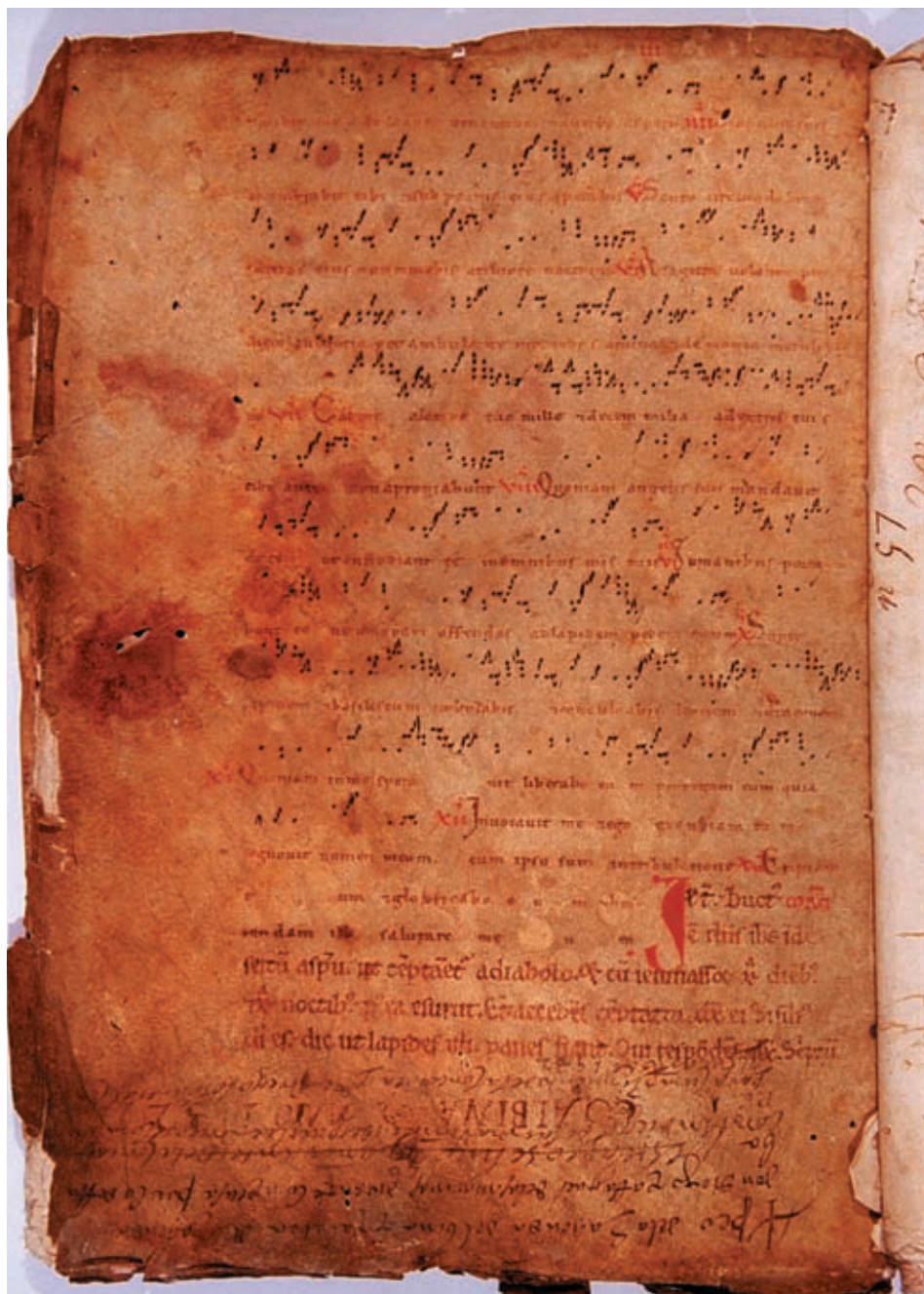
Martín Ferro

Martino Ferro

Folio 1 recto

Folio 1 verso

2. Transcripción do manuscrito

2.1 Folio 1 recto

1 *[Deus, qui culpa offenderis, poenitentia placaris: preces populi tui sup]*
 2 *plicantis propic[ius re]spic[e et] flagella tue iracu*ndie, que pro peccatis
 4 in diebus illis. Egrota[uit] ezechias **REGVM**.⁹ *nostris meremur, auerte.*Per¹⁰
 4 usque ad mortem: et introiuit ad eum hysayas filius amos propheta et '
 5 dixit ei. *hec dicit dominus.* Dispone domui tue. quia morieris tu: et non uiues. Et-
 6 conuertit ezechias faciem suam ad parietem et orauit ad dominum et '
 7 dixit. Obsecro domine: memento queso quomodo ambulauerim
 8 coram te in ueri^{ta}te. et corde perfecto. et quod bonus est in oculis tuis fe-
 9 cerim. Et fleuit ezechias fletu magno. Factusque est uerbum
 10 domini ad hysayam dicens' Uade: et dic ezechie. *hec dicit dominus deus:*
 11 *dauid patris tui* Audiui orationem tuam: et uidi lacrimam tuam '
 12 Ecce ego adiciam super dies tuos quindecim annos' et de manu
 13 *regis assiriorum eruam te et ciuitatem istam* 'et protegam eam ayt
 14 *dominus omnipotens.*
 19 *I*acta cogitatum tuum in Domino¹¹ et ip[se te]
 16 *enutriet* **V** *Dum clamarem ad dominum exaudiuit*
 18 *uocem meam ab his qui apropinquant michi* **Mth** *In illo tempore*¹² *Cum introisset.*
 19 *dominus iesus caphar*
 20 *naum: accessit ad eum centurio rogans eum et dicens* ' Domine puer
 21 *meus iacet in domo paraliticus et male torquetur. Et ayt*
 22 *illi iesus* ' Ego ueniam et curabo eum [] respondens centurio
 23 *ayt* ' Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum. sed tantum
 24 *dic uerbo et sanabitur puer meus. Nam et ego homo sum sub*
 25 *potestate constitutus. habens sub me milites* ' Et dic huic uade:
 26 *et uadit: et alio ueni: et uenit. Et seruo meo fac hoc: et facit* '
 27 *Audiens autem iesus miratus est. et sequentibus se dixit* ' Amen dico uobis '
 28 *non inueni tantam fidem in israhel. Dico autem uobis: quod multi ab oriente*
 29 *et occidente uenient et recumbent cum abraham hysahac et iacob:*

2.2 Folio 1 verso

30 *[in regno caelorum filii autem regni eicientur in tenebras exterior]*
 31 *res ibi erit fletus et [stri]dor dentium. Et dixit iesus centurioni* ' Vade
 32 *et sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer in illa ora.* **Off**[fitorium]¹³
 33 *Ad te Domine leuau animam meam deus meus in te confido non eru-*
 35

- 36 *bescam neque irrideant me inimici mei etenim uniuersi qui te expectant non*
 37
 38 *confundentur.* **V** *Dirige me in ueritate tua edoce me quia tu es deus*
 39
 40 *salutaris meus et te sustinui tota die.* **V** *Respice in me et miserere mei, domine,*
 41
 42 *custodi animam meam et eripe me non confundar quoniam inuocaui te.* **Sc**¹⁴ *etenim*¹⁵
 43 *Sacrificiis presentibus domine quesumus placatus intende. ut et deuotioni*¹⁶ *nostre proficiant*
 44
 45 *Acceptabis*¹⁸ *sacrificium iustitie oblationes et holocausta super altare tuum* **Communio**
 46 *Celestis doni benedictione percepta' supplices te deus* **Post Communio**
 47 *omnipotens deprecamur. ut hoc idem nobis et sacramenti causa sit et salutis'* *Per*¹⁹ *domine* **Super**²⁰
 48 *Parce domine parce populo tuo' ut dignis flagellationibus castigatus in'*
 49
 50 *Audiuit Dominus*²¹ *et misertus est michi*²² *dominus fac-* **Feria VI**^a
 51
 52 *tus est adiutor meus. V. Exaltabo ... Se(culorum) amen*²³ *Inchoata ieiunia quesumus domine*
 53 *ut obseruantiam quam corporaliter exhibemus. mentibus etiam sinceris*
 54 *Hec dicit dominus deus* **YSAYAE PROFETAE** *exercere ualeamus.* *Per*²⁴
 55 *Clama ne cesses quasi tuba: exalta uocem tuam et annuntia populo*
 56 *meo scelera eorum' et domui iacob peccata eorum. Me etenim de die*
 57 *in diem querit.' et scire uias meas uoluit' Quasi gens que iustitiam*
 58 *fecerit' et que iudicium dei sui non dereliquerit. Rogant me iudi-*
 59 ²⁵

2.3 Folio 2 recto

[DOMINICA I in Quadragesima]

[Introitus]

- 1
 2 *Invocabit*²⁶ *me et ego exaudiam eum: eripiam eum et glorificabo*
 3
 4 *eum: longitudine dierum adimplebo eum.* **V** *Qui habitat Seculorum* *amen*²⁷
 5 *Deus qui ecclesiam tuam annua quadragesimali obseruatione purificas.*
 6 *presta familie tue. ut quod a te obtinere abstinendo nititur. hoc bonis*
 7 *Fratres' Ortamur uos. ne in uacuum* **ad Corinthios**²⁸ *operibus exsequatur*

8 *gratiam dei recipiatis. Ayt enim. Tempore accepto exaudiui te*
 9 *et in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile. ecce nunc*
 10 *dies salutis. nemini dantes ullam offensionem. ut non uituperetur*
 11 *ministerium nostrum. sed in omnibus exhibeamus nos^{medipsos} sicut dei ministros:*
 12 *in multa patientia. in tribulationibus. in necessitatibus. in angus-*
 13 *tiis. in plagis in carceribus. in seditionibus. In laboribus in uigiliis*
 14 *in ieiuniis. in castitate in scientia* *in longanimitate in suauitate*
 15 *in spiritu sancto* *In Karitate non ficta: in uerbo ueritatis* *in uirtute dei*
 16 *Per arma iustitie. adextris et asinistris. Per gloriam et ignobilitatem.*
 17 *Per infamiam. et bonam famam. Vt seductores:: et ueraces. Sicut qui*
 18 *ignoti. et cogniti. Quasi morientes. et ecce uiuimus. Vt castigati*
 19 *et non mortificati. Quasi tristes: semper autem gaudentes. Sicut egentes*
 20 *multos autem locupletantes. Tamquam nil habentes. et omnia possidentes.* GRaduale

21 ♪♪
 22 *Angelis suis²⁹ mandauit de te ut custodiant*
 23 ♪♪
 24 *te in omnibus uis tuis.* V. *In manibus porta*
 25 ♪♪
 26 *bunt te ne unquam offendas ad lapidem pedem tuum.*
 27 ♪♪

28 *Qui habitat in adiutorium altissimi in protectione* TRACTus
 29 ♪♪
 30 *dei celi conmorabitur.* II *Dicet Domino: Susceptor meus es*

2.4 Folio 2 verso

31 ♪♪
 32 *et refugium meum, Deus meus: sperabo in eum.* III *Quoniam ipse libe*
 33 ♪♪
 34 *rabit me de laqueo uenantium et a uerbo aspero.* IIII *Scapulis suis*
 35 ♪♪
 36 *obumbrabit tibi et sub pennis eius sperabis* V *Scuto circumdabit te*
 37 ♪♪
 38 *ueritas eius: non timebis a timore nocturno* VI *A sagitta uolante per*
 39 ♪♪
 40 *diem, a negotio perambulante in tenebris, a ruina et demonio meridiana*

41 ♪♪[—]
 42 no. **VII** *Cadent a latere tuo mille et decem milia a dextris tuis*
 43 ♪♪[—]
 44 *tibi autem non apropiabunt*³⁰. **VIII** *Quoniam angelis suis mandauit*
 45 ♪♪[—]
 46 *de te ut custodiant te in omnibus uis tuis* **VIII** *In manibus porta*
 47 ♪♪[—]
 48 *bunt te ne umquam offendas ad lapidem pedem tuum.* **X** *Super*
 49 ♪♪[—]
 50 *aspidem et basiliscum ambulabis et conculcabis leonem et draconem.*
 51 ♪♪[—]
 52 **XI** *Quoniam in me sperauit liberabo eum quia*³¹

53 ♪♪[—] 54 <i>cognouit nomen meum:</i> 55 <i>eum et glorificabo eum et hos</i> 56 <i>tendam illi salutare meum</i>³³. 57 <i>sertum aspiritu: ut temptaretur a diabolo</i>³² 58 <i>et quadraginta noctibus: post ea esuriit</i>³² 59 <i>dei es: dic ut lapides isti panes fiant</i>³² <i>Qui respondens dixit. Scriptum</i>	XII <i>Inuocauit me et ego exaudiam eum</i> <i>cum ipso sum in tribulatione.</i> XIII <i>Eripiam</i> <i>In illo tempore Ductus</i> Mathaeum <i>est cristus iesus in de</i>
--	---

3. Traducción do manuscrito

Liñas	Tipo	Códice A Coruña.RAG. lat 1 Folio 1
1-3	Oración	[Deus, que te ofendes coa culpa e que te aplacas coa penitencia,] mira propicio [as preces do teu pobo] que che suplica, e arreda de nós o flaxelo da túa ira, que merecemos polos nosos pecados. Por [Cristo noso Señor. Amén]
3-14	Lectura. Do segundo libro dos Reis (20, 1-6)	Por aquel tempo Ezequías enfermou como para morrer. O profeta Isaías, fillo de Amós, foino visitar e díxolle: -Isto di o Señor: <i>Prepara o testamento, porque vas morrer e non seguirás vivo.</i> Ezequías virou a cara contra a parede e pediulle ó Señor así: -Ai, Señor, tenme en conta, por favor, que eu sempre andei con sinceridade e integridade diante de ti e que fixen o que é debido ós teus ollos. E rompeu a chorar, desfeito en bágoas. E chegoulle a Isaías a palabra do Señor nestes termos: -Volve onda Ezequías e dille: <i>Isto di o Señor, Deus do teu pai David. Escoitei a</i>

túa oración e vin o teu pranto. Mira, voulle engadir quince anos máis á túa vida e voute librar do poder do rei de Asiria a ti e máis esta cidade e protexereina. Di o Señor omnipotente.

14-19	Gradual Salmo 54,23; 30,23; 54,19	Pon no Señor o teu pensamento e el alimentárate. Cando chaméi polo Señor, escoitou a miña voz contra os que me acosan.
18-29	Evanxeo. Lectura do evanxeo de san Mateo 8,5-13	Daquela, ó entrar Xesús en Cafarnaúm achegóuselle un centurión que lle suplicou dicindo: <i>-Señor, o meu criado xace tolleito na casa e padece moito. E díxolle Xesús - Eu irei e curareino. Replicoulle o centurión Señor, non son merecente de que entres baixo o meu teito, abonda cunha palabra túa para que o meu criado cure. Que eu, anque son un subordinado, tamén teño homes baixo as miñas ordes e dígolle a este -'Vai' e el vai; e a aqueloutro 'Ven' e el vén; e ó meu criado -'Fai isto' e faino. A Xesús cha moulle moito a atención oír aquilo e díxolles ós que o seguían: -Asegúrovos que non atopei ninguén cunha fe tan grande en todo Israel. E dígovos que moitos de oriente e de occidente virán sentar na mesa de Abrahán e Isaac e Xacob [no reino dos Ceos mentres que ós fillos do Reino botaranos para fóra, á escuridade] alí será o pranto e o trisca-los dentes. E díxolle Xesús ó centurión: -Vaite, que se cumpra segundo a túa fe. E naquela hora curou o criado.</i>
32-42	Ofertorio Salmo 24,1-3, 5,16,20	Cara a Ti, Señor, erguín a miña alma. En Ti, meu Deus, confío. Que non fracase. Que non se rían de min os inimigos, porque ninguén que en Ti espere quedará defraudado. Diríxeme na túa verdade, apréndeme, que Ti es Deus o meu salvador e estoute a espera-lo día enteiro. Mira para este home, Señor, e ten dó de min. Gárdame a vida. Sálvame. Non me vexa defraudado por acollerme a Ti.
42-44	Secreta	Pedímosche, Señor, que mires con bos ollos estes sacrificios para que sexan de proveito para a nosa devoción e mais para a nosa salvación.
45	Comunión Salmo 50,21	Aceptara-los sacrificios puros, as ofrendas e inmolaranse xuvencos no teu altar, Señor.
46-47	Oración despois da comunión	Suplicámosche, Deus omnipotente, que a bendición do don celestial que acabamos de recibir sexa para nós un símbolo sacramental e causa de salvación.
47-49	Oración sobre o pobo	Perdóalle, Señor, ó teu pobo, para que purificado pola penitencia axeitada, respire na túa misericordia. Por [Cristo noso Señor, Amén].

50-52	Canto de entrada Salmo 29, 11, 2	Venres [despois da Cinza] Oíume o Señor e tivo dó de min e fíxose o meu valedor. Lou vareite [Señor, porque me liberaches e non permitiches que o inimigo fixese a risa de min]
51-54	Oración	Rogámosche, Señor, que coa túa cariñosa axuda poidamos continua-lo xexún que iniciamos, para que a abstinencia que observamos no corpo poidamos tamén realizala cun corazón sincero. Por [Cristo noso Señor. Amén].
54-58	Lectura do Is 58, 1-2	Do profeta Isaías. Isto di o Señor: <i>-Clama coa túa gorxa, non pares, fai resoa-la túa voz coma unha trompeta. Denúncialle ó meu pobo os seus crimes e á casa de Xacob os seus pecados. Día tras día búscanme e queren sabe-los meus camiños, coma se fosen un pobo que practicase a xustiza e que non abandonase a lei do seu Deus. Pregúntanme polos preceptos [de xustiza e quérense achegar a Deus...]</i> ³⁴ .

Liñas	Tipo	Códice A Coruña.RAG. lat 1 Folio 2
2-4	Introito Salm 90,15, 16,1	[Invocárame e eu escoitareino: librareino e glorificarei]no, enriquecereino cunha longa vida. V. O que vive... Dos séculos amén.
5-6	Oración	Deus, que purifica-la túa igrexa coa anual penitencia da coresma, concédelle á túa familia, rematar coas boas obras o que intenta conseguir coa abstinencia.
7-20	Epístola II Corintios, 6	Irmáns: exhortámosvos a non desaproveita-la gracia de Deus. Pois di El: <i>no tempo oportuno escoiteite e no día da salvación acudínche</i> . Pois agora é o tempo oportuno, agora é día de salvación. Nunca damos motivo de escándalo, para que o noso ofrecemento non se poida censurar. Ó contrario, acreditémonos decote como servidores de Deus, tendo moita paciencia nas tribulacións, adversidades, angustias, golpes, prisións, tumultos, angueiras, noites en vela, días sen comer; actuando con limpeza, con siso, con paciencia, con bondade, con guía do Espírito Santo; con amor sincero, coa mensaxe da verdade e a forza de Deus; empuñando na dereita e na esquerda as armas da honradez, na honra e na afronta, con boa sona e con mala. Pasamos por falsarios, e mais dicímo-la verdade; pasamos por descoñecidos, e ben que nos coñece a xente; pasamos por moribundos, e mais

		ben vivos que estamos; pasamos por destinados ó castigo, e mais nunca nos executaron; pasamos por xente triste, e ben alegres que estamos; pasamos por pobres, e mais enriquecemos a todos; pasamos por xente que non ten nada, e mais témolo todo.
21-27	Gradual Salmo 90	El mandou os seus anxos para que te garden en tódolos teus camiños. Levarante nas palmas das mans, para que non batan nas pedras os teus pes.
28-56	Tracto Salmo 90	O que habita ó abeiro do Altísimo, mora á sombra do Deus do ceo. II. Dirálle ó Señor: <i>Ti e-lo meu abeiro [e o meu refuxio, meu Deus. Esperarei nel. III Porque el libelraramo do lazo dos cazadores e da palabra ferinte. IIII Farache sombra coas súas ás e baixo as súas plumas mantera-la esperanza. V A verdade del rodearate como unha armadura e non temera-los terrores da noite VI nin as frechas que voan polo día, nin os perigos que rondan pola noite, nin a ruína ou o demo que ataca no medio-día. VII Caerán á túa beira mil e dez mil á túa dereita pero a ti non te tocarán. VIII Porque El mandou os seus anxos para que te garden en tódolos teus camiños. IIIII Levarante nas palmas das mans, para que non batan nas pedras os teus pes. X Camiñarás sobre áspides e serpes e calcarás un león e un dragón. XI Liberareino porque esperou en min e porque coñece o meu nome. XII Invocoume e eu escoitareino estarei con el nos apretos. XIII Defendereino e honrareino e amosareille a miña salvación.</i>
55-59	Evanxeo Mateo 4,1-11	Naquel tempo o espírito conduciu Cristo Xesús ó deserto para que o tentase o demo. E, despois de xexuar corenta días e corenta noites, acabou por ter fame. O tentador, achegándose a el, díxolle: <i>Se es fillo de Deus, di que estas pedras se volvan pan.</i> Pero el respondeu <i>Está escrito [O home non vive só de pan senón de toda palabra saída da boca de Deus...]</i>

4. Observacións lingüísticas

Datar un texto medieval latino mediante as interferencias que nel se observen da lingua vulgar falada, só é posible cando se trata de texto libre, preferentemente non literario, como atinadamente sinalou hai anos Juan Bastardas y Parera (1960:253). Pero este códice é copia dun texto litúrxico e, como é sabido, os textos bíblicos e litúrxicos, redactados nese latín peculiar que é o latín cristián pero escritos coa ortografía clásica, queda-

ron fosilizados por efecto da fixación litúrxica, case consumada no século VIII. Non estamos, polo tanto, ante o orixinal dun texto libre coma a *Peregrinatio* de Exeria (século IV), os *Commentaria in Apocalypsim* do Beato de Liébana (s. VIII), ou a *Passio Facundi et Primitivi* (X), ou boa parte do *Codex Calixtinus* (XII). E, se en toda copia un amanuense está obrigado copiar con fidelidade, tratándose de códices litúrxicos que xogan coa validez do acto e que poden dar lugar a graves disputas teolóxico-políticas, ten vedada toda intervención que vaia máis aló da caligrafía. O latín deste manuscrito, coherentemente, é o latín litúrxico do que non se aparta grande cousa.

Ora ben, se na Vulgata de san Xerome, de onde proceden boa parte destes textos, está escrito *haec, hora, hortamur, ostendam, patientia*, e no noso manuscrito aparece *hec, ora, ortamur, hostendam e pacientia*, é que hai unha intervención consciente ou inconsciente do amanuense por efecto da pronuncia da súa época. É sabido que a reforma carolinxia, que dirixiu Alcuino, pretendía que a escola mantivese a norma inmune ó paso dos séculos, aínda que, dende o punto de vista fonético era compracente cos cambios operados na fala eclesiástica, porque o desexo de mante-lo latín como lingua litúrxica tiña que ser compatible coas necesidades de comprensión segundo a constante doutrina bíblica, patrística e canónica³⁵. E é que, como sinala o propio Bastardas (1960:279), sendo nesta época o latín unha lingua estritamente aprendida, toda palabra latina, por culta que fose, era susceptible de padecer deformacións baixo a presión ambiental do romance xa relativamente ben definido nesta época³⁶. Por iso na descrición do manuscrito debemos sinalar algunhas das súas peculiaridades gramaticais, ben entendido que todas elas se poden documentar nunha época anterior ó manuscrito e, mesmo, á fixación dos textos estritamente bíblico-litúrxicos que contén.

4.1 Vocaís e semivocaís

Fóra do único caso do e caudato (*Ysayę profetę*) en 1,54 e que transcribo por *ae*, o normal é a monoptongación do ditongo *ae* en *e*: *Egrotavit* por *aegrotavit* (1,3), *ezechie hec* por *Ezechiae haec* (1,10), *queso* por *quaeso* (1,7), *nostre* por *nostrae* (1,43); *iustitie* por *ius-titiae* (1,45 e 2,16), *Celestis* por *Caelestis* (1,46), *Hec* por *Haec* (1,54), *querit* por *quaerit* (1,57), *que* por *quae* (1,57 e 58), *familie tue* (2,6), *celi* por *caeli* (2,30). Esta monoptongación ten raíces case milenarias: xa nas paredes de Pompei (cidade sepultada polo Vesubio no 79 d.C.) aparecen escritas palabras como *Emilio* por *Aemilio*, e *presta* por *praesta*. A grafía *e* foi usual dende o s. III nas sílabas átonas (*sancte* por *sanctae*) e dende o IV nas tónicas (*questor* por *quaestor*). E a forza do cambio operado na fala era tal que, aínda que os técnicos seguían porfiando no século XII por manter na grafía o ditongo *ae* que xa desaparecera do uso oral do latín, a monoptongación aparece nos propios escritos deles polo menos dende o o X³⁷. Polo tanto, aínda tratándose de textos fixados e sacralizados, a presión da fala impón nesta época a monoptongación mesmo gráfica; e, por coherencia, supoño que tamén a hai nas abreviaturas das mesmas e respectivas liñas:

presentibus por *praesentibus*, *quesumus* por *quaesumus* (1,43 e 51) e de *presta* por *praesta* (2,6).

As semivocais transcribíense aínda como *i* e *u*: *iustitiam* (1,57), *iudiciis* (1,58), *adiutor* (1,52), *ieiunasset* (2,57) e *Uade* (1,10), *uerbo ueritatis* (2,15), *uenantium* (2,34). Sen embargo nalgúns casos a maiúscula é V véxase *Vt* en 2,17 e 18, *Vade* 1,31; *REGVM* 1,3.

Pola contra, utilízase o *y* grego por *i* latino en nomes de orixe hebrea: *hysahac* (1,29), *Ysaye* por *Isaiae* (1,54) e na forma verbal *ayt* por *ait*, (1,21; 1,23; 2,8). Repárese en que nos dous primeiros casos e mais no *ayt* de 1,23 o *y* grego leva un punto en alto: Parisius de Altedo constata no século XIII o hábito de usar este *y* con punto despois de aspiración³⁸ Este uso do *y* grego, infrecuente no latín e non etimolóxico, contrasta coa ausencia do *y* na palabra *paralyticus*, que, de admiti-lo uso desa letra na grafía do latín, debía ser *paralyticus* (1,21) porque así o esixe a etimoloxía.

4.2 Consoantes

Coido que hai que considerar hipercorrección a palabra *karitate* (2,15) que o amanuense debeu considerar helenismo e por esa razón grafíou como *k* o fonema velar inicial (no Calixtino *karissimi* frecuentemente). Notable tamén a sonorización de *metipsos* en *medipsos* que aparece sobreescrito en 2,11 e que non é descoñecida na Galicia medieval: xa aparece en dous documentos do XII, no Tumbo A (*nosmedipsos*) e nun documento de Oseira (*vos medipsos*)³⁹.

Non transcribe como era esperable *Prophetæ*, senón *Profete* (1,54), aínda que a abreviatura de 1,4 coido que se debe desenvolver como *Propheta*

A consoante muda *h* é outra fonte de peculiaridades. Falta en *ora* por *hora* (1,32), *exibemus* por *exhibemus* (1,53), *exibeamus* por *exhibeamus* (2,11), *ortamur* por *hortamur* (2,7) pero encontrámola (velarizada ou palatalizada) na forma pronominal *michi* por *mihi* (1,50). Debemos lembrar que nas inscricións de Pompei (séc. I d.C) xa se detecta tamén este fenómeno de omiti-lo hache e de colocalo indebidamente. Petrus Helias (séc. XII) dicía que era un son parecido a unha *tos*⁴⁰ pero Parisius de Altedo (séc. XIII) recoñecía a existencia de erros⁴¹. No noso texto hai algunha hipercorrección coma *hoscendā* por *ostendā* (2, 55-56), quizais porque o amanuense relacionou erroneamente *ostendere* (“amosar”) con *hostis* (“inimigo público”); tamén a hai en *Hysayas* (1,4), *Hysayam* (1,10) por *Isaias/Isaiam* (ou se cadra, mellor, *Esaias/Esaiam*), onde o *y* parece vir esixido, como vimos, pola norma de escribir así un *i* posterior ó sinal de aspiración.

Reparemos agora nas grafías *propicius* por *propitius* (1,2) e *pacientia* por *patientia* (2,12), nos que o o grupo *ti+* vocal se transforma en *ci* + vocal. Tamén este fenómeno é moi antigo na fala: nos comezos do século II o *i*, convertido en iode ante outra vocal, empeza a transforma-la consoante anterior (a partir do ano 140 aparecen nas inscricións palabras coma *Crescentsianus* por *Crescentianus*, *Vincentza* por *Vincentia*, *Laurenzio* por *Laurentio* e no 179 aparece *terciae* por *tertiae* e *mundicie* por *mundicie*) e hai outros

testemuños de que esa innovación a fins do século IV xa está consolidada. Vale aquí canto dixeron do cambio de *ae> e*. A. Traina cita o testemuño de Abon de Fleury, que no século X (morreu no ano 1004) estaba considerado un sabio na materia (*magister famosissimus totius Franciae*), e que dicía que *ti+* vocal se pronunciaba *ci* e mesmo cunha certa sibilación, e de feito el ás veces xa escribe neses casos *ci* (*enunciatur* por *enuntiatur*):

Ti semper enunciatur sono ci, si post illam in altera syllaba sequatur vocalis... Nunc autem cum quodam sibilo [c sonare videtur].. ut civis et coepi⁴².

Nese mesmo século outros xa abertamente prescribían a grafía *ci* en palabras coma *amicitia*, *avaricia*, *duricia*, *leticia* e similares⁴³. O feito de que *propicius* e *pacientia* sexan casos únicos neste manuscrito, no que en cambio hai palabras parellas nas que podía aparecer-lo mesmo fenómeno e non aparece: *scientia*, *protectione* (2,28), non fai máis que resaltar que, aínda que o amanuense copia un texto fixado e inmutable, a apertura da norma nesta época permite que ocasionalmente dubide e, polo tanto, esas dúbidas son cronoloxicamente significativas, porque o Humanismo volverá ó corsé gramatical clásico.

¿E en Galicia? Nos documentos latinos de Galicia *propicius* e *pacientia* documéntanse no XII e XIII: *propicium* (1103, 1107), *propicio* (1193) e *propicii* (1256); *pacientia* (1217) *pacienti* (1202, 1203, 1224, 1243, 1251, 1257, 1260, 1263), *pacientibus* (1265)⁴⁴.

En canto a grupos consonánticos, anotémo-la hipercorrección *seditionibus* por *seditionibus* (2,13) e a ausencia de asimilación consonántica en *conmorabitur* (2,30) por *commorabitur*.

4.3 Morfosintaxe

Existe tamén unha irregularidade morfolóxica, ó confundir un perfecto cun futuro: *liberabit* por *liberauit* (2,34), pero coido que non se pode tratar dun caso de betacismo hispánico, senón dunha asimilación por parte do amanuense con tódolos verbos que nos versos anteriores e posteriores están en futuro.

Existe algunha irregularidade sintáctica: *Qui habitat in adiutorium altissimi* por *in adiutorio* (2,28)

4.4 Léxico

Por último existe unha peculiaridade léxica: *apropiabant* por *appropinquabant* (2,44)⁴⁵, o verbo clásico *appropinquare/adpropinquare* ten un equivalente no latín eclesiástico que é *appropriare* (BLAISE 1954:92)⁴⁶. Pode ben ser unha errata do amanuense, porque en 1,19 ten *apropinquant* pero este valor xa o encontramos nun documento de Sobrado de mediados do século XII⁴⁷: en calquera caso debemos anotar que nos dous casos simplifica as consoantes xeminadas, que, en xeral, este manuscrito conserva: *occidente* (1,29), *offendas* (2,48), *ieiunasset* (2,57); *temptaretur* (1,57).

4.5 Erratas

O texto presenta algúns síntomas de desaliño. Hai unha errata *dic* por *dico* (1,25). Falta texto en 1,42 e quedoulle atrás en 1,5 e 2,11 que neste caso salvou sobreescribíndoo.

4.6 Datación destes fenómenos gramaticais en documentos latinos de Galicia

Datos de GALADOC (Corpus Documentale Latinum Gallaeciae)		
Forma ou variante morfolóxica	Data máis antiga	Data máis recente
<i>Karitate</i>	935	1123
<i>Medipsos</i>	880	1103
<i>Pacientia</i>	1217	1217
<i>Pacienti(bus)</i>	1202	1266
<i>Propicius</i>	(810) 1103	1256
<i>Exibeamus</i>	872	1232
<i>Hostendam</i>	911	1291
<i>Appropiare</i>	1156	1170

Consultamos *GALADOC* na hipótese de que este ms. fose redactado aquí. Sen embargo a consulta de *GALADOC* (que contén documentos e non códices) require certo tacto. Que *medipsos* non nos deixe vir máis acó do inicio do XII, mentres que *pacientia* nos trae ó XIII, débese a que nos documentos latinos de Galicia a primeira desas dúas palabras aparece dúas veces; e a segunda, unha única vez; e tan baixa frecuencia fai que a datación do fenómeno sexa máis casual ca fiable. Sabémolo porque, cando buscamos en palabras distintas os fenómenos gramaticais que caracterizan estas oito palabras, encontrámoslos antes e despois desas datas. E, se, en vez de documentos, consultamos códices, acontece o mesmo: o *Misal de Ourense*, datado na fin do XI e principios do XII, o *Misal de Compostela* (datado no segundo tercio do XII) e o Códice Calixtino de 1188 atestan estes fenómenos⁴⁸ nos séculos XI-XII. Ademais, para podermos pensar que estes catro códices foron escritos aquí, esas peculiaridades lingüísticas son necesarias pero non son suficientes, porque xa as encontramos dispersas en mss. litúrxicos do séc. X de Italia, Alemania e Francia⁴⁹, mesmo se hoxe en francés se escribe *patience* e non **pacience*.

Resumindo, as peculiaridades lingüísticas deste ms. pódense documentar na fala case dende o inicio da nosa era; e nos textos litúrxicos, a pesar da súa férrea fixación, tamén afloran noutros lugares da Romania. Polo tanto, non sendo exclusivas dun territorio ou dunha época, non dan certeza ningunha sobre tempo e lugar de redacción deste ms. Como moito, suxiren certa coherencia cronolóxica coas que presentan os mss. litúrxicos galegos dos séculos XI-XIII.

5. Observacións paleográficas

5.1 O noso manuscrito

Como dixen en 1,2 na redacción deste ms. utilizáronse tres tintas e dúas ou tres plumas: a pluma do texto é de 0'5 milímetros; a da notación musical parece maior, e a do texto desa música, menor. É posible que houbera dous amanuenses, porque o copista do texto escribe inclinando a pluma 28º en relación á liña seca do punzón, mentres que o copista da música colle a pluma cunha inclinación de 69º. A letra da notación musical, como é habitual nos manuscritos litúrxicos medievais, é sensiblemente máis pequena e, neste misal, é posterior á notación musical.

As medidas das letras do texto, excluindo as hastas verticais, son 4 mm de alto por 2,5 mm de ancho: se temos en conta que están feitas con pluma de 0'5 mm, explícase que lles quedase ás letras un xeneroso branco interior e que resultase esa escritura aireada, redonda, esvelta⁵⁰ e ben lexible. E, como as hastas verticais son curtas, produce ademais esa primeira impresión de seren todas maiúsculas (cando, ben mirado, as maiúsculas só as utiliza nas iniciais ou despois de punto, pero non nos nomes propios de persoa).

As iniciais en letra rubia oscilan entre 28 mm. e 64 mm de alto e, como dixen, o copista nunca repite a feitura dunha mesma inicial na mesma páxina; sorprende nelas o adorno uncial. O códice, na súa austeridade, lembra os daquela época de carestía que foi o século X, nos que era frecuente a presenza de palabras ou letras sobreescritas (ver 1,5; 1,6; 1,8; 1,10; 2,11; 2,20), o uso de *e* por *ae* o *g* coa parte inferior cerrada. A letra, para min, é carolina e, como é lóxico, mestúranse trazos que disque apareceron no século XI⁵¹, con outros do XII⁵² e tamén os ten que anuncian o gótico⁵³. Faltan, sen embargo numerosos elementos que nos permitan caracterizar esta letra como gótica, por moito que a gótica inicial hispana sexa menos grosa e angulosa cá francesa; para empezar, falta o ancho⁵⁴ e mailo corte biselado da pluma e a parcial superposición das partes verticais de letras contiguas que se ve en escritos do século XIII. É sabido que a gótica primitiva é unha tendencia que xa se vén anunciando dende 1070, pero no XIII irrompe xa baixo a forma coñecida como *textura* que cos seus cinco tipos estará en uso entre os séculos XIII-XV, compartindo o XIV coa rotunda e maila cursiva e o XV coa rotunda e maila bastarda. Endebén, os cambios non se producen repentina e coordinadamente en todos os lugares: aínda despois da aclimatación da letra carolina polos cluniacenses de Sahagún, eles mesmos redactan en 1120 un cartulario en visigótica e en Toledo aínda se fixo algunha copia nesa letra no XIV (DÍAZ: 240). Pero non é inverosímil supor que a fin do XII é o *terminus post quem* caligráfico deste manuscrito.

5.2 Outras peculiaridades

A puntuación non responde, coma hoxe, á análise lóxica e gramatical senón a elementos rítmicos, como era habitual nos séculos XI-XII (BATTELLI 1999:197): ademais do

trazo en corte de palabra, que xa vimos, hai un punto, punto case a media altura, punto e coma invertido (1,57) e dous puntos. A tinta usada no texto entre acastañada e rosácea disque é típica da época carolina (BATTELLI 1999:49-50).

5.3. ¿Cando e onde se escribiu?

A observación paleográfica amosa datos do XI e do XII pero a aparición esporádica de algúns elementos da letra gótica faime pensar que se debeu escribir a mediados do século XII, porque a comparación coa letra máis goticizante do Calixtino (de 1188) parece indicar que o código coruñés é anterior. Esta hipótese cronolóxica podería defenderse tanto que este texto fose escrito en Galicia, como, a fortiori, se fose traído polo Camiño de Santiago, como fixeron os cluniacenses con numerosos manuscritos litúrxicos.

En canto ó lugar de redacción, nada substantivo sei. A tonalidade grisácea de parte do pergamiño, se non for obra da descomposición da tinta dos documentos en papel, fai pensar nunha posible procedencia francesa⁵⁵. Os catálogos de Duro Peña, Janini e Fernández de la Cuesta non sempre dan as medidas exteriores e de caixa dos códigos que citan, co que non podemos afirmar nin negar que haxa outro ms. que teña as medidas deste código. Vemos trazos que evocan a forma borgoñona das letras, a forma do *x* co trazo levóxiro prolongado, a pequena prolongación inferior da hasta do *r*, que poderían cadrar coa tonalidade grisalla do pergamiño. Pero eses puntos que rodean o *H* inicial de 1,54 parecen evoca-la moda irlandesa de rodea-las iniciais con liñas de puntos rubios (BISCHOFF 1993:98; BATTELLI 1993:167), aínda que aquí son negros, e a prolongación do *r*, que tamén se dá nas illas británicas (BATELLI 1993:155,167,170)⁵⁶, podémola ver en códigos hispanos. E, finalmente, a forma curva que predomina na parte inferior das letras podería ser un eco da anterior letra visigótica e, polo tanto, falar dun amanuense hispano.

6. Observacións sobre a notación musical

6.1 Nos inicios da notación musical

É sabido que xa na antigüidade clásica houbo intentos de reproducir graficamente a música dos cantos. Saulnier cita o traballo de Chailley (1979) e entre nós Manuel Rabanal Álvarez tamén intentou recupera-la música da lírica grega e de feito cantouna cos seus alumnos.

Pero é tamén sabido que aínda no século VI Isidoro de Sevilla dicía que a memoria era a única maneira de transmisión dos cantos porque a música era intranscribible. A cousa empezou poñendo signos encol de textos da poesía clásica (SAULNIER 1995:113) e son as notacións chamada *páleo-francas* (HOURLIER:10-14).

Se os primeiros manuscritos coñecidos de música litúrxica son do século VIII-IX e son abundantes os da escrita visigótico- mozárabe, o corpus auténtico do gregoriano

pechouse no século VIII, e posteriormente só houbo imitacións, amplificacións, canto post-gregoriano ou neo-gregoriano (SAULNIER 1995:98,111).

Eses primeiros manuscritos que fixan os cantos só teñen a letra⁵⁷. Era lóxico, porque durante varios séculos o canto gregoriano transmitiuse por tradición oral, os cantos aprendíanse de oído e cantábase de memoria. E así, no X aparece o primeiro libro de canto, o *Cantatorium* de Sankt Gallen (Suíza) (HOURLIER 1996:15), un sistema que, dando por suposto o coñecemento da melodía, indica o ritmo e mailos matices da expresión e non se preocupa tanto de marca-los intervalos (SAULNIER 1995:7): faíno con signos (*neumas*) que indican o encadeamento dunhas notas con outras: son as chamadas notacións *de neumas puros* (SAULNIER 1995,117). Para que se entenda isto debemos lembrar que no canto gregoriano existe o *melisma* ou *jubilus* que é unha elaboración musical máis ou menos longa dunha sílaba, que ten moito parecido con certas elaboracións silábicas que aínda hoxe lles podemos oír ós cantaores flamencos, e que nos dous casos son produto dunha refinada técnica e da creatividade persoal do cantor (véxase o de *offendas* en 2,26; *mille* en 2,42). Establecer convencións que permitisen recorda-los matices rítmicos e expresivos vinculados ó canto dun texto representou, polo tanto, un notable avance.

Pero aquelas notas expresivas e rítmicas non lle permitían reproducir a melodía a quen non a coñecía previamente. Por iso os musicólogos medievais seguiron teimando en buscar un sistema que o permitise⁵⁸. No que hoxe son Italia e Francia foron aparecendo notacións que marcaban os intervalos con referencia primeiro á liña seca feita polo punzón (*in sicco*) e despois a outras liñas trazadas xa con tinta: son as notacións *dias-temáticas* do leste de Francia (a notación lorena ou mesina) do centro, dende a Normandía a Lyon (a notación francesa), do noroeste (a notación bretona), do sudoeste e parte do surlleste (a notación aquitana). Con estes primeiros intentos de notación musical, foise establecendo o hábito de escribi-lo texto de dúas en dúas liñas, deixando no medio unha en branco para situar nelas os neumas musicais. E, como os amanuenses, antes de escribiren, trazaban co punzón nos pergamiños unhas liñas horizontais e verticais para que o amanuense dispuxese proporcionadamente os carreiros, gardase as marxes e así facilita-la caligrafía, a tal liña horizontal do punzón (tamén chamada *de punta seca* e visible nalgunha das fotos de Martiño Ferro) foise convertendo nunha referencia musical, pola que as notas máis agudas estaban por riba dela e as graves por baixo. Este principio de pauta era suficiente cando o amanuense se esmeraba en situar a altura correlativa das notas, como acontece na notación aquitana, e cando a melodía non tiña moita amplitude. E, cando o ámbito da melodía mantiña fortes diferencias entre os agudos e os graves, empezóuselle a engadir outra liña.

E aí é onde aparece a obra sistematizadora e xenial de Guido d'Arezzo (995-1050?). A escala musical e o pentagrama van tradicionalmente unidos ó nome deste frade que estableceu a octava en sete sons fundamentais, definiu onde estaban situados os semito-

nos nas diferentes escalas, distinguíu catro modos, fixou no tetragrama a exacta posición correlativa das notas agudas e graves, e tamén fixou a tesitura coas clave de ut (do) e de fa. Para máis, deulle nome ás notas, ó descubrir que o o himno de san Xoán Bautista

Ut queant laxis, resonare fibris, mira gestorum, famuli tuorum, solve polluti, labii reatum, Sancte Ioannes

empezaba cada verso nunha nota cada vez máis alta da escala diatónica (coa excepción do derradeiro) e decidiu darlle a cada nota o nome que nese himno tiña a correspondente sílaba⁵⁹.

Aínda que Guido d'Arezzo non traballou sobre a nada, é innegable o mérito dos seus estudos teóricos porque lle permitiron crear un sistema que facía moito máis doada a lectura da música escrita e porque conseguiu que o papa Xoán XIX (1024-1033) se interesase por el, co que a difusión internacional foi moito máis rápida (SAULNIER 1995:113-120).

O resultado final é a convención universal da escritura musical, invento marabilloso que, coma o alfabeto, é simple, doado de aprender e eficaz e, por iso esta notación musical, como fixera o alfabeto coa literatura, permitiu fixa-las creacións musicais humanas e provocou un espectacular desenvolvemento da música.

Non debemos pensar, sen embargo, que todo foi instantaneamente positivo neste paso, consumado no século XI, da escrita *neumática* á *diastemática*. Porque, ben mirado, este cambio tivo inicialmente un efecto negativo: como dicían os druídas celtas, a escritura atrofia a memoria e, ó non cantar de memoria senón pola partitura, o canto perdeu expresividade; o que se gañou en precisión melódica perdeuse inicialmente en riqueza rítmica e expresiva; o expresivo canto gregoriano converteuse nun canto inexpressivo e acabou recibindo o nome de *cantus planus*. É dicir, a notación musical fixou pero, temporalmente, degradou a música litúrxica. E houbo que esperar ós traballos paleográficos e semiolóxicos dos frades de Solesmes⁶⁰, iniciados no século XIX, para que a notación gregoriana acadase a perfección melódica e expresiva que ten hoxe.

6.2 Neumas que usa o noso manuscrito

Para esta época non hai un cadro estándar de neumas, porque cambiaban no tempo e no espacio. O noso ms. xa usa case unha ducia e, tras esa aparencia inicial de que todos son puntos, a notación é xa abondo elaborada: hai, polo menos, *punctum quadratum*, *punctum inclinatum*, *oriscus*, *quilisma*, *podatus*, *clivis*, *porrectus*, *torculus*, *podatus liquescens*. Algunhas notas teñen unha forma peculiar: no *pes/podatus* o trazo vertical non une e está máis próximo da nota superior, máis pequena (*cogitatum*); o *torculus* semella a dúas cereixas case unidas; o *clivis* ten o trazo vertical do lado dereito e angulosa a nota superior; o *quilisma* ten unha forma que evoca unha corchea co trazo final pola esquerda; o *porrectus* (en *pedem tuum*) parece un ene maiúsculo. Hai mesmo un *clivis liquescens* que se fai cun trazo vertical pequeno e un bastón que o cobre sen tocalo (*cogitatum*). As notas des-

cendentes adoitan ser feitas co punctum inclinatum ou oriscus e a inferior un punctum quadratum

6.3 ¿Notación aquitana do noso manuscrito?

As características principais da notación musical do noso manuscrito son

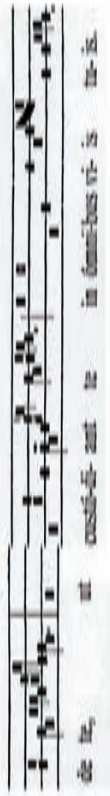
- marca ben os intervalos, estibando puntos a alturas correlativas ben definidas: é unha notación diastemática;
- o minúsculo tamaño dos neumas produce a impresión de que todos son puntos illados, e por iso se denomina tamén *notación de puntos*; sen embargo, cando un se familiariza con esas dimensións descobre diferentes neumas;
- a melodía ascende en diagonal e descende en vertical;
 - non ten aspecto de se-la notación cadrada e de maior tamaño do século XII, que permitía a lectura simultánea de varios cantores;
 - ten guía (tamén chamada *custos*) no cabo da liña, ese trazo que anuncia en qué posición está a primeira nota da liña seguinte, e que empezou a utilizarse na segunda metade do século X na Aquitania e máis na Italia meridional⁶¹;
- primeiro escribiron a letra e despois a notación musical e a iso se debe que, ás veces, a música non acae verticalmente co texto que ten debaixo: así o melisma longo de *mille* (de *Cadent a latere tuo mille*) deixa moi desprazada a melodía de *et decem* (2,42). Esta falta de esmero, dalle un aire primitivo á notación e dálle precedencia sobre a caligrafía do texto para data-lo códice;
- non hai aínda pauta: só a liña de punta seca;
- non hai clave;
- non parece haber si bemol.

A melodía corresponde bastante ben coa lectura que hoxe ofrecen os libros de gregoriano, aínda que haxa algunhas diferencias tanto na maneira de notar, coma na propia melodía. Vexamos algunhas nas ilustracións da páxina seguinte.

Dos 43 tipos de notación que para a música gregoriana primitiva estudia Hourlier parece claro que o noso manuscrito semella algo á notación bretona, pero máis á aquitana, que, como el di (HOURLIER:25), é típica do Sudoeste e da parte meridional do sudeste das antigas Galias. O subtipo máis próximo non sería a aquitana primitiva do *Troparium-Prosarium* de Saint-Martial de Limoges (inicios do século X) porque este ms. carece desa abundancia de neumas curvos; nin tampouco sería a notación aquitana sobre liñas, do *Graduale de La Grande-Chartreuse* (de principios do século XIII), porque este ms. carece desas liñas de varias cores e porque os neumas non son aínda tan cadrados coma naquel. A nosa notación cadra máis ben na súa técnica e tamaño coa do manuscrito de Toulouse⁶² datado a comezos do século XI, que coma o noso parece, a primeira

Comparación duns fragmentos do código A Coruña RAG lat1 coa versión estándar actual

vista, unha inacabable restra de puntos. Sen embargo, a notación do noso ms. non corresponde con exactitude a ningunha delas, polo número e feita dos neumas⁶³ e tamén presenta diferencias na melodía, polo que queda aberto un campo de traballo ós expertos en paleografía musical.

6.4 Datación musical

A primeira vista, o máis chamativo sería a ausencia de pauta, porque os 16 misais da catedral de Santiago, mesmo os do século XII, teñen todos xa a notación sobre unha liña rubia, e en 1188 o códice Calixtino xa ten tetragrama. Pero, en lei dereita, a ausencia de pauta danos un período moi amplo, entre 1050 (data da difusión) e todo o século XIII, porque esta non se estableceu de maneira simultánea en todas partes: o repertorio musical romano xa se escribiu dende o principio sobre pauta; parte de Francia e Italia adoptaron a pauta na segunda metade do século XI. Pero aparecen exemplos de notación aquitana *in campo aperto* aínda durante o XIII e sobre unha liña aínda no XV (FERNÁNDEZ 1980:11); en Cataluña chegou a haber mesmo pentagrama con liña seca de punzón⁶⁴; en Portugal non se usou antes do XIV (DAVID 1947:556). Os xermanos seguiron coa escritura neumática ata a fin da Idade Media, e o repertorio visigótico non chegou a coñecer a pauta (SAULNIER 1995:120-121).

Se a ausencia de pauta nos sitúa entre 1050 e 1300, quizais non nos permitan entrar no século XIII a existencia desa liña de punzón como principio de pauta, a desconexión letra-música, consecuencia de escribir antes a letra, e mailo feito de que en boa parte dos documentos do XII a notación, en xeral, era xa máis cadrada e de maior tamaño cá do noso ms. Este cambio puido deberse a que, ó cantar polo libro (e non de memoria), varias persoas tiñan que ver simultaneamente os neumas, co que necesariamente houbo que ir agrandándoos (é sabido que no XV xa era habitual que tódolos cantores cantasen seguindo os neumas dun único códice grande situado no facistol). Tamaño e feita dos neumas falan ou dun misal de uso unipersoal (mestre de coro) ou dun misal arcaico, probablemente do século do XII, contemporáneo do Pórtico da Gloria.

En calquera caso, no século XVI a notación musical estaba xa perfeccionada e estandarizada e a deste códice resultaba tan imperfecta e de tan difícil lectura en 1500, que se comprende que quedase fóra de uso e que o Convento de san Domingos da Coruña reutilizase os seus pergamiños para outros usos⁶⁵. Felizmente quedou unha mostra que nos permite botar unha ollada ós principios musicais de Galicia.

E debemos salientar que o *Offertorium* da *Feria V post cineres* (1,38-42) contén coa súa música dous versículos máis cós que figuran e figuraban nos actuais libros litúrxicos.

7. Significado cultural, eclesiástico e político dos manuscritos litúrxicos romanos en letra carolina

Nos primeiros séculos a liturxia cristiá era sinxela, espontánea e improvisada, por ser

xuntanza clandestina. Trala transformación constantiniana da igrexa de Roma no século IV nótase un crecente interese por uniformala e dotala do fasto que tiñan os cultos pagáns. As posteriores crises ideolóxicas axudaran a carga-la liturxia de ritos e frases que marcaban a diferenza entre o dogma e as herexías⁶⁶. Pero a creba do Imperio Romano e a separación de Oriente e Occidente osixenou de novo a liberdade litúrxica. En Oriente destacaron o rito antioqueno, alexandrino, caldaico, bizantino e armenio. En Occidente o romano, o africano, o ambrosiano (Milano), o céltico, o galicano, o mozárabe. Na Gallaecia houbo tamén as súas peculiaridades, que Roma trata de eliminar na carta que lle manda o papa a Profuturus, bispo de Braga, o 29.6.538, e que despois refrendan varios concilios de Braga, coma tal, o do 563 (DAVID:83-118)⁶⁷. Quere isto dicir que Roma xa fixo no século VI un intento de impoñer-lo rito romano na Gallaecia, que, por unhas cousas e outras, non deu consolidado.

Sen embargo, no século IX coinciden os intereses de Carlomagno e do bispo de Roma e isto foi transcendental para a cultura europea: Carlomagno buscaba un poder relixioso que convalidase as súas victorias militares e que lle dese cohesión ó seu imperio, mentres o papa precisaba a alianza dun poder militar que o protexese das ambicións lombardas e un poder civil que amparase a súa pretensión de uniformar-los ritos litúrxicos, impoñendo o rito romano e suprimindo os cultos locais.

No século XI o proceso acelérase. Chocan algunhas personalidades moi fortes entre as que estaban o papa de Roma, os reis e nobres cristiáns de Francia e da península ibérica e diversas entidades monásticas, maiormente Cluny.

7. 1 Artífices do cambio

O papa **Alexandre II** (1061-1073) nun documento de 1071 mestura o rito hispano coa simonía e heterodoxia de parte do clero⁶⁹. O posterior e controvertido papa **Gregorio VII** (1073-1085), o papa das investiduras, que tan forte pugna tivo con Enrique IV e as súas Dietas de Worms que chegaron a crearlle un antipapa (Clemente III), e que tanto loitou contra a simonía e a incontinencia do clero, tiña a teima de unifica-lo culto litúrxico no rito romano como símbolo e instrumento da unidade da Igrexa, que el concebía como organismo centralizado baixo a autoridade da sede romana. Cantores de Roma, instalados na corte carolinxia, axeitaban o canto e mailo rito galicano ó rito de Roma. Todo isto complétao suxerindo a reconquista que os nobres franceses debían facer do territorio que ocuparan os musulmáns, e pretendendo que toda a península ibérica era territorio que pertencía mesmo civilmente e fiscalmente á cátedra de Roma: así llo manifestou en carta de 28.6.1077 ós reis, condes e a tódolos príncipes de Hispania⁷⁰. A Afonso VI atacouno pola irregularidade canónica dun dos seus matrimonios. Pierre David cita un documento papal no que se invalidan supostas autorizacións papais do rito hispano e no que se ordena a introducción do rito romano en toda España e en Galicia.⁶⁸

A **Orde de Cluny** créase en 909 baixo os auspicios do duque Guillerme de Aquita-

nia para reformar primeiro a orde benedictina e despois eleva-lo nivel ético e cultural do clero. Pouco e pouco alenta o espírito de reconquista do territorio ocupado polos árabes (que chegaran ata Poitiers) e coa colaboración do papa dálle a esta guerra características de cruzada (*Cruzada borgoñona*)⁷¹. Neste clima inicia un proceso de expansión monástica⁷², penetra na Península Ibérica en tempos de Sancho o Maior e de Afonso VI, acaparando boa parte dos cargos importantes da xerarquía eclesiástica, cousa que lle permite instaurar-la moda cultural galicana, ben visible no século XII, que, entre moitas outras cousas, implica a substitución dos ritos locais polo rito romano e a da letra visigótica pola carolina.

A chamada **Cruzada borgoñona** era unha operación que, máis aló da estricte reconquista militar, non ocultaba certa pretensión de converte-lo Cátedra de Pedro en soberana civil da península ibérica⁷³ pero, no esencial, fracasou e contentouse con chegar ó Ebro⁷⁴. Endebén, trouxo como consecuencia que moitos franceses se instalaren nas cortes hispanas e é ben coñecida pola súa transcendencia a presenza dos príncipes Enrique e Raimundo de Borgoña que acabaron casando con senllas infantas, Tareixa e Urraca: os dous fixeron expedicións militares a nome do rei Afonso VI polo sur de Galicia, Portugal e Extremadura e instauraron aquí o seu estilo de actuación.

Alfonso VI (1066 -1109), o que en 1072 destronou a García, rei de Galicia, o que predeu o bispo de Santiago Diego Peláez durante 15 anos (DAVID:432-433), o que tivo que xurar ante o Cid en Burgos que non participara no asasinato de Sancho II de Castela, para poder xunta-las coroas de León e Castela e proclamarse así *imperator totius Hispaniae*, cedeu, en cambio, ante o poder eclesiástico ó implantar no seu reino o rito romano, aínda que asinou como *imperator Dei gratia*, co que tacitamente rexeitaba tódalas outras pretensións papais. En tempos, o seu irmán Sancho tivéao preso no convento de Sahagún e alí medroulle a devoción a este mosteiro e ós cluniacenses: casou varias veces con mulleres da nobreza aquitana ou borgoñona⁷⁵, favoreceu a penetración cluniacense, recreou o mosteiro de Sahagún que el quería converter nun Cluny hispano. O pobo, sen embargo, estaba descontento pola imposición do *rito dos francos* (como despectivamente denominaba o rito romano), porque vía que era unha intromisión foránea e no fondo unha manobra dos cluniacenses e nobres borgoñóns para se incrustaren nos puntos claves do poder e fortaleceren o poder do papa. Deste descontento é testemuña unha carta do propio rei a Hugo de Cluny⁷⁶. Querendo suaviza-lo trauma, o rei decidiu organizar en Burgos un duelo xudicial o 9.4.1077, domingo de Ramos, entre un defensor do rito hispano e outro do romano: este quedou derrotado por trampa⁷⁷. Fracasado este intento de convence-lo pobo, mandou facer unha ordalía: botaron un misal hispano e outro romano no lume pero o hispano saltou fóra do lume, segundo a Crónica de Nájera. Ante este segundo fracaso, o rei pronunciou o sonado verso leonino *Ad libitum regum flectuntur cornua legum* ('Os cornos das leis dobran a gusto dos reis'). O cambio ratificouse solemnemente no concilio de Burgos en 1080 e nun privilexio de inmunida-

de que o rei concedeu á abadía de Sahagún o 8.5.1080⁷⁸ como certifica a *Historia Compostellana*⁷⁹, pero non sen problemas⁸⁰ e a chamada *Historia Silense* testemuña que a colonización franca e a versión oficial que eles estaban impoñendo suscitaban moita antipatía nalgúns sectores hispanos⁸¹.

A **corte real**, á parte do xa dito, tivo un papel decisivo no cambio cultural desta época e nela Galicia tivo certo protagonismo: nace a catedral de Santiago, aparece o Pórtico da Gloria, o arcebispo Xelmírez crea unha armada e converte Compostela nun centro de decisión. O paso da letra visigótica á letra carolina prodúcese durante o reinado de Alfonso VI (1066-1109), Dona Urraca (1109-1126) e de Afonso VII o Emperador (1126-1157) (MARÍN:1995,262). Varios membros desa familia real, entre eles, Raimundo de Borgoña, irmán do papa Calixto, están enterrados na catedral de Compostela, na que en 1188 se escribe o *Códice Calixtino*, bo exemplo da influencia borgoñona.

O **Camiño de Santiago**, que foi por momentos verdadeira fronteira político-relixiosa, supón nesta época unha riada de xente que vén de tódolos puntos de Europa, maiormente da actual Francia. Este Camiño produce unha intensificación de intercambios económicos e culturais co gallo da peregrinación, que é ben visible na construción de igrexas, pontes, hospitais e mesmo bairros de francos. Neste camiño houbo tamén comercio de manuscritos.

7.2. Resultado da confrontación de forzas

Esta confrontación resolveuse, en boa parte, por vía diplomática cando todos encontraron unha fórmula que satisfizo parte dos seus intereses políticos, militares, baixo unha bandeira relixiosa e cultural, con certo transfondo económico. O máis visible foi a pequena cruzada antimusulmana, a penetración de nobres borgoñóns na monarquía do norte da península e, sobre todo, o reforzamento da autoridade papal⁸² que ten, como corolario, a abolición do rito litúrxico hispánico: o 22.3.1071 en Aragón por obra do rei Sancho Ramírez, e en 1078 en Castela (GARRIDO 284). A previa confluencia do rito galicano co romano, que xa provocara a necesidade de novos libros litúrxicos, estimulou a actividade editorial carolinia e difundirá a letra carolina. É a época dos misais plenarios⁸³ que, desprazan da circulación boa parte dos libros anteriores⁸⁴ e con eles, entre nós, a letra visigótica.

Pierre David trata de exculpar deste último feito a orde de Cluny. Pero, se é innegable que Cluny foi o brazo dereito do papa na abolición do rito hispano⁸⁵, tamén o é que a repentina obsolescencia dos libros litúrxicos hispanos provocou a imperiosa necesidade de libros litúrxicos romanos, que os propios cluniacenses traían de Francia escritos en letra carolina: logo Cluny é o factor *sine quo non* da eliminación da letra visigótica⁸⁶, por moito que en centros cluniacenses aínda se escribisen posteriormente algunhas cousas nesa letra⁸⁷. Nin podemos excluír que detrás deste mercado de manuscritos france-

ses (que deixaban momentaneamente fóra de xogo os escribas visigóticos⁸⁸) estivesen tamén os intereses industriais dos scriptoria cluniacenses. Que houbo un concilio en León en 1090 para prohibir formalmente o uso da letra visigótica e obrigar a utilizala carolina, pode ser innecesario, aínda que a min paréceme arriscado devaluarlo testemuño de Lucas de Tui⁸⁹, que o afirma estando tan próximo ós feitos.

Con este respaldo pluri-institucional, a letra carolina unificou a escritura de Europa occidental, ata o punto de que, como se ten dito, se esta unificación non se producise, hoxe en Europa teríamos unha diversidade de letras nacionais comparable á que temos de linguas nacionais. Trala paréntese das posteriores letras góticas, a carolina resultou privilexiada pola restauración que levaron a cabo os humanistas: eles e maila imprenta fixeron que esta letra sexa practicamente a mesma letra que hoxe usamos todos.

Rito romano, letra carolina e notación musical aquitana entran xuntos a desprazar rito hispano e letra e notación visigótica nun proceso no que foi imprescindible a complicidade do papa, os nobres e frades borgoñóns e mailos reis hispanos. Sen estes últimos non triunfaría, o que lle dá ó feito un evidente carácter político, pero moi probablemente eles foron arrastrados por unha correlación de forzas conxunturalmente adversa. O manuscrito que hoxe ve a luz é espello e seguramente foi instrumento desa política unificadora.

8. Conclusión

8.1 A data do noso manuscrito (XI-XII)

Non tendo o noso manuscrito explícita indicación do lugar e data da elaboración, o *terminus post quem* e o *ante quem* da súa datación márcano o conxunto de características máis antigas e máis modernas que presente. Pero é hipótese aventurada, porque as características lingüísticas deste bifolio, separado do resto, non din grande cousa, mentres que as paleográficas e musicais teñen un valor relativo. Escrito na Borgoña⁹⁰ tería unha data anterior á que tería escrito en Galicia, porque alí a evolución da letra e da notación musical foi anterior: en 1050 alí xa se utilizaba o tetragrama, mentres que aquí encontramos notación sen pauta aínda no século XIII⁹¹. En canto á letra utilizada a diferenza é a mesma: cando alí xa se utilizaba a gótica, aquí estabamos coa carolina e aínda se escribiu, como vimos, algún manuscrito na antiga letra visigótica no século XIV en Toledo. Mesmo copiado en Galicia, sería distinto, dende un punto de vista cronolóxico, que o copiase un amanuense galego ou un amanuense francés, como acontece con algúns outros manuscritos que conservamos. As modas xeradas en Francia tardan en chegar a Galicia, aínda que menos do que a outras partes da península, pola forza do Camiño de Santiago.

Pero supoñamos que se escribiu en Galicia. Se a letra lle acaería á fin do XII e a notación musical, que é posterior (aínda que fose cuestión de horas), non nos permite ache-

garnos a esa época, podíamos estar ante un manuscrito importado e, polo tanto, anterior. Coherente con isto é o feito significativo de estarmos ante un misal de rito romano puro, e xa non ante un misal de rito hispano. E para isto temos data certa: a carta de Afonso VI a Hugo de Cluny de 1077 (na que recoñece que por orde del estableceu no seu reino ese rito romano) e a ratificación solemne en Sahagún o 8.5.1080. No suposto dunha redacción hispana, 1077 é un *terminus post quem*, aínda que é seguro que, para chegar a tan polémica e solemne decisión real, moito antes tiñan que circular por esta terra códices litúrxicos romanos en letra carolina; e este podía ser un deles. E o 1188, máis ou menos, pode se-lo *terminus ante quem*, polo importante contraste deste códice co Calixtino tanto en letra coma, sobre todo, en música. Digo máis ou menos, porque non podemos excluí-la evidencia de que hai zonas rurais ás que as innovacións tardan máis en chegar e de que sempre hai amantes do antigo que fan cousas *pola vella*. 1077-1188 é un período coherente coas características lingüísticas, paleográficas e musicais deste códice. Queden, logo, esas datas polo de agora, e *salva melioris sententia*, para a copia deste manuscrito.

No suposto dunha redacción foránea, o ms. podía ser algo anterior. Lembremos que a importación de manuscritos primeiro litúrxicos e despois bíblicos, apoiada no poder centralizador de Roma e no interese polas correntes ascéticas de Cluny, funcionou dende o século X (DÍAZ 1969:240) pero que a gran importación (algúns estudiosos usan a palabra *invasión*) debeu de producirse nos séculos XI-XII tralo apoio real. O resto das ordes monásticas e mendicantes tamén foron moi activas na introducción do rito romano (GARRIDO 1961:291).

8.2 Función litúrxica e significación política deste códice

Pero, se a datación do códice é importante, para a miña idea moito máis importante é a función explicitamente litúrxica e implicitamente política para a que se escribiu. Cabe a posibilidade de que sexa o primeiro misal que tivo o convento coruñés de San Domingos, fundado a fins do século XIII. Pero hai outro aspecto que quero tocar. Cando os liturxistas analizan a supresión dos ritos nacionais, din que o rito romano é superior ós outros en sobriedade e equilibrio, e que aqueles, en xeral, eran máis ampulosos (GARRIDO 1961:283-284). Ora ben, eu non sei se estaría ben visto que dixesen outra cousa e que salientasen os valores dos ritos vencidos por Roma, polo que esas xustificacións poden ser forzosas. Aínda que sinto certa emoción estética ante unha liturxia e uns cantos que dende o inicio do medioevo chegaron a nós inalterados, e iso permíteme sentir a comunidade de fe cos millóns de seres humanos que me precederon sobre o chan de Europa, creo que esta unidade de fe é compatible cunha expresión multiforme. Tal é, se ben se mira, a doutrina cristiá que arrinca do *Ide e predica de a tódalas nacións*⁹², do milagre da Pentecoste e da mellor doutrina patrística e canónica. Se a eliminación do rito hispánico é comprensible na mentalidade eclesiástica da época, hoxe a distancia permí-

tenos ver que foi unha peripecia de política internacional na que chocou con forza desigual a ambición de poder dos diferentes actores. Recoñezo que a situación manifestamente mellorable do clero⁹³ explica a colonización cluniacense; e, para entende-la intervención papal, se cadra houbo algunha peculiaridade doctrinal (sempre indicativa e inseparable da fe). Pero, aínda que for precisa algunha corrección nos textos litúrxicos hispanos, non se xustifica a súa total eliminación, porque nada teoloxicamente importante aporta a substitución dun rito por outro, se confrontámo-la nosa liturxia coas decisivas palabras do Nazareno que nunca creu grande cousa en templos e ritos e si, en cambio, na oración que el facía e aconsellaba facer de maneira sincera, íntima e oculta⁹⁴. Precisamente a perícopa de Isaías que inicia o noso folio 1 v° é moi contundente e nela está calcado o pensamento de Xesús. O rito hispano era un rito máis coa súa tradición plurisecular⁹⁵ e a súa substitución polo romano era innecesaria (como sería a recíproca) e significa ata certo punto unha catástrofe cultural: vén sendo como reducir a un único instrumento o número dos que no Pórtico da Gloria tocan os louvores de Deus. A uniformación é incoherente cun Deus que creou en nós a variedade e que El mesmo é trino. A imposición do rito romano en Hispania, máis que un axuste teolóxico, foi un acto político, que en Francia levou a cabo Carlomagno, en Aragón Sancho, e en Castela Afonso VI. A este rei, de tan discutible conducta ética, quixo vencelo o papa no terreo estritamente político-militar e, cando non puido, aliouse con el e este cedeulle a cuestión do rito, probablemente o que menos lle importaba do seu poder. O carácter político da supresión vese tamén no feito de que daquela non llelo prohibiron ás comunidades cristiás que vivían en territorio político musulmán (e de aí o nome de *rito mozárabe*), nin ás dioceses de Braga e Coimbra (DAVID:426) e que aínda hoxe está en uso nunha capela da catedral de Toledo.

8.3. Valor e posibilidades

Estamos ante catro páxinas dun *Missale plenarium* verosimilmente do século XII, que en 1,38-42 presenta máis música e texto cá que ofrecen os actuais libros e cantorais litúrxicos. Ben se entende que, estando catalogados en España, polo menos, outros 103 fragmentos de misais medievais (FERNÁNDEZ 1980:312) e en Portugal uns 60 (DAVID 1947:556)⁹⁶, a importancia deste ms. é relativa (importante para nós) e radica, de momento, no feito de ser un dos máis antigos de Galicia. Duro Peña (1961) deu noticia dos da catedral de Ourense e José Janini (1961:145-154) estudiou os dous máis antigos de Galicia: un da catedral de Ourense (séc. XI) e outro da de Santiago (séc. XII)⁹⁷. Posteriormente Fernández (1980) ampliou algo as referencias. Sen embargo, só na catedral de Santiago, o labor dos cóengos arquivistas Pérez Millán e Xosé Mª Díaz permitiu, como dixeran, reunir máis de corenta fragmentos de manuscritos litúrxicos medievais⁹⁸, que máis aló de tamaños e caligrafías, presentan unha notación musical moi semellante pero case sempre sobre unha liña rubia. O feito de non encontrarmos nos catálogos de

códices, como dixeran en 6.6, ningún que teña as mesmas medidas deste códice, unido ó feito de que ningún dos novos mss. santiagueses cadre no seu feitío co ms. da Coruña⁹⁹ ábreille camiño á hipótese de que este proceda dun *scriptorium* de fóra de Galicia.

Non hai probas de que se escribise na Coruña, e por iso non lle chamo *Misal da Coruña*, pero, como dixeran, pode moi ben se-lo primeiro misal que tivo o convento dos dominicos desta cidade, fundado a fins do século XIII. En calquera caso, se non marro na datación, estamos ante un testemuño palpable dun capítulo da política internacional do século XI e da centralización vaticana da estrutura eclesiástica católica. As peculiaridades da notación musical, que o distinguen tanto doutros mss. contemporáneos coma das melodías estandarizadas, explican que no século XVI xa resultase obsoleto o misal do que formaba parte e que, tralo seu desmembramento, conservemos hoxe esta única reliquia.

Janini lamentaba (1961:145, 151-2) que desaparecesen do N. da península ibérica os misais manuscritos do rito romano e animaba a buscar nos arquivos. As descubertas no arquivo da R.A.G. e sobre todo as da catedral de Santiago fan preve-la exhumación de novos fondos nos arquivos eclesiásticos e laicos de Galicia. Lémbrese que xa en 1932 o bieito Xermán Prado (PRADO 1932) dera noticia de que entre estes fondos está un melodrama pascual e de que nese teatro litúrxico nace o teatro moderno¹⁰⁰. Aínda que el, ocupado na transcripción do Calixtino, daba pouca importancia ó resto dos mss. da catedral de Santiago, todo isto empeza a pedir xa unha transcripción completa, un estudio de conxunto e a posterior comparación cos estándares gregorianos para podermos establece-lo grao de importación e de orixinalidade que tivo Galicia trala imposición do rito romano. Non parece verosímil que o Códice Calixtino sexa un milagre sen un antes e sen un sólido despois, maiormente se España, durante a Idade Media e primeiro Renacemento sempre estivo ó día no coñecemento e uso das máis actuais tendencias da música (LOPEZ CALO 1987:747). Musicólogos eminentes veñen pedindo un estudio global dos nosos mss. litúrxicos medievais. Este meu traballiño, estrictamente divulgativo, quere suxerir-la dixitalización e difusión pola rede da verdadeira imaxe de tódolos nosos mss., xa que así calquera interesado pode percibir semellanzas, influencias e orixinalidades hoxe reservadas a escasos eruditos. O actual renacemento de Galicia merece estes novos métodos e xerará os novos investigadores que fagan realidade este soño necesario.

9. Bibliografía

- BARRAL RIVADULLA, Dolores (1998): *La Coruña en los siglos XIII al XV. Historia y configuración urbana de una villa de realengo en la Galicia medieval*. Fundación Pedro Barrié de la Maza. A Coruña.
- BARREIRO FERNÁNDEZ, José Ramón (1986): *Historia de la ciudad de La Coruña*. La Voz de Galicia, La Coruña.
- BASTARDAS Y PARERA, Juan (1960): "El latín medieval" en *Enciclopedia Lingüística Hispánica* I, C.S.I.C., Madrid, 251-290.
- BATTELLI, Giulio (1999): *Lezioni di paleografia*. Libreria Editrice Vaticana. Città del Vaticano.

- BISCHOFF, Bernhard (1993): *Paléographie de l'antiquité et du Moyen Âge occidental*. Picard, Paris.
- BLAISE, Albert (1954): *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*. Brepols.
- BOYLE, Leonard E. (1999): *Paleografia Latina medievale*. Edizioni Quasar, Roma.
- CAPPELLI, Adriano (1995): *Dizionario di Abbreviatura latine ed italiane*. Sesta edizione. Ulrico Hoepli, Milano.
- CHAILLEY, Jacques (1979): *La musique grecque antique*. Les Belles Lettres, Paris.
- CORBIN, Solange (1952): *Essai sur la musique religieuse portugaise au Moyen age (1100-1385)*. Les Belles Artes, Paris.
- COSTA, Avelino de Jesús da, ed. lit. (1965-1978): *Liber fidei Sanctae Bracarensis Ecclesiae*. Assembleia Distrital, Braga.
- COSTA, Avelino de Jesús da (1972): *Album de paleografia e de diplomática*: Faculdade de Letras da Universidade, Coimbra.
- COSTA, Avelino de Jesús da (1992): *Estudos de cronologia, diplomática paleografia e histórico-linguísticos*. Sociedade Portuguesa de Estudos Medievais (Portugal), Porto.
- DAVID, Pierre (1947): *Études historiques sur la Galice et le Portugal du VIe au XIIe siècle*. Institut Français au Portugal. Livraria Portugália Editora, Lisboa - Les Belles Lettres, Paris.
- DÍAZ Y DÍAZ, Manuel C. (1969): "La circulation des manuscrits dans la péninsule ibérique du VIIIe au XIe siècle" en *Cahiers de civilisation médiévale* 12, 1969, 219-241, 383-392.
- DURO PEÑA, Emilio (1961): "Los códices de la catedral de Orense" en *Hispania Sacra* 14, 1961, 185-212.
- DURO PEÑA, Emilio (1973): "El Monasterio de Santa Marina de Asadur" en *Archivos Leoneses. Revista de Estudios y documentación de los reinos hispano-occidentales*. 53, 1973, 309-353.
- DURO PEÑA, Emilio (1996): *Documentos da Catedral de Ourense*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela.
- GALLADOC (*Gallaeciae Latina documenta*). Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades. Santiago de Compostela. Esta base de datos, que incorpora toda a documentación latina medieval de Galicia, contén documentos que van dende o VIII ó XV, sendo escasos no VIII e a partir do XIV. Estará axiña na rede en <www.cirp.es>.
- FERNÁNDEZ DE LA CUESTA, Ismael (1980): *Manuscritos y Fuentes musicales en España. Edad Media*. Editorial Alpuerto, Madrid.
- GARRIDO ELVIRA, Juan Carlos (2000): *Canto Gregoriano. Una breve introducción*. (Abadía de Silos. www.silos.arrakis.es).
- GARRIDO BONAÑO, Manuel e PASCUAL DÍEZ, Augusto (1961): *Curso de liturgia romana*. Biblioteca de Autores Cristianos. Madrid.
- GÓMEZ PINTOR, Mª Asunción (1990): "El estudio de un drama litúrgico de Santiago de Compostela, análisis, fuentes y documentación" en Emilio Casares y Carlos Villanueva (coord.): *De musica hispana et aliis: miscelánea en honor al Prof. Dr. José López-Caló, S.J., en su 65º cumpleaños*. Universidade de Santiago de Compostela, 2, 91-110.
- HOURLIER, Dom Jacques (1996): *La notation musicale des chants liturgiques latins. The musical notation of Latin liturgical chants*. La Froidfontaine - Abbaye Saint-Pierre, Solesmes.
- JANINI, José (1961): "Notas sobre libros litúrgicos hispánicos. I Dos fragmentos de códices visigóticos misales gallegos de rito romano" en *Hispania Sacra* XIV, 1961, 145-154.
- JANINI, José - SERRANO, José (1969): *Manuscritos litúrgicos de la Biblioteca Nacional*. Con la colaboración de Anascario M. Mundó. Dirección General de Archivos y Bibliotecas, Madrid.
- LÓPEZ CALO, José (1972): *Catálogo Musical del Archivo de la Santa Iglesia Catedral de Santiago*. Publicaciones del Instituto de Música Religiosa de Cuenca.
- LÓPEZ CALO, José (1987): "La notación musical en España en la transición de la Edad media al Renacimiento" en Casares, Emilio (dir.), Villanueva, Carlos, (coord.) en *De música hispana et aliis: miscelánea en honor al Prof. Dr. José López-Caló, S.J., en su 65º cumpleaños*. Universidade de Santiago de Compostela. Vol 2, 741-750.
- LÓPEZ CALO, José (1988): "Datación y autenticidad del códice Calixtino: Aportaciones musicológicas" en *Coloquio sobre Circulación de Códices y Escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII (16, 19 septiembre 1982: Actas)*. Universidad de Santiago de Compostela. 173-192.
- LÓPEZ CALO, José (1998): "O feito diferencial galego na música. Idade Media e Renacemento" en *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego. II, Música*, vol 2: 9-39. Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela.
- LUCAS ÁLVAREZ, Manuel (1997): *La documentación del Tumbo A de la catedral de Santiago de Compostela*.

- Estudio y edición.* Centros de Estudios e Investigación 'San Isidoro'. León.
- MANSO PORTO, Carmen (1990): "El convento de Santo Domingo de La Coruña" en *Anuario Brigantino* 13, 205-246.
- MARÍN MARTÍNEZ, Tomás et alii (1995): *Paleografía y diplomática*. Universidad Nacional de Educación a Distancia. Madrid.
- MEDIAVILLA, Claude (1993): *Calligraphie*. Imprimerie National Éditions. Paris 1993.
- PARDO VILLAR, Aureliano (1947): "El convento de santo Domingo de La Coruña. Apuntes históricos" en *Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos de Orense*. XVI, 89-205.
- PRADO, Xermán (1932): "O antigo melodrama pascoal" en *Nós* 101, 1932, 78-80.
- ROMANÍ MARTÍNEZ, Miguel (1989): *A colección diplomática do mosteiro cisterciense de Santa María de Oseira (Ourense) (1025-1310). I, II, III*. Tórculo Edicións. Santiago de Compostela.
- SAULNIER, Dom Daniel (1995): *Le chant grégorien. Par un moine de Solesmes. Quelques jalons*. Université Catholique de l'Ouest. Institut de Recherche Fondamentale et Appliquée.
- SOLEMENSES MONACHI (1956): *Liber usualis Missae et officii pro Dominicis et Festis cum cantu gregoriano ex editione Vaticana adamussum excerpto et rhythmicis signis in subsidium cantorum a Solesmensibus monachis diligenter ornato*. Desclée & Socii, Parisii, Tornaci, Romae, Neo Eboraci.
- SOLEMENSES MONACHI (1974): *Graduale Sacrosanctae Romanae Ecclesiae de tempore et de sanctis primum sancti Pii X iussu restitutum et editum, Pauli VI pontificis maximi cura nunc recognitum, ad exemplar 'Ordinis cantus missae' dispositum et rhythmicis signis a Solesmensibus monachis diligenter ornatum*. Abbatia Sancti Petri de Solesmis, Tornaci.
- THUROT, Charles (1960): *Extraits de divers manuscrits pour servir à l'histoire des doctrines gramaticales au Moyen Age*. Paris 1869 (reed. facsim. Minerva, Frankfurt am Main, 1964).
- VÄÄNÄNEN, Veikko (1971): *Introducción al latín vulgar*. Gredos, Madrid.
- VIÑAYO GONZÁLEZ, Antonio: "El scriptorium medieval del monasterio de San Isidoro de León y sus conexiones europeas" en *Coloquio sobre Circulación de Códices y Escritos entre Europa y la Península en los siglos VIII-XIII* (16, 19 septiembre 1982 : Actas). Universidad de Santiago de Compostela. 209-238.

NOTAS

1. Martiño Ferro Fernández fotografiou o ms. e compuxo informaticamente os cadros comparativos da parte musical. Quero agradecer a Fernando Magán o escaneo das fotos, a Francisco Carrillo Boutureira as informacións procedentes de *GALADOC*, e a Xosé María Díaz, cóengo arquivero da catedral de Santiago, a extraordinaria hospitalidade con que me permitiu observar con detalle a rica colección de mss. litúrxicos medievais de que dispón esa catedral. Tamén quero agradecer algunhas observacións de Dom Lorenzo Maté, de Silos, e de Dom Daniel Saulnier, de Solesmes.
2. Agradezo a Mercedes Fernández Couto a localización destes outros manuscritos de música gregoriana do noso arquivo: **O RAG lat 2. A Coruña** (310x 215 mm; dúas columnas de 80 mm.; música sobre unha liña rubia con palimpsesto (*Tiene sobre la heredad de /Mô en cabrin/ De otras heredades / Figresia y de otras heredades en / El lugar de Villar Vello y Villarino, fa. / De santiago de Vascoy*); **RAG lat 3. A Coruña** (310x 215 mm; dúas columnas de 85 mm; Música sobre liña rubia); o **RAG lat 4. A Coruña** (325 x 235 mm.; unha columna; música sobre tetragrama) e o **RAG lat 2. A Coruña** (oficio de defuntos) este aínda sen separar da encadernación.
3. Dos máis de corenta mss. consultados na catedral de Santiago só 6 están a toda páxina, e son brevíarios ou sacramentarios.
4. Inicialmente os libros litúrxicos eran *sacramentarios* (texto que debe recita-lo sacerdote), *leccionarios* (lecturas bíblicas), *graduales* que conteñen os cantos e que podían ser *procesionais*, *prosarios* (secuencias) e *troparios* (kyries, gloria, sanctus, agnus etc.). De por parte, había *salterios*, *homiliaris*, *martiroloxios*, *hinnarios*, *breviarios*, *calendarios* etc. Nos séculos XI-XII púxose en moda o uso de *misais plenarios* que viñan sendo a refundición dun sacramentario, un leccionario e un gradual, con notación musical.
5. Este Convento, creado no século XIII (cítase en 1294) foi o máis importante da Orde en Galicia por número de relixiosos, estudos e nobres que nel se enterraron. Nel hospedouse Felipe el Hermoso de abril a maio de 1506. En maio de 1589 fíxose forte nel o corsario inglés F. Drake, que incapaz de domina-la Coruña pola insumisión

- popular que simboliza María Pita, incendiou e destruíu este convento e outras igrexas e edificios da vila. Foi naquel apreto cando os coruñeses fixeron o *Voto a Deus*, coa promesa de o realizaren os confrades do Rosario na igrexa de San Domingos o seguinte 2.7; voto que renovaron en 1809 ante similares problemas coas tropas napoleónicas (e que despois se traslada á igrexa de san Xorxe). O convento padeceu expolios e abandonos na época napoleónica, e foi reutilizado como cuartel e cadea. Para a historia deste convento véxase PARDO (1947), BARREIRO (1986), MANSO (1990), BARRAL (1998:334-353), e a bibliografía por eles citada.
6. En diferentes lugares os papeis teñen encabezados coma estes:
Scriptura de concordia entre el Con[vento] de Coruña? y don Diego Parraguez de las Mariñas por la qual constae el Con[vento] de[] a el Sr. Con? Todos los bienes que tenía en la feligresía de Puen-te? De Elvina= Sta. María de Oza
Escritura de concordia y trueque que de Don Diego de las marinas y posesión que se deio de los bienes en Elbiña y por ellos El Combento le dejó el Coto de Tra-baembargantiños. ¿Lo de 607 Afo 444
Estos Vs. Estan aforados a diferentes Personas a quienes se hizo foros.
 7. ¿El será abreviatura de *Concordia*?
 8. Tanto se foi el quen o arrincou dun libro litúrxico fóra de uso, coma se o mercou, xa arrincado, a un vendedor de antigüidades.
 9. *Isaías* 38,1-6
 10. *Per Christum Dominum nostrum. Amen.*
 11. *Salmo* 54,23,17,18 e 19. No *Graduale* reformado tralo polo concilio Vaticano II este gradual pasou á semana IX do *tempus per annum* e no xoves de cinza substituíuno o *Convertere, Domine, aliquantulum*. O *lacta cogitatum* tamén se cantaba na Dominica infra Octavam Sacratissimi Cordis Jesu (SOLESMENSES 1956:983).
 12. *Mateo* 8,5-13.
 13. *Salmo* 24,1-5. Tamén se canta no Ofertorio da I Dominica de Advento (321) e mais nos Maitíns do Oficio de Defuntos. Sen embargo este pergamíño contén máis música cá que para ese domingo trae o *Liber Usualis*.
 14. Pódese transcribir como *Sacra*, peculiaridade hispana (JANINI 1961-146) ou por *Secreta* fórmula romana.
 15. Falta texto e música: *etenim [universi qui te expectant non confundentur]*.
 16. O Misal do Concilio Vaticano II di *conversioni*.
 17. *Per [Christum Dominum nostrum. Amen.]*
 18. *Salmo* 50,21. No *Graduale* reformado tralo polo concilio Vaticano II esta communio pasou á semana XVI do *tempus per annum* e quedou substituída por *Qui vult venire*. No *Liber Usualis* xa viña na *Dominica X post Pentecostem* (1023).
 19. Abreviatura de *Per Christum Dominum nostrum*.
 20. *Oratio super populum*. Véxase o dito ó final de 1,2.
 21. *Salmo* 29,11 e 2.
 22. O texto litúrxico alterna o réxime do verbo *miserere*: aquí, *miserus est michi* (medieval por *mihi*); en 1,40 *miserere mei*.
 23. *Exaltabo* indica o inicio musical do salmo e *Se ae* coído que é a abreviatura de *seculorum amen* e serve para indicarlle ó cantor a cadencia final do *Gloria patri*, que termina con esas palabras e que sempre remata o canto ou rezo dos salmos. esta abreviatura reaparece en 2,4. Nos textos litúrxicos actuais adóitase indicar coas vocais desas dúas palabras: *euouae*. Pero nos textos composteláns do XII e XIV xa tamén se utilizaba este sistema para o *Aleluia* e mailo *Gloria Patri...* (*aeuia/oiaaeiio-eiuiiao*).
 24. *Per Christum Dominum nostrum. Amen.*
 25. O texto litúrxico continúa así: *rogant me iudicia iustitiae adpropinquare Deo volunt quare ieiunavimus et non aspexisti humiliavimus animam nostram et nescisti. Ecce in die ieiunii vestri invenitur voluntas et omnes debitores vestros repetitis. Ecce ad lites et contentiones ieiunatis et percutitis pugno impie. Nolite ieiunare sicut usque ad hanc diem, ut audiat in excelsis clamor vester. Numquid tale est ieiunium quod elegi, per diem adfligere hominem animam suam? Numquid contorquere quasi circulum caput suum et saccum et cinerem sternere? Numquid istud vocabis ieiunium et diem acceptabilem Domino? Nonne hoc est magis ieiunium, quod elegi? Dissolve conligationes impietatis, solve fasciculos deprimentes, dimitte eos qui contracti sunt liberos et omne onus dirumpe. Frange esurienti panem tuum et egenos vagosque induc in domum tuam: cum videris nudum, operi eum et carnem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi mane lumen tuum et sanitas tua citius orientur et anteibit faciem tuam iustitia tua et gloria Domini colliget te. Tunc invocabis et Dominus exaudiet; clamabis et dicet ecce adsum, quia misericors sum, Dominus Deus tuus.*
 26. *Salmo* 90,15,16 e 1.
 27. Véxase a nota a 1,52.
 28. *Lectio Epistolae beati Pauli Apostoli ad Corinthios* (II Cor 6)
 29. *Salmo* 90,11-12.
 30. Tanto a Vulgata coma os textos litúrxicos actuais din *apropinquabit*.
 31. Onde o noso ms. di *quia*, a Vulgata di *protegam eum quia* e os textos litúrxicos actuais din *protegam eum quoniam*: fáltnlle, polo tanto, dúas palabras ó noso ms.

32. A lectura é de Mateo 4,1-11. Sen embargo, o noso manuscrito interrómpe-se xa na primeira tentación, versículo 4. A lectura bíblica completa segue así: *qui respondens dixit scriptum est non in pane solo vivit homo sed in omni verbo quod procedit de ore Dei. tunc adsumit eum diabolus in sanctam civitatem et statuit eum supra pinnaculum templi et dixit ei si Filius Dei es mitte te deorsum scriptum est enim quia angelis suis mandabit de te et in manibus tollent te ne forte offendas ad lapidem pedem tuum ait illi Iesus rursum scriptum est non temptabis Dominum Deum tuum iterum adsumit eum diabolus in montem excelsum valde et ostendit ei omnia regna mundi et gloriam eorum et dixit illi haec tibi omnia dabo si cadens adoraveris me tunc dicit ei Iesus vade Satanas scriptum est Dominum Deum tuum adorabis et illi soli servies tunc reliquit eum diabolus et ecce angeli accesserunt et ministrabant ei.*
33. Os libros litúrxicos actuais conteñen música tamén para estes dous últimos vv.
34. O precioso texto remata así: *¿Por que xeuamos, se ti non o viches? ¿Por que nos humillamos e ti non soubeches nada? Pois porque no día do voso xexún atopáde-lo voso negocio e oprímíde-los vosos traballadores. Vós xexuades para a querela e para a disputa e golpeades cos puños sen piedade. Non xexuedes coma ata hoxe, para que no ceo oían a vosa voz. ¿Ou o xexún que eu quero é afflixirse e dobra-la cabeza coma un xunco? ¿A iso chámaslle ti xexún e día agradable para o Señor? ¿O xexún que eu quero non é, máis ben, rompe-las cadeas inxustas, quita-los estrobas do xugo, libera-los oprimidos e destroza-los xugos? Reparte o teu pan co famento, acolle na túa casa os pobres e os que carecen de casa; cando véxa-lo espido, vísteo e non te escondas da túa propia carne. Daquela si que resplandecerá a túa luz coma un abrente e a túa saúde amañecerá antes, e a túa xustiza camiñará diante túa e a gloria do Señor envolverate. Daquela si que lle pedirás axuda e el dirache 'Aquí estou, porque son misericordioso, eu, o teu Deus e Señor'.*
35. Por citar un caso entre moitos, o culto Agostiño de Hipona tiña moi claro que había que sacrificarlle pureza gramatical e léxica ó obxectivo primordial de que a xente entendese: *Mallem quippe cum barbarismo dici 'Non est absconditum a te ossum meum' quam ut ideo esset minus apertum, quia magis latinum est (De Doctrina Christiana 3,3,7). Saepe et verba non latina dico, ut vos intelligatis (Enarrationes in Psalm 123,8).*
36. Nótese que en tempos de Afonso VII (1126-1157) xa é moi común introduci-lo nome de palabras romances en textos latinos coa cláusula *quae/quí nostra lingua dicuntur* (BASTARDAS 268).
37. Nun ms. gramatical anónimo do século IX xa se le: *Omnia nomina quibus latina utitur eloquentia sive graeca sive ebraea, quae ad latinitatem veniunt, quinque declinationibus inflectuntur* (citado por Thurot 4) e noutro do mesmo século *Christum laudes per ethera (¿aethera? ¿cetera?) seculorum secula* (citado por Thurot 5). Outro ms. que no século X glosa a Prisciano di *Hec diffinitio conversionem patitur habere*; e tamén di *queritur*, aínda que *humanae* (XVII,2; citado por Thurot 12 e 74). Petrus Helias, do século XII, escribe *lingue por linguae, queritur por quaeritur, grecam por graecam, preponitur por praeponitur, prepositione por praepositione*, coma tal, cando di *Nomina in e desinentia graeca sunt (Commentum super Priscianum 51 vo; citado por Thurot 140)*. E outro ms. gramatical do XIII xa recoñecía que *Sed cum finit in e ditongus, more moderno ae vel o vix resonat, nec scribitur, ut caveatur ae de ditongo sic fiat sillaba bina* (cit. Thurot 141).
38. *Hec figura y secundum Priscianum et Uguccionem solum in dictionibus ponitur peregrinis, id est grecis uel barbaris uel ab eis detortis. Quidam tamen dixerunt quod ubicunque et aspiratio ponitur post c, t, p uel r et post aspirationem ponitur i, illud i debet scribi figura greci y cum puncto superius ducto, quia pronuntiatio illius greci y secundum eos ad sonum talium aspirationum accedit. Quam rationem forsan ex ingenii uel linguae grossitie intelligere nequeo. Nec michi pronomen ita scriptum recole inuenisse* (12,vo; citado por Thurot 146).
39. *et nos quidem per nosmedipsos* (Tumbo A de Compostela folio 5v. reproduce no século XII un documento de entre 880-910; ed. de Lucas Álvarez 19; 91-92); *vos medipsos* (Doc. de Oseira do 28.10.1103. AHN 1508/17). (GALADOC).
40. *De h queritur utrum sit vox. Nos uero dicimus quod non est uox, sed sonus. Neque enim plectro linguae formatur, sed ad modum tussis subripitur* (Ibidem 5,1,16).
41. *Circa dictiones aspirandas vel non multum solent tabelliones errare* (6,vo).
42. Citado por A. TRAINA: *L'alfabeto e la pronunzia del latino*. Patron Editore, Bologna 1973; 31. O mesmo Traina cita o testemuño, xa moi posterior, de Erasmo de Rotterdam da pronuncia da palabra que comentamos: *quod pro ti sonamus ci, quoties excipit vocalis, fortassis veterum autoritate probatum est in Laurentius et patientia* (Ibidem p.32).
43. Un texto do século X con glosas a Prisciano advirte que *Sed providendum lectori ne errore implicitus T in similibus, ubi non est, ponere uelit. Nam amicicia, pudicia, auaricia, duricia, malicia, iusticia, leticia et similia denominatiua, quae duabus sillabis primitiui genitiuium superant, in penultimis c*

habere debent. Numquam enim i ante duas uocales, i post ipsam, priore non tamen s precedente, uenire potest, ut species, glacies, porcio, concio, nuncios, socius, ocium, spacium, propicius, tercius, nisi sint primitiua a quibus l retineat, ut scientia a sciente, sapientia a sapiente, prudentia a prudente, militia a milite, astutia ab astuto, peritia a perito... ergo, s precedente, sonum non immutat, ut molestia, ustio, questio, hostium, testium, bestia, istius, Sebastianus, nustia (citado por Thurot, 78).

O *Opusculum de accentibus*, obra anónima do XII para uso dos cistercienses, xa di *Sonus t in fine dictionis debilitatur, ut amat, docet, et in omnibus, preter at, tot, quot, quotquot, aliquot ad differentiam, et sat et atat propter euphoniā. Precedente s uel x, sonus t non debilitatur, ut modestia, questio, ustio, commixtio. Utium, quod culpam significat, per t scribendum est, quoniam a uitando deriuatur, ab exitu, exitium, a potu, potio; porcio e concio per c.* (48 vo; citado por Thurot 144). E o *Gramaticale*, poema do século XIV sobre a ortografía di *Si t preuenit i, uocali post ueniente, Sicut c resonat; hoc dictio, lectio monstrat* (16; citado por Thurot 145).

44. *Pacientia* (Catedral de Ourense. DURO:1996:61). *Pacienti* 1202 (Oseira. ROMANÍ: 104), 1203 (Oseira. ROMANÍ: 106), 1224 (Asadur. Duro 1973:4), 1243 (Oseira. ROMANÍ: 522), 1251 (Oseira. ROMANÍ: 663), 1257 (Oseira. ROMANÍ: 777), 1260 (Oseira. ROMANÍ: 877), 1263 (Oseira. ROMANÍ: 902), 1266 (Oseira. ROMANÍ: 941). *Pacientibus* 1265 (Asadur. Duro 1973:10). *Propicius* 1103 (Tumbo A. LUCAS:71), 1107 (Tumbo A. Lucas:72). *Propicio* 1193 (Sobrado. GONZÁLEZ:73). *Propicii* 1256 (Cat. Santiago. L. FERREIRO:32).
45. En realidade a Vulgata dicía *Ad te autem non appropinquabit* (Psalm. 90,7).
46. Pode verse tamén J.J. NIERMEYER: *Mediae latinitatis lexicon minus. Abbreviationes et index fontium* (Brill, Leiden 1997) s.v. *appropriare*.
47. *addo etiam vobis quidam caballus colore baius et presentialiter trado ad meam portam quando ibi estis adpropria* (Tombo de Sobrado II; fol 126 ro vo datado entre 1156-1170; edición de Loscertales de Valdeavellano; doc 341) (GALADOC).
48. O primeiro xa presenta *proteccione, inspiencium, instancia, mencior por protectione, insipientium, instantia, mentior*, e tamén erros no uso do *h* coma *habundancius* por *abundantius* (JANINI 1961:147-148); o segundo escribe *gracia* e *Marciale* por *gratia* e *Martiale* e ten hipercorreccións coma *sollempnitatem* e *ompnes* por *sollemnitate* e *omnes* (JANINI 1961:149-151); e o terceiro nunha soa páxina repite *retributionis, denunciat,*

gencium, cogitationibus, pocius, substantia por *retributionis, denuntiat, gentium, cogitationibus, potius, substantia*. Os tres mss. presentan sistematicamente, coma este ms., a monoptongación do ditongo *ae* e o Calixtino algunha vez o *e* caudato.

49. Por poñer só dous casos, o Tropario-Prosario de Saint-Martial de Limoges escribe *porcionem* por *portionem* e o Sacramentario de Worms escribe *precioso* por *praetioso* (HOURLIER 1996:23,12). No séc. XII encontrámolo dende Sicilia (*seculi*) á península ibérica: o Misal de Sahagún, copiado por mans francesas, escribe *glorie tue, potentie* por *gloriae tuae, potentiae* (JANINI 1969 49) .
50. Contrasta co ancho da pluma do manuscrito, lixeiramente posterior, *lat2 RAG A Coruña* que é de 0'75 mm coa que se fan unhas letras, excluindo as prolongacións verticais, de 4mm x 2 mm, é dicir unhas letras de trazo máis groso pero máis estreitas e angulosas.
51.
 - a a letra do texto normal é unha letra sen artificio, aparentemente espontánea, recta, redonda pero esvelta sen trazos angulares nin xeométricos;
 - b son case todas minúsculas (incluído o *n*) pero con hastas pequenas, de xeito que dan unha primeira impresión de seren todas maiúsculas; de por parte as hastas superiores xa non teñen ese aspecto de grosa maza que lles daba en séculos anteriores o feito de facelas con dobre trazo ascendente-descendente (un documento de 1153 de Oseira ten as hastas máis prolongadas);
 - c as letras empezan por un pequeno trazo levóxico en forma de espátula;
 - d o trazo dereito do *a* xa é vertical, non inclinado como era na uncial do XI;
 - e hai un *d* inicial de hasta vertical (agás en 1,28) e un *d* interior de forma uncial;
 - f non aparecen aínda os puntos sobre *ii* (*sacrificiis* 1,43; *uigiliis* 2,13, *ieiuniis* 2,14; *uiis* 2,24; 2,46) para distinguilo graficamente do *u* (procedemento típico do XII que vemos no Calixtino);
 - g o *r* recto prolonga algo a hasta por baixo da liña de escritura (eco da forma que tiña na Borgoña e nas illas británicas);
 - h ten tódalas abreviaturas características da carolina, por exemplo *qu*; (-que 1,9) e *dñm* por *dominum* (1,6) que Capelli (105) dá como *scriptura merovingica* do século VIII;
 - i so vexo unha ligatura: *st*; e a abreviatura *&* = *et* (*iacet* 1,21; *respiret* 1,49)
 - j as palabras están ben divididas: só *et, ad, a* se unen á palabra seguinte;

- k cando unha palabra queda cortada en fin de liña, aparece un trazo curvo (1,58; 2,12) para indica-la continuación na liña seguinte; algunhas liñas rematan cun punto que non responde a nota rítmica nin lóxica, como acontece cando a palabra final é un *et*.
52. a algunhas hastas na parte superior xa non se limitan a ter ese retoque en forma de espátula levóxima, senón que aparece unha especie de bifurcación en galla (*celestis doni* 1,46);
 b só aparece unha vez o e caudato (típico dos séculos X-XI) para reproducir-lo ditongo *ae*; no resto dos casos reproducíase sempre como e (1,54); esta vacilación tamén se ve no Calixtino;
 c O f diferénciase do s en que o f ten un trazo medio horizontal máis pronunciado, como se pode ver en 1,50;
 d non se distingue entre u vocal e v semivocal pero o u maiúsculo tende a ser V: *Vade* 1,31 (pero *Uade* 1,10); *REGVM* 1,3; *Vt* 2,17 e 18); e numerosas abreviaturas que, como é lóxica, non se realizan baixo a notación musical; véxase, coma tal, o melisma de *manibus* (2,46);
 f O y con punto enriba (1,54) tense por característica de textos serodios de carolina (MEDIÁVILLA 1993:150); en Galicia vémosto en 1153 en Oseira e, por suposto, no Calixtino.
53. a a impresión global é a dunha letra redonda porque se evitan os ángulos, pero analizada cada letra xa se percibe un certo contraste entre o trazo groso e o fino (maiormente na letra tradicionalmente máis pequena baixo a notación musical) e unha tendencia a liga-las letras mediante a prolongación da curva baixa da hasta dereita con que se remata a letra;
 b presenta dezaseis capitais 4 **A**, 1 **D**, 1 **F**, 1 **H**, 6 **I**, 1 **P**, 1 **Q**, 1 **S**, con deseño que nunca repite, sempre en tinta rubia coa excepción do **H** que esta feito con tinta negra. As do folio 1 son todas contorneadas menos o **D**, e as do folio 2 son todas compactas; é importante que se fai a decoración case sempre multiplicando o trazo curvo uncial (BATELLI 1999:209);
 c ten dous tipos de r, un o carolino recto que prolonga un pouquiño a hasta por baixo da liña de escritura (que tamén vemos en Oseira en 1153 e na minúscula irlandesa) e outro redondo, cando a letra anterior é *α*, como se pode ver en *corporaliter* (1,53) ou en *Corinthios* (2,7) pero aínda non, como é habitual na gótica, despois de *b,d,g,p*;
 do s curvo en posición final ou inicial xa se encontra en Francia no século X: aquí aparece case curvo (*oculis* 1,8) ou completamente curvo en posición final (*sinceris* 1,53), pero tamén aparece na inicial maiúscula (*Sacrificiis* 1,43; *Super* 1,46, *Sicut* 2,17; *Si* 2,58, *Scriptum* 2,59) e, sobre todo, unha vez en posición medial (*Ysaya* 1,54).
54. Boa parte do Calixtino escribiuse cunha pluma máis grossa.
55. No caso de que se poidan aplicar aquí as palabras xeralizadoras de Battelli (1999:38) que di *La morbidezza, la pesantezza e il colore dipendevano dal sistema adoperato nella preparazione, che non era uguale dappertutto. Così, p. es., si può distinguere la pergamena fabbricata in Italia e in Spagna, bianca e sottile, da quella della Francia e della Germania, più grossa e scura, delle Isole Britanniche, scura e grossa, quasi vellutata*.
56. Tamén alí se rexistra a simplificación de consoantes xeminadas e mailo uso da palabra *karitate*.
57. O *Antiphonale missarum sextuplex* recolle estes documentos do uello fondo gregoriano.
58. Poden verse en HOURLIER (64-67) reproducións de diversos intentos que non triunfaron.
59. Posteriormente sería Bononcini no século XVII quen por eufonía modificou o *ut*, que aínda ten uso en Francia, por *do*.
60. A abadía francesa de Saint-Pierre de Solesmes, preto de Le Mans, da que é irmá a burgalesa de Silos, ten o mérito de se-la que no século XIX intentou restaura-la verdadeira imaxe do canto gregoriano mediante o estudio paleográfico dos mellores manuscritos. E posteriormente nesa mesma abadía naceu a *Semiología gregoriana*, unha disciplina creada e perfeccionada sucesivamente por dous frades da mesma abadía, dom André Mocquereau (fins do XIX) e dom Eugène Cardine (1905-1988). Esta disciplina confronta os máis antigos textos da escrita neumática (expresiva) cos da escrita melódica con pauta; e desa confrontación pretende deducir unha nova redacción musical que precise ó máximo tanto a melodía primixenia como as indicacións rítmicas e expresivas que fornecían as notacións neumáticas (SAULNIER 1995:123). Froito deses traballos son o *Graduale Romanum* (1908), o *Antiphonarium Romanum* (1912), o *Liber Usualis* (1953) de uso masivo en catedrais e seminarios e, tralo Concilio Vaticano II (1961-1965) o *Graduale triplex*. Aínda que, como recoñece o propio dom Daniel Saulnier (SAULNIER 1995:14), no gregoriano non estamos sempre en condicións de contra-lo arquetipo primitivo, senón só o arquetipo de difu-

- sión, fonte dos manuscritos que conservamos, porque estamos a moitos séculos de distancia da cultura que fixo nacer este canto para pretender máis.
61. E un truco semellante para a lectura de textos utilizouse xa dende os incunables para lle anticipar ó lector na fin dunha páxina a primeira sílaba da páxina seguinte.
 62. O ms. aquitano de Toulouse une, mediante unha liña, a sílaba que contén un melisma coa distante sílaba seguinte, o que quere dicir que primeiro escribiron a música e despois escribiron a letra: o resultado final é de maior esmero e perfección técnica, a pesar de ser de principios do século XI.
 63. A abundancia de neumas romboides lembra a notación ambrosiana.
 64. A ausencia de tinta non é igual a ausencia de pauta. Durante certo tempo considerouse que as músicas do Calixtino eran posteriores ás de Ripoll, porque neste ms. non había pauta feita con tinta e no Calixtino hai tetragrama ben visible, a pesar de que se sabía que as de Ripoll as copiara para aquel mosteiro Arnaldo de Monte en 1173. Pero en 1961 López Calo descubriu que no ms. de Ripoll, aínda que sexa feito con punzón, hai incluso pentagrama e que a diastematía é perfecta (LÓPEZ 1988:184-185).
 65. En rigor a existencia no XVI en San Viçenço de Elviña dun clérigo que non firma porque non sabe, segundo acredita a documentación en papel que este pergamiño garda, parece indicar que nesa época a cultura media non debía de ser moita.
 66. Por exemplo a repetición do *Deus in adiutorium meum intende* vai contra os pelaxianos (GARRIDO 1961:37).
 67. Pero aínda non 675 un concilio de Braga ten que prohibi-lo uso de substituí-lo viño da consagración por leite. E un concilio de Toledo en 633 establece o mesmo rito para o mesmo territorio político: *Unus ergo ordo orandi atque psallendi a nobis per omnem Hispaniam et Galliam conservetur, unus modus in missarum solemnitatibus, unus in vespertinis matutinisque officiis, nec diversa sit ultra in nobis ecclesiastica consuetudo, qui una fide contine-mur et regno* (cit. por DAVID, 106-107).
 68. Procura ergo ut Romanus ordo per totam Hispaniam et Galliciam, et ubicumque poteris, in omnibus rectius teneatur (DAVID: 395).
 69. In partibus Hispanie catholice fidei unitatem a sua plenitudine declinasse et pene omnes ab Ecclesie discipline ac divinarum cultu ministeriorum aberrasse... (Hugo) christiane fidei robor et integritatem ibi restauravit, simoniace heresis inquinamenta mundavit et confusus ritus divinarum obsequiorum ad regulam et canonicum ordinem reformavit (DAVID. 396).
 70. A pretensión, que baseaba na hipótese de ser terra evanxelizada pola igrexa de Roma e nunha suposta doazón do emperador Constantino das *partes occidentales* do imperio, chocaba coa existencia aquí de reinos e reis soberanos e pola ausencia de tributación fiscal ó Vaticano; pero o papa interpretaba isto como consecuencia do descoído dos anteriores papas e mais da invasión musulmana que interrompera a comunicación. En calquera caso, o papa pretende ser el quen coroe os reis, esixírlles promesa de fidelidade á Sé de Pedro e recibi-lo compromiso de lle pagaren o censo. Afonso VI nunca obedeceu iso pero a existencia do primeiro rei de Portugal puido ter que ver con este asunto (DAVID 1947: 381,424).
 71. Pierre David (363-372) describe a intensa participación de Cluny na creación do clima de cruzada entre os cabaleiros aquitanos e borgoñóns e cómo parte do botín de guerra ía parar a Cluny, a Sainte-Foi de Conques e a N.-Dame de Puy.
 72. Conflúa o interese da Orde de buscar novos recursos económicos co interese dos reis de contar coa axuda dunha organización que propagase unha disciplina clerical. O primeiro centro en entrar na órbita de Cluny é Ripoll (1008). Seguiron S. Juan de la Peña (1020), S. Salvador de Oña, S. Millán de la Cogolla e S. Pedro de Cardeña (contra 1030), Nájera (1052), Dueñas (1073), Carrión (1076), Sahagún (1079) Cómpre, non obstante, recoñecer que outros mosteiros de espírito -aínda que non de obediencia- cluniacense teñen tamén a súa expansión: entre eles destaca a influencia en Cataluña da abadía marseleses de S. Víctor. (DAVID: 359 ss.).
 73. Lémbrese a mentada carta papal de xuño de 1077 a tódolos reis e príncipes de Hispania.
 74. Proxectada en 1073 baixo o mando supremo do papa, non se realizou como estaba previsto, porque non se podía levar a cabo sen a axuda dos reis hispanos, que, de participaren, estarían renunciando á soberanía dos seus reinos en favor do poder papal. O que se fai é axudar Cataluña (e ese é o clima das cancións do ciclo de Guillaume d'Orange) e Aragón (e por iso a *Chanson de Roland* fala de Zaragoza e da ribeira do Ebro pero non do camiño de Santiago). No fondo limitouse a protexer-las fronteiras do Languedoc e da Aquitania e por iso dela non nace ningún reino vasalo da Santa Sé.
 75. Xa se prometera coa Águeda, filla do duque de Normandía, pero casou con Inés (+1078), filla do duque de Aquitania, despois con Constanza (+1093), filla do duque de Borgoña; despois con Berta do Piemonte (+1100); con Isabel (+1078) francesa; e finalmente con Beatriz, tamén france-

- sa e que quedou viúva. Tivo concubinas Xemena Muñoz (nai de Teresa e Elvira) e Zaida (moura, nai de Sancho, unico fillo varón do rei e morto na batalla de Uclés 1108) e que era esposa ou filla do rei Al Mamun. As dúas primeiras eran entre elas primas terceiras, feito do que se valeu o papa para crítica-lo matrimonio con Constanza como ilexítimo (DAVID:389)
76. *De Romano autem ritu quod tua iussione accepimus sciatis nostram terram admodum desolatam esse* (DAVID 1947:402-405). ("Por cousa do rito romano, que aceptei por orde túa, a nosa terra está moi desesperada").
77. *Era MCXV... et ipso anno pugnauerunt duo milites pro lege Romana et Toletana in die Ramis palmarum et unus eorum erat Castellanus et alius Toletanus et victus est Toletanus a Castellano* (Cronicon Burgen-se). *Era MCXV... et in ipso anno pugnauerunt duo milites pro lege Romana et toletana in die Ramis Palmarum; unus erat Castellanus, alter regis Aldefonsi (Annales Compostellani)* *Era MCXV in dominica de Ramis palmarum apud Burgis pugnauerunt duo milites, unus regis Aldefonsi pro lege Romana et alter Castellanus, scilicet Lupus Martinez de Matanza, pro lege Toletana, et victus est miles regis (Cronicon S. Maxenti). Et falsitate fuit victus miles ex parte Francorum (Chronicon Malleacense)* (citados por DAVID: 400-401).
78. *dignissimum Romanae institutionis officium celebrari precipere et precipiendo fideliter adimplere* (DAVID 1947:420-421).
79. *Hispania Toletanam non Romanam legem recipiebat. Sed postquam Adephonus rex bone memorie Romanam legem Romanasque consuetudines Hispanis contradidit, ex tunc, utcumque oblitterata quadam nebula inscientie, Sancta Ecclesie vires in Hispanis pullulare ceperunt* (*Historia Compostellana* II,1).
80. Houbo unha boa crise cando o rei impuxo en Sahagún un abade cluniacense (Roberto) e moitos frades abandonaron o convento e os protectores da abadía solidarizáronse co anterior abade Xulián. (DAVID :407 ss.).
81. Entre elas está a afirmación de que o único que axudou os hispanos na reconquista foi Deus Pai, xa que Carlomagno, en realidade, o único que fixo foi chegarse a Zaragoza e, subornado polo ouro dos árabes, volveu á súa terra, castigado no regreso polos navarros; e tamén acusa os francos de teren unha verdadeira teima en acabar co culto divino (*Historia Silense* 116-131. citada. por VIÑAYO 1988:225-226).
82. Secundariamente tamén algúns ingresos económicos: Aragón reconeceuse censitario da Santa Sé en 1068 pero disque só pagou o censo en 1087 e 1088 (DAVID: 380 ss). En canto a Castela, só consta un agasallo ocasional do rei nunha carta que lle manda o papa en xuño de 1081 (DAVID: 421-424).
83. Ver n.4.
84. Marín di que, mentres os documentos que conservamos en letra carolina son abundantes, maiormente dende a metade do século XII, códices, en cambio, quedan poucos, porque neles foi onde máis durou a visigótica (XII) e porque neles no XIII xa se usa a gótica. Dos exemplares que quedan cita a *As Homiliae* de san Agostiño (catedral de Toledo 1105), o *Missale* de Sahagún (Biblioteca Nacional, principios do XII), *Biblia* (san Isidro de León, 1165), a *Exp. V.T. de san Paterio* (mosteiro de Veruela, 1175), o *Codex Calixtinus* (catedral de Compostela, 1188) e mailo *Liber iudiciorum* (Escorial, 1188). Case todos estes códices presentan escritura carolina serodia, máis ben pregótica, porque se perciben xa os trazos angulares e xeométricos, maiormente nos últimos.
85. Lémbrese o dito por Afonso VII a Hugo de Cluny na carta de 1077. Cómpre, sen embargo, recoñecer que non discordaron desta política as outras ordes relixiosas. Os liturxistas sinalan, por exemplo, a activa participación posterior dos franciscanos.
86. O propio Pierre David recoñece que a partir de 1150 a escrita visigótica rarea e desaparece rápido e que o cambio de letra é o resultado inevitable da introducción do rito romano que implica a importación - e posterior copia - de libros litúrxicos que veñen de Francia con que nesta época se aceleran os contactos culturais (437).
87. Antes da imposición papal, parece que admitían que visitantes hispanos celebrasen en Cluny no seu propio rito (DAVID. 364). Eco desta apertura é que, aínda despois de 1090, aparezan algún texto en letra visigótica en ambientes cluniacenses en Castela, Galicia e Portugal; e o *Cartulario de Sahagún*, como moito de 1120, está integramente en letra visigótica (DAVID 1947:438).
88. López Calo (1998:12-13) repara con acerto en que os primeiros mss. galegos de rito romano teñen a notación musical aquitana pero a letra aínda é visigótica, o que evidencia a *dificultade en asumir a nova escritura*.
89. Lucas de Tui informa en 1240 dun concilio de León contra 1090 que manda substituí-la letra visigótica (hoxe tamén chamada *toledana* ou *hispano-mozárabe*) pola carolina: *ut secundum regulam beati Isidori Hispanensis episcopi ecclesiastica officia in Hispania regerentur. Statuerunt etiam ut scriptores de cetero Gallicam litteram scriberent et praeitterent Toletanam in officiis ecclesiasticis ut nulla esset divisio inter ministros Ecclesie Dei* (*Hispa-*

- nia *illustrata* IV,101; cit. por DAVID 1947:433). Rodrigo de Toledo segue esta noticia e cóntaa así: *celebrato concilio cum Bernardo Toletano primate, multa de officiis Ecclesiae statuerunt, et etiam de cetero omnes scriptores, omissa littera Toletana, quam Gulfilas Gothorum episcopus adinvenit, Gallis literis uterentur. (De rebus Hispaniae, VI, 29; citado por DAVID 1947:433). Outros especialistas coma Battelli (1999:140 n.54) ou Marín (1995,259 ss.) dan por non abondo confirmada a noticia.*
90. Mesmo en Cataluña, porque alí a carolina xa aparece no século IX (BATTELLI 1999:147).
91. E sobre unha liña, hainos aínda no XV (FERNÁNDEZ 1980:11). Un procesionario de Toulouse do XII ten a letra máis gótica e a notación máis cadrada có noso (JANINI 1969:7, lám 2).
92. *et dixit eis euntes in mundum universum praedicare evangelium omni creaturae (Mc 16,15). et cantant novum canticum dicentes dignus es accipere librum et aperire signacula eius quoniam occisus es et redemisti nos Deo in sanguine tuo ex omni tribu et lingua et populo et natione et fecisti eos Deo nostro regnum et sacerdotes et regnabunt super terram (Apoc 5,9-10).*
93. Deixando de parte a simonía e a incontinencia do clero contra a que loitou o contradictorio papa Gregorio VII, no final da documentación en papel, que garda este ms., figura un *clérigo de San Viçenço delviña* de quen o notario di *e no firmó por no saber*. Recoñezo que naquela época persoas, das que consta que sabían ler e escribir, non asinaban; sen embargo, neste caso dise explicitamente que non sabe firmar.
94. *et cum oratis non eritis sicut hypocritae qui amant in synagogis et in angulis platearum stantes orare ut videantur ab hominibus amen dico vobis receperunt mercedem suam tu autem cum orabis intra in cubiculum tuum et clauso ostio tuo ora Patrem tuum in abscondito et Pater tuus qui videt in abscondito reddet tibi orantes autem nolite multum loqui sicut ethnici putant enim quia in multiloquio suo exaudiantur nolite ergo adsimilari eis scit enim Pater vester quibus opus sit vobis antequam petatis eum sic ergo vos orabitis Pater noster qui in caelis es sanctificetur nomen tuum veniat regnum tuum fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie et dimitte nobis debita nostra sicut et nos dimisimus debitoribus nostris et ne inducas nos in temptationem sed libera nos a malo si enim dimiseritis hominibus peccata eorum dimittet et vobis Pater vester caelestis delicta vestra si autem non dimiseritis hominibus nec Pater vester dimittet peccata vestra (Mt 6,5-15).*
95. Pode verse a análise que Pierre David fai dunha defensa que se escribiu entre 1063 e 1080 (1947:112ss.).
96. A Solange Corbin e a Avelino Jesus da Costa débenselle as mellores pescudas nas bibliotecas de Portugal.
97. No Arquivo da Catedral de Santiago, 2 fols de 22 x 30 con músicas das misas de san Xoán Bautista, san Paulo e san Marcial (FERNÁNDEZ 1980:169). Se considerámo-la Galicia lingüística -non só a política - debiamos incluír tamén o bifolio de Vilafranca do Bierzo, de 19x22 con textos e música tamén da Coresma atribuído ó século XI (FERNÁNDEZ 1980:210).
98. Aínda en 1972 López Calo escribía: *de todo aquel mundo musical -riquísimo y variadísimo - de la Edad Media no se conserva más que el Códice Calixtino (siglo XII), que, a pesar de su extraordinaria importancia, nos es más que una voz, bellísima, sí, y multicolor, pero aislada, única, de un imponente y prolongado concierto, luego..., nada... Ni de los siglos XIII y XIV, con sus refinados conductus y motetes, conn sus danzas sagradas; ni del XV...* (LÓPEZ 1972:25).
99. Inclúo aquí a non existencia nin sequera dunha liña rubia de pauta, que nos textos composteláns só falta en catro deles, o feito peculiar das iniciais e o especial do H de 1,54, a diferente maneira de abreviar *Saeculorum amen*.
100. Mª Asunción Gómez Pintor reestudou este ms. con máis detalle (GÓMEZ 1990).

V

Crónica da Real Academia Galega¹

VIDA OFICIAL DA ACADEMIA

MANIFESTO Á PRENSA SOBRE O USO DO GALEGO NOS MEDIOS
DE COMUNICACIÓN

VIDA OFICIAL (DOAZÓNS, XUNTAS, PASAMENTOS, ETC.)

1. No sucesivo este Boletín na sección de Crónica só consignará actividades que tiveron lugar entre o 1 e o 31 de decembro do ano anterior

VIDA OFICIAL DA REAL ACADEMIA GALEGA

1.- Directiva da Real Academia Galega

- Presidente: D. Francisco Fernández del Riego.
- Secretario: D. Constantino García González.
- Vicesecretaria: Dª Luz Pozo Garza.
- Arquiveiro-Bibliotecario: D. Antonio Gil Merino.
- Tesoureiro: D. Xosé Ramón Barreiro Fernández.

2.- Relación de Académicos Numerarios na actualidade

- 1.- Domingo García-Sabell Rivas. Ingreso: 20 de xuño de 1959.
- 2.- Francisco Fernández del Riego. Ingreso: 26 de novembro de 1960.
- 3.- Antonio Meixide Pardo. Ingreso: 25 de maio de 1963.
- 4.- Antonio Gil Merino. Ingreso: 13 de decembro de 1975.
- 5.- Carlos Casares Mouríño. Ingreso: 27 de maio de 1978.
- 6.- Xulio Francisco Ogando Vázquez. Ingreso: 18 de abril de 1980.
- 7.- Miguel Anxo Araújo Iglesias. Ingreso: 27 de maio de 1980.
- 8.- Andrés Torres Queiruga. Ingreso: 20 de xuño de 1980.
- 9.- Constantino García González. Ingreso: 12 de marzo de 1982.
- 10.- Francisco Xabier Río Barxa. Ingreso: 25 de xuño de 1983.
- 11.- Olga Gallego Domínguez. Ingreso: 15 de novembro de 1986.
- 12.- Manuel González González. Ingreso: 7 de febreiro de 1992.
- 13.- Salvador García-Bodaño Zunzunegui. Ingreso: 25 de nov. de 1992
- 14.- Xesús Alonso Montero. Ingreso: 30 de outubro de 1993.
- 15.- Xesús Ferro Ruibal. Ingreso: 4 de maio de 1996.
- 16.- Luz Pozo Garza. Ingreso: 29 de novembro de 1996.
- 17.- Xosé Ramón Barreiro Fernández. Ingreso: 14 de febreiro de 1997.
- 18.- Xosé Luís Franco Grande. Ingreso: 3 de xullo de 1998.
- 19.- Antón Santamarina Fernández. Ingreso: 24 de outubro de 1998.
- 20.- Xaime Illa Couto. Ingreso: 29 de xaneiro de 1999.
- 21.- Ramón Lorenzo Vázquez. Ingreso: 7 de maio de 1999.
- 22.- Andrés Fernández-Albalat Lois. Ingreso: 28 de maio de 1999.
- 23.- Francisco Fernández Rei. Ingreso: 25 de novembro de 1999.
- 24.- Xosé Luís Méndez Ferrín. Ingreso: 30 de setembro de 2000.

3.- Xuntas xerais celebradas

Ó longo do ano 2000 o Pleno da Real Academia Galega reuniuse en Xunta Xeral ordinaria ou extraordinaria nas seguintes datas:

- Xunta xeral ordinaria: 12 de febreiro de 2000;
- Xunta xeral ordinaria: 15 de abril de 2000;
- Xunta xeral extraordinaria: 17 de maio de 2000;
- Xunta xeral ordinaria: 24 de xullo de 2000;
- Xunta xeral ordinaria: 30 de setembro de 2000;
- Xunta xeral extraordinaria: 30 de setembro de 2000;
- Xunta xeral ordinaria: 4 de novembro de 2000.

4.- Ingreso de Académico Numerario

- Excmo Sr. D. Xosé Luís Méndez Ferrín.

En substitución de Antón Fraguas Fraguas.

Data de ingreso: 30/9/2000.

Título do discurso: *A poesía medieval galega vista desde os relanzos derradeiros do século XX.*

Resposta de Ramón Lorenzo.

5.- Día das Letras Galegas 2000

O Día das Letras Galegas 2000 dedicouse ó insigne galeguista e patriarca das nosas letras D. Manuel Martínez Murguía. A sesión académica extraordinaria e pública celebrouse no Paraninfo da Universidade da Coruña na que interviñeron os Académicos Sres.: D. Antón Santamarina, D. Xosé Luís Franco Grande e D. Xosé Ramón Barreiro Fernández. De seguido e coa colaboración do concello de Arteixo, fíxose unha ofrenda floral no busto de Manuel Murguía en Oseiro, e tamén presentouse o *Boletín da Real Academia Galega 2000* na Casa da Cultura de Arteixo.

6.- Seccións da Real Academia Galega

SECCIÓN DE LEXICOGRAFÍA

- Director: D. Manuel González.
- Financiamento: Consellería de Educación e Ordenación Universitaria.
- Traballos desenvoltos:
 - Ampliación do Dicionario da Real Academia Galega.
 - Dicionario Galego-Castelán.
 - Cadernos de Lingua. Publicados 3 anexos.

SECCIÓN DE SOCIOLINGÜÍSTICA

- Director: D. Manuel González.
- Financiamento: Consellería de Educación e Ordenación Universitaria.
- Traballos desenvoltos:

- Proxecto: Deseño de medidas para mellora-las actitudes cara ó galego e incrementa-lo seu uso.

SECCIÓN DE HISTORIA

- Director: D. Xosé Ramón Barreiro Fernández.
- Financiamento: Convenio de colaboración co Parlamento de Galicia.
- Traballos desenvoltos: Está en proceso de elaboración a obra A representación parlamentaria en Galicia (1810-2000). A biografía dos parlamentarios de Galicia.

SECCIÓN DE LITERATURA

- Director: D. Xesús Alonso Montero
- Financiamento: Real Academia Galega
- Traballos desenvoltos: Están iniciadas, e algunhas xa avanzadas, varias investigacións sobre a vida e obra de Curros Enríquez, traballos que serán financiados en boa parte por outras institucións.

SECCIÓN DE GRAMÁTICA

- Director: D. Antón Santamarina.
- Financiamento: Real Academia Galega
- Traballos desenvoltos: Elaboración do proxecto para unha gramática galega.

BIBLIOTECA

- Director: D. Antonio Gil Merino.
- Financiamento: Consellería de Cultura.
- Traballos desenvoltos: Catalogación, informatización e mantemento do fondo bibliográfico. Atención ó público e asesoramento.

ARQUIVO

- Director: D. Antonio Gil Merino.
- Financiamento: Consellería de Cultura.
- Traballos desenvoltos: Ordenación do arquivo académico, reubicación dos seus fondos.

7.- Convenios asinados pola Real Academia Galega

Ó longo do ano 2000 a Real Academia Galega asinou unha serie de convenios de colaboración con diversas institucións, co fin de desenvolver proxectos concretos. Estes convenios son os seguintes:

- REMODELACIÓN DO MUSEO EMILIA PARDO BAZÁN.
Convenio coa Deputación da Coruña de 8.000.000 ptas.
- EDICIÓN DO “BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA 2000”.
Convenio coa Fundación Rodríguez Iglesias e Hércules Ediciones, S.A. de 1.000.000 ptas. e a edición gratuita do Boletín da Real Academia Galega.
- ORGANIZACIÓN DOS CURSOS DE VERÁN DE LINGUA GALEGA PARA ESTRANXEIROS.
Convenio coa Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia de 11.775.000 ptas.
- MANTEMENTO DO SERVICIO DE TERMINOLOXÍA CIENTÍFICO-TÉCNICA EN LINGUA GALEGA (TERMIGAL).
Convenio coa Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia de 10.000.000 ptas.
- INFORMATIZACIÓN DA BIBLIOTECA E ARQUIVO.
Convenio coa Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia de 20.410.194 ptas.
- MANTEMENTO DO SEMINARIO DE LEXICOGRAFÍA.
Convenio coa Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia de 16.000.000 ptas.
- MANTEMENTO DO SEMINARIO DE SOCIOLINGÜÍSTICA.
Convenio coa Consellería de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia de 10.000.000 ptas.

8.- Institucións con representación da Real Academia Galega

- Consello da Cultura Galega.
- Padroado da Biblioteca Nacional.
- Padroado da Fundación Rosalía de Castro.
- Padroado da Fundación Luís Seoane.
- Padroado da Biblioteca do Real Consulado.
- Padroado do Museo do Pobo Galego.
- Padroado da Fundación Castelao.
- Padroado da Fundación Germán Sánchez Ruipérez.
- Padroado da Fundación Caixa Galicia.

9.- Institucións coas que colabora a Real Academia Galega

- Instituto da lingua galega (ILG).
- Centro Ramón Piñeiro para a investigación en humanidades.
- Fundación Pedro Barrié de la Maza.

- Hércules Ediciones, S.A.
- Universidade da Coruña.
- Universidade de Santiago de Compostela.
- Consello da Cultura Galega
- Concello da Coruña.
- Museo de Pontevedra.
- Arquivo do Reino de Galicia.
- Fundación Caixa Galicia.
- Fundación Luis Seoane.
- Fundación Germán Sánchez Ruipérez

10.- Fallo do Premio Padre Sarmiento de Microtoponimia.

O Premio Padre Sarmiento de Microtoponimia creouse para impulsa-la recollida da riqueza onomástica, cifrada en varios millóns de microtopónimos (nomes de montes, vales, leiras, etc.) que están en perigo como consecuencia da crise agraria.

O xurado estivo constituído polos Académicos: D. Manuel González, D. Xesús Ferro Ruibal, D. Antón Santamarina Fernández, D. Ramón Lorenzo, e D. Francisco Fernández Rei.

O 1º premio dotado de 1.000.000 ptas. e a edición do traballo quedou deserto.

O 2º premio dotado de 500.000 ptas. foi repartido entre os seguintes traballos:

- *Microtoponimia do concello de Vilamartín de Valdeorras* da autoría de Susana López Fernández.
- *Microtoponimia do concello de Marín* da autoría de Xurxo Pereira Morata e Isabel Pereira Morata.

Os premios foron entregados o 17 de marzo de 2001 na sé da RAG.

11.- Doazóns recibidas na Real Academia Galega

Durante o ano 2000 a RAG recibiu axudas de tipo económico de diversas institucións tanto públicas coma privadas, coa finalidade de contribuír ó desenvolvemento da súa actividade diaria. As doazóns recibidas foron as seguintes:

- MINISTERIO DE EDUCACIÓN, CULTURA Y DEPORTES: 20.000.000 ptas.
- FUNDACIÓN PEDRO BARRIÉ DE LA MAZA: 1.000.000 ptas.
- DEPUTACIÓN DE PONTEVEDRA: 3.000.000 ptas.
- DEPUTACIÓN DE OURENSE: 3.000.000 ptas.

12.- Publicacións da Real Academia Galega.

- A POESÍA MEDIEVAL GALEGA VISTA DESDE OS RELANZOS DERRA-DEIROS DO SÉCULO XX. Discurso lido na recepción pública... de D. Xosé

Luís Méndez Ferrín e resposta de... D. Ramón Lorenzo Vázquez.-A Coruña, 2000.

- CADERNOS DA LINGUA. nº20-21 (1º e 2º semestre de 2000).
- ANEXO 4 DE CADERNOS DA LINGUA: Nuevo suplemento al diccionario Gallego-Castellano publicado en 1884 por Dn. M(arcial) V(alladares) N(úñez).
- ANEXO 5 DE CADERNOS DA LINGUA: Vocabulario Gallego-Castellano por Juan Manuel Pintos.
- ANEXO 6 DE CADERNOS DA LINGUA: Vocabulario de Soneira . Francisco Romero Lema.
- BOLETÍN DA REAL ACADEMIA GALEGA 2000, nº 361

MANIFESTO Á PRENSA SOBRE O USO DO GALEGO

REAL ACADEMIA GALEGA

Tabernas 11

A CORUÑA

Texto aprobado polo pleno de 9.4.1999 que reciben tódolos medios de comunicación o xoves 15.4.1999

12/4/1999

Moi Señor noso:

Na sesión ordinaria do pasado día nove a Real Academia Galega acordou dirxirse a Vde, como Director de e mais a tódalas outras empresas xornalísticas que operan en Galicia (prensa escrita, radio e TV convencional) para expresárlle-la súa preocupación pola presenza residual que nas súas produccions ten a lingua galega. Esa presenza non corresponde ós niveis de comprensión e uso da nosa lingua -segundo os datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* desta Academia¹ -nin á aceptación comercial -que evidenciaron os estudos de mercado promovidos polo Consello da Cultura Galega². Tal desproporción mantense a pesar da chegada da democracia, sen que a compense o feito de termos agora un xornal, unha radio e unha TV en galego e de existiren subvencións públicas para apoia-la utilización da lingua propia de Galicia.

O galego, en xeral, utilízase para falar de temas culturais, aparece nas colaboracións de escritores, nos comunicados dos movementos asociativos, na publicidade pagada e nas páxinas ou programas subvencionados polas diferentes Institucións galegas. Figura que o uso espontáneo do galego doutros tempos deu paso a un uso pagado ou subvencionado pero que segue sendo tan residual como era.

Este paradoxo democrático produce preocupación porque a marxinación, prolon-

1. SEMINARIO DE SOCIOLINGÜÍSTICA: *Lingua inicial e competencia lingüística*. Real Academia Galega 1994. *Usos lingüísticos en Galicia*. Real Academia Galega 1995. *Actitudes lingüísticas en Galicia*. Real Academia Galega 1996.
2. F. RAMALLO, F. e REI DOVAL, G.: *Vender en galego: comunicación, empresa e lingua en Galicia*. Consello da Cultura Galega, Santiago de Compostela 1997.

gándose no tempo, convértese nunha ameaza, por máis que sexa inconsciente, á pervivencia da lingua propia de Galicia.

É certo que durante catro séculos o galego estivo artificialmente apartado da vida pública e, mesmo así, deu sobrevivido como lingua real maioritaria de Galicia. A iso contribuíu que o ámbito informal e a vida familiar eran un reducto inaccesible ó poder militar, xurídico e executivo do Estado e, en parte, tamén ó poder eclesiástico. E contribuíu tamén a loita secular de moitos galegos, na que tamén participaron os Medios de Comunicación. A recente democratización da vida pública coroou ese esforzo colectivo permitindo que a lingua galega estea acadando uns niveis de prestixio social e cultural semellantes –se non maiores– ós que tivo na Idade Media.

Ora ben as novísimas ferramentas do xornalismo escrito e audiovisual permítenlle á lingua castelá penetrar sen interferencia e sen pausa no máis íntimo da vida familiar e, polo tanto, cunha forza que nunca lle dera a coalición secular de tódolos poderes xuntos. Esta invasión do ámbito informal resultaba inimaxinable hai setenta anos e, polo tanto, aínda non temos experiencia sobre os efectos lingüísticos que pode producir, como tampouco a temos plenamente sobre os da enerxía nuclear ou a contaminación das augas, das terras e da atmosfera, que son agresións a longo prazo. Pero, con ser cedo para cuantifica-lo efecto desa pinga insistente, percíbense indicios de que está modificando hábitos de vida, pautas de conducta, criterios morais e estéticos; quizais tamén conductas lingüísticas. Se os Medios de comunicación non nos parecen separables do crecente prestixio da lingua galega, tampouco nos parece que a insignificante presenza neles da lingua galega se poida separar do menor uso do galego por parte da infancia e mocidade.

Os Medios de Comunicación elaboran día a día a imaxe que un pobo ten de si mesmo. E comunicar a cotío só ou case só en castelán en Galicia equivale a poñerlles ós galegos un espello que lles di, día a día, que o castelán é a única ou principal lingua de todos eles. Informar en castelán do que se produciu en galego ou do que ós Medios chegou en galego non é tanto desatende-lo que sabemos con certeza estatística da extensión da lingua e da súa aceptación mercantil, como falsear unha realidade.

Esta Academia sabe ben que nos problemas desta lingua interveñen máis factores; sabe que o comportamento dos Medios de Comunicación espella as actitudes de sectores da Igrexa, do ensino, do funcionariado, do mercado; sabe que non sería serio pretender que solucionar un problema no que interveñen e se inflúen reciprocamente tantos factores modificando a actuación dun único factor e, por iso, tamén se dirixirá ós outros. Pero será moi difícil avanzar sen a compañía da Prensa.

A Real Academia Galega comprende as leis do mercado e recoñece que este non admite saltos repentinos pero a extensión da lingua galega é tan grande que unha información áxil, independente e moderna en galego tería tales garantías de éxito comercial que mesmo non precisaría para nada subvencións públicas.

Por iso, **solicita un aumento da presenza do galego equivalente a un 10% anual, ata acadar-la proporción de uso permanente ou ocasional do galego que os datos do *Mapa Sociolingüístico de Galicia* revelan.** Os Medios de Comunicación, se han ser fieis á súa misión esencial, non poden desoír este compromiso que se lles pide dende o realismo.

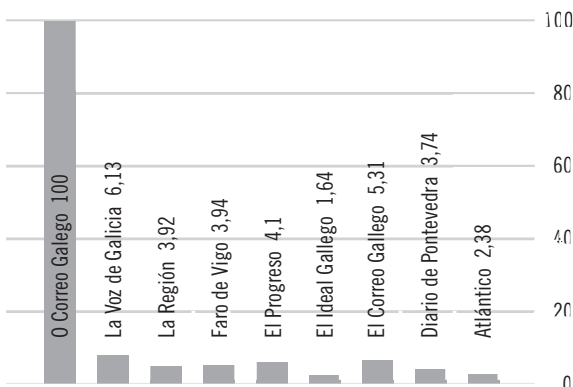
Esta Academia agradece a aportación espontánea e, ás veces arriscada, que en tempos difíciles fixo a Prensa á dignificación da nosa lingua, e maniféstalle-la súa simpatía e apoio a cantos hoxe traballan en galego nos Medios de Comunicación e ánimaos a mellora-lo nivel gramatical e léxico, porque sabe que eles son importantes prestixiadores da lingua e difusores do estándar. Pide igualmente ós Poderes Públicos que velen para que a calidade das emisións dos medios públicos (autonómicos ou municipais) se distingan pola veracidade, a elegancia e a función elevadora do nivel medio da nosa sociedade e para que as subvencións ós Medios condicionen un aumento do uso da lingua propia de Galicia.

Non seremos dignos do patrimonio que herdamos, se non defendémo-la lingua, que é a máis importante creación cultural dos galegos e o seu máis definitivo sinal de identidade.

Na seguridade de que atenderá as razóns que lle expoñemos, aproveito para saudalo en nome desta Corporación e en nome propio.

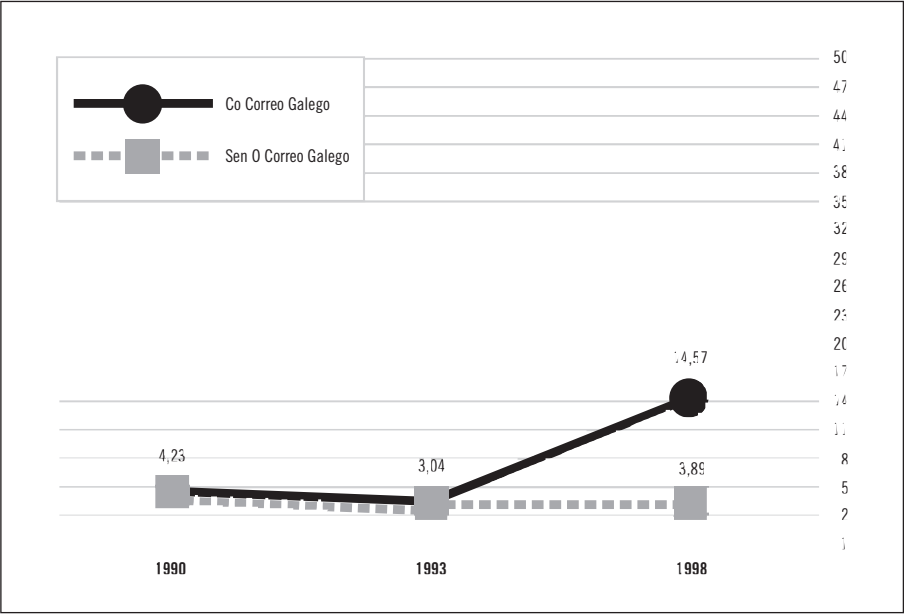
Francisco Fernández del Riego
Presidente

PORCENTAXES DE GALEGO NA PRENSA DIARIA NOVEMBRO 1998

CABECEIRA	1990	1993	1998
<i>Atlántico Diario</i>	4'20%	2'62%	2'38%
<i>Diario de Pontevedra</i>	2'96%	2'34%	3'74%
<i>El Correo Gallego</i>	9'07%	5'08%	5'31%
<i>El Ideal Gallego</i>	3'01%	1'35%	1'64%
<i>El Progreso</i>	2'63%	3'42%	4'10%
<i>Faro de Vigo</i>	2'98%	2'47%	3'94%
<i>La Región</i>	3'61%	2'97%	3'92%
<i>La Voz de Galicia</i>	5'39%	4'13%	6'13%
<i>O Correo Galego</i>			100'00%

EVOLUCIÓN DA PRESENCIA DO GALEGO NA PRENSA DIARIA
(1990/1993/1998)

Dominio das catro destrezas

	Dominio pleno	Nada	Pouco	Bastante	Moito
Entende	97'1%	0'1%	3'0%	48'6%	48'3%
Fala	86'4%	2'3%	12'1%	45'5%	40'1%
Le	45'9%	11'6%	41'8%	31'4%	15'2%
Escribe	27'1%	32'6%	39'9%	18'1%	9'4%

Fonte: *Lingua Inicial...*, p. 76, e *Addenda*: táboas 4.1, 4.2, 4.3, 4.4

Qué lingua fala	Total	Urbano	Vilas	Rural
Só castelán	10'6 %	21'6%	10'6%	3'2%
Máis castelán	20'8%	35'8%	24'1%	9'6%
Máis galego	29'9%	30'9%	33'6%	28'2%
Só galego	38'7%	11'8%	31'8%	59'0%

Fonte : *Usos lingüísticos en Galicia* pp. 45-65.

	P 74 ¿Qué lle parece que a información deportiva ou os sucesos dos periódicos estean escritos en galego?	P 81 ¿Debe usarse máis o galego na publicidade?	P 80 ¿Ten que haber máis programas de radio e TV en galego?
Totalmente en desacordo	4'7 %	2'1%	2'1%
Bastante en desacordo	10'3%	4'2%	4'6%
Indiferente	24'4%	28'2%	27'6%
Bastante de acordo	27'8%	31'9%	33'6%
Totalmente de acordo	32'8%	33'5%	32'0%

	Sempre en castelán	Máis castelán	Máis galego	Sempre en galego
P 73 ¿En que lingua le habitualmente?	43'8 %	52'0%	3'7%	0'5%
P 76 Cando ten que deixarlle unha nota a alguén, ¿en que lingua escribe?	65'7%	11'8%	8'8%	13'7%
P 77 ¿En que lingua son os programas de TV que ve?	3'3%	69'0%	27'2%	0'5%
P 78 ¿En que lingua son os programas de radio que escoita?	20'6%	54'2%	22'0%	3'1%
P 85 ¿En que lingua escibe/escibía na escola?	77'6%	20'0%	1'6%	0'8%

Fonte : Usos lingüísticos en Galicia Apéndice 2.

¿Le Vde. as informacións que se publican en galego nos xornais?

Idade	18-25	26-35	36-45	46-55	56-65	+ de 65
Si	89'9%	79'5%	80'6%	78'6%	75'5%	61'3%
Non	8'9%	18'2%	19'4%	21'4%	24'5%	38'7%

Fonte: GOYANES: A información en galego p. 133. ¹

¿De que depende a escolla do idioma a empregar no seu traballo xornalístico?

Unha decisión persoal	48,80%		
Normas da empresa	34,07%	45,31%	Unha suxerencia
		32,03%	Unha imposición
		22,65%	Ns/Nc
Ns/Nc	17,03%		

Fonte: GOYANES: A información en galego p. 157.

1. GOYANES VILLAR, H., NÚÑEZ SINGALA, M.C., ROMERO RODRÍGUEZ, P. e TÚÑEZ LÓPEZ, M.: *A información en galego*. Edicións Lea, Santiago 1996.

In memoriam
JOSÉ LUIS PENSADO TOMÉ
(1924-2000)

O día 16 de decembro do ano 2000 falecía en Salamanca o profesor Pensado Tomé: foi un día de loito para a Lingüística Galega, disciplina á que fixo numerosas e rigorosas aportacións durante case medio século. Era Membro de Honra da nosa Academia desde o 5 de abril de 1987, institución á que pertencía, como Membro Correspondente, desde o 29 de novembro de 1967.

Nado en Negreira (A Coruña) o 6 de marzo de 1924, cursou o Bacharelato no Instituto Masculino de Santiago, cidade na que cursou tamén os dous anos de estudos comúns da Facultade de Filosofía e Letras (1943-1945). Estudiante de clara vocación filolóxica, trasládase á Universidade Central (Madrid), onde, na Facultade de Letras, cursa os tres anos de Filoloxía Románica (1945-1948), unha das sete especialidades da Facultade de Filosofía e Letras. Nesas datas, e aínda moitos anos despois, na Universidade de Santiago a susodita Facultade só ofrecía a especialidade de Xeografía e Historia, razón pola cal os alumnos de inclinacións filolóxicas ou literarias tiñan que optar polo “exilio” académico escolleito por José Luis Pensado Tomé, aquel mozo galego de sólido curriculum.

Na Facultade de Filosofía e Letras da Universidade Central, Pensado Tomé, xa profesor adxunto, doutorouse o 15 de xaneiro de 1954 cunha tese, dirixida por Dámaso Alonso, sobre os *Mirages de Santiago*, importantísimo texto da prosa medieval galega que non tardaría en editar cun estudio crítico. Recén Licenciado, vai exercer como adxunto na Cátedra de Lingüística Románica da que era titular o seu principal mestre nestes saberes, Dámaso Alonso. En 1957 gaña por oposición a cátedra de Filoloxía Románica e Filoloxía Galaico-Portuguesa da Universidade de Oviedo, onde impartirá clases durante cinco cursos, de 1954 a 1962. No curso seguinte (1962-63) foi “Visiting professor” na Universidade estadounidense de Texas (Austin), e, a partir desta data, desempeñou a súa cátedra na Universidade de Salamanca ata a súa xubilación, en 1994.

Para moitos eruditos, o profesor Pensado é o descubridor e glosador do Padre Sarmiento, do Padre Sarmiento como lingüista. En efecto, libros e traballos moi importantes daquel oceánico e singular lingüista do século XVIII coñecémolos por primeira vez (ou por primeira vez en edicións condignas) mercé ó labor do profesor Pensado. De 1970 é a súa edición da *Colección de voces y frases gallegas*, e de 1973, a do *Catálogo de voces y frases de la lengua gallega*, ámbalas dúas publicadas pola Universidade de Salamanca. Estes dous volumes, xunto co *Onomástico etimológico de la lengua gallega*, tamén editado e anotado por José L. Pensado (A Coruña, Fundación Barrié de la Maza, 1999) son as

tres grandes aportacións de Sarmiento ó estudio do léxico (e da etimoloxía) do idioma galego. Estas tres edicións serían dabondo, non só para defini-lo extraordinario lingüista que foi Sarmiento, senón para consagrar ó profesor Pensado como investigador.

Pero hai outros Sarmientos, fóra do eido da Lingüística galega, que Pensado descubriu a lingüistas doutras áreas. Repárese no volume *Elementos etimológicos según el método de Euclides* (Fund. Barrié de la Maza, 1999) ou no extenso traballo, publicado no noso *Boletín*, en 1972, “Discurso apologético por el arte de rastrear las más oportunas etimologías de las voces vulgares”. Os libros e os traballos lingüísticos do Padre Sarmiento, algúns editados hai tempo con non poucas eivas, foron publicados nestes últimos anos, polo profesor Pensado -os éditos e os inéditos-, co saber e o coidado que esixe un “monstro” das características do singular lingüista galego do século XVIII. Desta singularidade algo dixo Fernando Lázaro Carreter na súa tese de doutoramento (*Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, Madrid, 1949), tese que non se beneficiou dos textos exhumados por Pensado ou por el reeditados coa pericia filolóxica debida.

Lingüista, Pensado, de vocación e oficio, debrozouse sobre outras parcelas da poligrafía do inmenso Padre Sarmiento, e aí están a edición de *La educación de la juventud* (Xunta de Galicia, 1984), *Noticia de la verdadera patria (Alcalá) de Miguel de Cervantes* (id., 1987), *De los atunes y de sus transformaciones y sobre el modo de aliviar la miseria de los pueblos* (Universidad de Salamanca, 1992) e os *Escritos geográficos* (Xunta de Galicia, 1996). Cómpre sinalar que nestas incursións, que van da Pedagogía e a Literatura ata a Economía e a Xeografía, o Padre Sarmiento, a quen nada do lingüístico lle era alleo, fai observacións lingüísticas que o profesor Pensado, lingüista fundamentalmente, examina con proveito para todos.

Os ilustrados galegos do XVIII, como pioneiros da nosa Lingüística, interesaron a fondo ó investigador Pensado Tomé, moi consciente de que a Lingüística galega -a estrictamente galega- nacía con eles. Aí está a súa edición dos *Opúsculos lingüísticos gallegos* (Vigo, Galaxia, 1974), onde exhuma páxinas do Padre Sobreira, outro frade bieito sabio, e as *Cartas del Padre Sobreira a Gómez Ortega y Cornide* (Edicións do Castro, 1983), que o profesor Pensado editou coa colaboración de Xosé L. Axeitos, que foi alumno seu na Universidade de Salamanca. Hai outras incursións na erudición lingüística galega do século XVIII, entre as que cómpre subliñar-la edición das *Papeletas de un Diccionario gallego*, obra do Padre Juan Sobreira (Instituto de Estudios Orensanos P. Feijoo, 1979), lingüista case totalmente descoñecido antes dos traballos do profesor Pensado e agora estudiado perfectamente como lexicógrafo e paremiólogo.

Quen, coma o profesor Pensado, coñece tan ben o labor dos lexicógrafos galegos do XVIII, labor no que non escasean as páxinas clásicas da nosa Lexicografía, estaba en condicións óptimas para achegarse, criticamente, ós dicionarios galegos do XIX, tarefa que acometeu nese prodixio de sabedoría e precisión que é a *Contribución a la crítica de la Lexicografía gallega* (Acta Salmanticensia, 1976), da que só publicou o volume pri-

meiro, o que é mágoa. (De feito, só examina neste volume o *Diccionario gallego-castellano* de F. J. Rodríguez, impreso no ano 1863). Interesado, como moi poucos, no léxico do noso idioma, e especialista, como ninguén, nos nosos lexicógrafos, asomouse a outras parcelas da nosa Lingüística, en ocasións con traballos sobre aspectos moi polémicos, como o que titulou (en colaboración con Carmen Pensado Ruiz, filla súa) “*Gueada*” y “*geada*” gallegas (Universidade de Santiago, 1983). Nas súas colaboracións en revistas científicas, volumes de homenaxe e misceláneas filolóxicas atopamos valiosas incursións do profesor Pensado nas dimensións non léxicas do galego. Sáibase que o número de artigos aparecidos nestas publicacións ascende a cento dezaseis (precisión que debo ó profesor Xosé Luís Axeitos).

Como outros grandes lingüistas, Pensado Tomé é un home que procura as orixes, fonte e clave, moitas veces, de tantos fenómenos lingüísticos de hoxe. Faino cando estudia as recolleitas dos primeiros lexicógrafos do galego; faino cando exerce de etimólogo (*Estudios etimológicos galaico-portugueses*, Acta Salmanticensia, 1965), e faino cando edita textos medievais que están no inicio da prosa literaria galega (*Mirages de Santiago*, Madrid, CSIC, 1958); *Fragmento de un “Livro de Tristán”...*, Santiago, Instituto P. Sarmiento, 1962).

Pensado, rigoroso na páxina e na cátedra, meticuloso sempre, soubo levar ás páxinas dos xornais temas e problemas de Lingüística galega, asuntos, algunhas veces, tratados por primeira vez. Pola súa colaboración en *La Voz de Galicia* foi galardeado en 1984 co Premio Fernández Latorre. Nunca un xornal, un periódico diario, acollera artigos filolóxicos con tanta erudición e con tantas novidades e, asemade, expostos con interese e, mesmo, amenidade. A mesma empresa, *La Voz de Galicia*, publicou en dous volumes estas páxinas: *El gallego, Galicia y los gallegos a través de los tiempos* (1985), que suscitou unha reseña de Kurt Baldinger, e *Galicia en su lengua y sus gentes* (1991). Nestes dous volumes, aptos tamén para non lingüistas, abundan as páxinas esclarecedoras sobre o galego dos Séculos Escuros e non escasean as observacións sociolingüísticas, algunhas das cales haberá que ter moi en conta.

O lingüista Pensado Tomé ocúpase, non circunstancialmente, doutras áreas lingüísticas, especialmente do leonés (na concepción de Menéndez Pidal), e, dentro deste dominio, do asturiano, razón pola cal foi nomeado membro de Honra da Academia da Llingua Asturiana o 24 de xullo de 1984.

Xa dentro da nosa área idiomática, editou, ademais do material léxico dos grandes lingüistas do XVIII, curiosos e interesantes Vocabularios, desde o anónimo “Vocabulario gallego del siglo XIX”, que publicou en 1958 (*Homaxe a R. Otero Pedrayo*, Galaxia) ata *Traducción de algunas voces, frases y locuciones gallegas, especialmente de Agricultura, al castellano (1840-1858)*, aportación que ofreceu á nosa Academia, que a publicou no anexo 2 de *Cadernos de Lingua* (1995). Cóstanos que tiña feita a edición e a anotación do primeiro corpus léxico do galego, o do bacharel Olea, vocabulario de comezos do XVI

que descubriu e exhumou Xosé Filgueira Valverde en 1947 (*Cuadernos de Estudios Gallegos*). O profesor Pensado, que valoraba altamente o achado e a edición de Filgueira Valverde, entendía que un glosario destas características (a primeira peza da nosa Lexicografía) esixía, nesta altura, unha nova lectura e novas anotacións. Supoñemos que, concluídos ou a medio facer, deixou o profesor Pensado outros traballos, moitas páxinas que non deberían ser inéditas por moito tempo.

José Luis Pensado Tomé fixo Lingüística sempre con criterios académicos e estritamente profesionais. As palabras, obxecto da súa ocupación tenaz e da súa paixón de filólogo puro, eran examinadas polo profesor Pensado cun rigor totalmente alleo a modas políticas e a oportunismos. Versado como poucos en tantas pólas da Lingüística Románica, foi un sabio en materia de Léxico galego, eido no que as súas aportacións aínda non foron valoradas axeitadamente.

O día 16 de decembro do ano 2000, data do pasamento do profesor José Luis Pensado Tomé, a Lingüística perdeu un dos seus grandes traballadores. Ese día foi un día de loito, especialmente, para a Lingüística Galega.

XESÚS ALONSO MONTERO

VI

Apéndice

PROLOGO¹, ESTATUTOS E REGULAMENTO DE
RÉXIME INTERIOR

1. Este prólogo non figura no corpus dos Estatutos aprobados polo Ministerio de Educación y Cultura (Real Decreto 271/2000 de 25 de febreiro). A Academia entende que pode ser de algunha utilidade informativa sobre o perfil da nosa institución no pasado e na actualidade.

ESTATUTOS E REGULAMENTO DE RÉXIME INTERNO DA REAL ACADEMIA GALEGA

A Coruña 2001

PRÓLOGO

A creación da Academia Galega o día 4 de setembro de 1905 na Casa do Consulado da Coruña foi o resultado do intelixente e xeneroso impulso procedente da *Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega*, creada en Cuba por un grupo de patriotas da cultura entre os que destacan Xosé Fontenla Leal, polo seu entusiasmo e capacidade organizadora, e Manuel Curros Enríquez, pola súa *auctoritas* de poeta civil. É ben posible que a Academia non chegase a nacer e consolidarse sen o pulo e a axuda económica permanente dos galegos emigrados a Cuba.

O 25 de agosto de 1906 o rei de España aprobaba os primeiros estatutos e concedíalle o título de Real. Murguía foi o seu primeiro Presidente.

A primeira preocupación desta corporación foi lexicográfica e gramatical pero non estiveron ausentes as preocupacións literarias, arqueolóxicas e históricas, porque se necesitaba unha Academia que acelerase o rexurdimento global da cultura de Galicia.

Os entusiastas traballos da Academia víronse axiña complementados polos das Irmandades da Fala, da Xeración Nós e mais do Seminario de Estudos Galegos. Pero o silenciamento de orixe bélica entre 1936 e 1949 foi duro para todos e tamén foi duro e duradeiro na Academia; e mesmo así, dende 1949 a cultura galega volveu dar síntomas de vitalidade no eido editorial, no museístico, no universitario e, finalmente, trala chegada da autonomía, no institucional: todo isto fixo que hoxe, case cen anos despois, estean feitos ou moi avanzados moitos dos traballos para os que se creou a Real Academia Galega. A vixente Constitución española (1978) recoñécelle á lingua galega o carácter de cooficial en Galicia, mentres que o Estatuto de Autonomía de Galicia (1981) e a Lei de Normalización Lingüística (1983) obrigan o Goberno galego a traballar activamente na promoción e defensa desta lingua e desta cultura.

O galego ten hoxe un estándar ortográfico e gramatical único, estable e suficiente-

mente consolidado, codificado pola Academia coa colaboración do Instituto da Lingua Galega. As normas facilitaron notablemente o seu ensino masivo e a intensa produción cultural. A lingua propia de Galicia, presente tamén nos medios de comunicación, está hoxe estudiada, prestixiada e difundida internacionalmente gracias ó traballo altamente especializado de numerosas persoas, pertencentes ou non a esta institución.

A función da Real Academia Galega mudou nestes case cen anos. Hoxe xa non é o único ámbito de estudio científico ou de promoción da lingua e cultura galega, senón que comparte esa tarefa co Goberno de Galicia, cos traballadores de tódolos niveis do ensino e da investigación, con múltiples e dinámicas asociacións e entidades culturais e con numerosas iniciativas privadas. E, sen embargo, unha lei de 1983 outorgoulle a esta Corporación unha *autoritas* lingüística que debe exercer no ámbito normativo. Os presentes estatutos amplían esta responsabilidade ó estudio científico e á difusión da lingua.

Tamén a situación da lingua galega mudou nestes case cen anos. O impresionante abandono do mundo rural, que durante mil anos fora o seu feudo, provocou a necesidade de facela igualmente fluída nas complexas estruturas da vida urbana. E nesta loita cultural os falantes teñen que facer fronte a vellas inercias, á moderna globalización e ó carácter unidireccional dos medios de comunicación. Os problemas son novos e a situación moi distinta da que tiñan diante os fundadores da Academia. A estas novas demandas, que están vencelladas ó porvir da lingua, deben responder tamén os traballos da Academia.

Por todo o exposto, a Real Academia Galega ten a obriga moral e cultural de converterse nun futuro nunha institución centrada no idioma galego, razón pola cal os membros que a constitúan deberán provir, en boa parte, das disciplinas lingüísticas e literarias, se ben a Academia deberá ter no seu seo persoas moi relevantes noutros saberes, moitos dos cales (Historia, Belas Artes, Medicina, Ciencias naturais, etc.) son, en ocasións, esenciais para resolvermos problemas lingüísticos; léxicos, sobre todo. A Academia Galega realizará cantos estudos lingüísticos e literarios foren necesarios, para, en cada momento, establece-los criterios idiomáticos que configuren a norma culta do idioma.

Precísanse ideas novas, traballos novos e mesmo persoas novas. Por iso dende 1985 a R.A.G. puxo en marcha unha profunda renovación, entre outras cousas, dos seus estatutos (que, por diversas circunstancias, non deu culminado ata o 25 de febreiro do ano 2000) e do novo Regulamento de Réxime Interno, aprobado na sesión do 4 de novembro do 2000 e refrendados na do 13 de xaneiro do 2001.

Aprobado no Plenario do 17.3.2001

ESTATUTOS DA REAL ACADEMIA GALEGA

Aprobados pola R.A.G. en sesión extraordinaria do 3.6.1999

Aprobados por Real Decreto 271/2000 de 25 de febreiro

BOE 4.3.2000 (edición en castelán)

BOE 31.3.2000. Suplem. nº 5 (edición en galego)

REAL DECRETO 271/2000, do 25 de febreiro, polo que se aproban os estatutos da Real Academia Galega.

Os estatutos primitivos da Real Academia Galega, aínda vixentes, datan de 1906 e foron promovidos pola Asociación Iniciadora e Protectora da Academia na Habana cuns fins entre os que figuraban a protección e difusión da lingua galega.

O tempo transcorrido desde entón e a propia evolución da sociedade fan necesario redactar uns novos estatutos que se adapten á realidade actual, redefinindo o traballo que lle corresponde a esta institución que, prioritariamente, está constituído polas cuestións relativas á normativa, actualización e uso correcto da lingua galega, función que lle é encomendada na disposición adicional da Lei 3/1983, do 15 de xuño, de normalización lingüística, aprobada unanimemente polo Parlamento de Galicia.

Na súa virtude, por proposta do ministro de Educación e Cultura, de conformidade co informe do Instituto de España e logo de deliberación do Consello de Ministros na súa reunión do día 25 de febreiro de 2000,

DISPONGO:

Artigo único. *Aprobación dos estatutos.*

Apróbanse os estatutos da Real Academia Galega, que figuran como anexo a este real decreto.

Disposición derogatoria única. *Derogación normativa.*

Quedan derogados os estatutos da Real Academia Galega, aprobados por Real decreto do 25 de agosto de 1906.

Disposición derradeira única. *Entrada en vigor.*

Este real decreto entrará en vigor o día seguinte ó da súa publicación no «Boletín Oficial del Estado».

Dado en Madrid o 25 de febreiro de 2000.

JUAN CARLOS R.

O ministro de Educación e Cultura,
 MARIANO RAJOY BREY

ANEXO

ESTATUTOS DA REAL ACADEMIA GALEGA

CAPÍTULO I

Denominación, fins, ámbito e domicilio

Artigo 1

A Real Academia Galega é unha institución científica que ten como obxectivo fundamental o estudo da cultura galega e especialmente a ilustración, defensa e promoción do idioma galego.

Artigo 2

Son finalidades da Real Academia Galega:

a) Establece-las normas referidas ó uso correcto da lingua galega, conforme o disposto na Lei 3/1983, do 15 de xuño, de normalización lingüística, do Parlamento de Galicia, nomeadamente:

1. A elaboración da norma gramatical, ortográfica e fónica.
2. O inventario do léxico e a proposta dun dicionario de uso.
3. A modernización e actualización do léxico.

b) Estudiar e propo-la restauración da onomástica galega.

c) Velar polos dereitos do idioma galego.

d) Defender e promove-lo idioma galego.

e) Asesora-los poderes públicos e institucións sobre temas relacionados co uso correcto da lingua e coa súa promoción social.

f) Estudiar e dar a coñece-lo patrimonio literario e documental da institución.

g) Decidi-la personalidade literaria á que cada ano se lle dedica o Día das Letras Galegas.

A Real Academia Galega levará a cabo, coa periodicidade que se estableza, sesións de traballo destinadas ó cumprimento destas finalidades.

Artigo 3

A lingua propia da Real Academia Galega é o galego.

Artigo 4

Enténdese por idioma galego o propio de Galicia, así coma as súas variantes faladas nos territorios exteriores (Asturias, León e Zamora) .

Artigo 5

A Real Academia Galega ten personalidade xurídica propia e, en consecuencia, plena capacidade para o cumprimento dos seus fins e en concreto para:

- a) Establecer relacións e asinar acordos con outras institucións científicas e culturais.
- b) Adquirir e posuír bens de todo tipo a título oneroso ou gratuíto, obrigarse por con-

trato con calquera persoa pública ou privada e exercer accións conforme dereito.

c) Dispor libremente dos seus recursos económicos, que proceden de subvencións institucionais ou doazóns e do patrimonio propio, para levar a cabo as súas finalidades, sen prexuízo do rendemento de contas a quen e cando for procedente.

Artigo 6

O domicilio social da Real Academia Galega está na cidade da Coruña, no edificio número 11 da rúa Tabernas, e poderá establecer delegacións, especialmente dentro do seu ámbito lingüístico.

CAPÍTULO II

Organización

Artigo 7

A Academia componse de académicos de honra, de número e correspondentes.

Artigo 8

Os académicos de número son trinta. Son membros numerarios os que, elixidos polo Pleno, gozan de tódolos dereitos e teñen tódalas obrigas previstas nestes estatutos e nos regulamentos da institución. A condición de académico de número perderase cando se produza o traslado definitivo do académico fóra do territorio do dominio lingüístico galego. Neste caso pasará a académico de honra.

Artigo 9

A Real Academia Galega poderá nomear académicos de honra aquelas persoas que teñan prestado valiosos servizos a Galicia nos ámbitos dos que se ocupa a institución.

Artigo 10

Son académicos correspondentes aqueles que, nomeados polo Pleno, colaboran nas tarefas científicas da institución, e non participan nos órganos de goberno. O seu número é de sesenta.

Artigo 11

A condición de académico é vitalicia e perderase a pedimento propio, ou por decisión do Pleno, logo de audiencia do interesado, por incumprimento das obrigas ou por falta grave contra a institución.

Artigo 12

O procedemento de elección de académicos rexerase polo establecido no Regulamento de réxime interno da Real Academia Galega. Para ser candidato será necesaria a presentación por parte de tres académicos de número.

Artigo 13

Os órganos de goberno da Real Academia Galega son de dous tipos: colexiados e unipersoais. Son órganos colexiados: o Pleno e a Comisión Executiva. Son órganos uni-

persoais: o presidente, o secretario, o tesoureiro, o arquiveiro-bibliotecario e o vicesecretario.

CAPÍTULO III

Obrigas dos académicos

Artigo 14

Os elixidos académicos de número adquirirán a condición de tales despois da lectura do discurso de ingreso.

Artigo 15

Os académicos de número serán elixibles para tódolos cargos da Academia, e teñen a obriga de asistiren ás xuntas e reunións, participaren nas votacións regulamentarias e tomaren parte nas tarefas de investigación da institución e noutras que se lles encomenden.

Artigo 16

Os académicos correspondentes están obrigados a cooperar cos fins da Real Academia Galega, cumprindo os encargos e comisións que se lles confíen.

CAPÍTULO IV

Dos órganos de goberno, das súas funcións e do seu funcionamento

Artigo 17

O Pleno está constituído polos académicos de número e reunirase en Xuntas ordinarias e extraordinarias.

Artigo 18

A Xunta ordinaria terá lugar polo menos cada dous meses.

Artigo 19

As Xuntas extraordinarias serán de carácter público ou privado.

Artigo 20

As Xuntas extraordinarias de carácter público terán lugar con motivo da toma de posesión dos novos académicos de número, homenaxes, conmemoracións e actos en xeral que, a xuízo da Comisión Executiva, deban ser revestidos de especial solemnidade.

Artigo 21

As Xuntas extraordinarias de carácter privado terán lugar cando o considere oportuno a Comisión Executiva, para tratar algún tema de carácter especial, ou ben a pedido dun tercio dos membros de número.

Artigo 22

As Xuntas, calquera que sexa o seu carácter, serán convocadas polo presidente con oito días de anticipación, e a elas deberán asistir tódolos académicos de número. Para que se poida constituír será necesaria a presenza da metade dos membros máis un en primeira convocatoria, e en segunda convocatoria constituirase cos membros presentes. Os acordos serán tomados pola maioría que se determine no regulamento, segundo a importancia dos asuntos. Non son válidos os votos delegados.

Artigo 23

As Xuntas da Academia serán dirixidas polo seu presidente e, na súa ausencia, polo secretario. Neste último caso, o vicesecretario desempeñará as funcións de secretario.

Artigo 24

A Comisión Executiva está constituída polo presidente, o secretario, o tesoureiro, o arquivista-bibliotecario e o vicesecretario. Reuniranse tantas veces como dispoña o presidente e, polo menos, unha vez ó mes. A Comisión Executiva actúa por delegación do Pleno, exerce o goberno da institución e é a encargada de establecer a orde do día das Xuntas. Tódolos cargos son elixidos polo Pleno por un período de catro anos, e son reelixibles consecutivamente unha soa vez, por idéntico prazo, na mesma función. A elección farase por votación secreta en Xunta extraordinaria privada dedicada a esta finalidade concreta. Para que a elección sexa válida será preciso que o candidato obteña a maioría absoluta de votos. Se ningún candidato obtiver esta maioría procederase a unha segunda votación na que abondará a maioría simple.

Artigo 25

Corresponde ó presidente:

- a) Convocar e presidir as reunións da institución.
- b) Velar polo cumprimento dos seus estatutos, regulamentos e acordos.
- c) Representar a institución ante toda clase de entidades públicas ou privadas.
- d) Exerce-las demais facultades que se lle confiran polos regulamentos e acordos da institución.
- e) En ausencia do presidente asumirá as súas funcións o secretario e, en ausencia deste, o académico máis antigo e, en caso de igual antigüidade, o de maior idade.

Artigo 26

Corresponde ó secretario:

- a) Redactar a acta de cada sesión, dar lectura dela e asinala co visto e prace do presidente, despois de aprobada.
- b) Custodiar o libro de actas, e levar o rexistro de tódolos académicos co historial de cada un.
- c) Exerce-la xefatura do persoal de administración e membros non académicos.
- d) Encargarse da correspondencia e do seu rexistro, e dar conta dela nas sesións.
- e) Redactar a memoria anual e presentala á Academia na sesión correspondente.
- f) Substituí-lo presidente en ausencia deste. Neste caso as funcións de secretario

serán asumidas polo vicesecretario e, en ausencia deste, polo académico máis recente.

g) Desempeña-las demais funcións que se lle confiran polos regulamentos e acordos do Pleno.

Artigo 27

Corresponde ó tesoureiro:

- a) Responsabilizarse do patrimonio da institución.
- b) Responsabilizarse da contabilidade da institución.
- c) Recada-las cantidades que por calquera concepto perciba a institución.
- d) Efectua-los pagamentos.
- e) Render contas semestralmente ó Pleno da Academia, sen prexuízo de facelo ó presidente ou á Comisión Executiva sempre que for requirido para iso.

Artigo 28

Corresponde ó arquivado-bibliotecario:

- a) Velar pola conservación e ordenación de libros, manuscritos e documentos da institución.
- b) Coordina-la adquisición de fondos bibliográficos e documentais.
- c) Facilita-lo acceso a tales libros, manuscritos e documentos, conforme as normas que se establezan en regulamento especial.
- d) Dar conta en cada sesión das novas adquisicións.

Artigo 29

Corresponde ó vicesecretario:

- a) Substituí-lo secretario en ausencia deste.
- b) Auxilia-lo secretario en tódalas funcións que este lle encomende.

CAPÍTULO V

Fondos da Academia

Artigo 30

Os fondos da Academia están constituídos por:

- a) Doazóns de toda índole que con tal finalidade realizaren as administracións públicas, corporacións, institucións e particulares.
- b) O produto das publicacións e traballos da Academia.
- c) Aqueloutros fondos que puiden arbitra-la Academia.

CAPÍTULO VI

Das modificacións, derogación e desenvolvemento dos estatutos

Artigo 31

Os presentes estatutos non poderán ser derogados nin modificados a non ser pola Academia reunida para tal efecto en Xunta extraordinaria. Será necesario para a súa derogación ou modificación o voto favorable de dous tercios dos académicos.

Artigo 32

As disposicións destes estatutos serán desenvolvidas nos oportunos regulamentos.

REGULAMENTO DE RÉXIME INTERNO DA REAL ACADEMIA GALEGA

PREÁMBULO

A Real Academia Galega, creada en 1905, réxese actualmente polos Estatutos aprobados por Real Decreto 271/2000 de 25 de febreiro (BOE 4.3.2000) e, consonte o art. 41 deses mesmos Estatutos, dáse o presente Regulamento de Réxime Interno, aprobado polo Plenario da corporación o 4.11.2000 e refrendado o 13.1.2001.

CAPÍTULO I

Emblemas, insignias e selos da Academia

Artigo 1

O brasón da Real Academia Galega é o escudo de Galicia coa lenda REAL ACADEMIA GALEGA e co lema COLLIGIT, EXPVRGAT, INNOVAT.

Artigo 2

A medalla correspondente ós académicos numerarios é de prata dourada e de forma ovalada; ten, por un lado, un sol raiante rodeado polo lema e, polo outro, o escudo de Galicia coa inscrición REAL ACADEMIA GALEGA. Sobre a medalla, a coroa real; o cordón é azul, branco e dourado.

As medallas dos académicos das demais clases serán prateadas.

Artigo 3

Os académicos numerarios e os de honra recibirán no acto de toma de posesión a súa medalla como agasallo da Academia.

Artigo 4

O emblema da Real Academia Galega é o escudo de Galicia sobre un soporte semellante a un pergamiño que se metamorfoza en grifo. O carimbo está constituído por dous círculos concéntricos; entre medias dos dous, a lenda REAL ACADEMIA GALEGA na parte superior, e o lema COLLIGIT, EXPVRGAT INNOVAT na inferior. No interior do círculo interno, un sol raiante sobre o mar.

CAPÍTULO II

Medios que empregará a Academia para cumprir-las súas funcións

Artigo 5

a) A Real Academia Galega consta, en principio, de tres Seccións: Lingua, Litera-

tura e Historia; no futuro poden ser máis. Cada sección está constituída por grupos de traballo ou Seminarios, tantos como conveñan ás características e a operatividade da sección. O Seminario será responsable intelectual e administrativo ante a Presidencia da Academia e as institucións que financien actividades ou proxectos de investigación dese grupo de traballo, no que sempre ha de figurar, non necesariamente como especialista, o Director (ou Coordinador) da Sección correspondente.

b) Na actualidade, na Sección de Lingua, funcionan os Seminarios de Gramática, Lexicografía e Sociolingüística.

c) As Seccións ou Seminarios reuniranse coa periodicidade necesaria para realizen eficazmente os traballos encomendados. Poderán reunirse na sede da Academia ou nas delegacións territoriais que a Academia poida establecer en calquera punto do dominio lingüístico galego. Excepcionalmente poderán reunirse na sede dalgunha institución afín. O presidente poderá asistir cando desexe ou xulgue oportuno á reunión destes Seminarios.

d) As diferentes Seccións e Seminarios deberán informa-lo Plenario dos traballos realizados, polo menos unha vez por ano. Cando corresponda tamén lle presentarán as propostas que aquel deba sancionar. As actividades das Seccións e Seminarios quedarán recollidas na Memoria anual do Boletín.

e) Tódolos académicos deberán incorporarse ós traballos, polo menos, dalgunha das Seccións, que, en calquera caso, estarán dirixidas por un académico numerario e poderán contar coa colaboración de investigadores que non sexan membros da Academia. Os académicos designados para estes traballos, non poderán escusarse do seu desempeño, salvo caso debidamente xustificado.

f) A Academia organizará ou promoverá congresos, seminarios, cursos, conferencias e outros actos análogos.

g) A Real Academia Galega promoverá a celebración de actos para homenaxear unha persoa ou unha institución que desde Galicia contribuíse ó desenvolvemento da ciencia ou que co seu labor nalgún dos eidos da cultura contribuíse ó proceso de normalización social do idioma galego ou ó afianzamento da identidade de Galicia.

Artigo 6

a) A Academia realizará estudos sobre a lingua e os seus problemas e difundirá os resultados das súas investigacións. Consonte o estipulado no artigo 2 c) d) e) dos seus Estatutos, promoverá e apoiará iniciativas que axuden a consolida-lo proceso da súa normalización e proporalle ós ámbitos e ás instancias oportunas medidas conducentes á defensa e a unha mellor implantación da lingua. Cando unha situación extraordinaria o esixa, a R.A.G. intervirá publicamente na defensa da lingua galega cos medios e modos propios da institución.

b) Sendo a promoción do galego unha das finalidades estatutarias desta Real Academia, os académicos usarán en Galicia a lingua galega na súa relación social, en espe-

cial nas súas clases, conferencias e nas entrevistas nos medios de comunicación.

Artigo 7

a) Na primeira reunión despois do Día das Letras Galegas, o Plenario da R.A.G. escollerá o persoeiro a quen se lle dedicará esa conmemoración no ano vindeiro. A figura elixida deberá ser autora dunha obra relevante en galego e persoa de calidade cultural e humana que mereza propoñerse como exemplo á sociedade galega de hoxe. En calquera caso deben pasar dez anos entre a súa morte e a designación para ese día. As propostas, razoadas e asinadas por un mínimo de tres académicos, deberán incluírse na convocatoria do Plenario correspondente.

b) A Academia procurará enriquece-la súa Biblioteca, con cantos fondos sexan necesarios e funcionará conforme se especifica no cap. X. Tódolos académicos teñen o deber de enviar á Biblioteca un exemplar de tódalas súas publicacións.

CAPÍTULO III

Elección dos académicos

Artigo 8

As vacantes de académico de número declararanse na Xunta ordinaria seguinte á produción da vacante.

Artigo 9

As propostas só se poderán referir a un candidato; deberánse facer por escrito, expresando, dun xeito concreto, os méritos do aspirante, e deberán ir asinadas por tres académicos de número, que responderán do asentimento do interesado, no caso de resultar elixido. As propostas deberán presentarse no rexistro da Secretaría da Academia.

Artigo 10

As propostas presentadas para unha vacante non servirán para outra, cando o candidato non resultase electo, xa que é requisito indispensable a presentación de propostas en cada vacante que se produza.

Artigo 11

O prazo de presentación de candidatos remata 24 horas antes do Plenario seguinte ó de declaración de vacante. Neste Plenario o presidente fará oficiais as candidaturas e anunciará para o Plenario posterior a votación verbo das propostas.

Artigo 12

Nun mesmo Plenario só se poderá elixir un académico, aínda que exista máis dunha vacante.

Artigo 13

Na Xunta xeral ordinaria, na que deba ter lugar a elección, o secretario, ou quen faga as súas veces, lerá as candidaturas e, tralo pertinente debate, procederase á elección por

votación secreta. Para saír elixido na primeira votación requírese maioría absoluta do censo de académicos numerarios. Se ningún dos candidatos acadar esa maioría, farase unha segunda votación entre os dous candidatos máis votados, considerándose suficiente nesta segunda votación a maioría de votos favorables dos académicos presentes. En caso de empate repetirase a votación; de persisti-lo resultado, considerarase elixido o candidato de maior idade.

Artigo 14

A Secretaría da Academia notificaralle ó interesado por escrito e con notificación de recepción o resultado da elección non máis tarde de oito días despois de producida, e achegaralle un exemplar dos Estatutos e do Regulamento, facéndolle reparar nos artigos que prescriben o termo e a forma á que se deberá axusta-la posesión da súa praza.

Artigo 15

Os elixidos para académicos de número tomarán posesión en Xunta extraordinaria co ceremonial que establece o art. 39 deste Regulamento. A este fin remitiranlle á Academia o discurso de ingreso no prazo de seis meses contados dende a data da comunicación da súa elección. De non facelo nese prazo por razón xustificada, a Academia concederlle outros tres meses. Se neste segundo prazo non entrega o discurso, caducará o nomeamento e procederase a unha nova elección. No caso de que para este atraso exista un impedimento lexítimo e notorio a xuízo da Academia, esta poderá concederlle un derradeiro prazo de tres meses.

Artigo 16

Os académicos correspondentes deberán reuni-las condicións que sinala o artigo 10 dos Estatutos. En consecuencia, deberán ser persoas que colaboren nos traballos da Academia ou que á institución lle interese incorporar ós seus traballos. O procedemento de elección será o mesmo có sinalado para os académicos de número, coa diferenza de que abundará coa proposta escrita de dous académicos de número. A Secretaría comunicarlle a decisión da Academia á persoa elixida e remitirlle un exemplar dos Estatutos, do Regulamento e mailo título ou diploma correspondente.

Ademais de asistiren ós traballos dos Seminarios que os convoquen, eventualmente o Plenario pode convocalos para oír-lo seu parecer verbo dun determinado punto. Nese caso incorporaranse cando a xuntanza do Plenario chegue á discusión dese punto e nel participarán con voz pero sen voto. Terminado este asunto, o presidente agradecerálle-la súa presenza e colaboración, e retiraranse.

Artigo 17

A Academia poderá nomear académicos de honra figuras eminentes que teñan ofrecido valiosos servizos a Galicia nos ámbitos dos que se ocupa esta institución. O procedemento de elección será o mesmo có o sinalado para os académicos de número e a Academia comunicarlle á persoa elixida a decisión e de acordo con ela establecerá unha data para o acto de ingreso. Neste acto un académico numerario designado polo

Plenario fará a louvanza do novo académico e este pronunciará unha lección maxistral. A sesión rematará coa entrega da medalla e diploma correspondentes.

Artigo 18

A antigüidade dos académicos de número contarase desde o solemne acto da súa recepción.

Artigo 19

Nun mesmo día non poderá ser recibido máis que un académico electo.

Artigo 20

Cando estean pendentes de recepción dous ou máis académicos electos, terá prelación o elixido na data máis antiga, pero só durante os seis primeiros meses de que fala o artigo 15 deste Regulamento. Transcorrido este prazo, recibirase primeiramente o que antes presentase o seu discurso.

Artigo 21

Para que poida ter efecto o prescrito no artigo 15 deste Regulamento, o académico electo responderá con notificación de recepción aceptando o nomeamento. A data da comunicación da Academia marca o inicio do prazo para presenta-lo discurso de recepción que o electo deberá ler ó tomar posesión do seu cargo.

Se a pesar do dito no art. 9 transcorresen dous meses sen recibi-la aceptación do electo, terase por non aceptado o nomeamento e anunciarase de novo a vacante.

Artigo 22

Presentado o discurso polo académico electo, a Corporación procederá, na primeira Xunta xeral ordinaria que celebre, ó nomeamento dunha comisión de tres individuos de número para que, no prazo de 15 días, examine o discurso e emita o correspondente dictame.

Se o dictame é positivo, a Academia, de acordo co socio electo, designará o académico que deba responderlle en nome da Corporación. O presidente concederalle a este o tempo que prudentemente se xulgue preciso para que poida verificarse a sesión no prazo máis curto e non prexudique os dereitos do académico electo.

Artigo 23

A Academia publicará os discursos de ingreso e entregará un exemplar ás persoas asistentes ó acto de recepción.

CAPÍTULO IV

Elección dos cargos académicos

Artigo 24

Consonte o art. 24 dos Estatutos, tódolos cargos serán elixidos en votación secreta polo Plenario para un período de catro anos. Ningún académico poderá permanecer no

mesmo cargo máis de oito anos consecutivos, aínda que poderá ser elixido para outro cargo.

Procedemento de elección:

a) Tres académicos, consonte o art. 12 dos Estatutos, presentan un candidato a presidente e este propón ó Plenario os nomes dos académicos que comporían con el a Comisión Executiva.

b) A presentación das candidaturas deberá facerse na Secretaría da Academia cun prazo mínimo de corenta e oito horas antes da celebración da votación.

c) Para saír elixido na primeira votación requírese maioría absoluta do censo de académicos numerarios. Se ningún dos candidatos a presidente acadar esa maioría, farase unha segunda votación, entre os dous candidatos máis votados, considerándose suficiente nesta segunda votación a maioría de votos favorables dos académicos presentes. En caso de empate repetirase a votación; de persisti-lo resultado, considerarase elixido o candidato de maior antigüidade como académico numerario.

d) Tendo en conta que as candidaturas a presidente inclúen cadansúa proposta de Comisión Executiva, na votación daquel vai incluída conxuntamente a de cada un dos membros da respectiva Comisión, en cumprimento do art. 24 dos Estatutos.

Artigo 25

Cando por defunción, renuncia ou cese quede vacante a Presidencia ocupará interinamente este cargo o secretario, que deberá iniciar o proceso de elección do novo presidente. Este proceso deberá estar concluído nun prazo non superior a tres meses.

Artigo 26

Os cargos académicos son incompatibles entre si.

CAPÍTULO V

Xuntas da Academia

Artigo 27

As Xuntas da Academia serán das clases que establece o capítulo IV dos Estatutos.

Artigo 28

A elaboración da orde do día é competencia da Comisión Executiva da Academia. Todo académico poderá solicita-la inclusión dun ou varios puntos na orde do día. Cando esta proposta sexa asinada por seis académicos numerarios antes da elaboración da convocatoria oficial, o presidente deberá incluí-lo asunto nela.

A convocatoria das Xuntas, incluíndo a orde do día, e maila acta da reunión anterior, debe facerse con oito días de anticipación.

Artigo 29

Se á hora fixada na convocatoria non houber quorum, a Xunta considerarase cons-

tituída media hora máis tarde en segunda convocatoria, con tal que os académicos presentes representen un tercio do total. Nese caso, para tomar acordos, cumprirá a coincidencia de dous tercios dos académicos presentes.

Se, pasada media hora, seguise sen haber quorum, o presidente deberá facer unha nova convocatoria que terá lugar nun prazo non superior a corenta e oito horas.

Artigo 30

En ausencia do presidente, presidirá a sesión o secretario (e a este substituirao o Vice-secretario). O que así empezase a presidir accidentalmente a sesión non cederá o seu posto senón ó presidente efectivo da Academia, se chegar despois de aberta a sesión.

Artigo 31

Cando falte a algunha Xunta o secretario ou, consonte o previsto no art. 26f dos Estatutos, asuma as funcións de presidente, substituirao o Vicesecretario e, en ausencia deste, o académico de máis recente nomeamento que asista ó acto.

Artigo 32

1. A orde das sesións ordinarias será a seguinte:

a) Lectura e aprobación da acta da sesión anterior, que debe chegar ós académicos numerarios conxuntamente coa convocatoria.

b) Lectura das comunicacións de que deba darse conta, segundo a orde que sinale o presidente.

c) Acordos sobre asuntos de goberno interior da Academia, a xuízo da Presidencia.

d) Conta das adquisicións mencionadas no art. 28 d dos Estatutos.

e) Conta dos asuntos especiais que se anunciaran na convocatoria.

f) Propositions que os académicos fagan á Corporación, consonte os Estatutos e mailo Regulamento.

g) Informes dos traballos das diferentes Seccións e discusión daqueles aspectos que deba dictamina-lo Plenario.

h) Rogos e Preguntas.

2. Non se poderá deliberar nin tomar acordo ningún verbo do que non estea na orde do día, agás que, estando presentes tódolos membros do Plenario, o voto da maioría absoluta declare de urxencia ese asunto.

Artigo 33

O Plenario reunirase unha vez cada dous meses (ou cantas for mester), sendo as súas competencias as seguintes:

a) A elección de académicos e de presidente e Comisión Executiva e tamén a súa revocación, se se der o caso.

b) A aprobación das liñas xerais de actuación e mailo control da xestión dos membros da Comisión Executiva.

c) A análise da marcha dos traballos das diferentes Seccións, Seminarios e Comisións e maila aprobación, se proceder, deses traballos e das propostas a que houber lugar.

- d) A deliberación e establecemento da opinión oficial da Real Academia Galega.
- e) A revisión e aprobación da publicación dos libros que leven o selo da Academia.
- f) A creación, modificación ou supresión de Seccións, Seminarios e demais grupos de traballo.
- g) A aprobación dos orzamentos e das contas anuais da Academia.
- h) A aprobación do informe oficial anual da Comisión Executiva na primeira sesión do ano seguinte.
- i) A determinación das cantidades que deberán percibi-los membros da Academia polas funcións que se lle encomenden.
- l) A proposta de reforma dos Estatutos da Academia e maila reforma do Regulamento de Réxime Interno.
- m) O establecemento das normas de protocolo e ceremonial e calquera outra cuestión de interese xeral.

Artigo 34

As discusións académicas deberán versar exclusivamente sobre asuntos propios da Academia. O presidente velará porque as discusións se manteñan na obxectividade e no recíproco respecto persoal.

O presidente poderá declarar previamente importante un asunto da orde do día e, nese caso, en primeira convocatoria, para a validez dos acordos será necesaria a asistencia da terceira parte dos académicos de número e que vote a metade máis un do total de académicos; e maioría simple en segunda convocatoria.

Tratándose de asuntos non declarados importantes, abondará que o pida un académico de número para que queden sobre a mesa ata a sesión seguinte.

O presidente dará por suficientemente discutido un asunto cando as sucesivas intervencións non acheguen argumentos novos.

Artigo 35

a) As votacións do Plenario serán secretas a non ser que, por tratarse dun asunto menor, ocasionalmente o Plenario acorde, por unanimidade, facelo a man alzada. Para a validez dos acordos abondará coa maioría simple de votos favorables á proposta, a non ser nos casos previstos nos Estatutos ou neste propio Regulamento en que se esixa outro tipo de maioría. No caso de que existan máis de dúas propostas alternativas, as dúas máis votadas pasarán a unha segunda votación que se resolverá polo mesmo procedemento. Cando nunha votación se produza empate, decidirá o presidente se o cree oportuno; ende non, procederase a unha nova votación e, se resultase outra vez empate, repetirase a votación na Xunta seguinte, previa nova discusión, na cal só poderá tomar parte un académico en pro e outro en contra. Se nesta segunda volta tamén se producir empate e o asunto for de carácter económico ou de interese para a Corporación, o presidente decidirá co seu voto; noutro caso rexeitarase o asunto.

b) A asistencia ós Plenarios é obrigatoria para os académicos numerarios e o voto é

persoal e indelegable, consonte o art. 22 dos Estatutos. Endebén, excepcionalmente un académico pode utiliza-lo voto por correo, a condición de que chegue ás mans do secretario antes do inicio da Xunta do Plenario. O académico que excepcionalmente e por causa xustificada vexa que non vai poder estar presente, poderá deposita-lo seu voto nun sobre cerrado con indicación, no exterior do sobre, da votación á que corresponde. Se quixer participar na votación de varios puntos da orde do día, deberá repeti-lo mesmo proceso con outros sobres. O conxunto dos sobres deberá introducilo noutro sobre grande, dirixido ó secretario e con indicación de que contén votos para o Plenario.

c) De cada sesión o secretario redactará a acta, que especificará as circunstancias de lugar, día, hora, orde do día, asistentes e contido dos acordos. Se así o pedir o académico interesado, figurará o seu voto contrario ó acordo adoptado ou a abstención ou o sentido particular do seu voto favorable. Calquera membro do Plenario pode solicita-la inclusión na acta da súa intervención nas deliberacións, pero deberá entregala por escrito, na redacción máis concisa posible, ben no acto, ben no prazo que razoablemente lle sinale o presidente; e, se non cumprir ese prazo, o secretario non estará obrigado a incluí-la na acta.

Artigo 36

a) Tódolos académicos están obrigados a gardaren segredo das deliberacións da Academia, podendo referirse nos seus escritos ou ante os medios de comunicación unicamente ós acordos tomados, que nunca serán públicos antes do comunicado oficial da propia Institución. Un académico pode expresa-la opinión sobre asuntos da Academia, sempre que das súas palabras non se poida induci-lo contido das intervencións dos demais académicos nos actos non públicos da Academia.

b) En materia de principios lingüísticos, o académico que, nalgún momento, considere oportuno suxerir algún punto de vista distinto ós da institución, deberá ter en conta que o único lugar para expoñer ese punto de vista é a Academia nalgunha das súas sesións.

c) O portavoz natural da Academia ante os medios de comunicación é o presidente ou o académico numerario en quen delegue para este caso. Se se deren situacións especialmente delicadas, o Plenario elaborará e aprobará unha declaración institucional e esa será a única referencia pública a tódolos efectos.

Artigo 37

Cando se produza algunha situación que requira dictame ou acordo urxente, o presidente procederá a convocar unha Xunta extraordinaria no prazo de vintecatro horas. Tamén o terá que facer, se llo pedir un tercio dos membros do Plenario.

Artigo 38

Cando para algún asunto se nomee unha comisión, presidiraa o académico máis antigo, que será o encargado de convocala e reunila e de manter informado o presidente do desempeño do seu cometido. En calquera caso, o presidente poderá asistir a ela sempre

que o desexe ou xulgue oportuno e neste caso será el quen presida.

Cando un ou varios académicos, en representación da Real Academia Galega, deban asistir a xuntanzas con outras institucións ou entidades, os comisionados recibirán do presidente un nomeamento que defina o alcance das súas atribucións e deberán actuar en coherencia coas finalidades desta Academia. En caso de que nesas xuntanzas deban tomar algún acordo que comprometa seriamente esta institución, antes de asinalo deberán consulta-lo presidente. En calquera caso, na Xunta inmediatamente posterior, estas representacións darán conta ó Plenario do tratado e acordado.

Artigo 39

As sesións de recepción serán xuntas extraordinarias, públicas e solemnes. Verifícanse como segue: aberta a sesión polo presidente, o secretario dará conta dos antecedentes relativos á elección e mais do acordo no que se determinou a celebración da sesión; despois disto os dous académicos de máis recente nomeamento entre os presentes irán busca-lo electo e acompañarano ata a tribuna, situada á dereita da presidencia, na que lerá o seu discurso de ingreso que deberá iniciar cunha lembranza do académico a quen el substitúe. Rematada a súa lectura, que non poderá exceder de 45 minutos, responderalle o académico designado para este caso polo Plenario, desde unha cadeira situada á esquerda da presidencia: esta resposta non poderá exceder-lle 15 minutos. Concluído este segundo discurso, o presidente proclamará académico de Número o candidato, entregaralle o diploma, poralle a medalla, distintivo da Corporación, e, abrazándoo en nome da Academia, invitarao a sentar entre os académicos. Feito isto darase por concluído o acto e levantarase a sesión.

CAPÍTULO VI

Seminarios e grupos de traballo

Artigo 40

Ademais dos seminarios correspondentes ás Seccións enumeradas no artigo 5 a), poderanse constituír no seo da Academia outros grupos de traballo. Uns e outros poderán concorrer ás convocatorias de axudas de organismos públicos ou entidades privadas para recadaren fondos destinados á realización dun proxecto, do que se dará coñecemento oportuno á Comisión Executiva, que posteriormente informará o Plenario. De seren financiados estes proxectos, a Academia abrirá unha partida orzamentaria destinada á súa execución. Neste caso o investigador principal será quen asine a solicitude de axuda e maila aceptación da concesión; será el tamén quen renda contas á entidade que concedera a axuda.

O presidente será quen asine os convenios con calquera entidade pública ou privada, independentemente de que para a súa redacción e para o establecemento de antece-

dentes, estipulacións e acordos conte co asesoramento do académico responsable da dirección e execución do traballo obxecto do convenio. Igual que no caso anterior, a Academia abrirá unha partida orzamentaria destinada á súa execución.

Para a xestión deses recursos terase en conta o que estipulan os artigos 51 e 52 deste Regulamento.

CAPÍTULO VII

Bens da Academia

Artigo 41

A Real Academia Galega considera da súa propiedade:

a) Todos cantos bens culturais e mobiliarios se conteñen na súa sede social e nas dos seus Seminarios, exceptuados aqueles que estean en réxime de depósito.

b) Os bens culturais que a Academia ceda en depósito a outras institucións.

c) Tódolos traballos que se realicen pola súas Xuntas, Comisións e Seminarios. Cando no seo da Academia se realicen traballos financiados mediante convenio con outra entidade ou institución, a propiedade poderá ser compartida.

Artigo 42

O funcionamento, conservación e réxime de visitas da Casa Museo de Emilia Pardo Bazán, na sede da Real Academia Galega, será obxecto dun Regulamento específico. Un académico numerario será o coordinador da actividade desa Casa Museo e poderá contar coa axuda técnica dun especialista, que non precisa ser membro da Academia.

CAPÍTULO VIII

Publicacións da Academia. Certames e outras actividades

Artigo 43

A Academia deberá ofrecer ó concurso público a edición e distribución das obras que queira publicar. Unha comisión designada para este efecto elaborará o prego de condicións e resolverá o concurso, do que dará conta á Comisión Executiva.

Artigo 44

Independentemente das publicacións periódicas que poida realizar cada Sección ou Seminario, a Academia manterá un Boletín anual onde dará conta das sesións, acordos e actividades da Corporación e onde inserirá os traballos propios do seu ámbito de actuación.

Artigo 45

a) A Academia deberá velar pola calidade científica das publicacións propias e

tamén das alleas que avale co seu selo. Para garantir isto, se se tratar de publicacións non periódicas, o Plenario nomeará unha comisión avaliadora constituída non necesariamente por académicos. Un exemplar da obra deberá estar na sede da Academia durante un prazo de 15 días ó dispor de tódolos académicos, que poderán achega-las súas suxestións á comisión; se a complexidade da obra o aconsellar, o Plenario poderá establecer un prazo de exposición máis longo. A comisión emitirá un informe para que o Plenario dea, se proceder, o praxe definitivo para a publicación.

b) Tratándose de publicacións periódicas, todas terán un Consello de Redacción e un Comité Científico que garantirán a calidade científica de cada traballo. O Consello de Redacción estará constituído maioritariamente por académicos numerarios, que non poderán ser nunca menos de tres; o Comité Científico estará constituído por personalidades de recoñecida competencia na área de coñecemento respectiva. Os Consellos de Redacción e mailos Comités Científicos serán nomeados polo Plenario. No caso do Boletín o Consello de Redacción será a Comisión Executiva da Academia.

c) As obras de carácter lingüístico que teñan repercusións normativas deberán ser refrendadas polo Plenario antes da súa publicación. A Comisión Executiva establecerá un prazo de revisión destas obras en función da súa complexidade.

Artigo 46

Cando o autor dun escrito inserido nunha publicación propiedade da Academia desexa inserilo noutra publicación, mesmo se for académico, deberá solicitar previamente a autorización da Academia, quedando obrigado, en calquera caso, a facer constalo lugar e data da publicación orixinal.

Artigo 47

A Academia resérvase por un ano o dereito de publicar illadamente ou en colección, segundo se crea conveniente, aquelas obras que obteñan premio nos Concursos ou Certames que ela convoque, previa corrección por parte do autor das deficiencias detectadas. O mesmo é válido para os relatorios e conferencias presentadas nas reunións científicas que ela organice.

Artigo 48

Os académicos numerarios e de honra teñen dereito a un exemplar de cada unha das obras que publique a Academia. Os académicos correspondentes e o persoal adscrito á Academia terán dereito a un desconto dun 25%.

Os autores dos traballos publicados pola Academia recibirán 20 exemplares da obra; no caso de obras colectivas recibirán un exemplar da obra e 20 separatas coa súa colaboración. De solicitaren máis exemplares da súa obra, facilitaránselle cun desconto do 25% do PVP.

Artigo 49

O Plenario debe coñecer e autorizar previamente as actividades extraordinarias que os distintos seminarios organicen por conta propia ou en colaboración con outras entidades.

CAPÍTULO IX

Goberno e Administración

Artigo 50

Corresponde á Comisión Executiva, en conformidade co artigo 24 dos Estatutos:

- a) Executa-los acordos do Plenario.
- b) Asesora-lo presidente nas súas decisións e axudalo nos traballos de representación da Academia.
- c) Mirar pola conservación, restauración e decoro das oficinas, material de traballo e mobiliario, tanto na sede central coma nas delegacións.
- d) Visar e informa-la conta anual de ingresos e gastos que o tesoreiro debe presentar ó Plenario e máis ás entidades e institucións que contribúan a subvencionala.
- e) Visar e autoriza-las resolucións das comisións previstas no artigo 45, referentes ós concursos públicos de edición e distribución das publicacións.
- f) Facerse cargo dos legados, doazóns e herdos que se lle fixeren á Academia, dando posteriormente conta ó Plenario, e aproba-los negocios xurídicos de adquisición, alienación e gravame de bens mobles e os de administración de toda clase de bens.
- g) Decidir nos gastos extraordinarios e urxentes, dando conta ó Plenario na xunta inmediata; en asuntos de menor contía resolverá en por sí o tesoreiro, dando despois conta á Comisión.
- h) Establecer, escoitando o xerente, a lista de persoal ó servizo da Academia, así como a contía e actualización dos seus salarios.
- i) Presentarlle ó Plenario o informe oficial anual dos seus traballos na primeira sesión do ano seguinte.

Artigo 51

Para o cumprimento do artigo 27d dos Estatutos, terase en conta que tódolos ingresos da Academia, sexan para gastos ordinarios ou para proxectos específicos, serán incorporados a unha conta única independentemente de que para o funcionamento de cada Seminario ou cada proxecto se teña que autoriza-la apertura de partidas orzamentarias propias. As partidas orzamentarias que a Academia ingrese destinadas especificamente para a realización dalgún proxecto deberán ser integramente destinadas a este sen prexuízo de que o Plenario teña puntual información da execución de tales partidas.

Artigo 52

A Academia asignará dietas para cubri-los gastos de asistencia a sesións académicas ou reunións de traballo. A Academia indemnizará os gastos que calquera académico poida contraer no exercicio dalgún traballo ou comisión.

Artigo 53

A Academia contará cos servizos dun xerente económico profesional que colabore na xestión da contabilidade e asesore o tesoreiro en asuntos fiscais. Nomeado polo pre-

sidente, despois de escoita-la Comisión Executiva, o xerente, ten como funcións

- a) Colaborar nas tarefas administrativas e contables propias da Tesourería.
- b) Executa-los acordos de carácter administrativo que tome o Plenario.
- c) Dirixi-los servicios económico-administrativos, en particular do persoal laboral da Academia.
- d) Administra-lo patrimonio, xestiona-lo orzamento, face-los pagamentos e cumpri-menta-las obrigas fiscais.
- e) Cuida-lo mantemento do edificio e dos seus servicios.

Artigo 54

O funcionamento económico da Academia poderá ser obxecto dun Regulamento específico que garanta a eficacia, a transparencia e o respecto á lexislación vixente.

Artigo 55

Como complemento do disposto no artigo 26 dos Estatutos, o secretario deberá firmar tódalas comunicacións, certificacións e anuncios que en nome da Corporación se expidan, verificándoo por si mesmo e con expresión do seu carácter oficial. Cando a Academia se dirixa ás Autoridades superiores ou a Corporacións de igual ou superior rango, deberá subscribir tamén a comunicación o presidente.

O secretario deberá, ademais, levar un libro con tódolos acordos do Pleno de carácter normativo, garanti-la publicidade dos acordos da Institución, expedir certificacións dos acordos ou dictames oficiais, e redacta-la Memoria anual da Academia, que se publicará no Boletín.

Nos seus traballos será auxiliado polo Arquiveiro-bibliotecario, que rexistrará en libros copiadores, tódalas comunicacións recibidas e expedidas, coleccionando en cartafolios rotulados os expedientes rematados, comunicacións recibidas e demais documentos que, ben catalogados, pasarán ó Arquivo ó fin de cada ano.

CAPÍTULO X

Biblioteca e Museo

Artigo 56

A Academia dispón dunha Biblioteca, Arquivo e Museo, que están constituídos polos fondos que lle son propios e mais polos que acade por compra, doazón, legado ou depósito. Estes fondos están ó dispor dos académicos, e de investigadores e cidadáns na medida das posibilidades da Academia.

Artigo 57

A documentación do arquivo de xestión da Academia pasará ó seu Arquivo Histórico ós cinco anos da súa produción, salvo que se trate de expedientes inacabados, e a súa consulta non é accesible para o público, de non haber autorización expresa da Aca-

demia, ata que pasen trinta anos. Se se tratar de documentación que afecte o honor, a intimidade de persoas ou a propia imaxe, só será accesible coa autorización dos implicados ou ben despois de 25 anos da morte deles ou ben 50 anos despois da data do documento, se a data da morte for descoñecida.

Artigo 58

A Biblioteca será de libre acceso para investigadores, segundo as posibilidades da Academia, salvo se se tratar de incunables, libros raros e curiosos e deteriorados, en calquera soporte, que precisarían a autorización da Comisión Executiva. As mesmas normas rexerán para o arquivo de imaxe e son.

Artigo 59

O Arqueiro-bibliotecario é o responsable da organización dos fondos arquivísticos e bibliotecarios e de informa-lo Plenario conforme o art. 28 d dos Estatutos.

Artigo 60

O Arquivo e a Biblioteca rexeranse por un Regulamento específico no que se establecerán as normas de recepción, custodia, conservación e acceso de documentos e demais fondos en calquera soporte.

CAPÍTULO XI

Faltas e sancións

Artigo 61

1. Considérase falta leve o incumprimento ocasional en asunto grave de algún dos artigos deste Regulamento e a sanción consistirá nunha amoestación en Xunta ordinaria.

2. Considerarase falta grave a reiteración de faltas leves. Considerarase falta grave contra a Institución, que pode dar lugar á perda da condición de académico, segundo o art. 11 dos Estatutos, a non participación en ningún dos traballos das distintas Seccións da Academia, a inasistencia reiterada e non xustificada ás Xuntas ordinarias ou a conducta contraria ás finalidades da Academia sinaladas no art. 2 dos mesmos Estatutos. Ós efectos da sanción prevista nos Estatutos, o Plenario advertirá unha vez o académico da súa situación irregular e, se persistir na mesma conducta, procederá a retirarlle a condición de académico e a iniciar-lo proceso para cubrila praza vacante.

DISPOSICIÓN DERRADEIRA

Este Regulamento só poderá ser modificado total ou parcialmente pola maioría absoluta do Plenario reunido en sesión extraordinaria.

A petición de reforma deberá proceder dunha ou varias Seccións ou ben dun tercio dos académicos de número; dirixirase ó Plenario e irá acompañada dunha xustificación dos cambios que se propoñen e mais dun texto alternativo ó vixente.

Índice xeral

I. ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ

7

DON ELADIO / *X. C. Gómez Alfaro*

9

ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ E A REAL ACADEMIA GALEGA. CRÓNICA E
EPISTOLARIO / *Victoria Álvarez Ruiz de Ojeda*

69

A ESTREA DE DON ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ COMO PARTICIPANTE NOS XOGOS
FLORAIS / *Concepción Delgado Corral*

81

A POESÍA DE ELADIO RODRÍGUEZ GONZÁLEZ / *Olivia Rodríguez González*

97

ELADIO RODRÍGUEZ E O PRIMEIRO DICCIONARIO DA REAL ACADEMIA GALEGA / *Isabel
Seoane***II. MANUEL CURROS ENRÍQUEZ**

137

O POETA CURROS ENRÍQUEZ CONTRA FRANCO / *Xesús Alonso Montero*

149

O TEMPO HISTÓRICO DE CURROS / *Xosé Ramón Barreiro Fernández*

169

POÉTICA E POESÍA DE CURROS ENRÍQUEZ

(CLAVES PARA UNHA LECTURA DE AIRES DA MIÑA TERRA) / *Arcadio López-Casanova***III. JOSÉ FONTENLA LEAL**

203

MANUEL CURROS ENRÍQUEZ, JOSÉ FONTENLA LEAL E A REAL ACADEMIA GALEGA:
OBSERVACIÓNS E DATOS SOBRE AS SÚAS ORIXES E VISICITUDES / *Xosé Mª Dobarro Paz***IV. DOCUMENTOS NA ACADEMIA**

271

UN MISAL MEDIEVAL NA CORUÑA

A CORUÑA RAG LAT. 1: LECTURA E SIGNIFICACIÓN LITÚRXICA, CULTURAL E POLÍTICA
DUN MANUSCRITO / *Xesús Ferro Ruibal***V. CRÓNICA DA REAL ACADEMIA GALEGA**

317

VIDA OFICIAL DA REAL ACADEMIA GALEGA

323

MANIFESTO Á PRENSA SOBRE O USO DO GALEGO

329

IN MEMORIAM. JOSÉ LUIS PENSADO TOMÉ (1924-2000)

VI. APÉNDICE

337

ESTATUTOS E REGULAMENTO DE RÉXIME INTERNO DA REAL ACADEMIA GALEGA

